

Wiedza o społeczeństwie

Podstawa programowa

ZMIANA MEN

2024

3

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

Maciej Batorski

Wiedza o społeczeństwie

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

3

ZAKRES ROZSZERZONY

 OPERON
Edukacja jest podróżą

2024

Konsultacja merytoryczna: dr hab. Piotr Uziębło (działy 1, 2), prof. dr hab. Justyna Zajac (dział 3)
Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Eliza Perkowska, Manuela Jankowska
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska
Korekta: Monika Turala, Marlena Dobrowolska
Redakcja graficzna i skład: Katarzyna Gostępska
Fotoedycja: zespół

Zdjęcia: BE&W, Britannica, fitness-inspiracje.pl, Anatol Chomicz/FORUM, Jerzy Dudek/FORUM, Michał Dyjuk/FORUM, FORUM, Harvard University News Office/today.law.harvard.edu, Izera/materiały prasowe, Kampanie Społeczne/kampaniespoleczne.pl, Kancelaria Premiera/CC BY-SA 4.0, Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej/CC BY-SA 4.0, Kancelaria Senatu Rzeczypospolitej Polskiej/CC BY-SA 3.0, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN w Warszawie, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Polska Akcja Humanitarna, Pxfuel, Fotokon/Shutterstock, David Fowler/Shutterstock, Grand Warszawski/Shutterstock, Shutterstock, Artur Sienkiewicz/Shutterstock, Tupungato/Shutterstock, The German Resistance Memorial Center/gdw-berlin.de, Teatr Muzyczny w Gdyni, United Nations/un.org, Wikimedia Commons/CC BY 2.0, Wikimedia Commons/Marcin Białek/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Darwinek/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Adrian Grycuk/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Irish Defence Forces - Best 15/CC BY 2.0, Wikimedia Commons/Mariusz Kubik /CC BY 3.0, Wikimedia Commons/Kubsson94/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Mike McGregor/CC BY 2.5, Wikimedia Commons/Moizsyed/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Ptaqe/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/David Shankbone/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Wierszoklet/CC BY-SA 4.0

Ilustracje: Bartek Brosz, Janusz Wyrzykowski
Autor pomysłów rysunków satyrycznych: Maciej Batorski

OPERON Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjął wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania wiedzy o społeczeństwie w zakresie rozszerzonym na poziomie szkoły ponadpodstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: prof. dr hab. Doroty Zdunkiewicz-Jedynak, prof. dr hab. Jacka Piotrowskiego oraz dr. Krzysztofa Waldemara Muchy.

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa
Zakres kształcenia: rozszerzony
Rok dopuszczenia: 2024

© Copyright by OPERON Sp. z o.o. & Maciej Batorski
Gdynia 2024

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
N8471

Wydawca:
Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON Sp. z o.o.
81-541 Gdynia, al. Zwycięstwa 96/98
tel. centrali 58 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-488-2

Spis treści

I. Ustrój RP

1. Konstytucja i jej rodzaje	10
2. Konstytucyjne zasady ustroju Rzeczypospolitej Polskiej	15
3. Działalność parlamentu w praktyce	23
4. Władza ustawodawcza – Sejm RP.....	30
5. Władza ustawodawcza – Senat RP i Zgromadzenie Narodowe	37
6. Proces legislacyjny	42
7. Władza wykonawcza – Prezydent RP.....	49
8. Władza wykonawcza – Rada Ministrów	54
9. Administracja publiczna – administracja rządowa	63
10. Administracja publiczna – administracja samorządowa	68
11. Samorząd terytorialny – gmina	75
12. Samorząd terytorialny – powiat i województwo	82
13. Władza sądownicza – zasady funkcjonowania	90
14. Władza sądownicza – sądownictwo powszechne i szczególne	96
15. Władza sądownicza – trybunały w Polsce	102
16. Konstytucyjne i pozakonstytucyjne organy kontroli państwowej i ochrony prawa	107
Powtórzenie.....	114
Sprawdź, czy umiesz!.....	118
Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji.....	120

II. Propedeutyka prawa

1. Prawo jako system norm.....	124
2. Podstawowe zasady systemu prawa	131
3. Systematyka prawa	136
4. Źródła prawa	141
5. Hierarchia aktów prawnych w Polsce	146
Powtórzenie.....	152
Sprawdź, czy umiesz!	153
Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji	156

III. Prawa człowieka

1. Geneza idei praw człowieka	160
2. Klasyfikacja praw człowieka	167
3. Przestrzeganie praw człowieka we współczesnym świecie	172
4. System ochrony praw człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych	180
5. System ochrony praw człowieka Rady Europy	185
6. System ochrony praw człowieka w ramach UE i OBWE.....	189
7. Organizacje pozarządowe w ochronie praw człowieka	193
8. Polski system ochrony praw człowieka	199
Powtórzenie.....	206
Sprawdź, czy umiesz!	208
Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji.....	210

Załączniki.....	213
Indeks pojęć.....	220
Indeks osobowy.....	223

Drogie Uczennice! Drodzy Uczniowie!

Rozpoczynacie naukę wiedzy o społeczeństwie w klasie trzeciej. Zachęcamy do uważnego uczestnictwa w lekcjach i nauki, a przede wszystkim do korzystania z niniejszego podręcznika. Potraktujcie go jako przewodnik po współczesnym świecie. Dzięki niemu bezpiecznie i pewnie wkroczycie w dorosłe życie.

Od wielu lat pracuję z młodzieżą szkół średnich, czynnie uczestniczę w życiu moich uczniów. Moim nadrzędnym zawodowym celem jest ich wszechstronny rozwój. Wiedza o społeczeństwie prezentowana w tym podręczniku zapewnia kształtowanie wielu różnorodnych umiejętności, które będą potrzebne potem w życiu codziennym, w pracy czy dalszej nauce. Zdobędziecie nie tylko wiedzę, lecz także nauczycie się aktywnie uczestniczyć w życiu publicznym, opanujecie umiejętność pracy w grupie, zwłaszcza podczas realizacji projektów długoterminowych, nauczycie się analizy i rozwiązywania problemów oraz argumentowania własnego stanowiska. Ponadto opanujecie wiele innych umiejętności: samodzielnego uczenia się, rozumienia, tworzenia i poszukiwania informacji, korzystania z narzędzi cyfrowych w sposób funkcjonalny, skuteczny, bezpieczny i merytoryczny.

Nie mniej ważnym dla mnie celem jest kształtowanie postaw młodych ludzi wkraczających w dorosłość, współtworzących społeczeństwo obywatelskie. Zawarte w podręczniku zadania, ćwiczenia, tematy dyskusji czy projektów uczą między innymi aktywności społecznej, zaangażowania w sprawy wspólnot, odpowiedzialności za innych oraz za własne decyzje i czyny, samodzielności poznawczej i ciekawości świata, a także poszanowania godności osób o odmiennych poglądach czy opiniach.

Niniejszy podręcznik jest przeznaczony dla uczniów zainteresowanych dalszą nauką na studiach o kierunkach humanistycznych i społecznych zwłaszcza przyszłym politologom, historykom, socjologom, psychologom, kulturoznawcom, filozofom, a także zaangażowanym w sprawy społeczne politykom, aktywistom, prawnikom, nauczycielom i urzędnikom.

Życzę Wam samych sukcesów!

Autor

Informacje zawarte w podręczniku są aktualne na dzień 10.04.2024 r.

Objaśnienia piktogramów:

– temat dyskusji

– temat projektu edukacyjnego

– ćwiczenia do sprawdzenia wiedzy i umiejętności oraz służące analizie materiałów źródłowych

– ćwiczenia obowiązkowe ze względu na realizację treści z podstawy programowej

Jak zbudowany jest nasz podręcznik

Podręcznik pozwala na pełne wykorzystanie nowoczesnych metod dydaktycznych w nauczaniu wiedzy o społeczeństwie. **Jego konstrukcja służy błyskawicznemu odnajdywaniu potrzebnych informacji oraz osiąganiu pozytywnych wyników ze sprawdzianów i egzaminów.**

Każdy rozdział podręcznika składa się z poniższych elementów:

Podsumowanie lekcji to esencja najważniejszych treści do zapamiętania – przyda się wam do kartkówki. Jeśli czegoś nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok. Znajdziecie tam na marginesie odpowiednie hasło, a w treści lekcji – jego omówienie.

Zadania – polecenia zawarte w tym module wykonacie w toku lekcji lub wykorzystacie do nauki w domu. **W podręczniku nie należy umieszczać pisemnych odpowiedzi do zadań.**

Ćwiczenia oznaczone tą ikoną sprawdzą wasze wiadomości oraz umiejętności. Szukajcie jej przy ilustracjach i materiałach źródłowych, a także na końcu lekcji. Ćwiczenia te przede wszystkim usprawnią waszą umiejętność analizy materiałów źródłowych, a także syntezy i oceny informacji.

W podręczniku nie należy umieszczać pisemnych odpowiedzi do ćwiczeń.

Powtórzenie zawiera najważniejsze treści do zapamiętania z rozdziału. Ich opanowanie służy otrzymaniu pozytywnej oceny ze sprawdzianu. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok i poszukajcie hasła na marginesie.

Sprawdź, czy umiesz! – gdy przygotujecie się do sprawdzianu, będziecie mogli zweryfikować swoje umiejętności poprzez rozwiązanie zadań opracowanych na podstawie wybranych zagadnień z całego działu. Zadania są ułożone w formie krótkiego testu i mają różny poziom trudności oraz złożoności.

budgetu w terminie 4 miesiący daje Prezydentowi RP prawo do skierowania kandydaci Sejmu i Senatu.

Najlepiej sprawdzoną procedurą ustanowienia dotyczy ustanowienia ustawy wywołującej zgłoszenie na realizację umowy międzynarodowej, przekazującą organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu właściwe kompetencje organu władzy państwowej, ustawę wywołującą zgłoszenie parlamentu wymaga kwalifikowana większość 2/3 głosów w Sejmie i w Senacie. Możliwe jest również zorganizowanie w tej sprawie referendum ogólnokrajowego za zgodą Sejmu.

Podsumowanie tekstu

24	Do podjęcia wymagań ustawy wprowadzają je komisje, czyli ministerstwa lub ich odpowiedniki w województwach i powiatach, a także wojewodowie i starostowie.	0, 40
25	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
26	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
27	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
28	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
29	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
30	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
31	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
32	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
33	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
34	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
35	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
36	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
37	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
38	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
39	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
40	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
41	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
42	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
43	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
44	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
45	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
46	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
47	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
48	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
49	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
50	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
51	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
52	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
53	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
54	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
55	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
56	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
57	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
58	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
59	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
60	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
61	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
62	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
63	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
64	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
65	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
66	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
67	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
68	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
69	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
70	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
71	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
72	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
73	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
74	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
75	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
76	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
77	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
78	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
79	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
80	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
81	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
82	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
83	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
84	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
85	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
86	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
87	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
88	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
89	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
90	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
91	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
92	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
93	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
94	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
95	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
96	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
97	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
98	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
99	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40
100	Wzrost w wysokości 100%.	0, 40

Zadania (wykonaj w zeszycie)

1. Wykazy, jakie jest wykonani zrybka, burzyciel i kowalkom.
2. Prace na ody Prezydenta RP w prasie legidacyjnej.
3. Ustapdy szady korymny szady legidacyjnych wysunarych do misy komercyj, twomni szady, szady kowalkom i szady szady szady w szady.

Model as constant	Asymptotic 2-tailed Significance	Exact Sig. 2-tailed Significance	Exact Sig. 1-tailed Significance	Exact Sig. 1-tailed Significance
constant only				
constant + location				
constant + velocity				
constant + acceleration				

1. *Identifikasi* : mengidentifikasi masalah yang dihadapi perusahaan, menganalisis penyebabnya, dan mencari solusi yang mungkin.

1. USTROJENJE - POMODRIENJE

Kwestyturja. I 26 marta

Podobnie jak w poprzednich latach, w Polsce najwięcej korupcji, czyli oszustw, stwierdzono w województwie łódzkim. W 1997 r. Polska została oceniona przez amerykańskich historyków jako państwo „średnio korumpowane” (połowa). W województwie łódzkim korupcja dotyczyła najczęściej: handlu, finansów, wymiaru i prawa. W województwie łódzkim korupcja dotyczyła najczęściej: handlu, finansów, wymiaru i prawa. W województwie łódzkim korupcja dotyczyła najczęściej: handlu, finansów, wymiaru i prawa.

Konstytucyjne Zasady wdrażania Ruchomości (Ruchomości) Polaków

[illegible]

SPRINT CIVILIZED

1. Za każdą z podanych (zasad ustrojowych, działań) nanieś artykuły z Konstytucji RP, w których to zasadę została sformułowana.

Przynajmniej jedna z Komisji powołała Komisję powołującą Polskę i:

- Art. 5. Komisja powołająca Polska jest do czasu wygaśnięcia swoich zadań otwartą.
- Art. 3. Komisja powołająca Polska jest 1-2 personami prawnymi, niezależnymi i niepodlegającymi naciskowi państwa (biurokratii społecznej).
- Art. 5. Komisja powołająca Polska jest pełnowartościową jednostką.
- Art. 43. Władza powołająca na Komisję powołającą Polskę należy do Państwa.

Dot. 11. 1997, nr 78, str. 465, a także, m. in. (została uchwalona na 10 lipca 2000 r.).

[Ezaki's universal method](#)
[Ezaki's universal form parser](#)

2. Do każdego przepisu prawnego podaj nazwę właściwego organu państwa

[illegible]

Na początku każdego rozdziału znajduje się **spis tematów** z danego obszaru.

„Na tej lekcji” – zawiera spis najważniejszych zagadnień do zrealizowania w danym temacie.

Przystępny język publikacji ułatwi wam zrozumienie treści i zachęci was do czytania kolejnych rozdziałów.

Hasła na marginesach to treści obowiązujące do zapamiętania z lekcji. Zostaną one powtórzone w podsumowaniu lekcji.

Zaproponowane **tematy dyskusji** oraz **projektów edukacyjnych** wymagają pracy w grupie – służą rozwijaniu umiejętności komunikacji i współdziałania, a także poszukiwania, gromadzenia, selekcjonowania informacji na dany temat oraz planowania czynności. Każdy z uczniów powinien uczestniczyć w minimum ośmiu projektach edukacyjnych w okresie realizacji całego cyklu rozszerzonego.

Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji – w module tym zaprezentowano odmienne opinie na tematy aktualne w debacie publicznej. Zawarte w nim teksty źródłowe inspirować do dojrzałej dyskusji podsumowującej blok tematyczny rozdziału. Opanowanie sztuki kulturalnego dyskusowania sprawi, że będziecie wyrażać swoje opinie z poszanowaniem godności osób o odmiennych poglądach.

Dane liczbowe, teksty źródłowe, rysunki satyryczne, mapy są ilustracją treści merytorycznych. Elementy te opatrzone poleceniami, abyście przećwiczyli analizę zawartych w nich informacji.

Ciekawe ilustracje oraz **infografiki** zachęcają do poszerzania wiedzy, odkrywania świata i poznawania innych społeczeństw.

W tekście pojawiają się **wytłuszczenia**. Dzięki nim łatwiej odnajdziecie istotne zagadnienia, pojęcia i nazwy.

Schematy i tabele pomogą wam usystematyzować wiedzę.

I. Ustrój RP

- ▶ Konstytucja i jej rodzaje
- ▶ Konstytucyjne zasady ustroju Rzeczypospolitej Polskiej
- ▶ Działalność parlamentu w praktyce
- ▶ Władza ustawodawcza – Sejm RP
- ▶ Władza ustawodawcza – Senat RP i Zgromadzenie Narodowe
- ▶ Proces legislacyjny
- ▶ Władza wykonawcza – Prezydent RP
- ▶ Władza wykonawcza – Rada Ministrów
- ▶ Administracja publiczna – administracja rządowa
- ▶ Administracja publiczna – administracja samorządowa
- ▶ Samorząd terytorialny – gmina
- ▶ Samorząd terytorialny – powiat i województwo
- ▶ Władza sądownicza – zasady funkcjonowania
- ▶ Władza sądownicza – sądownictwo powszechne i szczególne
- ▶ Władza sądownicza – trybunały w Polsce
- ▶ Konstytucyjne i pozakonstytucyjne organy kontroli państwowej i ochrony prawa

1. Konstytucja i jej rodzaje

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym jest konstytucja;
- poznasz rodzaje konstytucji;
- odróżnisz konstytucję od zwykłej ustawy;
- przedstawisz procedurę zmiany Konstytucji RP;
- porównasz polską konstytucję z aktami najwyższej rangi w innych państwach.

Karta tytułowa Konstytucji 3 maja z 1791 r.

Konstytucja i jej rodzaje

Termin *konstytucja* wywodzi się z łacińskiego wyrazu *constituo* oznaczającego „ustanawiać, urządzać, uporządkowywać, nadawać określoną formę”. Konstytucję nazywa się również **ustawą zasadniczą** czy kartą konstytucyjną.

Warto wiedzieć

W Polsce przyjmuje się, że Konstytucja 3 maja była pierwszą w Europie i drugą na świecie ustawą zasadniczą – po amerykańskiej z 1787 r. Warto jednak pamiętać, że za pierwszą nowoczesną konstytucję uznaje się ustawę zasadniczą Republiki Korsykańskiej uchwaloną w 1755 r. Po wyzwoleniu się spod władzy Genui Korsykanie ogłosili niepodległość i powstanie nowego państwa. Natomiast w 1772 r. w Szwecji król Gustaw III ogłosił konstytucję okrojowaną, która wprowadziła monarchię absolutną. Ten akt prawny obowiązywał do 1809 r. Konstytucja 3 maja, obowiązująca tylko przez rok, byłaby zatem trzecią w Europie.

Termin *konstytucja* bywa różnie rozumiany i występuje w różnych znaczeniach. W poniższej tabeli zaprezentowano najczęściej spotykane ujęcia konstytucji.

Rodzaje konstytucji

Kryterium podziału	Rodzaje konstytucji	Cechy	Przykłady
Sposób organizacji życia polityczno-społecznego	materialna	Obejmuje normy prawne dotyczące zasad ustroju państwa, organizacji i funkcjonowania państwa oraz określa status obywatela.	całość prawa konstytucyjnego w danym państwie
	formalna	Obejmuje normy prawne przyjęte w szczególnym postępowaniu, zawarte w akcie prawnym o szczególnej nazwie i najwyższej mocy prawnej.	sam akt konstytucji
Forma konstytucji	pisana	Jeden lub kilka aktów prawnych o szczególnej treści i mocy prawnej oraz specjalnym trybie uchwalania.	jeden: np. Polska po 1997 r., Niemcy po 1949 r.; kilka: Polska w latach 1992–1997

Kryterium podziału	Rodzaje konstytucji	Cechy	Przykłady
Treść	niepisana	Całość prawa konstytucyjnego obejmującego zarówno akty prawne, jak i normy niepisane występuje w postaci zwyczajów, konwenansów i precedensów sądowych.	Wielka Brytania
	pełna	Reguluje najważniejsze sprawy ustroju państwa (lub odsyła do ustaw), ma charakter względnie trwały.	Konstytucja RP z 1997 r.
	niepełna (mała)	Zwykle dotyczy tylko ustroju naczelných organów państwowych.	W Polsce tzw. mała konstytucja z 1992 r.
Procedura powstawania	okrojowana (nadana, darowana)	Nadana przez głowę państwa bez udziału organów przedstawicielskich danego kraju.	francuska Karta Konstytucyjna Ludwika XVIII z 1814 r. Konstytucja Księstwa Warszawskiego z 1807 r.
	uchwalona	Uchwalona przez organ przedstawicielski (zwykły parlament lub konstytuante) lub zatwierdzona w referendum.	Konstytucja RP z 1997 r.
Sposób zmiany	elastyczna (giętka)	Zmieniana według takiego samego porządku jak zwykłe ustawy.	konstytucja Republiki Weimarskiej z 1919 r.
	sztywna	Do zmiany jest wymagana szczególna procedura, np. kwalifikowana większość głosów.	Konstytucja RP z 1997 r.
Okres obowiązywania	stała	Nie podaje się okresu jej obowiązywania.	Konstytucja RP z 1997 r.
	czasowa	Wskazuje się w niej jej tymczasowy, ograniczony okres obowiązywania.	w Polsce tzw. mała konstytucja z 1992 r.

Źródło: opracowanie własne.

Szczególne znaczenie konstytucji

Mimo różnych interpretacji należy przyjąć, że konstytucja zajmuje najwyższe miejsce w hierarchii aktów prawnych w państwie. Określa zasady ustroju państwa, strukturę i kompetencje organów władzy oraz podstawowe prawa i obowiązki obywatela. Konstytucja pełni następujące funkcje:

- prawną – jest podstawą całego systemu prawa w każdym państwie konstytucyjnym;
- integracyjną – służy integracji społeczeństwa, gdyż zazwyczaj stanowi wyraz szerokiego konsensusu¹ społecznego;
- organizatorską – odgrywa rolę statutu organizacyjnego państwa, gdyż określa zasady organizacji i funkcjonowania państwa oraz jego strukturę wewnętrzną;
- programową (dynamiczną) – określa kierunki rozwoju państwa;
- wychowawczą – jest odzwierciedleniem pewnego systemu wartości i przekonań społecznych, zawiera określone idee i dąży do ich realizacji.

Konstytucja różni się od innych aktów prawnych szczególną **mocą prawną i treścią oraz specjalnym trybem uchwalania**. Szczegółność mocy prawnej ustawy zasadniczej polega na tym, że zajmuje ona najważniejsze miejsce w systemie źródeł prawa. Oznacza to, że nie ma w państwie norm prawnych, które byłyby nadrzędne wobec norm zawartych w konstytucji lub chociażby im równorzędne.

¹ konsensus – zgodne stanowisko przyjęte w jakiejś sprawie

Nadrzędność konstytucji	
pozytywny aspekt nadrzędności	negatywny aspekt nadrzędności
Organy prawotwórcze powinny rozwijać i konkretyzować (realizować) postanowienia konstytucji.	Organy prawotwórcze nie mogą ustanawiać norm sprzecznych z konstytucją.

Szczególna treść konstytucji oznacza, że ustawa ta reguluje kwestie podstawowe dla państwa i społeczeństwa. Specjalny tryb uchwalania i zmiany konstytucji oznacza procedurę odmienną od stosowanej przy uchwalaniu i zmianach ustaw zwykłych (np. większością głosów – 2/3 lub w drodze referendum).

Z nadrzędnej pozycji ustawy zasadniczej w systemie źródeł prawa wynika **szczególny tryb jej uchwalania**. W przeszłości wiele europejskich konstytucji było nadawanych przez monarchę traktowanego jako podmiot władzy. Tak zwaną konstytucją oktrojowaną (czyli narzuconą) była na przykład francuska Karta Konstytucyjna Ludwika XVIII z 1814 r. (zobacz tabela s. 10–11).

Ćwiczenie

Dowiedz się, które z polskich konstytucji można uznać za oktrojowane.

Współcześnie konstytucję zatwierdza najczęściej lud (naród) jako podmiot władzy. Dokonuje tego na dwa sposoby. Pierwszą z metod – najczęstszą – jest **referendum konstytucyjne** nawiązujące do sformułowanej przez Jana Jakuba Rousseau teorii umowy społecznej. Uchwalenie konstytucji w ten sposób wzmacnia znaczenie społecznego konsensusu, co stanowi gwarancję trwałości ustroju. Drugą metodą jest **uchwalenie konstytucji przez przedstawicieli** wybranych przez lud (naród). Reprezentanci narodu opracowują tekst ustawy zasadniczej w parlamencie lub w specjalnie powołanym do tego celu organie nazywanym konstytuanta.

Sposoby zmiany konstytucji

Porządek konstytucyjny można zmieniać na kilka sposobów. Do całkowitej zmiany konstytucji na ogół dochodzi w wyniku znaczących zmian dziejowych, takich jak rewolucje czy upadek i narodziny państw. Charakterystycznym przykładem takiej sytuacji jest historia Francji. Ze względu na liczbę uchwalonych w tym kraju aktów rangi ustawy zasadniczej Francja jest nazywana laboratorium konstytucji.

Warto wiedzieć

Zmiana konstytucji nie jest pojęciem jednorodnym. Istnieje kilka sposobów ingerencji w ustawę zasadniczą. Zmiana formalna polega na uchwaleniu zupełnie nowego aktu. Do takiej sytuacji doszło w Polsce w 1997 r., gdy zastąpiono Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r., zwaną lipcową, obecną Konstytucją RP. Zmiana materialna polega na zmianie naczelných zasad ustrojowych bez uchwalania nowego aktu. Tego typu zmiany wprowadzono w Polsce 29 grudnia 1989 r. w konstytucji lipcowej z 1952 r.

Konstytucje Francji

Pierwsza konstytucja	1791 r.
Konstytucja jakobińska	1793 r.
Konstytucja dyrektorialna	1795 r.
Konstytucja konsularna	1799 r.
Karta konstytucyjna Ludwika XVIII	1814 r.
Karta konstytucyjna (monarchia lipcowa)	1830 r.
Konstytucja II Republiki	1848 r.
Konstytucja II Cesarstwa	1852 r.
Konstytucja III Republiki	1875 r.
Konstytucja IV Republiki	1946 r.
Konstytucja V Republiki	1958 r.

Uchwalona 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja RP została poddana referendum ogólnokrajowemu, które odbyło się 25 maja 1997 r. Uprawnionych do udziału w nim było około 28 mln obywateli. Przy frekwencji zaledwie 42,86% (ok. 12 mln) oddano 52,7% (ok. 6 mln) głosów za przyjęciem nowej ustawy zasadniczej, 45,9% głosów przeciw oraz 1,4% głosów nieważnych. Według ówczesnych przepisów referendum miało być przyjęte niezależnie od frekwencji.

◀ uchwalenie
Konstytucji RP

Tekst źródłowy

Czy jesteś za przyjęciem Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej uchwalonej przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r.?

Referendum konstytucyjne w Polsce z 25 maja 1997 r.

Ćwiczenia

1. Oceń, czy obowiązująca w Polsce konstytucja może spełniać funkcję integracyjną.
2. Wyjaśnij, o czym może świadczyć 1,4% głosów nieważnych w referendum konstytucyjnym.

Do częściowej zmiany konstytucji dochodzi również w wyniku dostosowywania jej do zmieniającej się rzeczywistości społeczno-politycznej. Tego typu zmianą jest **nowelizacja ustawy zasadniczej**. Nowelizacji każdego aktu prawnego można dokonać poprzez wydanie aktu prawnego tej samej lub wyższej mocy. Poprawki do aktu prawnego natomiast są zgłaszane na etapie tworzenia go w parlamencie.

Warto wiedzieć

W historii Stanów Zjednoczonych zgłoszono ponad 5000 projektów zmian konstytucji federalnej, ale wprowadzono tylko 27 poprawek. Wprowadzenie poprawek w amerykańskiej konstytucji, określane jako rewizja, nie musi być poprzedzone referendum. Konstytucje poszczególnych stanów są zmieniane zgodnie z zasadami zgłaszania wniosków i przyjmowania poprawek wskazanymi w prawie stanowym.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. była nowelizowana 23 razy.

- Obecną Konstytucję RP znowelizowano dwa razy (stan na 2023 r.). W procedurze jej zmiany biorą udział Sejm, Senat i Prezydent RP. Obywatele mogą natomiast wyrazić swoje stanowisko, jeżeli zmiany dotyczyłyby rozdziałów: I Rzeczpospolita, II Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela i XII Zmiana konstytucji. Wówczas podmioty uprawnione do zgłoszenia projektu zmiany konstytucji, czyli co najmniej 92 posłów, Senat lub Prezydent RP, mogą wnioskować o przeprowadzenie referendum ogólnokrajowego. Wniosek o przeprowadzenie referendum składa się w ciągu 45 dni od uchwalenia przez Senat ustawy o zmianie konstytucji. Marszałek Sejmu wyznacza termin referendum, który przypada w ciągu 60 dni od złożenia wniosku.

Ćwiczenia

1. Zaproponuj własny projekt zmiany Konstytucji RP.
2. Przeprowadźcie w klasie debatę nad tym projektem.

Pierwszą zmianę wprowadzono w 2006 r. Sejm uchwalił ustawę o zmianie art. 55, która dotyczyła możliwości ekstradycji obywatela polskiego ściganego za popełnienie przestępstwa zarówno za granicą, jak i w Polsce. Z kolei w 2009 r. Sejm uchwalił ustawę o zmianie art. 99 – dodano ustęp 3 rozszerzający katalog przesłanek biernego prawa wyborczego do Sejmu i Senatu.

Inną strategią wprowadzania zmian jest **orzecznictwo sądów konstytucyjnych**. Instytucje, takie jak Sąd Najwyższy w USA, dokonują interpretacji norm konstytucyjnych. Dzięki temu można zmieniać treść norm ustawowych sprzecznych z ustawą zasadniczą.

Procedura uchwalania zmian w Konstytucji RP

Źródło: opracowanie własne na podstawie Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.

Podsumowanie lekcji

- **Konstytucja** jest w państwie aktem prawnym, z którym wszystkie inne akty muszą być zgodne. ◀ s. 11
- Spośród innych aktów prawnych konstytucję wyróżniają **szczególna treść i moc** oraz **specjalny sposób wprowadzania zmian**. ◀ s. 11
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. jest przykładem **uchwalonej, pełnej, formalnej, sztywnej i pisanej** ustawy zasadniczej. ◀ s. 13
- W Polsce **zmiany konstytucji** można dokonać z inicjatywy 1/5 ustawowej liczby posłów, Senatu lub Prezydenta RP. ◀ s. 14
- Do **zatwierdzenia zmian w Konstytucji RP** jest niezbędne uzyskanie w Sejmie większości 2/3 głosów, a w Senacie – bezwzględnej większości głosów. ◀ s. 14
- Zmianę Konstytucji **musi zatwierdzić Prezydent RP**, a w określonych przepisami wypadkach można przeprowadzić referendum ogólnokrajowe. ◀ s. 14

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wymień kryteria, według których można dokonać klasyfikacji konstytucji na świecie.
2. Wyjaśnij, na czym polega zmiana formalna, a na czym – zmiana materialna konstytucji.
3. Korzystając z różnych źródeł informacji, porównaj procedurę zmiany konstytucji w Polsce i w Niemczech. Wskaż podobieństwa i różnice.
4. Scharakteryzuj polskie tradycje konstytucyjne od XVIII do XX w. W odpowiedzi uwzględnij sposób powstania ustaw zasadniczych i ich nowatorskie rozwiązania ustrojowe.

2. Konstytucyjne zasady ustroju Rzeczypospolitej Polskiej

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz genezę państwa prawa;
- dowiesz się, jakimi cechami wyróżnia się demokratyczne państwo prawa;
- zrozumiesz ideę suwerenności narodu i trójpodziału władzy;
- przeanalizujesz zasady ustrojowe Rzeczypospolitej Polskiej.

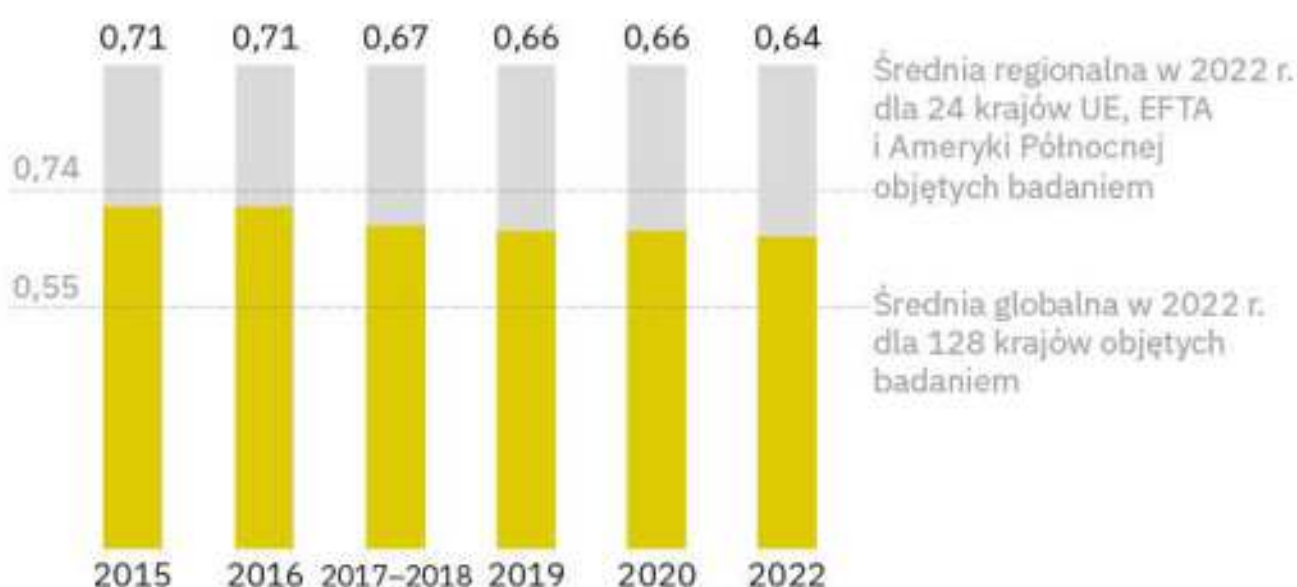
Geneza państwa prawa

Już Platon i Arystoteles głosili ideę, że w państwie nie powinni rządzić ludzie, lecz prawo. Jednak **ideę rządów prawa** rozwinęli dopiero liberalni myśliciele XVIII i XIX w. **Państwo prawa** to według nich określony stan prawny, w którym przedstawiciele organów władzy państwowej działają na podstawie norm prawnych i w ich granicach. Wczesnymi teoretykami państwa prawnego byli Immanuel Kant (1742–1804), Wilhelm von Humboldt (1767–1835) i Robert von Mohl (1799–1875). W ich koncepcjach państwo miało charakter ograniczony, ponieważ jego podstawowym celem było gwarantowanie bezpieczeństwa oraz wolności i praw obywatelskich.

W kręgu angielskiej i amerykańskiej kultury politycznej oraz prawnej eksponuje się przede wszystkim **negatywny aspekt funkcjonowania rządów prawa** (ang. *rule of law*), czyli obronę obywateli przed despotyzmem, a także dobrowolnością działania władz państwowych. W kręgu francuskiej i niemieckiej myśli politycznej oraz prawnej podkreśla się **pozytywny aspekt państwa prawnego**, czyli zobowiązanie organów władzy państwowej do ścisłego respektowania norm prawnych (niem. *Rechtsstaat*, franc. *l'État de droit*). W państwie prawa organy i instytucje państwowe mogą działać jedynie w zakresie określonym przez prawo, natomiast obywatele mogą czynić to wszystko, czego prawo nie zakazuje.

- państwo prawa ▶ Zasadę państwa prawnego po raz pierwszy ujęto dopiero w konstytucji RFN z 1949 r., w której art. 28 stanowi, że „Porządek konstytucyjny krajów związkowych musi odpowiadać republikańskiemu, demokratycznemu i socjalnym zasadom państwa prawa”. Współcześnie rozumiane państwo prawa oznacza między innymi przewagę konstytucji nad innymi aktami prawnymi, suwerenność narodu, trójpodział władzy, ochronę praw i wolności obywateli, niezależną władzę sądowniczą sprawowaną przez niezawisłych sędziów, sądową kontrolę aktów administracyjnych, samorządność i świecki charakter państwa.

Indeks rządów prawa w Polsce wg World Justice Project (Rule of Law Index)*

* Im wyższy wskaźnik, tym wyższa ocena pozytywna w rankingu; ocena w rankingu zależy od takich czynników, jak m.in.: brak korupcji, przestrzeganie praw podstawowych, porządku i bezpieczeństwa, egzekwowanie przepisów, działanie wymiaru sprawiedliwości w sprawach cywilnych i karnych.

Źródło: dane World Justice Project.

Ćwiczenie

Podaj, jak zmienił się indeks rządów prawa w Polsce w badanym okresie. Wyjaśnij, z czego może wynikać zmiana.

Preambuła Konstytucji RP

Obowiązująca w Polsce od 1997 r. Konstytucja należy do najbardziej rozbudowanych jednolitych konstytucji w Europie. Składa się ona z dwóch części. Część pierwszą stanowi uroczysty wstęp, zwany **preambułą** lub **arengą**, a część drugą – tekst artykułowany. Preambuła stanowi performatywną ramę konstytucji,

co oznacza, że jest aktem o charakterze deklaracyjnym i ideologiczno-politycznym. Intencją twórców preambuły było wyjaśnienie okoliczności uchwalenia ustawy zasadniczej i określenie celów, jakim powinna służyć. Preambuła ma inną stylistykę. W odróżnieniu od drugiej części konstytucji arengę charakteryzuje styl podniosły, patetyczny i perswazyjny. W historii polskiego konstytucjonalizmu wstępów nie miały ustawy zasadnicze okresu zaborów (Ustawa konstytucyjna Księstwa Warszawskiego z 1807 r. i Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego z 1815 r.) oraz Konstytucja kwietniowa z 1935 r.

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku, złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie, świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej, pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.

Źródło: Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r.

Ćwiczenia

1. Wymień wartości, na których opiera się Konstytucja RP.
2. Wyjaśnij, do jakich wydarzeń historycznych nawiązuje preambuła.
3. Określ ramy czasowe istnienia Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej.
4. Porównaj treść preambuły Konstytucji RP z 1997 r. z jej odpowiednikami w Konstytucji 3 maja i Konstytucji RP z 1921 r.

Zasady państwa prawa na przykładzie ustroju Rzeczypospolitej Polskiej

Preambuła jest normatywną syntezą drugiej części konstytucji. Wyraża esencję wartości i zasad znajdujących potwierdzenie i rozwinięcie w przepisach ujętych w 13 rozdziałów i 243 artykuły. Opisano w nich naczelne zasady ustroju Rzeczy-

◀ zasady ustroju RP

pospolitej Polskiej, które przedstawiono poniżej. Zasady ustrojowe określono w I rozdziale zatytułowanym „Rzeczpospolita”.

Zasada legalizmu – organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa, a obywatele mogą czynić wszystko, czego prawo wyraźnie nie zabrania.

Zasada demokratycznego państwa prawnego wynika z przekonania, że nie może istnieć państwo prawne, które nie spełniałoby jednocześnie standardów demokratycznych. W związku z tym przyjmuje się łączenie formalnych i materialnych elementów państwa prawa. Państwo prawa w sensie formalnym oznacza, że działalność państwa i jego organów polega na stosowaniu prawa (zasada legalizmu). Państwo prawa w sensie materialnym oznacza, że działalność państwa i jego organów opiera się na określonych wartościach, takich jak sprawiedliwość społeczna, poszanowanie praw człowieka i suwerenność narodu.

Ćwiczenia

1. Jakie znasz koncepcje sprawiedliwości społecznej?
2. Zapoznaj się z preambułą Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. i wskaż:
 - a) motywy,
 - b) cele,
 - c) wartości,
 na których opiera się polska ustawa zasadnicza.

Zasada demokratycznego państwa prawnego

Element materialny
■ zasada sprawiedliwości społecznej ■ zasada zagwarantowania i poszanowania praw i wolności człowieka i obywatela ■ zasada suwerenności narodu ■ zasada pluralizmu politycznego ■ zasada Partycypacji społeczeństwa w podejmowaniu decyzji państwowych ■ zasada zaufania obywateli do państwa ■ zasada stabilnego i bezpiecznego prawa

Polska jako demokratyczne państwo prawa zobowiązała się respektować prawa i wolności wyrażone w aktach prawa międzynarodowego, takich jak:

- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r.,
- Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z 16 grudnia 1966 r.,
- Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych z 16 grudnia 1966 r.,
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 4 listopada 1950 r.

Ćwiczenie

Wyjaśnij bohaterowi rysunku, jaką wartość ma konstytucja dla:

- człowieka i obywatela w państwie,
- ustroju państwa,
- systemu prawa.

Zasada suwerenności (zwierzchnictwa) **narodu** (ludu) oznacza, że władza zwierzchnia należy do narodu i że naród sprawuje władzę poprzez swoich przedstawicieli (zasada reprezentacji politycznej) lub bezpośrednio. W demokracji przyjmuje się, że obywatele mają **polityczną dojrzałość**, czyli zdolność do decydowania, odróżniania tego, co jest dla nich dobre, a co złe, a także ponoszenia odpowiedzialności za swój wybór i świadomego wyłaniania przedstawicieli do władz państwowych. Należy przy tym zaznaczyć, że naród jest tu rozumiany jako zbiorowość polityczna obejmująca wszystkich obywateli bez względu na ich przynależność etniczną. Zbiorowość obywateli RP tworzą również osoby niepełnoletnie i ubezwłasnowolnione, które nie są uprawnione do udziału w działaniach politycznych. Jednak zaliczają się do narodu, ponieważ ich dobro ma być również, a może nawet przede wszystkim, realizowane przez państwo (np. zasada dobra dziecka w prawie rodzinnym). W państwie demokratycznym naród sprawuje władzę poprzez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio.

◀ zasada suwerenności

Jean Bodin (1530–1596) – francuski prawnik i polityk. Jako pierwszy użył pojęcia suwerenności w dziele zatytułowanym *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej* z XVI w. Rozumiał ją jako nieograniczoną władzę monarchy nad ludźmi.

Przykładowe formy realizacji zasady suwerenności narodu w Polsce

Bezpośrednio

- referendum (ogólnokrajowe, lokalne, w sprawie odwołania urzędnika pochodzącego z wyborów)

Pośrednio

- wybory przedstawicieli (do Sejmu, Senatu, na Prezydenta RP i do samorządu terytorialnego)
- inicjatywy obywatelskie
- pisma do władz (prawo dostępu do informacji publicznej, skargi, petycje, listy otwarte)

Zasada trójpodziału władz oznacza, że ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowej. Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat (zasada dwuizbowości), władzę wykonawczą – Prezydent RP oraz Rada Ministrów, a władzę sądowniczą – sądy i trybunały.

Trójpodział władzy w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.

Zasada pluralizmu odnosi się do różnych dziedzin życia. Pluralizm polityczny oznacza, że w Polsce jest zapewniona wolność tworzenia oraz działania partii politycznych i innych organizacji. Uznaje się, że może istnieć wiele partii politycznych i że są one sobie równe. Partie polityczne mogą rywalizować o władzę metodami demokratycznymi i prowadzić działalność opozycyjną. Konstytucja zakazuje jednak istnienia organizacji odwołujących się do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszystów i komunizmu, a także dopuszczających nienawiść rasową lub narodowościową. Zakazuje się również funkcjonowania partiom stosującym przemoc w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa oraz przewidującym utajnianie struktur lub członkostwa. Zasada pluralizmu oznacza również prawo do posiadania i prezentowania różnorodnego światopoglądu i ideologii. Nie wolno jednak głosić ideologii totalitarnych i nawoływać do nienawiści.

Zasada społecznej (socjalnej) gospodarki rynkowej opiera się na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej, solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych. Taki model gospodarczy państwa różni się od gospodarki wolnorynkowej. Dopuszcza bowiem ograniczoną interwencję państwa w gospodarkę w celu ochrony interesów społecznych i ochrony socjalnej. Działalność gospodarcza jest dozwolona dla każdego na równych zasadach, a jej ograniczenie może nastąpić jedynie w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny. Własność prywatna znajduje się pod ochroną prawa i podlega dziedziczeniu. Wywłaszczenia można dokonać jedynie ze względu na ważny interes publiczny (np. budowę drogi, zbiornika retencyjnego) i za słusznym odszkodowaniem. Konfiskacie mienia podlegają przedmioty pochodzące z przestępstwa. Zasada solidarności i współpracy partnerów społecznych oznacza konieczność dialogu społecznego. Prowadzi się go w sposób zinstytucjonalizowany w ramach między innymi Rady Dialogu Społecznego i wojewódzkich komisji dialogu społecznego.

Zasada samorządności oznacza, że władza w RP jest zdecentralizowana, a istotne kompetencje powinny należeć do jednostek samorządu terytorialnego (gmin, powiatów i województw). Jednostki te wykonują część zadań publicznych w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność. Szczegółowe rozwiązania dotyczące statusu ustrojowego samorządu terytorialnego zostały opisane w VII rozdziale Konstytucji RP. Samorząd terytorialny w Polsce powinien funkcjonować między innymi zgodnie z zasadą subsydiarności, czyli decentralizacji administracji publicznej. W Polsce polega ona na przekazaniu przez władze centralne samorządowi terytorialnemu znacznej części zadań publicznych (np. utrzymywanie szkół i placówek kulturalnych, szpitali czy lokalnych dróg).

Zakres merytoryczny i doniosłość ustrojowa przepisów Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [...] stanowiących, przykładowo, iż Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli, władza zwierzchnia w państwie należy do narodu, albo że przyrodzona i niezbywalna godność człowieka jest źródłem jego wolności i praw, z jednej strony, oraz przepisów, określających choćby liczebność personalną organów państwowych, czy szczegółowe reguły postępowania ustawodawczego, z drugiej – są zdecydowanie różne. O ile te pierwsze mają charakter

pewnych doniosłych dla całego systemu prawnego i systemu władzy publicznej klauzul generalnych, znajdujących jednak zastosowanie w rozlicznych przejawach codziennego obowiązywania konstytucji, o tyle drugie są typowymi przepisami organizacyjno-proceduralnymi. Co więcej, przepisy pierwszego rodzaju od razu ujawniają specyficzne, a przy tym doniosłe aksjologiczne założenia konstytucyjne, pozwalające na choćby wstępną kwalifikację typu danego ustroju konstytucyjnego, mianowicie, w podanym przykładzie wskazujące na charakter państwa, jego demokratyczną formę, koncepcję suwerena zbiorowego, wymóg legitymizacji władzy, podmiotowość prawną jednostki etc. Natomiast przepisy drugiego rodzaju są częstokroć neutralne, nie przesądzają o charakterystyce ustroju i mogą mieć identyczne brzmienie nawet w konstytucjach państw o skrajnie różnych ustrojach. Zmiany w tym pierwszym obszarze oznaczają ustrojową rewizję konstytucji, w drugim – mogą stanowić jedynie korekty, nawet jeśli głębokie, to niezmieniające istoty ustroju konstytucyjnego. Uwagi powyższe nie oznaczają deprecjonowania reguł proceduralnych, w szczególności w obrębie tzw. sprawiedliwości postępowania (*fair trial*), chodzi jedynie o podkreślenie, iż unormowanie i realizacja przepisów i reguł postępowania nie są celem samym w sobie, lecz służą zrealizowaniu norm prawno-materialnych, czyli osiągnięciu i ochronie prawnie doniosłych wartości.

Źródło: *Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej*,
red. D. Dudek, Warszawa 2009, s. 21.

Ćwiczenia

1. Wymień klauzule generalne opisane w tekście.
2. Określ relacje, jakie powinny zachodzić między klauzulami generalnymi a przepisami organizacyjno-proceduralnymi.

Aktualnie obowiązującym godłem Polski jest biały orzeł w koronie na czerwonym tle.

Zasada unitarnej (jednolitej) formy państwa oznacza, że podział państwa na mniejsze jednostki ma jedynie charakter administracyjny, a na terenie całego państwa obowiązuje jednolity porządek prawny.

Zasada republikańskiej formy rządów polega na tym, że Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli. Istotą tej formy rządów jest sprawowanie władzy przez przedstawicieli narodu. Są oni wybierani na określony z góry czas, czyli na kadencję. Przeciwnieństwem republiki jest monarchia, w której władza najwyższa jest sprawowana na ogół dożywotnio i dziedzicznie.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, dlaczego orzeł z polskiego godła ma koronę, skoro Rzeczpospolita Polska nie jest monarchią.

Zasada decentralizacji władzy publicznej oznacza powierzenie samodzielnego wykonywania zadań administracyjnych innym podmiotom niż organy rządowe. W związku z tym istnieje samorząd terytorialny oraz samorząd specjalny (zawodowy, gospodarczy i inne), pozwalający obywatelom na udział w sprawowaniu władzy lokalnej i realizowaniu własnych celów życiowych.

Podsumowanie lekcji

- Do najważniejszych zasad ustrojowych państwa polskiego należą zasady: demokratycznego państwa prawa, suwerenności narodu, pluralizmu, decentralizacji i podziału władzy, unitarnej formy państwa oraz subsydiarności i społecznej gospodarki rynkowej. ◀ s.17
- Należy rozróżnić pojęcie państwa prawa, w którym przestrzega się litery prawa, i pojęcie demokratycznego państwa prawa, w którym respektuje się prawo z poszanowaniem godności osoby ludzkiej. ◀ s.16
- Zasada pluralizmu odnosi się do szeroko rozumianego prawa jednostki do swobody działania w różnych przejawach życia publicznego. ◀ s.21
- Zasada suwerenności narodu oznacza, że władza zwierzchnia należy do narodu. ◀ s.19

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Odszukaj i przyporządkuj właściwe artykuły z Konstytucji RP do naczelných zasad ustrojowych w Polsce.
2. Omów zasadę trójpodziału władzy w Polsce.
3. Wyjaśnij, jak jest realizowana zasada suwerenności narodu w Polsce.

3. Działalność parlamentu w praktyce

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, na czym polega immunitet parlamentarny;
- wyjaśnisz różnice między immunitetem formalnym a materialnym;
- poznasz zasady funkcjonowania parlamentu w Polsce;
- przypomnisz sobie, czym jest większość zwykła, bezwzględna i kwalifikowana;
- odróżnisz opozycję parlamentarną od opozycji pozaparlamentarnej;
- prześledzisz, w jaki sposób funkcjonuje opozycja polityczna.

Ćwiczenie

Jak oceniacie funkcjonowanie polskiego parlamentu? – debata pomiędzy entuzjastami a sceptykami systemu parlamentarnego w Polsce.

Rola immunitetu parlamentarnego

Termin *immunitet* wywodzi się z języka łacińskiego – w dosłownym tłumaczeniu oznacza „uwolnienie od obciążeń”. Współcześnie jest to między innymi zapewnienie nietykalności osobistej członkom parlamentu ze względu na pełnione przez nich funkcje. Jego zadaniem jest ochrona niezależności i autonomii parlamentarzystów w podejmowaniu działań związanych z wypełnianiem mandatu. Przez to pojęcie popularnie rozumie się kilka uprawnień deputowanych. Należy do nich nietykalność, która oznacza, że nie wolno ich aresztować bez zgody

◀ immunitet
parlamentarny

parlamentu. Ponadto osób objętych immunitetem częściowo lub zupełnie nie dotyczą przepisy prawa karnego. W tym drugim przypadku możemy dokonać podziału immunitetu na materialny i formalny.

► **Immunitet materialny** polega na zakazie pociągania parlamentarzysty do odpowiedzialności, zarówno w okresie sprawowania mandatu, jak i po jego wygaśnięciu, za czyny związane bezpośrednio z działalnością parlamentarną (np. za wystąpienia w parlamencie, sposób głosowania, zgłaszane projekty ustaw). Ma on charakter trwały i bezwzględny. Jego trwałość polega na uchyleniu odpowiedzialności za popełnione czyny zabronione w okresie sprawowania funkcji w parlamencie. Bezwzględność oznacza, że immunitet nie może zostać uchylony przez żaden organ w państwie. W Polsce parlamentarzystom przysługuje taki immunitet tylko w zakresie działań związanych z wykonywaniem mandatu poselskiego lub senatorskiego, a w przypadku naruszenia praw osób trzecich mogą być oni pociągani do odpowiedzialności tylko za zgodą odpowiedniej izby. Takie rozwiązanie jest także charakterystyczne dla wielu współczesnych demokracji, na przykład Niemiec czy Francji.

Na wielu zdjęciach i filmach relacjonujących pracę polskiego Sejmu lub Senatu widać salę obrad, w której znajduje się niewielu parlamentarzystów. Nie oznacza to, że politycy nie pracują w tym czasie – posłowie i senatorowie mogą działać w komisjach, uczestniczyć w spotkaniach z wyborcami, szkolić się lub reprezentować władzę ustawodawczą na różnych uroczystościach.

Ćwiczenie

Dyskusja: Czy immunitet parlamentarny jest niezbędny w krajach o stabilnej demokracji?

► **Immunitet formalny** (procesowy) ma charakter czasowy. Oznacza to, że parlamentarzysty nie można pociągnąć do odpowiedzialności karnej w okresie sprawowania przez niego mandatu. Konsekwencją takiego rozwiązania jest czasowe zawieszenie odpowiedzialności za popełnione przestępstwo, które jednak może być odblokowane za zgodą uprawnionego w tym zakresie organu, którym jest Sejm RP (w przypadku posła) lub Senat RP (w przypadku senatora). Równocześnie jednak **parlamentarzyście przysługuje prawo zrzeczenia się takiego immunitetu**, co skutkuje możliwością pociągania go do odpowiedzialności za czyny zabronione bez konieczności uzyskania takiej zgody wyrażonej przez uprawniony w tym zakresie organ. Cechą charakterystyczną tego typu immunitetu we współczesnych państwach jest zakaz podejmowania lub prowadzenia wobec parlamentarzystów postępowania karnego bez zgody organu ustawodawczego (**aspekt procesowy**). W większości państw z tego immunitetu wyłącza się jednak odpowiedzialność cywilną, co oznacza możliwość ścigania deputowanych z tego zakresu. Takie rozwiązanie jest także charakterystyczne dla Polski. Immunitet formalny oznacza również zakaz ograniczania i pozbawiania wolności posła lub senatora (**aspekt nietykalności**), z wyjątkiem sytuacji ujęcia go na gorącym uczynku, czyli podczas dokonywania przestępstwa.

Procedury decyzyjne w parlamencie

Analizując pracę organu ustawodawczego, należy zwrócić uwagę na istotne zagadnienia, które określają podstawę jego działalności. Należy do nich tryb pracy parlamentu, który może być permanentny lub sesyjny. **Tryb permanentny** oznacza, że parlament jest stale gotowy do działania przez całą swoją kadencję. Wynika z tego, że deputowani mogą być w każdej chwili wezwani na posiedzenie plenarne zwołane przez organy wewnętrzne parlamentu. Takie rozwiązanie obowiązuje między innymi w Polsce i Niemczech. W przypadku **trybu sesyjnego** parlament jest zwoływany w ściśle określonych terminach i wówczas może podejmować decyzje. Organ upoważniony do jego zwołania to najczęściej głowa państwa. Konsekwencją takiego rozwiązania jest konieczność rozpoczynania od początku prac nad projektami ustaw, które nie zostały zamknięte podczas poprzedniej sesji. Równocześnie kadencję sejmu można podzielić na okresy wzmożonej pracy parlamentarzystów w trakcie sesji i czas bezczynności w przerwie między nimi. Tak funkcjonuje parlament na przykład w ustroju francuskim i brytyjskim. W jednym i drugim trybie pracy najważniejsze decyzje są podejmowane na **sesji plenarnej**, czyli posiedzeniu wszystkich przedstawicieli danej izby parlamentu.

Organami pomocniczymi w zakresie tworzenia prawa są **komisje parlamentarne**. To na ich posiedzeniach przygotowuje się projekty aktów prawnych, które są potem poddawane pod głosowanie na forum parlamentu. Decyzje te zapadają najczęściej na drodze głosowania większościowego, które może mieć różny charakter.

komisje
parlamentarne

Rodzaje większości parlamentarnej

zwykła większość	większość głosów „za” względem głosów „przeciw” przy nieuwzględnianiu głosów wstrzymujących się
bezwzględna większość	większość ponad 50% „za” spośród wszystkich głosujących
kwalifikowana większość	większość wyrażona ułamkiem lub procentem, najczęściej jest to większość 2/3 lub 3/5 „za” spośród wszystkich głosujących

Przykładowe minimalne wymagania do osiągnięcia większości w głosowaniu w Sejmie RP

W każdym z tych przypadków do podjęcia decyzji potrzeba odpowiedniego **kworum** (łac. *quorum* – „ci, którzy są”). Przez to pojęcie rozumie się minimalną liczbę parlamentarzystów, którzy muszą wziąć udział w głosowaniu, aby można je było uznać za wiążące. Najczęściej występujące kworum to połowa uprawnionych do głosowania. Popularnym rozwiązaniem stosowanym w tym zakresie jest także określanie go ułamkiem 1/3 lub 2/3 uprawnionych. Zdarzają się też przypadki, że kworum zależy od rodzaju większości. Dzieje się tak, gdy większość nie jest odnoszona do liczby parlamentarzystów biorących udział w głosowaniu, ale do całkowitego składu danego gremium.

Gremium – ogół osób wchodzących w skład danej instytucji, w tym przypadku liczba parlamentarzystów przewidzianych konstytucją.

Art. 145.

2. Postawienie Prezydenta Rzeczypospolitej w stan oskarżenia może nastąpić uchwałą Zgromadzenia Narodowego, podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby członków Zgromadzenia Narodowego na wniosek co najmniej 140 członków Zgromadzenia Narodowego.

Źródło: Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Ćwiczenia

1. Podaj nazwę większości, która jest wymagana, aby postawić Prezydenta RP w stan oskarżenia.
2. Ustal kworum, które jest wymagane, aby można uznać za prawomocne głosowanie w sprawie postawienia Prezydenta RP w stan oskarżenia.

Koalicja rządowa i opozycja w parlamencie

koalicja rządowa ► W wielu państwach demokratycznych ze względu na funkcjonowanie systemu wielopartyjnego istnieje konieczność tworzenia **koalicji rządowych**, czyli porozumień ugrupowań wspólnie sprawujących władzę. Zazwyczaj powstają one wtedy, gdy partia, która wygrała wybory, nie może stworzyć samodzielnego rządu będącego w stanie efektywnie sprawować władzę w państwie. W takiej sytuacji szuka ona ugrupowań politycznych, które pozwolą jej uzyskać przewagę parlamentarną. Podstawowym kryterium tworzenia koalicji rządowej są **uwarunkowania programowe**. Nieduża rozbieżność programów politycznych ułatwia współpracę oraz skuteczne podejmowanie decyzji, a więc gwarantuje większą stabilność polityczną. Drastyczne różnice programowe mogą natomiast stać się przyczyną sporów i w konsekwencji rozpadu koalicji.

We współczesnych państwach koalicje są budowane przeważnie przez ugrupowania centrowe, które ze względu na swój umiarkowany program polityczny są w stanie współpracować zarówno z partiami lewicowymi, jak i prawicowymi. Jeżeli partie dojdą ze sobą do porozumienia, podpisują **umowę koalicyjną** zawierającą zasady współpracy.

Partie i ugrupowania tworzące rządy i koalicje rządowe w Polsce po 1995 r.

Nazwy partii	Kadencja Sejmu	Lata
Sojusz Lewicy Demokratycznej – Polskie Stronnictwo Ludowe	II	1995–1997
Akcja Wyborcza Solidarność – Unia Wolności	III	1997–2000
Akcja Wyborcza Solidarność	III	2000–2001
Sojusz Lewicy Demokratycznej – Unia Pracy – Polskie Stronnictwo Ludowe	IV	2001–2003
Sojusz Lewicy Demokratycznej – Unia Pracy	IV	2003–2005
Prawo i Sprawiedliwość – Samoobrona RP – Liga Polskich Rodzin	V	2005–2007*
Platforma Obywatelska – Polskie Stronnictwo Ludowe	VI i VII	2007–2015
Prawo i Sprawiedliwość	VIII	2015–2019
Prawo i Sprawiedliwość, Solidarna Polska, Porozumienie	IX	2019–2021
Prawo i Sprawiedliwość, Solidarna Polska*, Partia Republikańska	IX	2021–2023
Koalicja Obywatelska, Trzecia Droga Polska 2050, Nowa Lewica	X	2023–

* od 2023 r. Suwerenna Polska

Ćwiczenia

- Wskaż partię, która najdłużej sprawowała rządy w Polsce.
- Określ rodzaj systemu politycznego funkcjonującego w Polsce w przedstawionym okresie.

W parlamencie funkcjonują także ugrupowania polityczne, które sprzeciwiają się polityce rządu lub koalicji rządowej. Określane są mianem **opozycji parlamentarnej**. Stanowią one przeciwwagę dla rządu, prezentują odmienny program polityczny, dążąc do przejęcia władzy po kolejnych wyborach. Opozycja analizuje prace rządu, wyraża krytykę i zgłasza propozycje usprawnień, które w jej ocenie mają skuteczniej rozwiązywać istniejące problemy. Opozycja równocześnie **spełnia funkcje kontrolne** wobec aparatu władzy, wykorzystując w tym celu interpelacje i zapytania. Umożliwia to indywidualną kontrolę stosowaną przez poszczególnych parlamentarzystów. W Polsce **interpelacja** polega na zgłoszeniu pytania do członka Rady Ministrów, prezesa NIK oraz NBP, na które w ciągu 21 dni musi być udzielona odpowiedź z możliwością przeprowadzenia debaty parlamentarnej. Z kolei **zapytanie poselskie** jest ograniczoną formą interpelacji, która nie przewiduje możliwości przeprowadzenia debaty parlamentarnej. Ponadto każdemu posłowi i senatorowi przysługuje prawo do **interwencji**, czyli kontroli wszystkich organów władzy państwowej i podmiotów gospodarczych podporządkowanych państwu.

◀ opozycja parlamentarna

Warto wiedzieć

W Wielkiej Brytanii największa partia opozycyjna tworzy tzw. gabinet cieni. Wchodzi w jego skład osoby, które objęłyby stanowiska rządowe, gdyby najbliższe wybory zostały wygrane przez opozycję. W ten sposób każdy brytyjski minister ma swojego odpowiednika z partii opozycyjnej, który koncentruje się na recenzowaniu pracy właściwego ministerstwa. W Polsce podobna praktyka przyjęta się tylko częściowo. Partie, które w nadchodzących wyborach parlamentarnych liczą na zwycięstwo, czasem przedstawiają opinii publicznej swoich potencjalnych ministrów, aby lepiej zaprezentować się przed wyborcami.

Ćwiczenie do tekstu

Rozstrzygnij, dla której strony – rządzącej czy opozycyjnej – opisane prawo jest bardziej przydatnym narzędziem sprawowania władzy.

Konstytucja RP przewiduje również zbiorowe formy wyrażania sprzeciwu wobec działalności rządu, a tym samym partii lub koalicji partii mającej większość w Sejmie. Najważniejszą z nich jest wyrażenie **konstruktywnego wotum nieufności** dla rządu. Opozycja parlamentarna, jeżeli przekona większość ustawowej liczby posłów, może spróbować przejąć władzę. W tym celu, na wniosek zgłoszony przez co najmniej 46 posłów, może wystąpić o wotum nieufności dla Rady Ministrów i wskazać imiennie kandydata na nowego Prezesa Rady Ministrów.

Inną formą wywierania presji na rząd jest wystąpienie z wnioskiem o **wotum nieufności dla ministra**. Może być ono zgłoszone przez co najmniej 69 posłów. Wotum nieufności może być poddane pod głosowanie nie wcześniej niż po upływie 7 dni od jego zgłoszenia.

Art. 19.

1. W wykonywaniu mandatu poseł lub senator ma prawo, jeżeli nie narusza dóbr osobistych innych osób, do uzyskiwania informacji i materiałów, wstępu do pomieszczeń, w których znajdują się te informacje i materiały, oraz wglądu w działalność organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego, a także spółek z udziałem Skarbu Państwa oraz zakładów i przedsiębiorstw państwowych i samorządowych, z zachowaniem przepisów o tajemnicy prawnie chronionej.
2. Zasady i tryb udostępniania posłom i senatorom informacji niejawnych określają przepisy o ochronie informacji niejawnych.

Źródło: Ustawa z dnia 9 maja 1996 r. o wykonywaniu mandatu posła i senatora.

opozycja
pozaparlamentarna

► Partie i ugrupowania polityczne, które nie znalazły się w parlamencie, tworzą **opozycję pozaparlamentarną**. Swoją sprzeciw wobec polityki rządu wyrażają przede wszystkim poprzez różne formy oddziaływania na opinię publiczną, takie jak: debaty polityczne, kampanie społeczne, wiece i demonstracje. W ten sposób próbują zyskać poparcie społeczne, które w najbliższych wyborach pozwoli im wejść do Sejmu. Bardzo często nowo powstałe ugrupowania pozaparlamentarne posługują się retoryką antysystemową i określają się jako przedstawiciele zwykłych ludzi, którzy mają nową wizję

Warto wiedzieć

W niektórych państwach można wyróżnić także inne rodzaje opozycji: antysystemową czy nielegalną (w państwach niedemokratycznych).

rzeczywistości i nie są obciążeni zależnościami politycznymi czy decyzjami podjętymi przez dotychczas rządzących.

W 2020 r. w wyborach na urząd Prezydenta RP wystartował m.in. Krzysztof Bosak (ur. 1982) – polski polityk, poseł i jeden z liderów Konfederacji Wolność i Niepodległość, prezes Ruchu Narodowego. Ogłosił, że jest kandydatem niezależnym od dwóch głównych rywalizujących ze sobą sił politycznych (KO i PiS). Uzyskał poparcie niecałych 7% głosujących.

Podsumowanie lekcji

- Parlamentarzystom przysługuje **immunitet**, który ma charakter materialny i formalny. ◀ s. 24
- Parlament może funkcjonować w trybie **permanentnym** lub **sesyjnym**. ◀ s. 25
- Organami pomocniczymi w zakresie tworzenia prawa w parlamencie są **komisje**, które przygotowują ustawy przegłosowywane na sesjach plenarnych. ◀ s. 25
- W parlamencie partie tworzą **rząd** lub **koalicję rządzącą** oraz **opozycję parlamentarną**. ◀ s. 26
- Poza parlamentem działają partie i ugrupowania polityczne tworzące **opozycję pozaparlamentarną**. ◀ s. 28
- Opozycja parlamentarna dysponuje różnymi formami nacisku i kontroli rządu. Są to m.in.: **interpelacje**, **zapytanie** i **kontrole** poselskie oraz **konstruktywne wotum nieufności** dla rządu lub ministra. ◀ s. 27
- **Opozycja pozaparlamentarna** korzysta przede wszystkim z praw przysługujących wszystkim obywatelom w Polsce i oddziałuje na życie publiczne, uczestnicząc w debacie publicznej lub poprzez organizowanie zgromadzeń publicznych. ◀ s. 28

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij różnice między immunitetem materialnym i formalnym.
2. Scharakteryzuj sposoby podejmowania decyzji w parlamencie.
3. Przedstaw mechanizm tworzenia koalicji rządowej.
4. Uzasadnij rolę opozycji w pracy parlamentu.

4. Władza ustawodawcza – Sejm RP

NA TEJ LEKCJI:

- przypomnisz sobie znaczenie ustrojowe parlamentu;
- poznasz organizację pracy Sejmu RP;
- zrozumiesz znaczenie i kompetencje Sejmu RP;
- wyjaśnisz zasady organizacji wyborów do Sejmu RP.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie historię parlamentaryzmu w Polsce. Wskaż najważniejsze etapy kształtowania się idei przedstawicielstwa w Polsce.

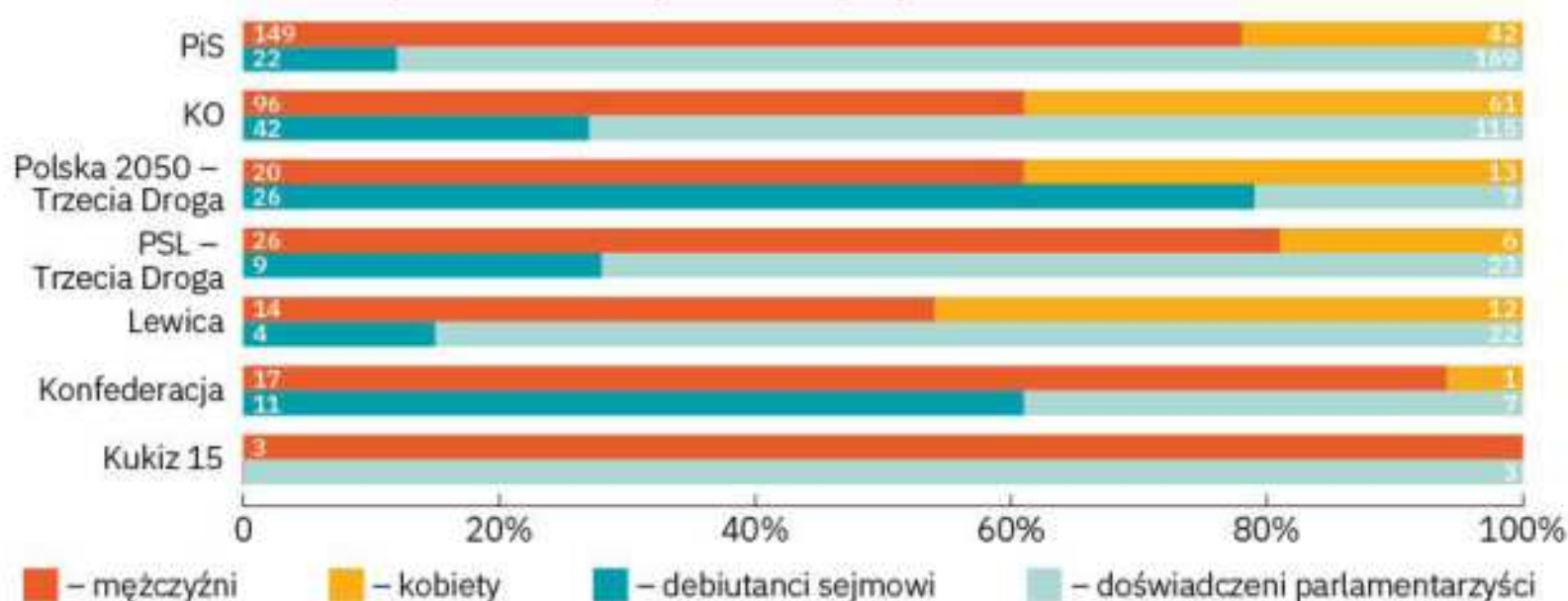
Organizacja Sejmu RP

parlament
dwuizbowy

- Zasadnicza funkcja polskiego parlamentu to **reprezentacja narodu**, w którego imieniu jest stanowione prawo. Zgodnie z artykułem 10 Konstytucji RP władzę ustawodawczą w Polsce sprawują Sejm i Senat, czyli **parlament dwuizbowy**. Sejm jest tradycyjnie niższą izbą, a Senat – wyższą izbą parlamentu. W Polsce obowiązuje **dwuizbowość nierównorzędna** (nierównoprawna) wynikająca z szerszych uprawnień Sejmu niż Senatu. Sejm składa się z 460 posłów wybieranych w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i proporcjonalnych, w głosowaniu tajnym. Senat składa się ze 100 senatorów wybieranych w wyborach powszechnych i bezpośrednich, w głosowaniu tajnym.

Struktura Sejmu X kadencji (15 X 2023 r.)

Płeć i doświadczenie parlamentarne w poszczególnych partiach, klubach i kołach

Źródło: www.sejm.gov.pl

Ćwiczenie

Zapoznaj się z wykresami. Na ich podstawie krótko scharakteryzuj partie polityczne zasiadające w Sejmie X kadencji.

Sejm obraduje na jawnych posiedzeniach, co jest realizacją **zasady jawności**. ◀ Sejm
O ewentualnej tajności posiedzeń decyduje izba poprzez podjęcie uchwały bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby członków Sejmu. Polski parlament obraduje w trybie **permanentnym**, czyli w całym okresie kadencji przewodniczący izby może zwoływać jej posiedzenia.

Marszałek Sejmu ▶

Organami kierowniczymi Sejmu są Marszałek Sejmu oraz Prezydium Sejmu. Organem opiniotwórczo-doradczym jest Konwent Seniorów, a organami pomocniczymi są komisje sejmowe. Obradom Sejmu przewodniczy marszałek lub w jego zastępstwie wicemarszałkowie.

Szymon Hołownia (ur. 1976) – dziennikarz, pisarz, prezenter telewizyjny, lider Polski 2050, marszałek Sejmu X kadencji.

Prezydium Sejmu ▶

Marszałek Sejmu jest jednoosobowym organem kierowniczym izby. Stoi na straży praw i godności izby. Zwołuje posiedzenia Sejmu, przewodniczy Prezydium Sejmu i Konwentowi Seniorów, czuwa nad tokiem i terminowością jego prac i reprezentuje Sejm na zewnątrz. Szczegółowe uprawnienia marszałka określa regulamin pracy Sejmu. Marszałkowi podlega również Kancelaria Sejmu. Marszałek Sejmu pełni funkcję drugiej osoby w państwie i może zastąpić Prezydenta RP, jeżeli ten nie jest w stanie sprawować swojej funkcji.

Prezydium Sejmu jest organem kolegialnym – tworzą go Marszałek Sejmu i wicemarszałkowie. Zadaniem Prezydium Sejmu jest kierowanie pracami Sejmu, ustalanie terminów odbywania posiedzeń, stosowanie kar regulaminowych względem posłów itp.

Konwent Seniorów zapewnia współdziałanie klubów w sprawach związanych z działalnością i tokiem prac sejmowych. Tworzą go Marszałek, wicemarszałkowie, przewodniczący lub wiceprzewodniczący klubów poselskich, przedstawiciele porozumień liczących co najmniej 15 posłów i przedstawiciele niektórych kół parlamentarnych.

Ćwiczenie

Praca w parach: Wyszukajcie informacje w internecie i wskażcie właściwe komisje sejmowe, które mogłyby zająć się następującymi kwestiami legislacyjnymi:

- a) budowa elektrowni jądowej,
- b) zmiana ustawy Karta Nauczyciela,
- c) wydłużenie wieku emerytalnego,
- d) wprowadzenie waluty euro w Polsce,
- e) rozszerzenie uprawnień Policji,
- f) zmiana ustawy Kodeks karny,
- g) wsparcie dla Polaków mieszkających na terenie byłego ZSRR.

Komisje sejmowe są wyspecjalizowanymi organami Sejmu zajmującymi się rozpatrywaniem, opiniowaniem i przygotowywaniem kwestii przekazanych pod ich obrady. W komisjach odbywa się znacząca część prac legislacyjnych nad projektami ustaw. O składzie osobowym poszczególnych komisji decyduje Sejm w drodze uchwały. Wyróżnia się komisje **stałe**, których jest ponad 20, oraz **nadzwyczajne** – powoływane doraźnie w celu zajęcia się określoną sprawą.

Szczególnością komisji nadzwyczajnych są **komisje śledcze** powoływane do zbadania określonej sprawy. Komisja taka ma uprawnienia prokuratorskie, a jej członkowie mają prawo do przesłuchiwanie świadków zgodnie z zasadami Kodeksu postępowania karnego. Komisja śledcza składa się maksymalnie z 11 osób wywodzących się z klubów i kół poselskich, odpowiednio do ich liczebności. Efektem pracy

komisji śledczej jest sprawozdanie, które może skutkować pociągnięciem wskazanych w nim osób do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu.

kluby i koła poselskie ▶

Posłowie i senatorowie zrzeszają się w **kluby, koła** lub **zespoły parlamentarne**. Kluby i koła muszą być zorganizowane na zasadzie politycznej, natomiast zespoły nie. Różnica między klubem a kołem ma charakter ilościowy. Aby zorganizować klub, potrzeba co najmniej 15 posłów, a do utworzenia koła wystarczy 3 posłów. Ze względu na swoją wielkość kluby mają pozycję uprzywilejowaną i są lepiej reprezentowane w organach kierowniczych poszczególnych izb i w komisjach sejmowych. Przynależność do klubu lub koła nie jest jednoznacz-

na z członkostwem w danej partii politycznej, gdyż w wyborach do parlamentu z list poszczególnych partii startują również kandydaci niezależni.

Znaczenie i kompetencje Sejmu

Istotą parlamentu jako reprezentanta narodu w państwie demokratycznym jest **stanowienie prawa i sprawowanie kontroli** nad funkcjonowaniem władzy wykonawczej. Zgodnie z Konstytucją RP zarówno Sejm, jak i Senat posiadają szerokie kompetencje w zakresie stanowienia prawa i powoływania urzędników na najważniejsze stanowiska państwowe. Ponadto Sejm dysponuje uprawnieniami w zakresie kontroli władzy wykonawczej. Pełny wykaz kompetencji izby niższej z podziałem na zasadnicze funkcje zaprezentowano w poniższej tabeli.

Funkcje Sejmu	Kompetencje Sejmu
ustrojodawcza	■ inicjatywa ustawodawcza w zakresie zmiany konstytucji ■ uchwalanie konstytucji lub wprowadzanie do niej zmian kwalifikowaną większością (2/3 głosów)
ustawodawcza	■ inicjatywa ustawodawcza grupy co najmniej 15 posłów ■ regulowanie określonych dziedzin życia społecznego poprzez uchwalanie ustaw i nowelizowanie prawa
kreacyjna	■ powoływanie określonych organów władzy państwowej: – uczestniczy w procesie powoływania Rady Ministrów – samodzielnie wybiera: – zastępców przewodniczącego i członków Trybunału Stanu – sędziów Trybunału Konstytucyjnego – członków Kolegium Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – 3 członków Rady Polityki Pieniężnej – 2 członków Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji – 4 posłów – członków Krajowej Rady Sądownictwa – na wniosek powołuje: – Prezesa Narodowego Banku Polskiego (wniosek Prezydenta RP) – Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej (wniosek Kolegium Instytutu Pamięci Narodowej) – za zgodą Senatu powołuje: – Prezesa Najwyższej Izby Kontroli – Rzecznika Praw Obywatelskich – Rzecznika Praw Dziecka – Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych – Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej – Prezesa Urzędu Komunikacji Elektronicznej
kontrolna	■ kontrolowanie Rady Ministrów i innych organów państwowych poprzez: – wyrażanie konstruktywnego wotum nieufności – wyrażanie wotum nieufności ministrowi – udzielanie absolutorium z wykonania budżetu państwa ■ Sejm rozpatruje sprawozdania: – Najwyższej Izby Kontroli – Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji – Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych ■ Sejm wysłuchuje corocznej informacji Rzecznika Praw Obywatelskich w sprawie stanu przestrzegania praw człowieka i obywatela ■ posłowie sprawują indywidualną kontrolę nad Radą Ministrów poprzez: – interpelacje (składane na piśmie w zasadniczych sprawach) – zapytania poselskie (składane w aktualnych kwestiach o charakterze jednostkowym)

Funkcje Sejmu	Kompetencje Sejmu
	– pytania w sprawach bieżących (składane ustnie na posiedzeniu Sejmu i wymagające bezpośredniej odpowiedzi) – kontrole poselskie ■ kontrola komisji sejmowych odbywa się poprzez: – analizę różnych dziedzin życia – wystuchiwanie informacji i sprawozdań rządowych – wydawanie opinii i postulatów w określonych sprawach – badanie spraw przez komisje śledcze ■ rozpatrywanie petycji obywateli
kreowanie polityki zagranicznej państwa	■ współtworzenie polityki zagranicznej państwa poprzez: – wyrażanie w formie ustawy zgody na ratyfikowanie niektórych umów międzynarodowych kwalifikowaną większością 2/3 głosów – uchwalanie rezolucji i apeli – uchwalanie ustaw o stanie wojny i zawarciu pokoju
europejska	■ implementowanie norm Unii Europejskiej do prawa obowiązującego na terenie Polski ■ ustalanie z Radą Ministrów wspólnego stanowiska podczas obrad Rady Unii Europejskiej ■ wnoszenie do Trybunału Sprawiedliwości UE skargi w sprawie naruszenia zasady pomocniczości przez akt prawodawczy Unii ■ współpraca z Radą Ministrów w innych sprawach unijnych

Ćwiczenie

Praca w parach: Wyszukaj w internecie przykładowe uchwały Sejmu obecnej kadencji dotyczące polskiej polityki zagranicznej i stanowiska parlamentarzystów w kwestiach międzynarodowych.

Konstruktywne wotum nieufności – odmowa poparcia przez Sejm dla Rady Ministrów, prowadząca do jej dymisji przy równoczesnym wyborze nowego premiera i powierzeniu mu zadania utworzenia nowego rządu.

Wotum nieufności – odmowa poparcia przez Sejm dla konkretnego ministra, prowadząca do jego odwołania.

Absolutorium – zatwierdzenie przez Sejm działalności finansowej rządu (zrealizowanie ustawy budżetowej) za określony rok.

Sejm pełni również funkcje **nieformalne**, do których można zaliczyć: kształtowanie opinii publicznej i kultury politycznej, kreowanie nowych elit politycznych czy tworzenie przestrzeni dla debaty politycznej na temat ważnych spraw publicznych.

Wybory do Sejmu RP

wybory do Sejmu ► Wybory do Sejmu i Senatu zarządza Prezydent RP nie później niż na 90 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji obu izb. Kandydatów na posłów i senatorów mogą zgłaszać partie polityczne i wyborcy. Wybrany do Sejmu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 21 lat. W wyborach parlamentarnych w 2023 r. posłów wybierano w 41 wielomandatowych okręgach wyborczych (od 7 do 20 mandatów). Wyniki wyborów do Sejmu są liczone za pomocą metody D'Hondta (czyt. donta) korzystnej przede wszystkim dla silnych ugrupowań. W podziale mandatów poselskich biorą udział listy tylko tych komitetów wyborczych, które w skali całego kraju otrzymały co najmniej 5% ważnych głosów. W przypadku koalicyjnych komitetów wyborczych klauzula ta wynosi 8%. Komitety mniejszości narodowych mogą uzyskać mandaty bez konieczności przekroczenia progu wyborczego. Ważność wyborów stwierdza Sąd Najwyższy.

Podział Polski na okręgi wyborcze w wyborach do Sejmu RP. Według danych Państwowej Komisji Wyborczej najwięcej mieszkańców zamieszkuje obszar okręgu wyborczego nr 19 z siedzibą w Warszawie. Tam też wybiera się najwięcej posłów – 20. Najmniej mieszkańców zamieszkuje teren okręgu nr 28 z siedzibą w Częstochowie.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, na czym polegają poszczególne systemy wyborcze proporcjonalne: D'Hondta, Sainte-Laguë (czyt. sant legiu) i Hare'a–Niemeyera (czyt. hera nimeyera).

Kadencja polskiego parlamentu wynosi 4 lata i jest to długość typowa dla większości państw. Kadencje Sejmu i Senatu przylegają do siebie, co oznacza, że skrócenie kadencji Sejmu pociąga za sobą skrócenie kadencji Senatu. Skrócenie kadencji obu izb parlamentu Rzeczypospolitej Polskiej nie oznacza, że kończą swoją pracę. Dla zachowania ciągłości władzy ustawodawczej parlament starej kadencji funkcjonuje aż do momentu ukonstytuowania się nowego na swoim pierwszym posiedzeniu.

Skrócić kadencję Sejmu mogą w określonych przypadkach Prezydent RP oraz Sejm uchwałą podjętą większością 2/3 głosów ustawowej liczby posłów. W obu przypadkach Prezydent RP zarządza wybory do Sejmu i Senatu oraz wyznacza ich datę w terminie do 45 dni od dnia zarządzenia o skróceniu kadencji Sejmu.

Konstytucja RP nie przewiduje możliwości wydłużenia kadencji Sejmu i Senatu. Jedyną sytuacją, która dopuszczałaby wydłużenie kadencji parlamentu, prezydenta czy organów samorządu terytorialnego, byłoby obowiązywanie stanu nadzwyczajnego.

Podsumowanie lekcji

- s. 30 ▶ ■ Sejm i Senat są reprezentacją Narodu i tworzą **dwuizbowy parlament**.
- s. 31 ▶ ■ Sejm jest tradycyjnie **niższą izbą parlamentu**, ale ma większy zakres uprawnień niż Senat.
- s. 33 ▶ ■ Podstawowym uprawnieniem parlamentu jest **stanowienie prawa** powszechnie obowiązującego.
- s. 33 ▶ ■ Sejm składa się z 460 posłów wybieranych w wyborach **powszechnych, równych, bezpośrednich i proporcjonalnych**, w głosowaniu **tajnym**. Liczenie głosów odbywa się według metody D'Hondta.
- s. 32 ▶ ■ Posłowie organizują się w **kluby, koła i zespoły** poselskie.
- s. 32 ▶ ■ Obradom Sejmu przewodniczy **marszałek** lub wicemarszałkowie tworzący **Prezydium Sejmu**.
- s. 33 ▶ ■ Sejm posiada kompetencje **ustrojotwórcze, ustawodawcze**, w **zakresie kontroli** rządu i innych organów władzy państwowej, powoływania wyższych stanowisk państwowych i współdecydowania o polityce zagranicznej państwa.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Podaj i opisz organy kierownicze Sejmu.
2. Wymień i scharakteryzuj funkcje Sejmu.
3. Przedstaw okoliczności, w jakich może dojść do skrócenia kadencji Sejmu.
4. Napisz notatkę prasową z przebiegu bieżących obrad Sejmu.

5. Władza ustawodawcza – Senat RP i Zgromadzenie Narodowe

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz organizację pracy Senatu RP;
- zrozumiesz znaczenie i kompetencje Senatu RP;
- wyjaśnisz zasady organizacji wyborów do Senatu RP;
- porównasz znaczenie ustrojowe Sejmu i Senatu RP;
- dowiesz się, na czym polega mandat parlamentarny;
- zrozumiesz znaczenie ustrojowe Zgromadzenia Narodowego.

Ćwiczenie

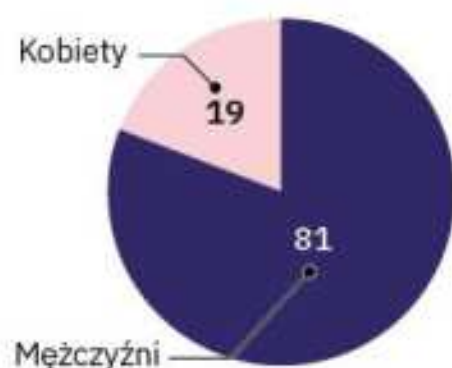
Przypomnijcie sobie, jaką rolę odgrywa władza ustawodawcza w państwie.

Organizacja Senatu RP

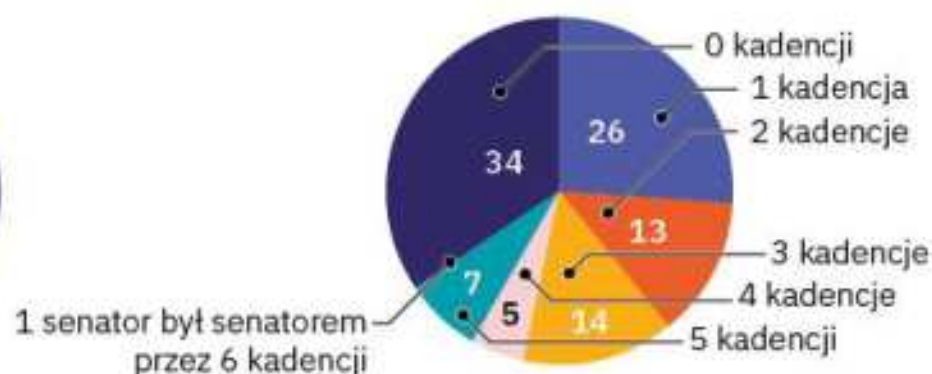
Senat składa się ze 100 senatorów wybieranych w wyborach **powszechnych i bezpośrednich**, w głosowaniu **tajnym**. Zgodnie z Kodeksem wyborczym wybory do wyższej izby parlamentu są większościowe, przeprowadzane w **okręgach jednomandatowych**. Izba wyższa dysponuje zatem legitymacją demokratyczną równą sejmowej. Senat zajmuje się przede wszystkim ustawami uchwalonymi w Sejmie i ma za zadanie usunąć z nich wszelkie błędy lub nieprawidłowości. Z tego powodu Senat jest nazywany często **izbą zadumy** lub **izbą refleksji**.

Struktura Senatu XI kadencji (15 X 2023 r.)

Kobiety i mężczyźni
w Senacie XI kadencji (2023 r.)

Staż senacki
w Senacie XI kadencji (2023 r.)

Senat obraduje na jawnych posiedzeniach, co jest realizacją **zasady jawności**. O ewentualnej tajności posiedzeń decyduje izba poprzez podjęcie uchwały bezwzględłą większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby członków Senatu. Polski parlament obraduje w trybie **permanentnym**, czyli w całym okresie kadencji przewodniczący izby może zwoływać jej posiedzenia.

Obecna sala posiedzeń Senatu powstała przez połączenie trzech sal konferencyjnych. Na stosunkowo niewielkiej przestrzeni zmieszczono stół prezydialny, mównicę, 100 foteli dla senatorów w układzie amfiteatralnym i ok. 40 miejsc dla osób uczestniczących w obradach jako goście lub z racji pełnienia różnych funkcji.

Ćwiczenie

Debata: Czy Polsce jest potrzebny Senat? Czy Senat powinien być izbą samorządową, czyli reprezentacją samorządu terytorialnego w Polsce?

Organami kierowniczymi Senatu są **Marszałek Senatu** oraz **Prezydium Senatu**. Organem opiniotwórczo-doradczym jest **Konwent Seniorów**, a organami pomocniczymi są **komisje senackie**. Obradom Senatu przewodniczy marszałek lub w jego zastępstwie wicemarszałkowie.

Marszałek Senatu ▶ **Marszałek Senatu** jest jednoosobowym organem kierowniczym izby. Stoi na straży praw i godności izby. Zwołuje posiedzenia Senatu, czuwa nad tokiem i terminowością jego prac oraz reprezentuje Senat na zewnątrz. Szczegółowe uprawnienie marszałka określa regulamin pracy Senatu. Marszałkowi podlega również **Kancelaria Senatu**. Marszałek Senatu odgrywa rolę trzeciej osoby w państwie i może zastąpić Prezydenta RP, jeżeli ani Prezydent, ani Marszałek Sejmu nie są w stanie sprawować swojej funkcji.

Prezydium Senatu ▶ **Prezydium Senatu** jest organem kolegialnym – tworzą go Marszałek Senatu i wicemarszałkowie. Do zadań Prezydium Senatu należą między innymi kierowanie pracami Senatu, ustalanie terminów odbywania posiedzeń oraz stosowanie kar regulaminowych względem senatorów.

Małgorzata Kidawa-Błońska (ur. 1957) – polityczka i producentka filmowa, marszałkini Sejmu VII kadencji, marszałkini Senatu XI kadencji z ramienia Koalicji Obywatelskiej.

Konwent Seniorów zapewnia współdziałanie klubów w sprawach związanych z działalnością i tokiem prac senackich. Tworzą go Marszałek, wicemarszałkowie oraz senatorowie – przedstawiciele klubów senackich oraz przedstawiciele porozumień ustanawianych dla wspólnej reprezentacji w Konwencie, a także klubów parlamentarnych, jeżeli skupiają co najmniej 7 senatorów.

Ćwiczenie

Praca w parach: Wyszukajcie informacje w internecie i wskażcie właściwe komisje senackie, które mogłyby zająć się następującymi kwestiami:

- nieetyczne zachowanie senatora,
- zmiana norm emisji spalin,
- petycja organizacji społecznych dotycząca łamania praw obywatelskich,
- zmiana sposobu przyznawania zasiłków rodzinnych,
- nowelizacja ustawy budżetowej,
- zmiana ustawy o obowiązku obrony ojczyzny,
- organizacja zawodów sportowych dla Polonii amerykańskiej.

Komisje senackie są wyspecjalizowanymi organami Senatu zajmującymi się rozpatrywaniem, opiniowaniem i przygotowywaniem spraw przekazanych pod ich obrady. W komisjach odbywa się znacząca część prac legislacyjnych nad projektami ustaw. O składzie osobowym poszczególnych komisji decyduje Senat w drodze uchwały. Wyróżnia się komisje **stałe**, których jest kilkanaście, oraz **nadzwyczajne** – powoływane doraźnie w celu zajęcia się określoną sprawą. Senatowi jednak nie wolno powoływać komisji śledczych.

Senatorowie zrzeszają się w **kluby, koła** lub **zespoły parlamentarne**. Kluby i koła muszą być zorganizowane na zasadzie politycznej, natomiast zespoły nie. Różnica między klubem a kołem ma charakter ilościowy – dla zorganizowania klubu wymaganych jest co najmniej siedmiu senatorów, a do utworzenia koła wystarczy trzech senatorów. Ze względu na swoją wielkość kluby mają pozycję uprzywilejowaną i są lepiej reprezentowane w organach kierowniczych Senatu i w komisjach.

kluby i koła senackie

Przynależność do klubu lub koła nie jest jednoznaczna z członkostwem w danej partii politycznej. W wyborach do Senatu poszczególni kandydaci mogą startować z własnych komitetów wyborczych.

Znaczenie i kompetencje Senatu

Istotą parlamentu jako reprezentanta narodu w państwie demokratycznym jest **stanowienie prawa i sprawowanie kontroli** nad funkcjonowaniem władzy wykonawczej. Zgodnie z Konstytucją RP zarówno Sejm, jak i Senat mają szerokie kompetencje w zakresie stanowienia prawa i powoływania urzędników na najważniejsze stanowiska państwowe, jednak to Sejm ma większość uprawnień. Ustawa zasadnicza oraz praktyka jej stosowania przesądziły o **nierównoprawnej roli obu izb**. Pełny wykaz kompetencji Senatu z podziałem na zasadnicze funkcje zaprezentowano w poniższej tabeli.

kompetencje Senatu

Warto wiedzieć

Zasada nierównoprawności Sejmu i Senatu nie obowiązuje w przypadku zmiany konstytucji i ratyfikacji umów międzynarodowych.

Funkcja Senatu	Kompetencje Senatu
ustrojodawcza	- inicjatywa ustawodawcza w zakresie zmiany konstytucji - uchwalanie konstytucji lub wprowadzanie do niej zmian bezwzględną większością głosów
ustawodawcza	- inicjatywa ustawodawcza całej izby - regulowanie określonych dziedzin życia społecznego poprzez uchwalanie ustaw i nowelizowanie prawa
kreacyjna	- Samodzielnie wybiera: 2 senatorów wchodzących w skład Krajowej Rady Sądownictwa 2 członków Kolegium Instytutu Pamięci Narodowej 1 członka Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji 3 członków Rady Polityki Pieniężnej - Senat wyraża zgodę na powołanie: - Prezesa Najwyższej Izby Kontroli - Rzecznika Praw Obywatelskich - Rzecznika Praw Dziecka - Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych - Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej - Prezesa Urzędu Komunikacji Elektronicznej

Funkcja Senatu	Kompetencje Senatu
kontrolna	■ marszałek Senatu i grupa 30 senatorów może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zbadania zgodności prawa z ustawą zasadniczą, a także zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych ■ wyrażanie zgody bezwzględną większością głosów na zarządzenie przez Prezydenta RP referendum ogólnokrajowego w sprawie o szczególnym znaczeniu dla państwa ■ rozpatrywanie petycji obywateli
kreowanie polityki zagranicznej państwa (Sejm)	■ współtworzenie polityki zagranicznej państwa poprzez: – wyrażanie w formie ustawy zgody na ratyfikowanie niektórych umów międzynarodowych kwalifikowaną większością 2/3 głosów – współdziałanie z organizacjami polonijnymi w różnych krajach świata – uchwalanie rezolucji i apeli
europejska	■ implementowanie norm UE do prawa obowiązującego na terenie Polski ■ ustalanie z Radą Ministrów wspólnego stanowiska podczas obrad Rady Unii Europejskiej ■ wnoszenia do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej skargi w sprawie naruszenia zasady pomocniczości przez akt prawodawczy UE ■ współpraca z Radą Ministrów w innych sprawach unijnych

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, na czym polega immunitet formalny i materialny.

Warto wiedzieć

Senat RP nie ma kompetencji kontrolnych wobec Rady Ministrów.

Senat, podobnie jak Sejm, pełni również **funkcje nieformalne**, do których można zaliczyć: kształtowanie opinii publicznej i kultury politycznej, kreowanie nowych elit politycznych czy tworzenie przestrzeni dla debaty politycznej na temat ważnych spraw publicznych.

Mandat posła i senatora

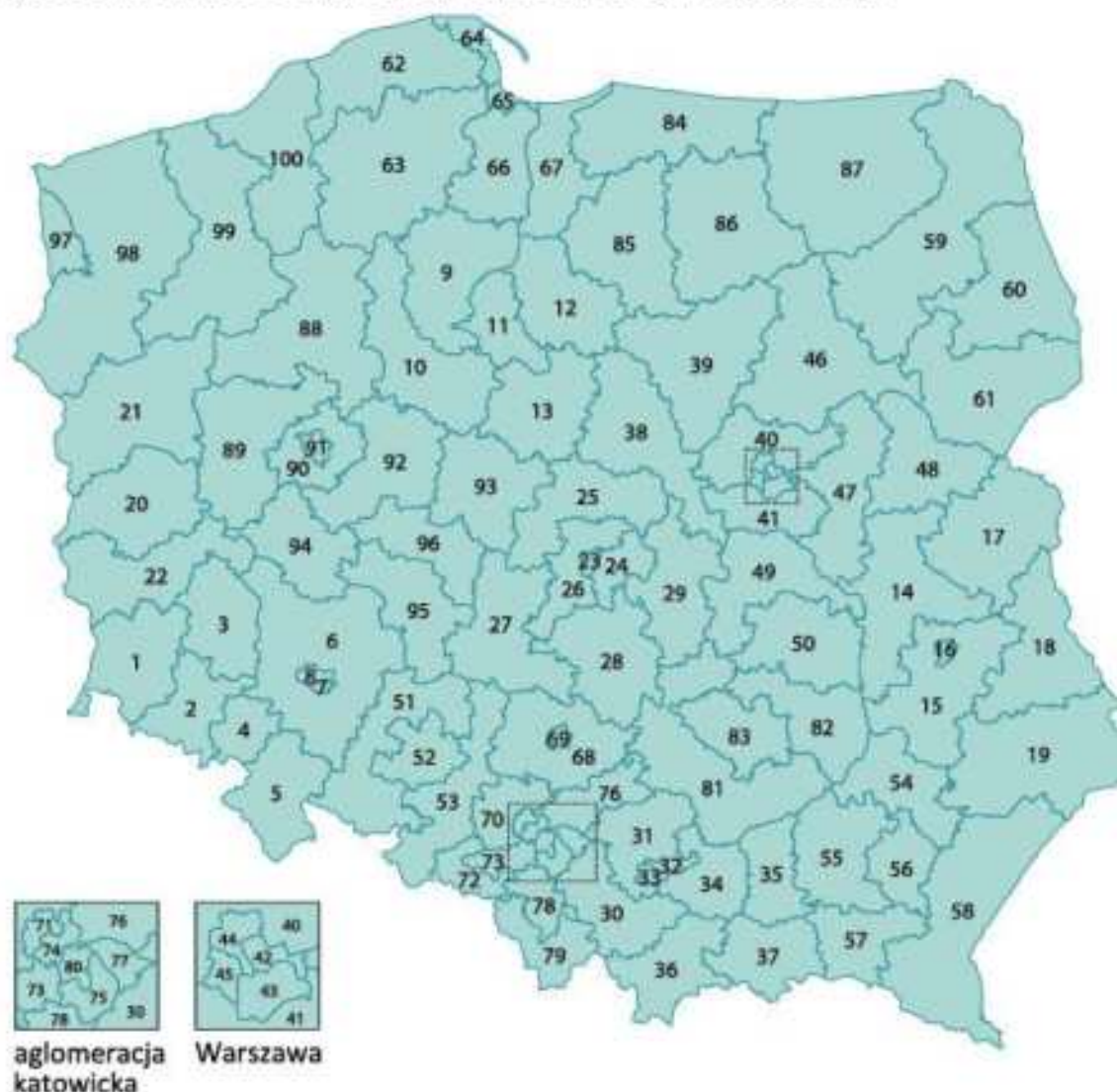
Zgodnie z artykułem 104 Konstytucji RP posłowie i senatorowie są przedstawicielami narodu i nie wiążą ich żadne instrukcje wyborców, co oznacza, że posiadają **mandat wolny**. Niezależności posłów i senatorów służy zakaz łączenia mandatu z innymi funkcjami.

Ta zasada, nazywana **zasadą niepołączalności** (łac. *incompatibilitas*), obok mandatu wolnego i immunitetu parlamentarnego leży u podstaw istoty mandatu parlamentarnego w państwach demokratycznych. Zgodnie z nią poseł nie może jednocześnie być senatorem, a także łączyć mandatu posła lub senatora z funkcją Prezesa Narodowego Banku Polskiego, Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka i ich zastępców, członka Krajowej Rady Polityki Pieniężnej, członka Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, ambasadora oraz z zatrudnieniem w Kancelarii Sejmu, Kancelarii Senatu, Kancelarii Prezydenta RP lub zatrudnieniem w administracji rządowej. Zakaz ten nie dotyczy członków Rady Ministrów i sekretarzy stanu w administracji rządowej. Poseł lub senator nie może również być jednocześnie czynnym sędzią, prokuratorem, urzędnikiem służby cywilnej, żołnierzem, funkcjonariuszem policji i służby ochrony państwa.

Wybory do Senatu RP

Wybory do Sejmu i Senatu zarządza Prezydent RP nie później niż na 90 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji obu izb. Kandydatów na senatorów mogą zgłaszać partie polityczne i wyborcy. Wybrany do Senatu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 30 lat. W wyborach parlamentarnych w 2023 r. senatorów wybierano w 100 jednomandatowych okręgach wyborczych. Wybory do Senatu prze-

proceedza się według systemu większościowego. Jest to system większości względnej – mandat zdobywa kandydat, który uzyska największą liczbę ważnych głosów. Ważność wyborów stwierdza Sąd Najwyższy.

Podział Polski na okręgi wyborcze w wyborach do Senatu RP. Według danych Państwowej Komisji Wyborczej najwięcej mieszkańców zamieszkuje obszar okręgu wyborczego nr 30 (Oświęcim), a najmniej mieszkańców zamieszkuje teren okręgu wyborczego nr 61 (Bielsk Podlaski). Wielkość okręgu wyborczego do Senatu waha się od ok. 200 do 600 tys. mieszkańców.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, ile trwa kadencja Sejmu i Senatu oraz co oznacza dla Senatu skrócenie kadencji Sejmu.

Zgromadzenie Narodowe

Zgromadzenie Narodowe jest odrębnym organem ustawodawczym złożonym z połączonych izb Sejmu i Senatu, liczącym 560 członków. Zgromadzenie Narodowe posiada **odrębne kompetencje** i obraduje pod przewodnictwem Marszałka Sejmu lub Senatu tylko wtedy, kiedy zajdzie taka potrzeba. Do uprawnień Zgromadzenia należy przyjmowanie przysięgi od nowo wybranego Prezydenta RP i wystuchiwanie jego orędzi. Zgromadzenie Narodowe decyduje o postawieniu głowy państwa w stan oskarżenia przed Trybunałem Stanu oraz uznaje trwałą niezdolność do sprawowania urzędu ze względu na stan zdrowia. Uchwały w tych kwestiach podejmuje większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby członków. Zgromadzenie Narodowe jest zatem szczególnym organem władzy państwowej, którego kompetencje koncentrują się wokół urzędu Prezydenta RP.

◀ Zgromadzenie Narodowe

Orędzie – uroczyste przemówienie ważnej osoby (polityka, duchownego) wygłaszane w istotnej kwestii lub z okazji święta (np. nowy rok, święto narodowe).

Podsumowanie lekcji

- s. 37 ▶ ■ Senat jest tradycyjnie **wyższą izbą parlamentu**, ale ma mniejszy zakres uprawnień niż Sejm.
- s. 39 ▶ ■ Senat składa się ze 100 senatorów wybieranych w wyborach **powszechnych i bezpośrednich**, w głosowaniu **tajnym**, w wyborach większościowych w **okręgach jednomandatowych**.
- s. 39 ▶ ■ Senatorowie organizują się w **kluby, koła i zespoły senackie**.
- s. 38 ▶ ■ Obradom Senatu przewodniczy **marszałek** lub wicemarszałkowie tworzący **Prezydium Senatu**.
- s. 39 ▶ ■ Senat posiada przede wszystkim **kompetencje ustrojotwórcze, ustawodawcze** i w zakresie **powoływania wyższych stanowisk państwowych**.
- s. 41 ▶ ■ W szczególnych sytuacjach Sejm i Senat obradują razem jako osobny organ konstytucyjny nazywany **Zgromadzeniem Narodowym**.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Podaj i opisz organy kierownicze Senatu.
2. Porównaj funkcje (zadania) Sejmu i Senatu.
3. Wymień uprawnienia Zgromadzenia Narodowego.
4. Napisz notatkę prasową z przebiegu bieżących obrad Senatu.

6. Proces legislacyjny

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz zasady głosowania w Sejmie i Senacie;
- przeanalizujesz proces stanowienia prawa w Polsce;
- zrozumiesz, na czym polega rola prezydenta w procesie legislacyjnym;
- porównasz różne ścieżki legislacyjne.

Zasady głosowania w Sejmie i Senacie

Głosowanie w obu izbach jest jawne. Do podjęcia uchwały konieczna jest obecność co najmniej połowy ustawowej liczby posłów lub senatorów –

kworum ▶ tzw. **zasada kworum** (por. s. 26).

Głosowanie posłów w Sejmie RP. Głosuje się poprzez podniesienie ręki i równoczesne naciśnięcie przycisku aparatury elektronicznej do liczenia głosów.

Ustawy uchwalane są zasadniczo **zwykłą większością głosów**, ale w szczególnych sytuacjach określonych Konstytucją RP niezbędna jest większość bezwzględna lub kwalifikowana. W celu uzyskania odpowiedniej większości w izbie należy tak opracować projekt aktu prawnego, aby był on wyrazem kompromisu możliwego do zaakceptowania przez szerokie spektrum polityczne. W praktyce brak zdolności izby do przegłosowania uchwał oznacza paraliż jej pracy i konieczność przedterminowych wyborów parlamentarnych, z których może wytonić się inny układ sił politycznych.

Rodzaje większości	Przykłady zastosowania
Zwykła większość głosów – liczba głosów „za” jest większa niż liczba głosów „przeciw”; głosów wstrzymujących się nie bierze się pod uwagę.	Sejm i Senat RP podejmują uchwały zwykłą większością głosów, chyba że Konstytucja, ustawy lub regulaminy stanowią inaczej. Sejm: ■ uchwała ustawy zwykłą większością głosów; ■ wyraża wotum zaufania dla Rady Ministrów w trzecim trybie powoływania jej.
Bezwzględna większość głosów – liczba głosów „za” musi stanowić co najmniej 50% plus 1 liczby wszystkich głosujących.	Wymagana jest w Sejmie dla: ■ odrzucenia lub wprowadzenia poprawek Senatu do uchwalonej przez Sejm ustawy; ■ wyrażenia wotum zaufania dla Rady Ministrów w pierwszym i drugim trybie jej powoływania; ■ powołania określonych organów państwowych.
Kwalifikowana większość głosów – liczba głosów „za” musi przekroczyć określony próg wyrażony ułamkiem 2/3 lub 3/5.	Kwalifikowana większość w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów jest wymagana w Sejmie do: ■ ponownego uchwalenia ustawy zawetowanej przez Prezydenta RP (większość 3/5 głosów); ■ uchwalenia ustawy zmieniającej Konstytucję (większość 2/3 głosów); Kwalifikowana większość ustawowej liczby posłów jest wymagana w Sejmie do podjęcia uchwały o skróceniu kadencji izby (większość 2/3 głosów).
■ Większość ustawowej liczby członków izby – liczba głosów „za” musi stanowić większość ustawowego składu organu.	■ Większość ustawowej liczby członków izby wymagana jest w Sejmie dla wyrażenia konstruktywnego wotum nieufności dla Rady Ministrów lub wotum nieufności dla poszczególnych ministrów.

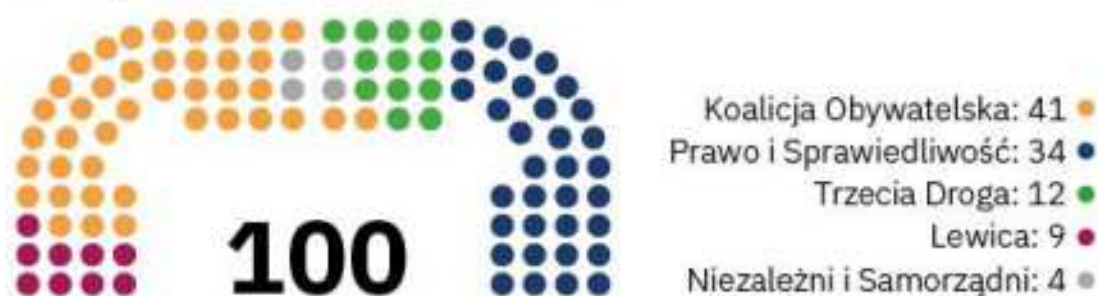
Partie polityczne w Sejmie X kadencji

Ćwiczenie

Oceń liczebność członków poszczególnych partii politycznych w Sejmie RP pod kątem możliwości uzyskania przez nich różnych rodzajów większości.

Partie polityczne w Senacie XI kadencji

Zwykły proces legislacyjny

Warto wiedzieć

Na stronie internetowej Sejmu RP (<https://www.sejm.gov.pl/>) w zakładce dotyczącej aktywności poselskiej można znaleźć bieżące informacje o pracy posłów. Jest tam m.in. statystyka ich obecności podczas głosowań.

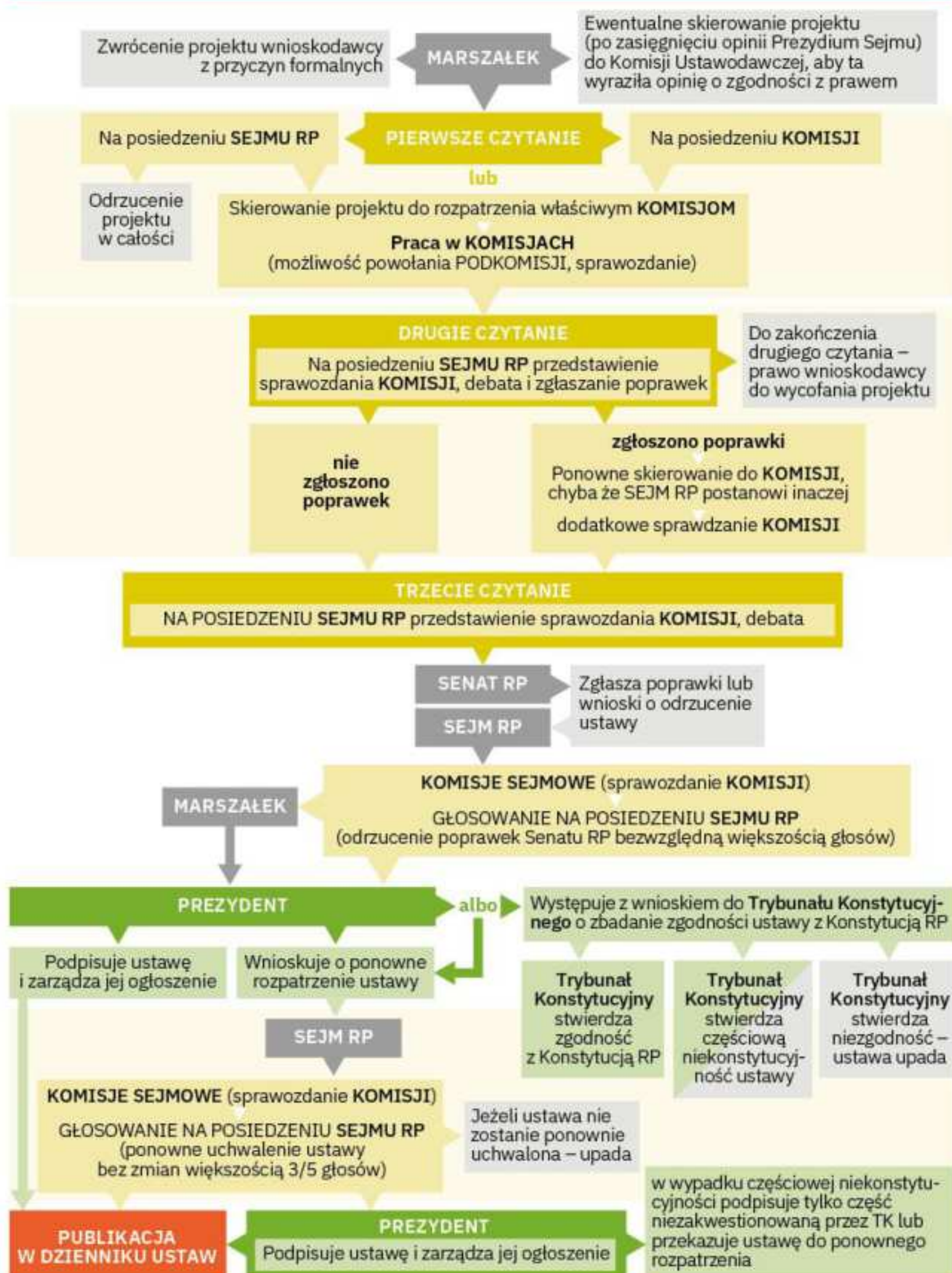
Podstawową funkcją parlamentu jest stanowienie prawa. **Inicjatywa ustawodawcza** należy do posłów (co najmniej 15 posłów lub komisja sejmowa), Senatu, Prezydenta RP i Rady Ministrów. Konstytucja RP daje również **inicjatywę ludową** grupie co najmniej 100 tys. obywateli mających prawa wyborcze. Projekt ustawy trafia do Marszałka Sejmu, który decyduje o terminie wniesienia go pod obrady Sejmu.

Rozpatrzenie projektu ustawy przez Sejm odbywa się w trzech czytaniach. **Pierwsze czytanie** na ogół ma miejsce na forum właściwej komisji, która rozpatruje projekt i sporządza sprawozdanie. Jeżeli projekt jest znacznej wagi, pierwsze czytanie odbywa się na posiedzeniu plenarnym Sejmu. Po przedstawieniu projektu przez wnioskodawcę następuje dyskusja i głosowanie nad nim (jeżeli padł wniosek o odrzucenie projektu w pierwszym czytaniu).

Proces legislacyjny w Polsce

INICJATYWA USTAWODAWCZA

posłowie (15) lub komisje sejmowe, Senat RP, Prezydent, Rada Ministrów, grupa 100 tys. obywateli

Źródło: opracowanie własne na podstawie Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.

Drugie czytanie odbywa się zawsze na posiedzeniu plenarnym Sejmu. Obejmuje szczegółowe przedstawienie sprawozdań właściwych komisji, przeprowadzenie debaty i zgłaszanie uwag. W razie pojawienia się nowych poprawek i wniosków projekt ponownie trafia do komisji, które nad nim pracowały.

Jeżeli nie zgłoszono poprawek, natychmiast może się odbyć **trzecie czytanie**, również na posiedzeniu plenarnym Sejmu. Jeśli zaproponowano zmiany, projekt ponownie trafia do komisji, które przedstawiają sprawozdanie. Ostatnim etapem jest głosowanie nad poprawkami i uchwalenie ustawy lub odrzucenie w całości.

Uchwaloną przez Sejm ustawę Marszałek Sejmu **przesyła Senatowi**, który ma 30 dni na jej rozpatrzenie. Senat wybiera jedną z trzech możliwości: może ustawę przyjąć, odrzucić lub wprowadzić do niej poprawki. Jeżeli w ciągu 30 dni Senat nie podejmie stosownej uchwały, ustawę uważa się za przyjętą.

Odrzucenie lub wprowadzenie poprawek do ustawy przez Senat podlega **rozpatrzeniu przez Sejm**. Sejm może odrzucić poprawki lub weto Senatu bezwzględną większością głosów albo je przyjąć.

Przyjętą przez Sejm i Senat ustawę Marszałek Sejmu **kieruje do Prezydenta RP**, który ma 21 dni na jej rozpatrzenie. Prezydent RP może ustawę podpisać i zarządzić jej ogłoszenie w „Dzienniku Ustaw RP”. Prezydent może również odmówić podpisania ustawy, czyli zastosować **weto ustawodawcze**, i skierować ją ponownie do Sejmu albo **do Trybunału Konstytucyjnego** z zapytaniem o zgodność jej treści z Konstytucją RP. Sejm może odrzucić weto Prezydenta RP większością kwalifikowaną 3/5 głosów. Wówczas Prezydent jest zobowiązany do podpisania ustawy i zarządzenia jej ogłoszenia w ciągu 7 dni. Jeżeli natomiast Trybunał Konstytucyjny uzna ustawę za zgodną z Konstytucją RP, Prezydent musi ją podpisać. Uznanie przez Trybunał Konstytucyjny jej niezgodności z ustawą zasadniczą kończy proces legislacyjny i Prezydent RP nie może podpisać ustawy. Jeżeli Trybunał Konstytucyjny nie orzeknie, że niekonstytucyjne przepisy są nierozdzielnie związane z całą ustawą, Prezydent ma wybór. Może podpisać ustawę z wyłączeniem niekonstytucyjnych przepisów albo zwrócić całą ustawę Sejmowi w celu usunięcia niezgodności, co do których orzekł Trybunał Konstytucyjny.

DZIENNIK USTAW RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Od 1 stycznia 2012 r. „Dziennik Ustaw RP” jest wydawany w formie elektronicznej, z zachowaniem kolejności pozycji w danym roku kalendarzowym. W „Dzienniku Ustaw” są ogłaszane akty normatywne i inne akty prawne. Dniem ogłoszenia aktu jest dzień jego ogłoszenia w postaci elektronicznej na stronie internetowej organu wydającego „Dziennik Ustaw”. Możesz sprawdzić aktualnie ogłoszone akty na stronie: <http://dziennikustaw.gov.pl>.

Ogłoszenie ustawy w „Dzienniku Ustaw RP” jest ostatnim etapem legislacyjnym. Ustawa wchodzi w życie w ciągu 14 dni od jej ogłoszenia, jeśli w ustawie nie wskazano innego terminu. Okres między datą ogłoszenia ustawy i datą wejścia jej w życie nazywamy *vacatio legis* (czyt. *wakatio legis*, z łac. „próżnowanie ustawy”). Na ogół wynosi on 15–30 dni.

Warto wiedzieć

Upływ lub skrócenie kadencji Sejmu i Senatu oznacza przerwanie rozpatrywania spraw bieżących. Nowy parlament otrzymuje nową legitymację do wypełniania swoich funkcji i nie może podjąć się kontynuowania przerwanych prac. Jest to tzw. **zasada dyskontynuacji**. Na poziomie ustawowym po zaprzysiężeniu nowego parlamentu należy kontynuować prace tylko nad projektami obywatelskimi (inicjatywa ludowa 100 tys. obywateli).

Szczególne procedury ustawodawcze

Zgodnie z Konstytucją RP niektóre ustawy są uchwalane w postępowaniach odrębnych, wymagających zastosowania szczególnych procedur (por. schemat). Procedura **zmiany konstytucji** została omówiona w temacie I.1.

◀ szczególne tryby legislacyjne

Ustawa zasadnicza dopuszcza nadanie **pilnego charakteru projektom ustaw** wniesionym przez Radę Ministrów. Decyzję o uznaniu projektu za pilny podejmuje sam rząd, jednak określone projekty nie mogą być uznane za pilne. Dotyczy to:

- ustaw podatkowych,
- ustaw dotyczących prawa wyborczego,
- ustaw regulujących ustroj i właściwość władz publicznych,
- kodeksów (np. karnego, pracy czy ruchu drogowego).

Rodzaje procedur legislacyjnych

- tryb zwykły ustawy
- tryb pilny ustawy
- tryb uchwalenia ustawy budżetowej
- tryb uchwalenia ustawy zmieniającej Konstytucję RP
- tryb wyrażenia zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej

Warto wiedzieć

Odrębnym trybem ustawodawczym, wynikającym nie z ustawy zasadniczej, ale z regulaminu Sejmu, jest tryb kodeksowy. Tryb ten służy uchwalaniu nowych kodeksów prawa lub nowelizacji już istniejących. W trybie kodeksowym obowiązują podstawowe zasady zwykłej ścieżki legislacyjnej z pewnymi zmianami. Odrębności te wyrażają się w:

- rozpatrywaniu przez Sejm w jednym postępowaniu legislacyjnym projektów kodeksów oraz przepisów wprowadzających kodeksy, wniesionych łącznie i połączonych tematycznie;
- wydłużonych terminach, które muszą upłynąć od doręczenia posłom stosownych druków sejmowych do pierwszego lub do drugiego czytania projektu;
- rozpatrywaniu projektów przez komisję nadzwyczajną;
- zapewnieniu w pracach nad projektem udziału ekspertów;
- zawężeniu kręgu podmiotów, którym przysługuje prawo wnoszenia poprawek w drugim czytaniu.

Źródło: M. Borski, *Postępowanie z projektami kodeksów jako przykład szczególnego trybu ustawodawczego*, <http://link.operon.pl/1g> (dostęp: 29.03.2021).

Ćwiczenie

Zastanów się i odpowiedz, dlaczego określone projekty ustaw nie mogą być uchwalane w trybie pilnym.

Zgodnie z regulaminem prac Sejmu projekt uznany za pilny powinien być rozpatrzony przez komisje sejmowe w czasie nie dłuższym niż 30 dni. Konstytucja RP natomiast ogranicza terminy, w jakich ustawa musi zostać rozpatrzona przez Senat (14 dni) i Prezydenta RP (7 dni).

Szczególne postępowanie dotyczy również uchwalania **ustawy budżetowej**. Inicjatywę ustawodawczą w tym zakresie posiada tylko rząd. Zadaniem ustawy budżetowej jest ustalenie dochodów i wydatków państwa na okres roku budżetowego, który pokrywa się z rokiem kalendarzowym. Bez istnienia budżetu nie

◀ ustawa budżetowa

można prowadzić gospodarki finansowej państwa. Z tego powodu Konstytucja ogranicza czas na przedstawienie Prezydentowi RP tej ustawy do 4 miesięcy. Ponadto ani Senat, ani Prezydent RP nie mogą zawetować ustawy budżetowej. Senat RP ma 20 dni na głosowanie, a Prezydent RP – 7 dni na podpisanie ustawy budżetowej. Senat może wprowadzić do niej jedynie poprawki, a głowa państwa może skierować ustawę do Trybunału Konstytucyjnego. Nieuchwalenie przez parlament budżetu w terminie 4 miesięcy daje Prezydentowi RP prawo do skrócenia kadencji Sejmu i Senatu.

Kolejna szczególna procedura ustawodawcza dotyczy uchwalania **ustawy wyrażającej zgodę na ratyfikację umowy międzynarodowej** przekazującej organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu niektóre kompetencje organów władzy państwowej. Ustawa wyrażająca zgodę parlamentu wymaga kwalifikowanej większości 2/3 głosów w Sejmie i w Senacie. Możliwe jest również zorganizowanie w tej sprawie referendum ogólnokrajowego za zgodą Sejmu.

Podsumowanie lekcji

- s. 42 ▶ ■ Do podjęcia wiążącej uchwały niezbędne jest **kworum**, czyli minimalna liczba członków izby wynosząca co najmniej 50%.
- s. 47 ▶ ■ **Rodzaj większości** potrzebnej do podjęcia uchwały w Sejmie zależy od etapu oraz rodzaju trybu legislacyjnego.
- s. 47 ▶ ■ **Szczególne tryby legislacyjne** dotyczą projektu ustawy uznanej przez rząd za pilny, ustawy budżetowej, ustawy w sprawie zmiany konstytucji oraz ustawy w sprawie wyrażenia zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej.
- s. 47 ▶ ■ Szczególnie ważna dla funkcjonowania państwa jest uchwalana co roku **ustawa budżetowa**, której ani Senat, ani Prezydent RP nie mogą zawetować.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, czym jest większość zwykła, bezwzględna i kwalifikowana.
2. Przedstaw rolę Prezydenta RP w procesie legislacyjnym.
3. Uzupełnij tabelę dotyczącą ścieżek legislacyjnych wymaganych do zmiany konstytucji, tworzenia ustaw, ustawy budżetowej i projektów uznanych za pilne.

Rodzaj ustawy	Artykuły z Konstytucji RP	Inicjatywa ustawodawcza	Czas na zajęcie się ustawą przez Senat	Czas na zajęcie się ustawą przez Prezydenta RP
ustawa zwykła				
ustawa budżetowa				
tryb pilny ustawy				
ustawa dotycząca zmiany konstytucji				

7. Władza wykonawcza – Prezydent RP

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz zasady wyborów na Prezydenta RP;
- przybliżysz sobie sylwetki Prezydentów RP;
- dowiesz się, jakie są kompetencje głowy państwa;
- przeanalizujesz zasady odpowiedzialności Prezydenta RP.

Zasady wyborów prezydenckich w Polsce

Zgodnie z Konstytucją RP władzę wykonawczą sprawują **Prezydent RP i Rada Ministrów**. Prezydent RP jako głowa państwa pełni funkcję najwyższego reprezentanta państwa polskiego w stosunkach wewnętrznych i zewnętrznych. Wybierany jest przez naród w wyborach **powszechnych, równych, bezpośrednich**, w głosowaniu **tajnym** na pięcioletnią kadencję. Tylko raz istnieje możliwość ponownego wyboru na kolejną pięcioletnią kadencję (tzw. **reelekcja**).

wybory na
Prezydenta RP

Reelekcja – ponowne wybranie kogoś na jakieś stanowisko.

Kandydat na Prezydenta RP musi mieć polskie obywatelstwo, ukończyć najpóźniej w dniu wyborów 35 lat i korzystać z pełni praw wyborczych do Sejmu. Prawo zgłaszania kandydata ma grupa co najmniej 100 tys. obywateli posiadających prawa wyborcze do Sejmu. W pierwszej turze wyborów biorą udział wszyscy zgłoszeni kandydaci. Prezydentem RP zostaje ten, który otrzymał więcej niż 50% ważnie oddanych głosów. Najczęściej jednak żaden z kandydatów nie osiąga takiej przewagi nad rywalami. Wtedy przeprowadza się **drugą turę wyborów**. Drugie głosowanie odbywa się w ciągu 14 dni od pierwszego. Biorą w nim udział dwaj kandydaci, którzy w pierwszej turze osiągnęli najwyższe wyniki. Prezydentem RP zostaje kandydat, który uzyskał więcej ważnie oddanych głosów. Prezydent RP może objąć urząd po oficjalnym orzeczeniu Sądu Najwyższego stwierdzającym ważność wyborów.

Ćwiczenia

1. Porównaj zasady wyborów Prezydenta RP z zasadami wyborów parlamentarnych.
2. Nazwij rodzaje ordynacji wyborczych do Sejmu, Senatu i na Prezydenta RP.

Ćwiczenie

1. Jak powinniśmy wybierać prezydenta w Polsce – bezpośrednio czy pośrednio?

Kadencja prezydencka może zostać skrócona w określonych przez Konstytucję RP sytuacjach. Są nimi śmierć Prezydenta RP, zrzeczenie się przez niego urzędu, uznanie przez Zgromadzenie Narodowe trwałej niezdolności do sprawowania urzędu ze względu na stan zdrowia. Ponadto skrócenie kadencji może nastąpić w przypadku złożenia z urzędu orzeczeniem Trybunału Stanu ze względu na popełnione przez głowę państwa przestępstwo lub naruszenie konstytucji (delikt konstytucyjny) lub ustawy w związku z pełnionym urzędem.

Prezydent RP może być również przejściowo zawieszony w sprawowaniu urzędu. Jeżeli z powodu na przykład choroby Prezydent RP nie może czasowo pełnić swoich obowiązków, zawiadamia o tym Marszałka Sejmu, który go zastępuje. Jeżeli nie może go o tym poinformować, to Marszałek Sejmu ma prawo wystąpić z wnioskiem od Trybunału Konstytucyjnego o stwierdzenie takiej przeszkody. Zawieszenie nastąpi również w sytuacji postawienia głowy państwa w stan oskarżenia uchwałą Zgromadzenia Narodowego.

W zastępstwie głowy państwa obowiązki wykonuje tymczasowo Marszałek Sejmu, a gdy nie jest to możliwe – Marszałek Senatu.

Dotychczasowi prezydenci Polski*	
Gabriel Narutowicz (prezydent w okresie: 9–16 grudnia 1922)	Pierwszy prezydent RP, inżynier i konstruktor. W wolnej Polsce pełnił funkcję ministra spraw zagranicznych. W 1922 r. wybrany na prezydenta przez Zgromadzenie Narodowe, zginął po kilku dniach urzędowania zastrzelony przez polskiego nacjonalistę.
Stanisław Wojciechowski (prezydent w latach: 1922–1926)	Działacz społeczny i polityczny w środowiskach robotniczych. Współtworzył Polską Partię Socjalistyczną. W czasie I wojny światowej należał do Komitetu Narodowego Polskiego. Po wojnie pełnił funkcję ministra spraw wewnętrznych, a od 1922 r. do przewrotu majowego w 1926 r. prezydenta wybranego przez Zgromadzenie Narodowe.
Ignacy Mościcki (prezydent w latach: 1926–1939)	Polityk i profesor chemii na uniwersytecie we Lwowie. Współtworzył polski przemysł chemiczny. Po zamachu majowym w 1926 r. wybrany na prezydenta przez Zgromadzenie Narodowe, realizował politykę Józefa Piłsudskiego. Po klęsce wrześniowej w 1939 r. został internowany w Rumunii i zrezygnował z pełnienia funkcji głowy państwa, wyznaczając następcę na uchodźstwie.
Bolesław Bierut (prezydent w latach: 1947–1952)	Działacz komunistyczny, który pod koniec II wojny światowej przebywał w ZSRR jako członek Polskiej Partii Robotniczej. Po 1945 stał na czele władz komunistycznych, pełniąc kolejno funkcje prezydenta wybranego przez Sejm Ustawodawczy, premiera i I sekretarza Komitetu Centralnego PZPR. Realizował politykę terroru, uzależnienia od ZSRR i sowietyzacji Polski.
Wojciech Jaruzelski (prezydent w latach: 1989–1990)	W okresie II wojny światowej zestany wraz z rodziną na Syberię, wrócił do Polski jako oficer Ludowego Wojska Polskiego. Jednocześnie z karierą wojskowego zaangażował się w działalność polityczną w PPR, a następnie PZPR. W 1981 r. jako przewodniczący Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego wprowadził stan wojenny. Był inicjatorem obrad „okrągłego stołu” i pierwszym prezydentem III RP wybranym przez Zgromadzenie Narodowe (wcześniej był także Prezydentem PRL).
Lech Wałęsa (prezydent w latach: 1990–1995)	Działacz związkowy zaangażowany w strajki przeciwko władzy komunistycznej od 1970 r. W 1980 r. stanął na czele Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Stoczni Gdańskiej. Był współzałożycielem i przewodniczącym NSZZ „Solidarność” (1980–1990). W czasie stanu wojennego internowany przez władze komunistyczne. Współtwórca porozumień „okrągłego stołu”. W 1983 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. W 1990 r. wybrany na prezydenta w wyborach powszechnych.
Aleksander Kwaśniewski (prezydent w latach: 1995–2005)	Działacz PZPR od 1977 r. Współtwórca porozumień „okrągłego stołu”. Po rozwiązaniu PZPR w 1990 r. stanął na czele Socjaldemokracji RP. Został dwukrotnie wybrany na urząd Prezydenta RP w latach 1995 i 2000 w wyborach powszechnych.
Lech Kaczyński (prezydent w latach: 2005–2010)	Działacz opozycji antykomunistycznej związany z NSZZ „Solidarność”. Po 1989 r. prowadził działalność polityczną w Porozumieniu Centrum (PC) i był założycielem partii Prawo i Sprawiedliwość. Pełnił funkcje Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, ministra sprawiedliwości, prezydenta Warszawy. W 2005 r. wybrany w wyborach powszechnych na urząd Prezydenta RP, zginął w katastrofie lotniczej Tu-154 pod Smoleńskiem w 2010 r.
Bronisław Komorowski (prezydent w latach: 2010–2015)	Działacz opozycji antykomunistycznej. W latach 1991–2010 pełnił funkcję posła na Sejm, był Ministrem Obrony Narodowej i Marszałkiem Sejmu RP. Po tragicznej śmierci Lecha Kaczyńskiego pełnił obowiązki głowy państwa, a w 2010 r. został wybrany w wyborach powszechnych na urząd Prezydenta RP.
Andrzej Duda (prezydent w latach: 2015 – obecnie)	Polityk i prawnik, pełniący funkcje podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości i Kancelarii Prezydenta RP. Poseł na Sejm w latach 2011–2014 i poseł do Parlamentu Europejskiego w latach 2014–2015. Został dwukrotnie wybrany w wyborach powszechnych na urząd Prezydenta RP w latach 2015 i 2020.

* W tabeli nie uwzględniono Prezydentów Polski na uchodźstwie: Władysława Raczkiewicza (1939–1947), Augusta Zaleskiego (1947–1972), Stanisława Ostrowskiego (1972–1979), Edwarda Raczyńskiego (1979–1986), Kazimierza Sabbata (1986–1989) i Ryszarda Kaczorowskiego (1989–1990).

Ćwiczenie

Wyjaśnij, dlaczego w okresie 1952–1989 Polska nie miała prezydenta.

Kompetencje Prezydenta RP

Zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej Prezydent RP razem z Radą Ministrów **sprawuje władzę wykonawczą**. Jest **najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej Polskiej** i **gwarantem ciągłości władzy państwowej**, **czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji**, a także stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności terytorialnej kraju. Oznacza to, że Prezydent RP **reprezentuje państwo na arenie międzynarodowej**, szczególnie w kontaktach z innymi państwami oraz organizacjami międzynarodowymi, takimi jak UE, NATO czy ONZ. Zadaniem Prezydenta RP jest reprezentowanie Polski nie tylko w sytuacjach, gdy tego wymaga od niego prawo krajowe lub międzynarodowe, lecz także wtedy, gdy wskazują na to zwyczaje w stosunkach dyplomatycznych.

kompetencje
Prezydenta RP

Prezydent RP spełnia również funkcję **arbitra**. Zadaniem głowy państwa nie jest rządzenie państwem na co dzień, ale uaktywnianie się w sytuacjach kryzysowych, na przykład w przypadku niepokojów społecznych czy konfliktów politycznych zagrażających stabilności państwa (arbitraż polityczny) lub w przypadku wystąpienia konfliktu między rządem a parlamentem (arbitraż ustrojowy). Bezstronność w sporach gwarantuje **zasada niepołączalności** (łac. *incompatibilitas*) oznaczająca, że Prezydent RP nie może piastować innego urzędu ani pełnić żadnej funkcji publicznej, z wyjątkiem tych, które są związane ze sprawowanym urzędem (np. przewodniczenie kapitule orderów). Głowa państwa przed objęciem urzędu musi również zrezygnować z członkostwa w partii politycznej.

Prezydent RP Andrzej Duda podczas szczytu NATO w Brukseli w czerwcu 2021 r. wraz z Sekretarzem Generalnym NATO Jensem Stoltenbergiem. Głównymi tematami rozmów prowadzonych podczas szczytu były wzmocnienie jedności Sojuszu oraz perspektywy jego działań w przyszłości.

Na mocy Konstytucji RP urząd Prezydenta RP jest nie tylko częścią władzy wykonawczej. Posiada również **kompetencje w zakresie władzy ustawodawczej i sądowniczej**. Prezydent RP może wykonywać swoje kompetencje samodzielnie, czyli bez udziału innych organów państwowych (m.in. **prerogatywy**), lub przy współudziale Prezesa Rady Ministrów – wtedy wymagana jest **kontrasygnata**. Mimo licznych uprawnień większość kompetencji związanych z prowadzeniem polityki państwa należy jednak do Rady Ministrów. Jest to konsekwencją funkcjonowania w Polsce parlamentarnego systemu rządów.

Prezydent RP
wobec władzy
ustawodawczej

Prerogatywa – przywilej, szczególne prawo związane z zajmowanym stanowiskiem.

Kontrasygnata – podpisanie aktu prawnego przez drugą osobę, oznaczające, że podpisujący biorą na siebie za ten akt pełną odpowiedzialność prawną i polityczną.

Organem pomocniczym zapewniającym realizację konstytucyjnych uprawnień Prezydenta RP jest **Kancelaria Prezydenta**. W Kancelarii Andrzeja Dudy w 2022 r. zatrudnionych było 419 pracowników. Poza tym Prezydent RP ma do swojej dyspozycji doradców – etatowych i społecznych.

Pałac Prezydencki – od 1994 r. siedziba Prezydenta RP przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. W czasach PRL był m.in. siedzibą rządu i miejscem organizacji szczególnych uroczystości. W pałacu w 1955 r. podpisano Układ Warszawski, a w 1989 r. odbywały się tam obrady „okrągłego stołu”. Aktualne informacje o Prezydencie RP można znaleźć na stronie <http://www.prezydent.pl/>.

Kompetencje (prerogatywy) Prezydenta RP

wobec władzy ustawodawczej	■ zarządzanie wyborów do Sejmu i Senatu ■ zwoływanie pierwszego posiedzenia nowo wybranego Sejmu i Senatu ■ występowanie z inicjatywą ustawodawczą, również w zakresie zmiany konstytucji ■ podpisywanie ustaw i zarządzanie ich ogłoszenia w „Dzienniku Ustaw RP” ■ stosowanie weta ustawodawczego podlegającego rozpatrzeniu przez Sejm ■ kierowanie ustaw i umów międzynarodowych do Trybunału Konstytucyjnego ■ wydawanie rozporządzeń z mocą ustawy w okresie wojny ■ skracanie kadencji Sejmu w sytuacjach określonych Konstytucją RP ■ zwracanie się z orędziem do Sejmu, Senatu i Zgromadzenia Narodowego
wobec władzy wykonawczej	■ reprezentowanie państwa na zewnątrz ■ desygnowanie i powoływanie Prezesa Rady Ministrów ■ przyjmowanie dymisji Rady Ministrów ■ odwoływanie ministra, wobec którego Sejm wyraził wotum nieufności ■ kierowanie do Sejmu wniosku o pociągnięcie do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu poszczególnych członków Rady Ministrów ■ zwoływanie Rady Gabinetowej w sprawach szczególnej wagi
wobec władzy sądowej	■ powoływanie prezesa Sądu Najwyższego i prezesów jego Izb ■ powoływanie prezesa i wiceprezesów Naczelnego Sądu Administracyjnego ■ powoływanie prezesa i wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego ■ powoływanie sędziów na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa ■ powoływanie swojego przedstawiciela do Krajowej Rady Sądownictwa ■ zwracanie się z wnioskiem o przeprowadzenie kontroli przez Najwyższą Izbę Kontroli ■ stosowanie prawa łaski
w polityce zagranicznej	■ reprezentowanie państwa w stosunkach zewnętrznych ■ współdziałanie z Prezesem Rady Ministrów i właściwym ministrem w zakresie polityki zagranicznej ■ ratyfikowanie i wypowiedzanie umów międzynarodowych ■ mianowanie i odwoływanie przedstawicieli RP w innych krajach i przy organizacjach międzynarodowych ■ przyjmowanie listów uwierzytelniających przedstawicieli dyplomatycznych innych państw i organizacji międzynarodowych

Kompetencje (prerogatywy) Prezydenta RP	
w polityce obronnej	■ pełnienie funkcji zwierzchnika sił zbrojnych ■ mianowanie szefa Sztabu Generalnego oraz dowódców rodzajów sił zbrojnych ■ nadawanie stopni wojskowych na wniosek ministra obrony narodowej ■ mianowanie w czasie wojny naczelnego dowódcy sił zbrojnych ■ przewodniczenie obradom Rady Bezpieczeństwa Narodowego oraz powoływanie i odwoływanie jej członków ■ zarządzanie powszechnej lub częściowej mobilizacji i użycia sił zbrojnych na wniosek Prezesa Rady Ministrów ■ zarządzanie stanu wojennego na wniosek Rady Ministrów
tradycyjne (honorowe)	■ nadawanie obywatelstwa polskiego i wyrażanie zgody na jego zrzeczenie się ■ mianowanie i odwoływanie pełnomocnych przedstawicieli Polski w innych państwach i przy organizacjach międzynarodowych ■ nadawanie orderów i odznaczeń państwowych ■ nadawanie tytułu naukowego profesora
tzw. własne (organizacyjne)	■ nadawanie statutu Kancelarii Prezydenta RP ■ wydawanie aktów urzędowych (rozporządzeń i zarządzeń) ■ zarządzanie referendum ogólnokrajowego za zgodą Senatu ■ zarządzanie stanu wyjątkowego na wniosek Rady Ministrów
kreacyjne	■ powoływanie trzech członków Rady Polityki Pieniężnej ■ powoływanie dwóch członków Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji ■ składanie wniosku do Sejmu o powołanie prezesa Narodowego Banku Polskiego ■ powoływanie i odwoływanie Szefa Kancelarii Prezydenta RP ■ powoływanie i odwoływanie członków Rady Bezpieczeństwa Narodowego

Zasady odpowiedzialności konstytucyjnej Prezydenta RP

Prezydent RP nie ponosi odpowiedzialności politycznej za swoją działalność. Parlament nie może go odwołać ani wyrazić mu wotum nieufności. Poprzez instytucję kontrasygnaty odpowiedzialność polityczną za akty urzędowe Prezydenta RP ponosi Prezes Rady Ministrów. Pewną formą odpowiedzialności politycznej jest jedynie sytuacja ubiegania się o reelekcję. Można wtedy mówić o odpowiedzialności politycznej Prezydenta RP przed narodem.

◀ odpowiedzialność polityczna Prezydenta RP

Prezydent RP ponosi odpowiedzialność konstytucyjną za tzw. delikt konstytucyjny oraz **odpowiedzialność karną** przed Trybunałem Stanu za popełnienie jakiegokolwiek przestępstwa. W stan oskarżenia może postawić głowę państwa jedynie Zgromadzenie Narodowe kwalifikowaną większością 2/3 głosów w obecności ustawowej liczby członków zgromadzenia.

◀ odpowiedzialność konstytucyjna Prezydenta RP

Ćwiczenie

Przypomnij sobie zasady odpowiedzialności prezydenta w Stanach Zjednoczonych i porównaj je z zasadami odpowiedzialności Prezydenta RP.

Delikt konstytucyjny – zawinione naruszenie konstytucji lub ustaw.

Podsumowanie lekcji

- s. 49 ▶ ■ **Prezydent RP** to głowa państwa. Jest wybierany na pięcioletnią kadencję w powszechnych wyborach.
- s. 51 ▶ ■ Do zasadniczych uprawnień Prezydenta RP wobec parlamentu należą: **inicjatywa ustawodawcza**, **weto ustawodawcze** i **kierowanie ustaw do Trybunału Konstytucyjnego**.
- s. 51 ▶ ■ Prezydent RP ma znaczący wpływ na **proces tworzenia Rady Ministrów**.
- s. 53 ▶ ■ Prezydent RP nie ponosi odpowiedzialności politycznej, natomiast odpowiada przed Trybunałem Stanu za naruszenie konstytucji, ustaw (**odpowiedzialność konstytucyjna**) oraz popełnienie przestępstwa (**odpowiedzialność karna**).

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Podaj podobieństwa i różnice w zasadach organizacji wyborów parlamentarnych i prezydenckich w Polsce.
2. Zbierz informacje o wyborach prezydenckich w III RP. Przedstaw frekwencję wyborczą i wyniki głosowania oraz scharakteryzuj głównych konkurentów pretendujących do urzędu.
3. Wskaż pięć twoim zdaniem najważniejszych uprawnień Prezydenta RP. Uzasadnij swój wybór.
4. Wymień przykłady prerogatyw osobistych Prezydenta RP oraz aktów wymagających kontrasygnaty.
5. Określ rodzaj odpowiedzialności, jaką ponosi głowa państwa polskiego.

8. Władza wykonawcza – Rada Ministrów

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak jest zorganizowany rząd w Polsce;
- poznasz etapy powoływania i odwoływania Rady Ministrów;
- przeanalizujesz kompetencje rządu w Polsce;
- zrozumiesz, na czym polega odpowiedzialność Rady Ministrów;
- porównasz zasady wprowadzania i funkcjonowania stanów nadzwyczajnych w Polsce.

Ćwiczenie

Przeprowadźcie w klasie sondaż zaufania dla poszczególnych organów władzy: Sejmu, Senatu, Prezydenta RP i Rady Ministrów. Porównajcie ich wyniki i wyciągnijcie wnioski.

Skład i organizacja Rady Ministrów

Rada Ministrów (czyli rząd) jest organem władzy wykonawczej i centralnym organem administracji rządowej. W skład rządu wchodzi **Prezes Rady Ministrów** (premier) i **ministrowie**. Premier stoi na czele rządu, kieruje nim i organizuje jego pracę, a także koordynuje i kontroluje pracę członków rządu. Skład Rady Ministrów mogą uzupełniać **wiceprezesi Rady Ministrów** (wicepremierzy) oraz **przewodniczący komitetów** określonych w ustawach, w randze ministrów. Istnienie stanowisk wicepremierów jest na ogół podyktowane realiami funkcjonowania rządów koalicyjnych. Zarówno premier, jak i wicepremierzy mogą pełnić

funkcje ministrów. Ministrów można podzielić na dwie kategorie. Pierwsza z nich to **ministrowie resortowi**, kierujący określonym **ministerstwem**. Ich kompetencje określa ustawa. Drugi rodzaj to **ministrowie zadaniowi** (ministrowie bez teki) wypełniający zadania powierzone im przez premiera w drodze rozporządzenia.

W celu usprawnienia prac rząd powołuje z mocy prawa lub może powoływać swoje organy wewnętrzne, takie jak stałe komitety lub komitety do rozpatrzenia określonej sprawy. Jednym z nich jest **Stały Komitet Rady Ministrów**. Jego głównym zadaniem jest rozpatrywanie uwag do projektów rządowych, przedstawianych później na posiedzeniu rządu. Przy Prezesie Rady Ministrów funkcjonuje również **Rada Legislacyjna** opiniująca projekty aktów prawnych. Obsługą rządu zajmuje się przede wszystkim **Kancelaria Prezesa Rady Ministrów** odpowiadająca między innymi za kontrolę realizacji zadań wskazanych przez premiera i rząd czy wydawanie „Dziennika Ustaw RP” i Dziennika Urzędowego „Monitor Polski”. W rządowych strukturach funkcjonuje kilkadziesiąt instytucji (pełnomocników, komisji, komitetów, rad i zespołów) powołanych do zajmowania się określonymi kwestiami. Nie posiadają one żadnych uprawnień, a ich rola ogranicza się do doradzania, analizowania i koordynowania prac.

Prezesi Rady Ministrów RP w latach 1989–2024

Tadeusz Mazowiecki (1989–1991)
Jan Krzysztof Bielecki (1991)
Jan Olszewski (1991–1992)
Waldemar Pawlak (1992)
Hanna Suchocka (1992–1993)
Waldemar Pawlak (1993–1995)
Józef Oleksy (1995–1996)
Włodzimierz Cimoszewicz (1996–1997)
Jerzy Buzek (1997–2001)
Leszek Miller (2001–2004)
Marek Belka (2004–2005)
Kazimierz Marcinkiewicz (2005–2006)
Jarosław Kaczyński (2006–2007)
Donald Tusk (2007–2014)
Ewa Kopacz (2014–2015)
Beata Szydło (2015–2017)
Mateusz Morawiecki (od 2017–2023)
Donald Tusk (2023–)

Ćwiczenie

Na podstawie tabeli oraz informacji dostępnych w internecie wskaż osobę, która była premierem więcej niż raz, oraz osobę, która najdłużej pełniła tę funkcję.

Warto wiedzieć

Rząd jest ciałem kolegiальnym (zasada kolegiальności), co oznacza, że Rada Ministrów wspólnie rozpatruje sprawy wchodzące w zakres jej obowiązków na posiedzeniach zwoływanych przez premiera. Dla ważności posiedzenia wymagana jest obecność większości członków rządu. Posiedzenia mają na ogół charakter poufny, ale społeczeństwo powinno być poinformowane o przedmiocie i rezultatach prac.

Kancelaria Prezesa Rady Ministrów przy Alejach Ujazdowskich w Warszawie. Budynek ma kształt litery E i powstał w latach 1900–1903 jako kompleks koszar Korpusu Kadetów im. Aleksandra Suworowa. Tu co wtorek odbywają się posiedzenia rządu, a każdy z ministrów na co dzień urzęduje w siedzibie swojego ministerstwa.

Zasady powoływania i odwoływania Rady Ministrów

powoływanie Rady Ministrów

- Tryb powoływania Rady Ministrów opiera się na konstytucyjnym założeniu, że premiera i ministrów mianuje Prezydent RP, lecz rząd musi uzyskać zaufanie Sejmu. Skład Rady Ministrów określa premier. W ciągu 14 dni od powołania Rady Ministrów szef rządu przedstawia w Sejmie program jej działania wraz z wnioskiem o udzielenie rządowi wotum zaufania. Sejm udziela Radzie Ministrów wotum zaufania w głosowaniu (zob. infografika poniżej).

Procedura powołania Rady Ministrów

Desygnuje, czyli wyznacza oficjalnego kandydata na stanowisko premiera.

I próba utworzenia rządu

Art. 154.

1. Prezydent Rzeczypospolitej **desygnuje** Prezesa Rady Ministrów, który proponuje skład Rady Ministrów. Prezydent Rzeczypospolitej powołuje Prezesa Rady Ministrów wraz z pozostałymi członkami Rady Ministrów w ciągu 14 dni od dnia pierwszego posiedzenia Sejmu lub przyjęcia dymisji poprzedniej Rady Ministrów i odbiera przysięgę od członków nowo powołanej Rady Ministrów.
2. Prezes Rady Ministrów, w ciągu 14 dni od dnia powołania przez Prezydenta Rzeczypospolitej, przedstawia Sejmowi program działania **Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania**. Wotum zaufania Sejm uchwała bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Prezes Rady Ministrów wygłasza tzw. **exposé**.

II próba utworzenia rządu

3. W razie niepowołania Rady Ministrów w trybie ust. 1 lub nieudzielenia jej wotum zaufania w trybie ust. 2 Sejm w ciągu 14 dni od upływu terminów określonych w ust. 1 lub ust. 2 wybiera Prezesa Rady Ministrów oraz proponowanych przez niego członków Rady Ministrów bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów. Prezydent Rzeczypospolitej powołuje tak wybraną Radę Ministrów i odbiera przysięgę od jej członków.

Niepowodzenie utworzenia rządu oznacza obligatoryjne skrócenie kadencji Sejmu i zarządzenie nowych wyborów.

III próba utworzenia rządu

Art. 155.

1. W razie niepowołania Rady Ministrów w trybie art. 154 ust. 3 Prezydent Rzeczypospolitej w ciągu 14 dni powołuje Prezesa Rady Ministrów i na jego wniosek pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę. Sejm w ciągu 14 dni od dnia powołania Rady Ministrów przez Prezydenta Rzeczypospolitej udziela jej wotum zaufania większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.
2. W razie **nieudzielenia** Radzie Ministrów wotum zaufania w trybie określonym w ust. 1, Prezydent Rzeczypospolitej skraca kadencję Sejmu i zarządza wybory.

Ćwiczenie

Zapoznaj się z tekstem Konstytucji RP i uzupełnij tabelę w zeszycie.

Próba utworzenia rządu	Rodzaj większości niezbędnej do udzielenia wotum zaufania	Organ odpowiedzialny za wskazanie kandydata na Prezesa Rady Ministrów
I		
II		
II		

Ćwiczenie

Jakie mogą być rodzaje odpowiedzialności względem osób pełniących funkcje publiczne? Opisz, na czym polegają poszczególne z nich.

Rząd jest powoływany na czas nie dłuższy niż kadencja Sejmu. Na pierwszym posiedzeniu nowo wybranego Sejmu Prezes Rady Ministrów składa dymisję i pełni swoje obowiązki do czasu powołania nowego rządu. ◀ rząd

W celu wzmocnienia swojej pozycji politycznej premier może w każdej chwili zwrócić się do Sejmu o wyrażenie rządowi **wotum zaufania**. Brak wotum zaufania dla rządu oznacza jego dymisję. Inicjatywa w sprawie odwołania rządu leży po stronie Sejmu, który egzekwuje w ten sposób odpowiedzialność polityczną członków rządu. Wniosek w sprawie wyrażenia wotum nieufności może złożyć grupa co najmniej 46 posłów. W takim wniosku musi zostać wskazany kandydat na nowego premiera. Jest to tzw. **konstruktywne wotum nieufności**, ponieważ chroni rząd przed pochopnym odwołaniem. Do obalenia rządu może więc dojść wtedy, gdy ukształtuje się większość parlamentarna zdolna do powołania nowej Rady Ministrów.

Podstawą do dymisji całego rządu jest również **śmierć** lub **rezygnacja Prezesa Rady Ministrów** z dalszego pełnienia obowiązków. Prezydent RP może jednak nie przyjąć dymisji i wymusić na premierze dalsze pełnienie obowiązków. ◀ dymisja rządu

Odpowiedzialność polityczną przed Sejmem ponoszą również poszczególni ministrowie. Wniosek o wyrażenie ministrowi wotum nieufności może być zgłoszony przez co najmniej 69 posłów. Minister, któremu Sejm wyraził wotum nieufności, musi się podać do dymisji, a prezydent ma obowiązek tę dymisję przyjąć.

Szczególną formą odpowiedzialności politycznej ministrów mogą być **zmiany dokonywane przez samego Prezesa Rady Ministrów**. Wnioskuje on do Prezydenta RP o dymisję konkretnego ministra. Może on również sam podać się do dymisji.

Członkowie rządu ponoszą również **odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu**. Prawo do pociągnięcia członka rządu do odpowiedzialności za naruszenie konstytucji i ustaw ma wyłącznie Sejm, który podejmuje w tej sprawie uchwałę na wniosek Prezydenta RP lub co najmniej 115 posłów większością 3/5 ustawowej liczby posłów. Jeżeli Trybunał Stanu orzeknie karę zmuszającą do dymisji premiera, skutkuje to odwołaniem całego rządu.

Ćwiczenia

1. Opisz, jaki problem w relacjach władza–obywatele przedstawił autor rysunku satyrycznego.
2. Podaj przyczyny i skutki tego zjawiska.
3. Rozważ, czy opisany problem odnosi się do bieżącego życia politycznego w Polsce. Podaj przykłady.

Kompetencje Rady Ministrów

Rząd prowadzi politykę wewnętrzną i zagraniczną, a także kieruje administracją rządową. Odpowiada politycznie przed Sejmem. **Kompetencje rządu** określa Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. oraz Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów, a regulacje dotyczące trybu jego pracy zostały zawarte w Regulaminie Rady Ministrów. Do uprawnień rządu należą:

kompetencje Rady
Ministrów

- wykonywanie ustaw,
- prawo inicjatywy ustawodawczej, w tym wyłączone prawo w odniesieniu do ustawy budżetowej i pilnych projektów ustaw,
- wnoszenie poprawek do projektów ustaw rozpatrywanych przez Sejm,
- wydawanie rozporządzeń,
- kontrolowanie i koordynowanie prac organów administracji rządowej,
- uchwalanie projektu budżetu i kierowanie jego wykonaniem,
- ochrona interesów skarbu państwa,
- zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa oraz porządku publicznego,
- sprawowanie nadzoru nad działalnością samorządu terytorialnego,
- utrzymywanie i rozwijanie stosunków dyplomatycznych z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi, a także zawieranie umów międzynarodowych,
- zapewnienie bezpieczeństwa zewnętrznego kraju i kierowanie obronnością.

Posiedzenie Rady Ministrów w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów w Warszawie

Rząd decyduje o wszystkich sprawach, których Konstytucja RP i ustawy nie zastrzegają dla Prezydenta RP i innych organów administracji publicznej (**domniemanie kompetencji**). Zadania Rady Ministrów dotyczą wszystkich dziedzin życia politycznego, gospodarczego, społecznego oraz kulturalnego państwa.

Stojący na czele rządu Prezes Rady Ministrów posiada szczególną pozycję ustrojową. Jego uprawnienia nadają polskiemu systemowi politycznemu **charakter zbliżony do modelu kanclerskiego**. Dzięki swoim uprawnieniom może rzeczywiście kierować Radą Ministrów. Do zadań Prezesa Rady Ministrów należą:

- kierowanie pracami Rady Ministrów i reprezentowanie jej na zewnątrz,
- kształtowanie gabinetu i dokonywanie w nim zmian,

- zapewnienie wykonywania polityki członków rządu,
- kontrolowanie ministrów,
- sprawowanie nadzoru nad samorządem terytorialnym,
- zwierzchnictwo służbowe nad pracownikami administracji rządowej i korpu-
sem służby cywilnej.

Ćwiczenia

1. W jakim kraju funkcjonuje kanclerski system rządów i czym się charakteryzuje?
2. Sprawdź, który z dotychczasowych premierów był jednocześnie liderem swojego ugru-
powania politycznego.

Pozycja premiera zależy również od zaplecza politycznego w Sejmie. Zgodnie z niepisaną zasadą obowiązującą w państwach demokratycznych szefem rządu powinien zostać lider partii wygrywającej wybory parlamentarne. Zasada ta nie jest jednak regułą w Polsce. Skala sukcesu wyborczego przekłada się na mandaty w Sejmie i Senacie. W najkorzystniejszej sytuacji jest partia, która zdobyła bezwzględną większość głosów i może samodzielnie utworzyć **rząd większościowy**. W dotychczasowej historii Polski po 1989 r. taka sytuacja się jednak nie wydarzyła. Brak bezwzględnej większości partii zwycięskiej zmusza ją do szukania koalicjanta. W ten sposób może powstać rząd większościowy popiera-
ny przez kilka partii mających łącznie w Sejmie większość mandatów (tzw. **rząd koalicyjny**). W przypadku braku porozumienia między ugrupowaniami w osta-
teczności może powstać **rząd mniejszościowy**, utworzony przez jedną lub wię-
cej partii niemających łącznie poparcia bezwzględnej większości posłów.

Każde z omówionych wyżej rozwiązań może mieć pozytywne i negatywne na-
stępstwa. Rząd większościowy utworzony przez jedną partię ma największą
swobodę działania, lecz brak realnej kontroli ze strony opozycji może w skraj-
nych wypadkach doprowadzić do ograniczenia demokracji. Większościowy lub
mniejszościowy rząd koalicyjny jest rozwiązaniem najbardziej pluralistycznym,
ale może rozpaść się w wyniku sporów politycznych. Natomiast nad rządem
mniejszościowym Sejm sprawuje największą realną kontrolę. To jednak bardzo
ogranicza jego działalność. Rząd mniejszościowy może mieć problem z uzyska-
niem większości w parlamencie do zatwierdzenia swoich projektów ustaw czy
ustawy budżetowej. W każdej chwili może też dojść do jego upadku.

Warto wiedzieć

Od 1997 r. doszło czterokrotnie do rozpadu koalicji rządzącej. W 2000 r. rozpadła się
koalicja Akcji Wyborczej Solidarność i Unii Wolności. W 2003 r. rozpadła się koalicja So-
juszu Lewicy Demokratycznej i Polskiego Stronnictwa Ludowego. W 2007 r. rozpadła się
ostatecznie koalicja Prawa i Sprawiedliwości z Samoobroną RP i Ligą Polskich Rodzin.
W 2021 r. rozpadła się koalicja Prawa i Sprawiedliwości i Solidarnej Polski z Porozumie-
niem.

Stany nadzwyczajne

stany nadzwyczajne ► Znaczenie władzy wykonawczej wzrasta w sytuacjach szczególnych. Są to okoliczności, w których może dojść do zaburzenia równowagi w ramach trójpodziału władzy. Dlatego polskie prawo ściśle określa uprawnienia rządu i Prezydenta RP. Ze względu na doświadczenia stanu wojennego wprowadzonego 13 grudnia 1981 r. ustawodawca wprowadził do Konstytucji RP ścisłe warunki wprowadzenia trzech rodzajów stanów nadzwyczajnych: **stanu wojennego**, **stanu wyjątkowego** i **stanu klęski żywiołowej**.

W czasie trwania stanu nadzwyczajnego nie można przeprowadzać wyborów do organów władzy publicznej i referendum ogólnokrajowego. Nie wolno też skrócić kadencji Sejmu. Zasada ta obowiązuje przez 90 dni od zakończenia stanu nadzwyczajnego. W trakcie stanu nadzwyczajnego nie można zmieniać ustroju państwa, to znaczy jego konstytucji, ordynacji wyborczych i ustaw o stanach nadzwyczajnych. Ograniczenia praw i wolności osobistych nie mogą być wprowadzone z uwagi na rasę, narodowość, pochodzenie, wyznanie czy majątek.

Ćwiczenie

Debata: Czy epidemia koronawirusa w 2020 r. mogła być podstawą do wprowadzenia któregoś ze stanów wyjątkowych? Podaj argumenty za i przeciw.

Wybrane ograniczenia, zakazy i nakazy możliwe do wprowadzenia w czasie stanów nadzwyczajnych na terenie RP

Stan klęski żywiołowej	Stan wojenny	Stan wyjątkowy
■ zakaz prowadzenia strajku ■ zawieszenie lub zakaz prowadzenia działalności gospodarczej ■ reglamentacja towarów konsumpcyjnych ■ obowiązek poddania się badaniom lekarskim, szczepieniom ochronnym i kwarantannie ■ zakaz przemieszczania się lub przebywania w określonych miejscach ■ poddanie się nakazom ewakuacji ■ zakaz organizowania i przeprowadzania imprez masowych ■ wykorzystanie bez zgody właściciela nieruchomości lub rzeczy ruchomej ■ obowiązek wykonywania świadczeń osobistych i rzeczowych (np. udzielenie pierwszej pomocy, użyczenie pojazdu)	■ ograniczenie prawa do strajku ■ ograniczenie prawa do nietykalności osobistej ■ ograniczenie prawa do informacji ■ ograniczenie prawa do tajemnicy korespondencji ■ ograniczenie wolności zgromadzeń i zrzeszania się ■ ograniczenie możliwości przemieszczania się ■ reglamentacja towarów konsumpcyjnych ■ ograniczenie prawa do wolności działalności gospodarczej ■ obowiązek wykonywania określonej pracy na rzecz państwa (np. produkcja broni, dostarczanie żywności) ■ ograniczenie transportu i ruchu granicznego ■ powszechny obowiązek pracy i służby wojskowej	■ ograniczenie prawa do strajku ■ ograniczenie wolności zgromadzeń i zrzeszania się ■ ograniczenie swobody przemieszczania się ■ ograniczenie prawa do informacji ■ ograniczenie prawa do tajemnicy korespondencji ■ reglamentacja towarów ■ ograniczenie prawa do wolności działalności gospodarczej ■ ograniczenie transportu ■ odosobnienie osoby podejrzanej o stwarzanie zagrożenia dla bezpieczeństwa i porządku publicznego

Stan nadzwyczajny – szczególny reżim prawny służący odwróceniu lub zmniejszeniu skutków szczególnych zagrożeń, jeżeli zwykłe środki konstytucyjne są niewystarczające.

Wrocławska dzielnica Kozanów. W maju 2010 r. w wyniku ulewnych deszczów doszło w południowej Polsce w wielu miejscach do przekroczenia na rzekach stanów alarmowych i ostrzegawczych. Gdyby ogłoszono wówczas stan klęski żywiołowej, termin wyborów prezydenckich musiałby zostać przesunięty.

Podsumowanie lekcji

- **Rada Ministrów** jest organem kolegialnym powoływanym przez Prezydenta RP za zgodą Sejmu wyrażoną w formie wotum zaufania. ◀ s. 56
- Rząd jest powoływany na czas kadencji Sejmu. Jednak w szczególnych sytuacjach może dojść do **dymisji rządu**. ◀ s. 57
- Do **najważniejszych kompetencji Rady Ministrów** możemy zaliczyć: posiadanie inicjatywy ustawodawczej, zapewnianie wykonywania ustaw poprzez wydawanie rozporządzeń oraz zapewnianie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego państwa. ◀ s. 58
- Wyróżniamy **trzy stany nadzwyczajne**: stan wojenny, stan wyjątkowy i stan klęski żywiołowej. ◀ s. 60

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Opisz, na czym polegają trzy próby utworzenia rządu.
2. Wymień kompetencje Prezesa Rady Ministrów.
3. Oceń, który z rządów w historii III RP odegrał jak dotąd najważniejszą rolę.
4. Przedstaw procedurę wprowadzania stanów nadzwyczajnych.
5. Zapoznaj się z tekstem źródłowym i wykonaj polecenia.

Rozdział XI STANY NADZWYCZAJNE Art. 229.

W razie zewnętrznego zagrożenia państwa, zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umowy międzynarodowej wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić stan wojenny na części albo na całym terytorium państwa.

Art. 230.

1. W razie zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić, na czas oznaczony, nie dłuższy niż 90 dni, stan wyjątkowy na części albo na całym terytorium państwa.
2. Przedłużenie stanu wyjątkowego może nastąpić tylko raz, za zgodą Sejmu i na czas nie dłuższy niż 60 dni.

Art. 231.

Rozporządzenie o wprowadzeniu stanu wojennego lub wyjątkowego Prezydent Rzeczypospolitej przedstawia Sejmowi w ciągu 48 godzin od podpisania rozporządzenia. Sejm niezwłocznie rozpatruje rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej. Sejm może je uchylić bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 232.

W celu zapobieżenia skutkom katastrof naturalnych lub awarii technicznych noszących znamiona klęski żywiołowej oraz w celu ich usunięcia Rada Ministrów może wprowadzić na czas oznaczony, nie dłuższy niż 30 dni, stan klęski żywiołowej na części albo na całym terytorium państwa. Przedłużenie tego stanu może nastąpić za zgodą Sejmu.

[...]

Art. 234.

1. Jeżeli w czasie stanu wojennego Sejm nie może zebrać się na posiedzenie, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów wydaje rozporządzenia z mocą ustawy w zakresie i w granicach określonych w art. 228 ust. 3–5. Rozporządzenia te podlegają zatwierdzeniu przez Sejm na najbliższym posiedzeniu.
2. Rozporządzenia, o których mowa w ust. 1, mają charakter źródeł powszechnie obowiązującego prawa.

Źródło: Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.

- a) Porównaj rolę Prezydenta RP i Rady Ministrów w każdym ze stanów nadzwyczajnych.
- b) Przerysuj do zeszytu i uzupełnij tabelę.

Rodzaj stanu nadzwyczajnego	Stan wojenny	Stan wyjątkowy	Stan klęski żywiołowej
Przyczyny wprowadzenia			
Zasięg terytorialny			
Czas trwania			
Forma wprowadzenia			

9. Administracja publiczna – administracja rządowa

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym jest administracja rządowa;
- poznasz rodzaje administracji rządowej i jej zadania;
- ocenisz znaczenie służby cywilnej w państwie demokratycznym.

Administracja rządowa

Administracja – pochodzi od łacińskiego słowa *ministrare* – kierować, służyć, pomagać, wykonywać, które z przedrostkiem *ad* oznacza celowe, długotrwałe i ciągłe działanie. Z kolei *administratio* w języku łacińskim oznacza pomoc, służbę, kierownictwo lub zarządzanie, a *minister* – sługę, pomocnika, wykonawcę.

Administracja to ogół czynności wykonywanych przez organy państwowe lub samorządowe w zakresie władzy wykonawczej. Organy administracji wykonują swoje zadania poprzez wydawanie aktów prawnych konkretyzujących ustawy, rozstrzygnięć w konkretnych sprawach, dokumentów i zezwoleń, a także wyznaczanie obywatelom obowiązków oraz zaspokajanie potrzeb społeczeństwa. Administracja to również całokształt struktur organizacyjnych w państwie oraz ludzi zatrudnionych w tych strukturach spełniających zadania publiczne.

◀ administracja państwowa

Administrację publiczną w Polsce dzielimy na państwową, rządową i samorządową (por. schemat na s. 65). **Administrację państwową** tworzą jednostki organizacyjne niebędące częściami składowymi ani administracji rządowej, ani administracji samorządowej (np. Prezydent RP, Narodowy Bank Polski, Rzecznik Praw Obywatelskich, Najwyższa Izba Kontroli, Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji). W skład **administracji rządowej** wchodzi takie naczelne organy władzy, jak Rada Ministrów, Prezes Rady Ministrów, ministrowie. Mogą do niej należeć również szefowie komitetów wchodzący w skład rządu.

◀ administracja rządowa

Urząd **ministra** ma charakter polityczny, bo o powoływaniu na to stanowisko przesądzają kwestie polityczne, na przykład uzgodnienia wewnątrz koalicji rządzącej czy pozycja polityczna danego kandydata. Pozycja ustrojowa ministra resortowego ma charakter dwoisty. Z jednej strony jest on członkiem rządu, czyli przynależy do kolegiального organu. Z drugiej strony to jednoosobowy zwierzchnik danego resortu (ministerstwa), czyli jednoosobowy organ administracji rządowej. Podstawowy zakres działania ministra wynika z nazwy jego resortu. Podległe mu struktury działają na zasadzie hierarchicznego podporządkowania. Do zadań ministra należy między innymi tworzenie i likwidowanie jednostek organizacyjnych, nadzorowanie i kontrolowanie ich działalności, podejmowanie odpowiednich decyzji personalnych. Minister resortowy występuje również jako organ naczelny w postępowaniu administracyjnym. Wydawane przez niego decyzje mają zawsze charakter ostateczny. Od decyzji naczelnego organu nie przysługuje odwołanie. Można natomiast wystąpić z wnioskiem o ponowne rozpatrzenie sprawy. Decyzje administracyjne podlegają kontroli wyłącznie sądów administracyjnych.

Ćwiczenia

1. Poszukaj informacji, ile jest obecnie ministerstw i jakie noszą one nazwy.
2. Czy minister powinien być ekspertem w swojej dziedzinie? Jakie wymagania powinien spełniać kandydat na szefa resortu?

Gmach Ministerstwa Finansów przy ulicy Świętokrzyskiej 12 w Warszawie

Kierownictwo ministerstwa, poza samym ministrem, tworzą **sekretarze stanu, podsekretarze stanu (wiceministrowie) i dyrektor generalny**, powoływani i odwoływani przez premiera na wniosek ministra. Funkcje w sekretarzy i podsekretarzy stanu (wiceministrów) są stanowiskami politycznymi, ale w przypadku przyjęcia dymisji rządu osoby pełniące te funkcje nie muszą składać dymisji, w przeciwieństwie do premiera i ministrów.

Aparatem pomocniczym ministra jest ministerstwo. Pod względem organizacyjnym ministerstwa dzielą się na następujące komórki organizacyjne:

- **departamenty** – realizujące merytoryczne zadania ministerstwa,
- **sekretariaty i biura** – obsługujące ministra, dyrektora generalnego oraz komitety, rady i zespoły,
- **wydziały** – będące komórkami organizacyjnymi wewnątrz departamentów i sekretariatów.

Administrację rządową tworzą również centralne organy władzy, na przykład:

- komendanci obsługiwani przez komendy główne, wykonujący najczęściej zadania z zakresu bezpieczeństwa i porządku publicznego (np. Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej, Komendant Główny Policji);
- główni inspektorzy obsługiwani przez główne inspektoraty, wykonujący zadania z zakresu bezpieczeństwa i porządku publicznego o charakterze specjalistycznym i technicznym (np. Główny Inspektor Sanitarny, Główny Inspektor Pracy);
- prezesi urzędów regulacyjnych, regulujący ważne gospodarczo i społecznie rynki o charakterze monopolistycznym (np. prezes Urzędu Regulacji Energetyki, prezes Urzędu Regulacji Telekomunikacji);
- komisje pełniące często funkcje regulacyjne (np. Komisja Nadzoru Finansowego, Komisja Nadzoru Bankowego).

Specyficznymi jednostkami wykonującymi zadania administracji rządowej są formacje uzbrojone, podległe poszczególnym ministrom. Część z nich, jak Policja czy Państwowa Straż Pożarna, stanowi aparat wykonawczy centralnych organów administracji rządowej, a część, jak Służba Ochrony Państwa czy Służba Więzienna, podlega bezpośrednio ministrom.

Administracja rządowa																	
Poziom centralny	<table> <tr> <th>Naczelne organy władzy</th><th>Centralne organy władzy (m.in.):</th></tr> <tr> <td>Rada Ministrów</td><td>Komendant Główny Policji</td></tr> <tr> <td>Prezes RM</td><td>Główny Inspektor Sanitarny</td></tr> <tr> <td>Ministrowie</td><td>Prezes Urzędu Regulacji Energetyki</td></tr> <tr> <td></td><td>Komisja Nadzoru Finansowego</td></tr> </table>	Naczelne organy władzy	Centralne organy władzy (m.in.):	Rada Ministrów	Komendant Główny Policji	Prezes RM	Główny Inspektor Sanitarny	Ministrowie	Prezes Urzędu Regulacji Energetyki		Komisja Nadzoru Finansowego						
Naczelne organy władzy	Centralne organy władzy (m.in.):																
Rada Ministrów	Komendant Główny Policji																
Prezes RM	Główny Inspektor Sanitarny																
Ministrowie	Prezes Urzędu Regulacji Energetyki																
	Komisja Nadzoru Finansowego																
Administracja rządowa w terenie																	
Poziom regionalny	<table> <tr> <th>Organy administracji zespolonej – podległej wojewodzie (m.in.):</th><th>Organy administracji niezespolonej – podległej ministrom i urzędom lub centralnym organom władzy (m.in.):</th></tr> <tr> <td>Komendant Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej</td><td>Dyrektorzy regionalnych zarządów gospodarki wodnej</td></tr> <tr> <td>Komendant Wojewódzkiej Policji, Kurator Oświaty</td><td>Dyrektorzy izb celnych i naczelnicy urzędów celnych</td></tr> <tr> <td>Wojewódzki Inspektor Farmaceutyczny</td><td>Dyrektorzy urzędów morskich</td></tr> <tr> <td>Wojewódzki Inspektor Ochrony Roślin i Nasiennictwa</td><td>Dyrektorzy urzędów statystycznych</td></tr> <tr> <td>Wojewódzki Inspektor Nadzoru Budowlanego</td><td>Dyrektorzy urzędów żeglugi śródlądowej</td></tr> <tr> <td>Wojewódzki Inspektor Geodezji i Kartografii</td><td>Okręgowi inspektorzy rybołówstwa morskiego</td></tr> <tr> <td>Wojewódzki Inspektor Ochrony Środowiska</td><td>Powiatowi oraz graniczni lekarze weterynarii</td></tr> </table>	Organy administracji zespolonej – podległej wojewodzie (m.in.):	Organy administracji niezespolonej – podległej ministrom i urzędom lub centralnym organom władzy (m.in.):	Komendant Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej	Dyrektorzy regionalnych zarządów gospodarki wodnej	Komendant Wojewódzkiej Policji, Kurator Oświaty	Dyrektorzy izb celnych i naczelnicy urzędów celnych	Wojewódzki Inspektor Farmaceutyczny	Dyrektorzy urzędów morskich	Wojewódzki Inspektor Ochrony Roślin i Nasiennictwa	Dyrektorzy urzędów statystycznych	Wojewódzki Inspektor Nadzoru Budowlanego	Dyrektorzy urzędów żeglugi śródlądowej	Wojewódzki Inspektor Geodezji i Kartografii	Okręgowi inspektorzy rybołówstwa morskiego	Wojewódzki Inspektor Ochrony Środowiska	Powiatowi oraz graniczni lekarze weterynarii
Organy administracji zespolonej – podległej wojewodzie (m.in.):	Organy administracji niezespolonej – podległej ministrom i urzędom lub centralnym organom władzy (m.in.):																
Komendant Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej	Dyrektorzy regionalnych zarządów gospodarki wodnej																
Komendant Wojewódzkiej Policji, Kurator Oświaty	Dyrektorzy izb celnych i naczelnicy urzędów celnych																
Wojewódzki Inspektor Farmaceutyczny	Dyrektorzy urzędów morskich																
Wojewódzki Inspektor Ochrony Roślin i Nasiennictwa	Dyrektorzy urzędów statystycznych																
Wojewódzki Inspektor Nadzoru Budowlanego	Dyrektorzy urzędów żeglugi śródlądowej																
Wojewódzki Inspektor Geodezji i Kartografii	Okręgowi inspektorzy rybołówstwa morskiego																
Wojewódzki Inspektor Ochrony Środowiska	Powiatowi oraz graniczni lekarze weterynarii																
Administracja samorządowa																	

Administracja rządowa w terenie

Podstawowym terenowym organem administracji rządowej w województwie jest **wojewoda**. Funkcja wojewody to funkcja polityczna, więc ustępuje on wraz z dymisją rządu. Wojewodę powołuje i odwołuje premier na wniosek ministra właściwego do spraw administracji publicznej. Przysługują mu kompetencje pozwalające na koordynowanie i nadawanie kierunku pracy organom terenowym, chociaż bezpośrednio te zagadnienia znajdują się w zakresie działania ministra do spraw administracji. Koordynuje współdziałanie wszystkich podmiotów administrujących w takich dziedzinach, jak:

- zapobieganie zagrożeniu życia, zdrowia i mienia,
- utrzymanie porządku publicznego,
- zapobieganie klęskom żywiołowym,
- ochrona praw obywatelskich.

Ponadto wojewoda jest odpowiedzialny za realizację polityki rządu w regionie, reprezentuje interesy Skarbu Państwa i spełnia funkcję organu wyższego stopnia w postępowaniu administracyjnym. Na podstawie ustaw i w celu ich wykonania wojewoda wydaje akty prawa miejscowego.

administracja
zespolona

- ▶ Administrację rządową w terenie dzielimy na zespoloną i niezespoloną. Zwierzchnikiem rządowej **administracji zespolonej** działającej na obszarze województwa jest wojewoda. Administracja zespolona składa się ze służb, inspekcji i straży skupionych w urzędzie wojewódzkim.

administracja
niezespolona

- ▶ **Administracja niezespolona** podlega bezpośrednio zwierzchnictwu ministrów lub centralnych organów administracji rządowej.

Dolnośląski Urząd Wojewódzki we Wrocławiu. W urzędach wojewódzkich można m.in. uzyskać paszport, zarejestrować pobyt cudzoziemca, uzyskać zezwolenie na pracę cudzoziemca, a także uzyskać obywatelstwo lub dokonać jego zrzeczenia się.

Korpus służby cywilnej

Logo korpusu służby cywilnej. Motto tego organu brzmi: „Służąc obywatelom efektywnie, wykonujemy zadania państwa. Działamy profesjonalnie, rzetelnie, bezstronnie i neutralnie politycznie”. Więcej na temat Służby Cywilnej współcześnie i w przeszłości znajdziesz w serwisie <http://dsc.kprm.gov.pl/>.

W administracji rządowej powinni pracować urzędnicy, czyli apolityczni specjaliści, zatrudniani niezależnie od osoby i przynależności partyjnej aktualnego ministra. Tworzą oni tzw. **korpus służby cywilnej**. W przeciwieństwie do politycznego kierownictwa ministerstw urzędnicy nie powinni być odwoływani przy kolejnych zmianach na stanowiskach ministra.

Przynależność do służby cywilnej ma charakter prestiżowy, na co składa się szczególnie status prawny i finansowy. Korpus służby cywilnej tworzą pracownicy zatrudnieni na wyższych stanowiskach urzędniczych, stanowiskach średniego szczebla zarządzania, stanowiskach koordynujących, samodzielnych, specjalistycznych oraz wspomagających. Najważniejszym stałym pracownikiem resortu jest **Szef Służby Cywilnej**.

Korpus służby cywilnej tworzą pracownicy zatrudnieni między innymi na stanowiskach urzędniczych w:

- Kancelarii Prezesa Rady Ministrów,
- urzędach ministrów i przewodniczących komitetów wchodzących w skład Rady Ministrów oraz urzędach centralnych organów administracji rządowej,
- urzędach wojewódzkich oraz innych urzędach stanowiących aparat pomocniczy terenowych organów administracji rządowej podległych ministrom lub centralnym organom administracji rządowej,
- komendach, inspektoratach i innych jednostkach organizacyjnych stanowiących aparat pomocniczy kierowników zespolonych służb, inspekcji i straży wojewódzkich oraz kierowników powiatowych służb, inspekcji i straży,
- jednostkach budżetowych obsługujących państwowe fundusze celowe, których dysponentami są organy administracji rządowej.

Członkami korpusu służby cywilnej są **pracownicy służby cywilnej**, czyli osoby zatrudnione na podstawie umowy o pracę zgodnie z zasadami określonymi w ustawie o służbie **cywilnej** oraz **urzędnicy służby cywilnej**, którzy są zatrudnieni na podstawie mianowania (szczegółowe zasady określa Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej). Urzędnik służby cywilnej musi posiadać wyższe wykształcenie i wysokie kwalifikacje zawodowe oraz zachowywać bezstronność polityczną. Po zdaniu egzaminu państwowego urzędnik uzyskuje **mianowanie**, co wiąże się z gwarancją stałej pracy, wyższym wynagrodzeniem i pełnieniem ważniejszych funkcji w administracji publicznej. W zamian za to urzędnik służby cywilnej ponosi większą odpowiedzialność za wykonywane zadania. Wymagania stawiane kandydatom do służby cywilnej wymieniono w poniższej tabeli.

Zasady etyki korpusu służby cywilnej

- zasada godnego zachowania
- zasada służby publicznej
- zasada lojalności
- zasada neutralności politycznej
- zasada bezstronności
- zasada rzetelności

Pracownikiem służby cywilnej może zostać osoba, która:

- jest obywatelem polskim (z pewnymi wyjątkami),
- korzysta z pełni praw publicznych,
- nie była skazana prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo lub umyślne przestępstwo skarbowe,
- posiada kwalifikacje wymagane na dane stanowisko pracy,
- cieszy się nieposzlakowaną opinią.

Ćwiczenie

Oceń, czy wymagania wobec kandydatów do służby cywilnej są adekwatne do stawianych im zadań.

Podsumowanie lekcji

- **Administracja publiczna** to zespół organów administracyjnych i obsługujących je urzędów powołanych do realizowania potrzeb państwa. ◀ s. 63
- Administrację publiczną dzielimy na **państwową, rządową i samorządową**. ◀ s. 63
- Administrację rządową tworzą **naczelne i centralne organy władzy** oraz **centralne urzędy**. ◀ s. 65
- Administracja **zespółona** to administracja rządowa w terenie podległa wojewodzie. Tworzą ją m.in. policja, straż pożarna, inspekcja sanitarna, inspekcja budowlana i służba ochrony zabytków. ◀ s. 66
- Administracja **niezespółona** to administracja rządowa w terenie podległa poszczególnym centralnym organom władzy. Tworzą ją m.in. administracja skarbową, wojskowa, celna, straż graniczna i Lasy Państwowe. ◀ s. 66

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, w jakim celu istnieje administracja publiczna w państwie.
2. Przedstaw sposób powoływania i odwoływania wojewody.
3. Wymień kompetencje wojewody.
4. Korzystając z różnych źródeł informacji, podaj po jednym przykładzie organu administracji zespolonej i niezespółonej oraz przedstaw ich zadania.
5. Na podstawie dostępnych źródeł informacji oceń funkcjonowanie służby cywilnej w naszym państwie.

10. Administracja publiczna – administracja samorządowa

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz, na czym polega idea samorządności;
- poznasz zasady organizacji wyborów do władz samorządowych;
- dowiesz się, w jaki sposób jest nadzorowany samorząd terytorialny w Polsce.

Idea samorządności

Od zarania dziejów ludzie organizują się w grupy, aby skuteczniej rozwiązywać wspólne problemy i podnosić jakość życia. Współcześnie samodzielne kierowanie własnymi sprawami nazywamy **samorządnością (samorządem)**. Jest ona realizowana przede wszystkim za pośrednictwem przedstawicieli wyłanianych w demokratycznych wyborach lub bezpośrednio w referendum. Wyróżniamy dwa rodzaje samorządu: **terytorialny** i **nieterytoryalny (specjalny)**. Wspólną cechą wszystkich samorządów jest posiadanie niezależności w określonym zakresie (por. tabela s. 69). Zakres samorządności oraz jej formy określa w państwie prawo.

Samorząd terytorialny obejmuje wszystkie osoby zamieszkałe na terenie określonej jednostki podziału terytorialnego państwa. **Samorząd nieterytoryalny** jest oparty na innego rodzaju więziach (np. wspólny zawód, wspólne interesy i potrzeby).

trójstopniowy
podział administracji
samorządowej

► **Administrację samorządową** tworzą organy publiczne powołane do realizowania zadań państwa w terenie. Na obszarze Polski funkcjonuje trójstopniowy podział terytorialny, dlatego samorząd terytorialny dzielimy na gminny, powiatowy i wojewódzki. Na każdym z tych szczebli funkcjonują organy administracji samorządowej zarządzające na określonym obszarze. Należy podkreślić, że jednostki i organy samorządu terytorialnego na poszczególnych szczeblach nie podlegają sobie.

Wymiary niezależności samorządu terytorialnego w Polsce	
osobowość prawna	Jednostki samorządu terytorialnego posiadają osobowość cywilnoprawną i publiczną, dysponują prawem własności i innymi prawami majątkowymi.
samodzielność wykonywanych zadań określonych ustawowo	Jednostki samorządu terytorialnego realizują zadania własne służące zaspokajaniu potrzeb wspólnoty samorządowej. Organy samorządu wojewódzkiego nie stanowią wobec powiatów i gmin żadnych organów kontroli lub nadzoru.
samodzielność budżetowo-finansowa	Jednostki samorządu terytorialnego powinny partycypować w dochodach publicznych w stopniu adekwatnym do określonych zadań. Mogą również decydować o wysokości określonych ustawowo podatków i opłat.
możliwość kształtowania ustroju wewnętrznego	Spółeczność lokalna decyduje bezpośrednio o wyborze władz samorządowych i o ich ewentualnym odwołaniu oraz może podejmować ważne dla siebie decyzje w referendum. O pozostałych sprawach decydują organy przedstawicielskie.

Administracja samorządowa stanowi obok administracji rządowej ważny element administracji publicznej. Funkcjonowanie samorządu terytorialnego jest przejawem **decentralizacji** władzy publicznej. Oznacza to, że władze centralne nie są w stanie zarządzać wszystkimi sprawami i przekazują niektóre uprawnienia wspólnocie mieszkańców niezależnej od administracji rządowej.

Zasada decentralizacji jest wzmocniona przez **zasadę domniemania kompetencji samorządu**. Jeżeli ustawy szczegółowe nie wprowadzają innych ustaleń, domniemywa się kompetencję gminy w realizacji zadań publicznych. Dzięki temu władze centralne zajmują się tylko tymi sprawami, z którymi nie są w stanie skutecznie poradzić sobie samorządy terytorialne. W ten sposób jest realizowana kolejna zasada – **zasada pomocniczości (subsidiarności) państwa**.

Na terenie Rzeczypospolitej nie ma możliwości wprowadzania jakiejkolwiek autonomii lub nadawania uprawnień ustawodawczych organom administracji samorządowej, gdyż naruszałoby to **zasadę jednolitości (unitarności) państwa**.

◀ zasady funkcjonowania samorządu

[...] Monizm i dualizm administracji publicznej związany jest przede wszystkim z podziałem, jaki spotkać można w państwie w tym zakresie. Wylądne istnienie administracji państwowej jest domeną totalitaryzmów, co w istocie sprowadza się do braku rozróżnienia administracji rządowej i samorządowej. Przykładem monizmu, a tym samym braku istnienia samorządu, był np. okres PRL-u. Sposób rozumienia proponowany przez ustrój socjalistyczny powodował, że rady narodowe nie spełniały istoty samorządności, ponieważ cechowała je zależność w działaniu i brak wolnych wyborów. Decentralizacja, z którą wiąże się podział administracji publicznej na rządową i samorządową, stanowi podstawową wartość i zasadę we współczesnych państwach demokratycznych.

Na gruncie tak rozumianej administracji publicznej pojawiły się dwie podstawowe koncepcje samorządu terytorialnego. Z oświeceniowej rewolucji i sformułowanych

wówczas doktryn prawa naturalnego wynika naturalistyczna teoria samorządu. Za podstawę przyjmowała podmiotowe prawo gminy do samorządu. W myśl tej koncepcji gmina była starsza od państwa, niezależna w swoim działaniu. Państwo nie mogło ingerować w jej sprawy, z uwagi na to, że było elementem pochodnym w stosunku do gminy. [...]

Drugą formą relacji państwo – samorząd jest teoria, zgodnie z którą samorząd pochodzi od państwa i opiera się na jego suwerenności. Organy samorządowe pozostają organami państwa, a podstawowa różnica pomiędzy administracją rządową to przywilej swego rodzaju samodzielności. Państwo przekazuje do realizacji dla samorządu fragment swoich zadań oraz kompetencji. Samorząd jako grupa społeczna sprawuje te funkcje przy pomocy władz wybieranych przez daną społeczność. Państwowa koncepcja samorządu terytorialnego opiera się również na przyznaniu jednostkom osobowości prawno-publicznej, dzięki czemu część zadań administracji publicznej wykonują samodzielnie. Nie przyjmuje jednak ona formy absolutnej. Działa na podstawie i w granicach prawa. Samorząd poddany jest nadzorowi organów państwa z punktu widzenia legalności. Jednak przyznana osobowość prawna czyni z samorządu terytorialnego odrębny od państwa podmiot władzy publicznej, który sprawuje władzę we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność. Wzmacnia to także ochrona sądowa, która stoi na straży samodzielności samorządu.

Źródło: M. Radziłowicz, *Wybrane aspekty podstaw funkcjonowania polskiej administracji samorządowej*, „Studia Elckie” 16 (2014), nr 1, s. 32–33.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, dlaczego w okresie PRL-u w nie istniał w Polsce samorząd terytorialny.
2. Rozważ, na jakim prawie opiera się administracja samorządowa w Polsce: na naturalnym czy na stanowionym.
3. Wskaż mechanizmy, które są gwarancją niezależności organów władzy samorządowej, i mechanizmy, które tę niezależność ograniczają.

Odrodzenie samorządu terytorialnego po 1989 r.

Funkcjonujący w okresie II Rzeczypospolitej samorząd terytorialny został zlikwidowany po drugiej wojnie światowej przez władze komunistyczne. W 1950 r. zlikwidowano organy administracji rządowej (województów, starostów), organy administracji samorządowej (wydziały wojewódzkie i powiatowe, zarządy miejskie i gminne, wójtów, burmistrzów i prezydentów miast) oraz szereg urzędów administracji niezespólonej (szkolnej, finansowej, pracy). Kompetencje zlikwidowanych organów władzy przejęły gminne, powiatowe i wojewódzkie rady narodowe oraz ich organy wykonawcze – prezydium. Praktyczne znaczenie rad narodowych było w okresie PRL niewielkie. W latach 70. XX w. w ramach reform zmieniono częściowo ustój rad narodowych: zastąpiono prezydium wojewodami, prezydentami miast, naczelnikami miast, dzielnic lub gmin.

Restytucja idei samorządu nastąpiła po 1989 r. W 1990 r. parlament przyjął ustawę o samorządzie terytorialnym, przywracającą samodzielne prawnie

i finansowo gminy, z własnymi kompetencjami i majątkiem, demokratycznie wybieranymi władzami. Drugi etap reform nastąpił w 1998 r. za rządów AWS. Zredukowano liczbę województw z 49 do 16, wprowadzono pośredni szczebel samorządu – powiat, podzielono powiaty na ziemskie (308) i grodzkie (miasta na prawach powiatu – 65). Reformatorzy uznali również, że struktura organizacyjna samorządu nie powinna zostać oparta na zasadzie hierarchicznego podporządkowania, lecz na zasadzie rozdzielnosci i komplementarności.

W 2002 r. przyjęto ustawę o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta. Wprowadzono tym samym zasadę bezpośredniego wyboru organu wykonawczego na szczeblu gminy. Inna ustawa – z 2005 r. – przekazała wiele uprawnień wojewody (administracja rządowa w terenie) na organy administracji samorządowej.

Natomiast w 2018 r. wydłużono kadencję wójtów, burmistrzów, prezydentów miast i radnych samorządowych z 4 do 5 lat. Jednocześnie ustawa nowelizująca wprowadziła ograniczenia związane z kadencyjnością. Liczba kadencji wójta, burmistrza i prezydenta miasta, dotąd nieograniczona, została zredukowana do 2. Ograniczenia dotyczą tylko konkretnej gminy, w której dana osoba nie może pełnić funkcji dłużej niż dwie kadencje. Nie ma przy tym znaczenia czy kadencje następują po sobie czy też będzie między nimi przerwa.

Ćwiczenie

Dyskusja: Ograniczać kadencję wójtów, burmistrzów i prezydentów miast czy też jej nie ograniczać – debata zwolenników obu rozwiązań ustrojowych.

Wybory samorządowe

Wybory samorządowe odbywają się co 5 lat. Zgodnie z Konstytucją RP prawo wyboru władz samorządowych ma każdy obywatel Polski, który najpóźniej w dniu głosowania ukończył 18 lat. Aby skorzystać z **czynnego prawa wyborczego**, należy stale zamieszkiwać na obszarze właściwej gminy, powiatu i województwa (tzw. **cenzus domicylu**) i być wpisanym do rejestru wyborców. Dodatkowo ograniczoną możliwość głosowania mają obywatele innych państw Unii Europejskiej, którzy nie posiadają obywatelstwa polskiego, ale na stałe zamieszkują w Polsce na terenie określonej jednostki samorządu terytorialnego. Mogą oni jednak wybierać tylko radnych gmin oraz ich włodarzy (wójtów, burmistrzów lub prezydentów miast).

◀ wybory samorządowe

◀ cenzus domicylu

Bierne prawo wyborcze do danej rady przysługuje osobom mającym jednocześnie czynne prawo wyborcze. Kandydat na radnego (gminy, powiatu lub województwa) musi mieć ukończone 18 lat, natomiast kandydat na wójta, burmistrza lub prezydenta miasta musi mieć ukończone 25 lat i posiadać obywatelstwo polskie. Funkcję wójta, burmistrza lub prezydenta miasta można sprawować tylko przez dwie kadencje.

Ćwiczenie

Przeprowadźcie analizę mocnych i słabych stron (analizę SWOT) rozwiązania ustawowego ograniczającego do dwóch kadencji wójtów, burmistrzów i prezydentów miast.

Wybory samorządowe są powszechne, równe, bezpośrednie i odbywają się w głosowaniu tajnym. Na terenie gmin do 20 tys. mieszkańców tworzy się jednomandatowe okręgi wyborcze. Mandat otrzymuje kandydat, który zdobył najwięcej ważnie oddanych głosów w okręgu.

Na terenie większych gmin, w tym miast na prawach powiatu, tworzy się wielomandatowe okręgi wyborcze (5–8 radnych). Do podziału mandatów stosuje się **metodę D'Hondta** oraz obowiązuje **próg wyborczy 5%**. W wyborach do rad powiatów i sejmików województwa obowiązują podobne reguły, a okręgi wyborcze liczą odpowiednio 3–10 i 5–15 mandatów. Ponadto w wyborach do rad miasta na prawach powiatu, rad powiatu i sejmików województwa są wymagane na listach kandydatów tzw. kwoty. Oznacza to, że liczba zarówno kobiet, jak i mężczyzn na liście nie może być mniejsza niż 35% wszystkich kandydatów na liście, a w okręgach trzymandatowych – nie mniejsza niż jeden.

W wyborach na wójta, burmistrza lub prezydenta miasta mandat otrzymuje kandydat, który zdobędzie więcej niż połowę ważnie oddanych głosów. Jeżeli w pierwszej turze żaden z kandydatów nie spełnił tego warunku, to 2 tygodnie później przeprowadza się drugą turę, w której bierze udział dwóch kandydatów z najwyższym poparciem. Wygrywa ten z nich, który zdobył większość ważnie oddanych głosów.

Samorząd terytorialny w Polsce (struktura, sposób powołania, organy kontrolne)

Warto wiedzieć

Ordynacja wyborcza przewiduje sytuację, w której dwóch kandydatów uzyska taką samą liczbę ważnie oddanych głosów. W takim wypadku o wyborze kandydata decyduje losowanie. W 2018 r. w wyborach samorządowych doszło dwukrotnie do takiej sytuacji: w wyborach do rady miasta i gminy Koprzywnica i w wyborach do rady gminy Wilczyce.

Nadzór nad organami samorządu terytorialnego

Organem władzy państwowej powołanym do sprawowania nadzoru nad samorządem terytorialnym jest **Prezes Rady Ministrów** oraz **wojewoda** powołany przez niego dla określonego województwa, a w zakresie finansowym – **regionalna izba obrachunkowa**.

nadzór nad
samorządem
terytorialnym

Nadzór wojewody jest sprawowany przez sprawdzanie zgodności z prawem aktów prawa miejscowego z aktami wyższego rzędu. Stwierdzenie niezgodności z prawem uchwał lub zarządzeń władz samorządowych jest równoznaczne z ich unieważnieniem (**stwierdzenie nieważności uchwały lub zarządzenia**). Kontroli wojewody podlega sposób wykonywania zadań z zakresu administracji rządowej realizowanych przez organy samorządowe na podstawie ustawy lub porozumienia z organami administracji rządowej.

Kontrolę w zakresie finansowym spełnia w ramach województwa **regionalna izba obrachunkowa (RIO)**. Stwierdzenie nieważności uchwały lub zarządzenia organu samorządu terytorialnego przez RIO dotyczyć może budżetu zobowiązań, podatków lub dotacji. Ponadto regionalna izba obrachunkowa może dokonać **zastępczego uchwalenia budżetu**, jeżeli określona jednostka samorządu terytorialnego nie uchwali go w przewidzianym przez prawo terminie.

Dodatkowo kontrolę nad działalnością samorządu terytorialnego pod względem legalności, gospodarności i rzetelności wydatkowanych publicznych środków finansowych sprawuje **Najwyższa Izba Kontroli (NIK)**.

W wyjątkowych sytuacjach polegających na powtarzającym się łamaniu prawa przez samorządowy organ wykonawczy (wójta/burmistrza/prezydenta miasta/zarząd powiatu/zarząd województwa) Prezes Rady Ministrów na wniosek ministra właściwego dla spraw administracji publicznej może zawiesić lub odwołać go i wprowadzić **zarząd komisaryczny**. Przed podjęciem takiej decyzji konieczne jest przedstawienie przyczyn wdrożenia tego mechanizmu i wezwanie właściwych organów samorządu terytorialnego do poprawy sytuacji. Wprowadzenie zarządu komisarycznego w gminie, powiecie lub województwie skutkuje koniecznością wybrania nowego samorządowego organu wykonawczego. Zarząd taki może być ustanowiony maksymalnie na 2 lata.

W razie rażącego łamania prawa Sejm na wniosek premiera może również rozwiązać samorządowy organ uchwałodawczy (radę gminy/miasta, radę powiatu, sejmik województwa). Skutkiem takiej decyzji jest jednoczesne rozwiązanie samorządowego organu wykonawczego (w przypadku zarządu powiatu lub zarządu województwa) i konieczność przeprowadzenia przedterminowych wyborów. Do czasu wyborów za jednostkę samorządu terytorialnego odpowiada ustanowiony przez Prezesa Rady Ministrów zarząd komisaryczny.

Dawid Jankowski w 2023 r. został najmłodszym radnym w Polsce. W chwili wyboru miał 18 lat i był uczniem szkoły średniej. Zasiadł w Radzie Miasta Oleśnicy z ramienia Prawa i Sprawiedliwości.

Od opisanych działań nadzorczych organom administracji samorządowej przysługuje odwołanie do **Naczelnego Sądu Administracyjnego**. Natomiast **Europejska Karta Samorządu Terytorialnego** wprowadza zasadę, która stanowi, że kontrola administracyjna społeczności lokalnych musi być realizowana wyłącznie na podstawie konstytucji lub ustawy.

Warto wiedzieć

Europejska Karta Samorządu Terytorialnego (Lokalnego) jest dokumentem Rady Europy, który reguluje status samorządów lokalnych w relacji z władzami centralnymi danego państwa i innych państw oraz działających w nich samorządów. Została przyjęta w 1985 r. przez Stałą Konferencję Gmin i Regionów Europy działającą przy Radzie Europy. Polska jako jeden z nielicznych krajów ratyfikowała ten dokument w całości w 1994 r.

Podsumowanie lekcji

- s. 68 ▶ ■ W Polsce od 1999 r. funkcjonuje **trójstopniowy podział na jednostki samorządu terytorialnego**: na gminy, powiaty i województwa.
- s. 69 ▶ ■ Funkcjonowanie samorządu w Polsce opiera się na zasadzie **samorządności, decentralizacji władzy, pomocniczości** (subsydiarności) państwa, **domniemania kompetencji** samorządu i **unitarności** państwa.
- s. 71 ▶ ■ **Wybory władz samorządowych** odbywają się co 5 lat.
- s. 71 ▶ ■ Kandydat na radnego musi mieć ukończone 18 lat, natomiast kandydat na wójta, burmistrza lub prezydenta miasta – 25 lat.
- s. 71 ▶ ■ W wyborach samorządowych obowiązuje **cenzus domicyliu**.
- s. 73 ▶ ■ **Nadzór nad samorządem terytorialnym** sprawują wojewoda, Regionalna Izba Obrachunkowa oraz Prezes Rady Ministrów.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, na czym polega niezależność samorządu lokalnego.
2. Przedstaw sposób powoływania organów samorządu terytorialnego.
3. Wymień organy władz samorządowych pochodzące z wyborów bezpośrednich oraz te, które pochodzą z wyborów pośrednich.
4. Omów zasady nadzoru nad samorządem terytorialnym.

11. Samorząd terytorialny – gmina

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz organizację samorządu gminnego;
- dowiesz się, jakie są zadania gminy;
- przeanalizujesz budżet dużej gminy w Polsce;
- opracujesz budżet wybranej gminy w Polsce.

Ćwiczenie

Sonda klasowa: Dokonajcie oceny włodarza waszej miejscowości (sołtysa, wójta, burmistrza, prezydenta miasta) w dowolnej skali. Uzasadnijcie swoją ocenę.

Organizacja samorządu gminnego

Genezy samorządu terytorialnego można szukać w istniejących od wieków gminach wiejskich i miejskich, które miały prawo do samodzielnego zarządzania. W Polsce w latach 1944–1989 władze komunistyczne zastąpiły zasadę samorządności zasadą centralizmu demokratycznego, zgodnie z którą mimo formalnego istnienia gmin i województw większość decyzji zapadała w stolicy. Współcześnie – bez względu na liczbę szczebli samorządowych – we wszystkich krajach demokratycznych gmina jest jednostką podstawową. W Polsce gminy zostały ponownie jednostkami samorządowymi na mocy Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

W 2023 r. funkcjonowało w Polsce 2477 gmin. Wyróżnia się trzy rodzaje gmin, zależnie od tego, jakie obszary znajdują się na ich terytorium. Są to:

- **gminy wiejskie** składające się wyłącznie ze wsi, a w jednej z nich znajdują się władze gminy (1498 gminy w 2023 r.);
- **gminy miejsko-wiejskie** składające się z miasta będącego siedzibą władz gminy oraz kilku lub kilkunastu wsi (667 gminy w 2023 r.);
- **gminy miejskie** obejmujące wyłącznie miasto (302 gminy w 2023 r., w tym 66 gmin będących jednocześnie miastami na prawach powiatu).

Władze gminy składają się z kolegiального organu uchwałodawczego oraz jednoosobowego organu wykonawczego. W zależności od rodzaju gminy organy te noszą inne nazwy, ale kompetencje wszystkich są takie same. W gminie wiejskiej organem uchwałodawczym jest **rada gminy**, a w gminie miejsko-wiejskiej i miejskiej – **rada miasta**. Rada to organ stanowiący lokalne prawo i kontrolny w stosunku do organu wykonawczego. Liczba radnych zależy od liczby mieszkańców gminy i liczy od 15 do 45 członków. Na czele rady stoi **przewodniczący** wybierany spośród radnych w tajnym głosowaniu. Kompetencje rady miasta i rady gminy zapisano w tabeli poniżej.

◀ gmina

Gminy i powiaty mogą tworzyć związki w celu wspólnego wykonywania zadań publicznych. Przykładem takiej organizacji jest Związek Gmin Dorzecza Wisłoki powstały w 1998 r. w celu poprawy czystości zlewni rzeki Wisłoki.

◀ władze gminy

Liczba radnych w zależności od liczby mieszkańców w gminie*

Liczba radnych	Liczba mieszkańców
15	do 20 000
21	do 50 000
23	do 100 000
25	do 200 000

* Na każde rozpoczęte 100 000 powyżej 200 000 przypada dodatkowo po 3 radnych, ale liczba radnych w Warszawie została ustalona na 60.

Główne kompetencje rady gminy (miasta)

- uchwalanie statutu gminy i aktów prawa miejscowego na obszarze gminy
- uchwalanie budżetu gminy, rozpatrywanie sprawozdania z jego wykonania i podejmowanie uchwały w sprawie udzielenia lub nieudzielenia wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta) absolutorium
- ustalanie zakresu działania jednostek pomocniczych oraz ich finansowania
- podejmowanie uchwał w sprawach podatków i opłat
- podejmowanie uchwał w sprawach majątkowych (np. emisja obligacji, zaciąganie kredytów, nabywanie i zbywanie nieruchomości)
- uchwalanie planów zagospodarowania przestrzennego
- realizowanie innych zadań niezatrzeżonych przepisami prawa dla innych organów władzy publicznej

W gminie wiejskiej organem wykonawczym jest **wójt**, a w pozostałych – **burmistrz** (do 100 tys. mieszkańców) lub **prezydent miasta** (powyżej 100 tys. mieszkańców lub tam, gdzie w chwili wejścia w życie ustawy był prezydent). Lokalny władca zarządza gminą.

Główne kompetencje wójta (burmistrza, prezydenta miasta)

- wykonywanie uchwał rady gminy (miasta)
- przygotowywanie projektów uchwał
- gospodarowanie mieniem gminnym
- wykonywanie budżetu gminy
- zatrudnianie i zwalnianie kierowników jednostek organizacyjnych w gminie
- wydawanie przepisów porządkowych w sprawach nagłych
- reprezentowanie gminy na zewnątrz
- kierowanie urzędem gminy
- wydawanie decyzji administracyjnych
- wnioskowanie do rady o powołanie skarbnika i sekretarza gminy

Warto wiedzieć

Nie we wszystkich gminach miejskich mających prezydenta liczba mieszkańców przekracza 100 tys. Kiedy w 1999 r. wprowadzano trójstopniowy samorząd terytorialny, uznano, że prawo do posiadania prezydenta otrzymają wszystkie miasta powyżej 100 tys. mieszkańców oraz zachowają wszystkie miasta – stolicy dawnych województw (było ich 49) oraz Sopot.

referendum lokalne ► Mieszkańcy gminy mogą uczestniczyć w sprawowaniu władzy również **bezpośrednio** poprzez **referendum gminne**. Referendum może mieć charakter obligatoryjny, jeśli dotyczy kwestii dodatkowego opodatkowania na cele publiczne oraz odwołania organu wykonawczego gminy (w sytuacji, gdy nie uzyska on absolutorium).

Referendum fakultatywne można przeprowadzić w innych ważnych sprawach. Inicjatywa należy do rady gminy lub do grupy 10% mieszkańców gminy uprawnionych do głosowania. Wynik referendum gminnego jest wiążący, jeżeli weźmie w nim udział co najmniej 30% uprawnionych do głosowania (3/5 liczby biorących udział w wyborze odwoływanego organu).

Należy pamiętać o innych **pośrednich** formach oddziaływania na lokalne władze. Każdy mieszkaniec gminy posiadający prawa wyborcze ma prawo złożyć **skargę** lub **wniosek** w swojej sprawie. Może także podpisać się pod **petycją** dotyczącą większej grupy lub taką petycję napisać. Z inicjatywy mieszkańców lub władz gminy mogą odbywać się **konsultacje społeczne** w ważnych sprawach. Udział w takich spotkaniach jest okazją do prezentacji własnych poglądów i lepszego zrozumienia stanowiska innych. Dodatkowo obywatele mają prawo **uczestniczyć w sesjach rady gminy** i posiedzeniach jej komisji, a także **korzystać z prawa do informacji publicznej** oraz mieć wgląd w dokumenty.

Nie zawsze członkowie społeczności lokalnych zgadzają się z decyzjami władz samorządowych. W takich sytuacjach zmuszeni są do czynnego zaangażowania w proces decyzyjny. W 2019 r. część mieszkańców podbiałostockich Porosłów zorganizowała protest przeciwko decyzji burmistrza Choroszczy w sprawie budowy betoniarni w pobliżu zabudowań mieszkalnych.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, na jaki problem zwraca uwagę autor rysunku satyrycznego.
2. Przedstaw sposoby jego rozwiązania.

Gmina może tworzyć **jednostki pomocnicze**. Decyzję w tej sprawie podejmuje rada gminy (miasta) w drodze uchwały, po przeprowadzeniu konsultacji z mieszkańcami lub z ich inicjatywy. Na terenach wiejskich jednostkami pomocniczymi są **sołectwa**, a na obszarach miejskich – **osiedla** lub **dzielnice**. Organem uchwałodawczym w sołectwie jest zebranie wiejskie, a wykonawczym – sołtys. Organem uchwałodawczym w osiedlu (dzielnicy) jest rada (ewentualnie zebranie mieszkańców), a wykonawczym – zarząd z przewodniczącym na czele.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jakie sprawy może załatwić obywatel w urzędzie gminy (miasta).

Zadania gminy i źródła ich finansowania

- zadania gminy ► Do domniemanych kompetencji władz gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym niezastrzeżone ustawą na rzecz innych organów władzy. Gmina realizuje trzy rodzaje zadań. Pierwsze z nich to **zadania własne** służące zaspokajaniu zbiorowych potrzeb wspólnoty samorządowej. Samorząd gminy, powiatu czy województwa realizuje je we własnym imieniu, czyli dobrowolnie. Źródłem finansowania zadań zleconych są dochody własne oraz subwencje ogólne. Dotyczą one takich dziedzin życia, jak: infrastruktura społeczna (np. oświata, kultura, pomoc społeczna), infrastruktura techniczna (np. drogi, transport zbiorowy, wodociągi), a także porządek i bezpieczeństwo publiczne, ład przestrzenny i ekologiczny.

Kategorie zadań	Samorząd gminny (zadania o charakterze lokalnym)
Edukacja	■ przedszkola ■ szkoły podstawowe ■ gimnazja
Kultura	■ biblioteki, muzea, domy kultury i inne gminne instytucje upowszechniania kultury ■ ochrona zabytków
Zdrowie	■ przychodnie i poradnie ■ opieka położnicza i ginekologiczna ■ podstawowa opieka stomatologiczna
Pomoc społeczna	■ profilaktyka i zwalczanie problemów alkoholowych ■ ośrodki pomocy społecznej ■ jadłodajnie ■ schroniska dla bezdomnych
Bezrobocie	■ roboty publiczne itp.
Ochrona konsumentów	
Drogi	■ drogi gminne
Transport zbiorowy	■ transport lokalny
Usługi komunalne	■ wodociągi, kanalizacja, gaz, prąd, ogrzewanie, wysypiska śmieci
Nieruchomości	■ budownictwo komunalne ■ plan zagospodarowania przestrzennego
Bezpieczeństwo	■ straże gminne/ miejskie
Inne	■ promocja gminy ■ tereny zielone, parki ■ utrzymywanie targowisk ■ utrzymywanie cmentarzy komunalnych

Drugi rodzaj zadań gminy to **zadania zlecone** z zakresu administracji rządowej. Są one obligatoryjne i realizowane w imieniu administracji rządowej według tych samych reguł na obszarze całego kraju. Na ich realizację gmina otrzymuje dotacje celowe z budżetu państwa. Wykonywanie tych zadań przez jednostkę samorządu terytorialnego ma na celu prowadzenie określonych spraw w możliwie bliskim kontakcie z obywatelem. Do zadań zleconych gminom należą między innymi:

- wybór ławników do sądów okręgowych oraz sądów rejonowych obejmujących swoją właściwością obszar gminy,
- wykonywanie zadań związanych z ewidencją ludności i wydawanie dowodów osobistych,
- ewidencjonowanie działalności gospodarczej,
- organizowanie i prowadzenie spisów rolnych,
- sporządzanie i aktualizowanie spisu wyborców oraz organizowanie i przeprowadzanie wyborów do Sejmu i Senatu RP, na Prezydenta RP, do Parlamentu Europejskiego, samorządowych i referendum ogólnokrajowego.

Zadania zlecone przez administrację rządową, realizowane przez administrację samorządową w urzędzie gminnym

- otrzymanie dowodu osobistego
- uzyskanie aktu urodzenia, ślubu lub zgonu
- otrzymanie mieszkania komunalnego
- uzyskanie zezwolenia na budowę, rozbudowę lub rozbiórkę domu
- otrzymanie zgody na wycinkę drzew
- otrzymanie koncesji na sprzedaż alkoholu
- zarejestrowanie jednoosobowej działalności gospodarczej
- opłacenie niektórych podatków (np. podatku rolnego)
- uzyskanie numeru PESEL

Zadania powierzone również mają charakter dobrowolny. Mogą być realizowane w porozumieniu zawartym między kilkoma jednostkami samorządu terytorialnego lub w porozumieniu z administracją rządową. Źródłem ich finansowania są w pierwszym przypadku środki z dochodów własnych, w drugim – dotacje celowe z budżetu państwa. W wyniku porozumienia z innymi samorządami powstają najczęściej inicjatywy w zakresie wspólnego transportu publicznego lub wspólnej straży gminnej. Administracja rządowa natomiast przekazuje władzom lokalnym zadania z zakresu świadczenia pomocy repatriantom lub rodzinom zastępczym.

Na realizację swoich zadań każda gmina otrzymuje odpowiednie środki. Pochodzą one z podatków (m.in. od nieruchomości, rolnego, od środków transportu, części wpływów z podatków PIT i CIT), dochodów z mienia komunalnego i z jednostek budżetowych gminy. Dochody z podatków są przekazywane gminie bezpośrednio lub z budżetu centralnego państwa. Gmina może również pozyskiwać środki na inwestycje z funduszy Unii Europejskiej. Decyzje o wydatkowaniu środków podejmują organy uchwałodawcze gmin. Zwykle są to trudne decyzje. Potrzeby często przekraczają finansowe możliwości gmin, co rodzi niezadowolenie lokalnej społeczności. Przykładowy budżet dużej gminy zaprezentowano na infografice.

◀ finansowanie gminy

Budżet miasta Gdańska na 2023 r.

Dochody – łącznie 3 944 mln zł

Dochody własne – łącznie 3 445 mln zł

- Wpływy z podatków i opłat lokalnych (np. podatek od nieruchomości, podatek rolny, podatek leśny) – 620 mln zł
- Udział w podatkach trafiających do budżetu państwa (np. CIT, PIT, od spadków i darowizn, od czynności cywilnoprawnych) – 1 199 mln zł
- Dochody z mienia komunalnego (są to np. środki z najmu i dzierżawy terenów i pomieszczeń, gruntów, miejsc na cmentarzach komunalnych, dróg publicznych i czynszów za lokale użytkowe i miejsc pod reklamę) – 191 mln zł
- Subwencje – 808 mln zł
- Dochody realizowane przez jednostki budżetowe miasta (m.in. mandaty karne nakładane przez straż gminną lub miejską, opłaty za pobyt dzieci w placówkach oświatowych, odpłatność za pobyt w placówkach pomocy społecznej i za usługi opiekuńcze, wpływy ze sprzedaży biletów komunikacji miejskiej) – 312 mln zł
- Pozostałe dochody – 316 mln zł

Dotacje – łącznie 499 mln zł

Dotacje (bezwrotna pomoc finansowa) pochodzą z budżetu centralnego lub funduszy pozabudżetowych, które mogą być przeznaczane tylko na cele, na które zostały przyznane, głównie na zadania zlecone.

- Dotacje na zadania własne – 324 mln zł
- Dotacje na zadania zlecone – 175 mln zł

Ćwiczenia

1. Na podstawie danych z infografiki oblicz wysokość deficytu budżetowego miasta Gdańska.
2. Podaj źródła największych dochodów i wydatków miasta.
3. Wskaż, które z wydatków są realizacją zadań własnych, a które – zadań zleconych gminy.
4. Porównaj wielkość i proporcje wydatków budżetu miasta Gdańska z twoją gminą.

Wydatki – łącznie 4 718 mln zł	Deficyt – łącznie 774 mln zł
Zarządzanie miastem	290 mln zł
Zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego	78 mln zł
Edukacja i opieka wychowawcza oraz pomoc materialna	1 542 mln zł
Finanse	254 mln zł
Ład i polityka przestrzenna	32 mln zł
Nieruchomości i gospodarka mieszkaniowa	67 mln zł
Gospodarka komunalna	277 mln zł
Sport, rekreacja, wypoczynek i turystyka	161 mln zł
Kształtowanie i rozwój kultury i sztuki	162 mln zł
Ochrona środowiska i zieleń miej- ska	368 mln zł
Pomoc społeczna i realizacja instrumentów polityki społecznej	406 mln zł
System komunikacji miejskiej	939 mln zł
Zdrowie mieszkańców i przeciwdziałanie patologiom	38 mln zł
Sprawy obywatelskie i usługi administracyjne	23 mln zł
Rozwój społeczno-gospodarczy	80 mln zł

Źródło: odpowiedź na pismo skierowane do Urzędu Miasta Gdańska

Gminy finansują utrzymanie szkół podstawowych i ponadpodstawowych, ale również nagradzają uczniów stypendiami za szczególne osiągnięcia w nauce, sukcesy w konkursach i olimpiadach na szczeblu wojewódzkim, ogólnopolskim i międzynarodowym oraz wyniki sportowe.

Jeden nowoczesny tramwaj kosztuje ponad 9 mln zł.

Jednym z zadań gminy jest dbanie o redukcję poziomu hałasu w rejonach dużego ruchu ulicznego w porze nocnej.

Podsumowanie lekcji

- s. 75 ▶ ■ **Gmina** jest podstawową jednostką samorządu terytorialnego w Polsce.
- s. 75 ▶ ■ Władze gminy stanowią kolegialny organ uchwalodawczy i kontrolny w postaci **rady gminy (miasta)** oraz jednoosobowy organ wykonawczy, którym jest **wójt (burmistrz, prezydent miasta)**.
- s. 76 ▶ ■ **Referendum lokalne** może zostać przeprowadzone na wniosek 10% mieszkańców gminy.
- s. 78 ▶ ■ Gmina realizuje **zadania własne, zlecone i powierzone**.
- s. 79 ▶ ■ **Dochody gminy** pochodzą z dochodów własnych, subwencji ogólnych i dotacji celowych.
- s. 79 ▶ ■ Główne **zadania samorządu gminnego** obejmują zadania związane z infrastrukturą techniczną, infrastrukturą społeczną, bezpieczeństwem i porządkiem publicznym oraz ładem przestrzennym i ekologicznym.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wymień kompetencje wójtów gminy oraz rady gminy (miasta).
2. Oceń, jaki jest realny wpływ mieszkańców gminy na jej funkcjonowanie i rozdział funduszy.
3. Zbierz informacje na temat dochodów i wydatków własnej gminy. Opracuj je graficznie i oceń lokalny budżet.
4. Dowiedz się, czy na terenie twojej gminy funkcjonuje budżet obywatelski. Jeżeli tak, to opisz zasady jego funkcjonowania.
5. Podaj pełną nazwę skrótowca PESEL i wyjaśnij, jakie informacje kryją się w numerze PESEL.

12. Samorząd terytorialny – powiat i województwo

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz organizację samorządu powiatowego i wojewódzkiego;
- przeanalizujesz źródła finansowania zadań samorządowych;
- dowiesz się, jakie sprawy urzędowe można załatwić w starostwie powiatowym i urzędzie wojewódzkim.

Ćwiczenie

Przypomnijcie sobie, jakie sprawy formalne można załatwić w starostwie powiatowym, jakie w urzędzie marszałkowskim, a jakie w urzędzie wojewódzkim. Wyjaśnijcie, jaka jest różnica między urzędem marszałkowskim a urzędem wojewódzkim.

Organizacja samorządu powiatowego

W Polsce od 1999 r. funkcjonuje **trzystopniowy podział** na jednostki samorządu terytorialnego: **gminy, powiaty i województwa**. Powiaty i województwa powołano na mocy Ustawy z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa. Do tego roku obowiązywał

w kraju dwustopniowy podział na gminy i województwa. Tworzenie, łączenie lub dzielenie powiatów może nastąpić po zasięgnięciu opinii zainteresowanych rad gmin, powiatów i sejmików wojewódzkich oraz po przeprowadzeniu konsultacji społecznych. Decyzje w tej sprawie podejmuje Rada Ministrów w drodze rozporządzenia.

Powiaty uzupełniają działania gmin. Wykonują te zadania publiczne, którym gminy nie są w stanie podołać.

W zależności od tworzących je obszarów wyróżniamy dwa rodzaje powiatów:

- **powiaty ziemskie** – składające się z kilku lub kilkunastu sąsiadujących ze sobą gmin (aktualnie jest ich 314);
- **powiaty grodzkie** – składające się z jednego dużego miasta, liczącego zazwyczaj powyżej 100 tys. mieszkańców (tzw. **miasto na prawach powiatu**); funkcje organów powiatu w miastach na prawach powiatu sprawują **rada miasta** i **prezydent miasta** (aktualnie takich powiatów jest 66).

W powiatach ziemskich władzę uchwałodawczą i kontrolną sprawuje **rada powiatu**. W jej skład wchodzi od 15 do 29 radnych (w zależności od liczby mieszkańców). Na jej czele stoi przewodniczący wybierany w głosowaniu tajnym bezwzględną większością głosów. Kompetencje rady powiatu są podobne do zadań rady gminy. Rada nie uchwała jedynie planów zagospodarowania przestrzennego. Decyduje za to o kształcie powiatowych programów zapobiegania przestępczości oraz ochrony bezpieczeństwa obywateli i porządku publicznego. Realizuje także program przeciwdziałania bezrobociu i aktywizacji lokalnego rynku pracy. Ponadto rada wybiera organ wykonawczy, którym jest **zarząd powiatu ze starostą** na czele.

W skład zarządu powiatu wchodzi od 3 do 5 osób. Kompetencje zarządu powiatu również, co do zasady, odpowiadają uprawnieniom organu wykonawczego w gminie. Zgodnie z prawem starosta nie jest organem powiatu, tak jak wójt, burmistrz czy prezydent miasta, jednak dysponuje on kompetencjami własnymi (por. informacje w tabeli).

Podział na powiaty w Polsce

Główne kompetencje starosty oraz marszałka województwa

- przewodniczenie zarządowi jednostki samorządu terytorialnego
- organizowanie pracy zarządu starostwa (urzędu marszałkowskiego i zarządu województwa)
- reprezentowanie powiatu (województwa)
- kierowanie starostwem powiatowym (urzędem marszałkowskim)
- podejmowanie czynności należących do właściwości zarządu w sprawach pilnych – wydawanie decyzji administracyjnych

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jakie są uprawnienia rady gminy (miasta) oraz wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Zestawienie dziesięciu najbogatszych i dziesięciu najbiedniejszych powiatów ziemskich w Polsce w 2022 r. (w zł)

Powiat	Zamożność per capita	
człuchowski	2036,67	
przysuski	1986,26	
węgorzewski	1978,07	
opatowski	1935,95	
kołobrzescki	1817,46	
lipski	1747,18	
bieszczadzki	1733,35	
drawski	1698,68	
głubczycki	1685,58	
świdwiński	1676,90	
kłobucki	702,40	
nowosądecki	695,41	
opolski	694,42	
kielecki	694,09	
wielicki	686,46	
poznański	678,14	
krośnieński	678,04	
bielski	677,78	
bydgoski	667,88	
tomżyński	656,43	

Źródło: Najbogatsze samorządy w 2022 roku. Ranking dochodów per capita, <https://link.operon.pl/kP> (dostęp: 07.03.2024).

Ćwiczenia

1. Przypomnij sobie, co decyduje o zamożności samorządów lokalnych.
2. Wyszukaj w pełnej wersji rankingu informacje o zamożności własnego powiatu lub miasta na prawach powiatu.
3. Opracuj zestawienie dochodów i wydatków swojego powiatu, korzystając z Biuletynów Informacji Publicznej właściwego powiatu.

Szczególny ustrój ma miasto stołeczne Warszawa. Zgodnie z ustawą z 15 marca 2002 r. (tzw. ustawa warszawska) stolica jest gminą na prawach powiatu. Organem stanowiącym i kontrolnym jest rada miasta składająca się aż z 60 radnych, a organem wykonawczym – prezydent miasta stołecznego Warszawy. Stolica została podzielona na 18 dzielnic – jednostek pomocniczych, których funkcjonowanie jest obowiązkowe. Każda z dzielnic ma radę dzielnicy oraz zarząd z burmistrzem na czele. Wybory do rad dzielnic odbywają się razem z wyborami do rady miasta i na prezydenta miasta. Natomiast burmistrzowie i zarządy dzielnic są wybierani przez rady dzielnic.

Organizacja samorządu wojewódzkiego

Województwo to regionalna jednostka samorządu terytorialnego. Zasadniczą rolą gmin i powiatów jest realizowanie zadań usługowych wobec społeczności lokalnych, a rolą województw – **koordynowanie i dynamizowanie zjawisk o charakterze gospodarczym i społecznym**. Zakres działania samorządu województwa nie narusza samodzielności powiatu i gminy. Województwo spełnia podwójną funkcję: jest miejscem lokalizacji samorządu wojewódzkiego oraz siedzibą organów wojewódzkiej administracji rządowej. ◀ województwo

W wyniku reformy samorządowej w 1999 r. wiele miast utraciło status stolicy województwa. W dwóch województwach protesty mieszkańców doprowadziły do rozdzielenia siedzib władz. W województwie kujawsko-pomorskim Bydgoszcz jest siedzibą wojewody, a Toruń – sejmiku wojewódzkiego. W województwie lubuskim funkcje te przejęły odpowiednio Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra.

Przykładem inicjatywy obywatelskiej był w Polsce protest z 7 czerwca 1998 r. Tego dnia kilkadziesiąt tysięcy obywateli utworzyło wzdłuż obecnej autostrady A4 prawie stukilometrowy „tańcuch nadziei” w obronie województwa opolskiego. Na pamiątkę masowych protestów, które doprowadziły do powstania tego regionu, 7 czerwca jest Dniem Województwa Opolskiego.

Od 1999 r. funkcjonuje 16 województw, ale rząd przygotowujący reformę samorządową zakładał pierwotnie powołanie tylko 12 regionów. Jednym z województw obronionych przed likwidacją było województwo opolskie.

Samorządowe władze województwa składają się z kolegiального organu uchwałodawczego i kolegiального organu wykonawczego. Organem uchwałodawczym jest **sejmik województwa**. Liczba radnych zależy od liczby mieszkańców i wynosi co najmniej 30 w województwach do 2 mln mieszkańców oraz po 3 radnych na każde kolejne rozpoczęte 0,5 mln. Na czele sejmiku stoi **przewodniczący** wybierany spośród radnych w tajnym głosowaniu. Oprócz typowych dla organu uchwałodawczego uprawnień, takich jak uchwalanie statutu województwa, jego budżetu czy wybór i odwoływanie organu wykonawczego, sejmik realizuje zadania specyficzne dla prowadzenia polityki regionalnej. Sejmik województwa uchwała między innymi strategię rozwoju regionu oraz priorytety współpracy zagranicznej województwa. ◀ sejmik województwa

Organem wykonawczym w województwie jest pięcioosobowy **zarząd z marszałkiem województwa** na czele. Wyboru zarządu oraz marszałka dokonuje sejmik województwa. ◀ marszałek województwa

Formą demokracji bezpośredniej na obszarze powiatów i województw są **referenda**. Ich organizacja przebiega na tych samych zasadach, co w gminie. **Referendum obligatoryjne** przeprowadza się w sprawie odwołania rady powiatu lub sejmiku wojewódzkiego przed upływem kadencji. Z wnioskiem musi wystąpić co najmniej 10% mieszkańców powiatu i 5% mieszkańców województwa uprawnionych do głosowania. Przeprowadzenie referendum w tej sprawie jest możliwe najszybciej po upływie 12 miesięcy od rozpoczęcia kadencji rady (sejmiku) lub od dnia ostatniego referendum w tej sprawie. W sprawie odwołania organu uchwałodawczego najpóźniej można je przeprowadzić na 6 miesięcy przed upływem kadencji.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jakie inne możliwości wpływania na władze lokalne mają mieszkańcy.

referendum
fakultatywne

- **Referendum fakultatywne** można przeprowadzić w każdej sprawie właściwej dla powiatu lub województwa. Z wnioskiem o przeprowadzenie referendum może wystąpić rada powiatu (sejmik województwa), 10% mieszkańców gminy i powiatu lub 5% mieszkańców województwa. Referendum jest ważne, jeżeli wzięło w nim udział co najmniej 30% uprawnionych do głosowania.

Zadania powiatu i województwa oraz źródła ich finansowania

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, czym są zadania własne, powierzone i zlecone.

Władze samorządu powiatowego i wojewódzkiego wykonują szereg zadań, na które pozyskują środki z różnych źródeł według tych samych zasad, co władze samorządu gminnego. Wybrane zadania realizowane przez powiat i województwo przedstawiono w poniższej tabeli.

Kategorie zadań	Samorząd powiatowy (zadania o charakterze ponadgminnym)	Samorząd wojewódzki (zadania o charakterze regionalnym)
Edukacja	■ szkoły ponadpodstawowe ■ szkoły sportowe, artystyczne ■ poradnie psychologiczno-pedagogiczne ■ schroniska młodzieżowe	■ placówki doskonalenia nauczycieli ■ wszelkie szkoły o znaczeniu regionalnym ■ wyższe szkoły zawodowe
Kultura	■ biblioteki, muzea, domy kultury, kina, galerie i inne instytucje (jako uzupełnienie tych prowadzonych przez gminy)	■ muzea, galerie, opery, filharmonie, teatry i inne instytucje o znaczeniu regionalnym ■ ochrona zabytków
Zdrowie	■ szpitale rejonowe ■ specjalistyczna opieka zdrowotna ■ inspekcja sanitarno-epidemiologiczna	■ promocja ochrony zdrowia ■ szpitale specjalistyczne ■ medycyna pracy

Kategorie zadań	Samorząd powiatowy (zadania o charakterze ponadgminnym)	Samorząd wojewódzki (zadania o charakterze regionalnym)
Pomoc społeczna	- profilaktyka i zwalczanie problemów alkoholowych - ośrodki pomocy społecznej - domy dziecka, organizowanie opieki w rodzinach zastępczych - pomoc cudzoziemcom w integracji społecznej	- ośrodki pomocy społecznej - profilaktyka i rozwiązywanie problemów alkoholowych - koordynowanie programów pomocy społecznej
Bezrobocie	Powiatowy Urząd Pracy	Wojewódzki Urząd Pracy
Ochrona konsumentów	powiatowy (miejski) rzecznik konsumentów	
Drogi	drogi powiatowe	drogi wojewódzkie
Transport zbiorowy	koordynowanie transportu na obszarze powiatu i kilku powiatów	- koordynowanie transportu w obrębie województwa i sąsiednich województw - transport kolejowy
Usługi komunalne	usuwanie odpadów niebezpiecznych	samorząd wojewódzki nie wykonuje zadań z zakresu usług komunalnych
Nieruchomości	- geodezja, kartografia - administracja architektoniczno-budowlana	regionalny plan zagospodarowania przestrzennego
Bezpieczeństwo	- ochrona przeciwpożarowa (powiatowe komendy państwowej straży pożarnej) - ochrona przeciwpowodziowa	ochrona przeciwpowodziowa
Inne	- promocja powiatu - sprawy z zakresu rolnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego - rejestracja pojazdów, wydawanie prawa jazdy (zadania zlecone)	- promocja regionu - strategia rozwoju regionu - modernizacja terenów wiejskich - rozdzielanie pomocy finansowej Unii Europejskiej

Zgodnie z Ustawą z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego podstawowymi dochodami są:

- dochody własne,
- subwencja ogólna,
- dotacje celowe z budżetu państwa,
- udziały we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych (PIT) oraz podatku dochodowego od osób prawnych (CIT).

Ponadto mogą nimi również być:

- środki pochodzące ze źródeł zagranicznych,
- środki pochodzące z budżetu UE,
- inne środki określone w odrębnych przepisach.

Dochody własne jednostek samorządu terytorialnego pochodzą ze źródeł, na które samorządy mają wpływ. Należą do nich wpływy z lokalnych podatków (np. od nieruchomości, rolnego, leśnego, od środków transportowych), opłat lokalnych (np. targowych, skarbowych, od posiadania psów) oraz środki pozyskiwane z majątku samorządu (np. sprzedaż mienia).

źródła finansowania
jednostek
samorządowych

**Dochody powiatu polkowickiego
przewidziane na 2020 r. (w %)**

Źródło: serwis internetowy powiatu polkowickiego, <http://link.operon.pl/1h>.

Subwencja ogólna to środki finansowe zasilające jednostki samorządu terytorialnego z budżetu państwa. Subwencja ogólna dla gmin i powiatów składa się z części oświatowej, wyrównawczej i równoważącej. **Subwencja oświatowa** jest najwyższa i corocznie określana w ustawie budżetowej. **Subwencję wyrównawczą** przeznacza się na wsparcie najuboższych ekonomicznie gmin, powiatów i województw. **Subwencja równoważąca** przysługuje najbiedniejszym gminom i powiatom. Pochodzi ona z wpłat wnoszonych do budżetu państwa przez najbogatsze gminy i powiaty (tzw. janosikowe). W województwie funkcjonuje natomiast **subwencja regionalna** – to również forma wsparcia najbiedniejszych województw z wpłat wnoszonych do budżetu państwa przez najbogatsze województwa.

Warto wiedzieć

Największych wpłat do budżetu państwa z tytułu tzw. janosikowego dokonują województwo mazowieckie i miasto stołeczne – Warszawa. Najczęściej województwo mazowieckie jako jedyne jest zobowiązane ustawą do wpłat. Jego wskaźniki ekonomiczne mocno przewyższają samą stolicę. Warszawa płaci janosikowe jako gmina i jako powiat. Udział stolicy stanowi średnio 50% wszystkich wpłat dokonywanych przez najbogatsze gminy i powiaty w Polsce. Na terenie całego kraju takich zamożnych gmin jest ok. 100, a zamożnych powiatów – ok. 50.

Dotacje celowe również pochodzą z budżetu państwa, ale są przeznaczone przez ministrów i wojewodów na finansowanie lub dofinansowanie konkretnych działań z zakresu administracji rządowej, zadań zleconych ustawami, powierzonych w porozumieniu z organami administracji rządowej. Są to również dotacje na wybrane inwestycje oświatowe, stypendia dla młodzieży, a także środki na usuwanie skutków klęsk żywiołowych i katastrof.

Właściwość urzędów do załatwienia spraw formalnych (wybrane przykłady)		
Administracja samorządowa		Administracja rządowa zespolona
Podległa staroście	Podległa marszałkowi województwa	Podległa wojewodzie
Powiat	Województwo	
Urząd powiatowy (starostwo powiatowe)	Urząd marszałkowski	Urząd wojewódzki
■ uzyskanie prawa jazdy ■ zarejestrowanie pojazdu ■ zarejestrowanie się w powiatowym urzędzie pracy jako osoba bezrobotna ■ zgłoszenie skargi konsumenciej ■ otrzymanie karty wędkarskiej ■ dokonanie wpisu do ewidencji gruntów	■ zmiana kategorii drogi ■ szacowanie szkód w uprawach i płodach rolnych wyrządzonych przez zwierzęta ■ pozwolenie na wytwarzanie odpadów ■ udzielanie koncesji na wydobywanie kopalin ■ staże poddyplomowe lekarzy i lekarzy dentystów ■ rejestr organizatorów turystyki	■ uzyskanie zgody na zbiórkę pieniędzy na terenie województwa ■ uzyskanie dofinansowania do działalności placówek kulturalno-oświatowych ■ uzyskanie paszportu ■ nadanie obywatelstwa i uzyskanie zgody na jego zrzeczenie się ■ uzyskanie zezwolenia na pobyt lub pracę cudzoziemców

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie lekcji

- **Powiat** to jednostka samorządu terytorialnego obejmująca kilka lub kilkanaście gmin (powiat ziemski) lub obszar miasta, który jest gminą na prawach powiatu (powiat grodzki). ◀ s. 83
- **Województwo** jest największą jednostką samorządową w Polsce i obejmuje kilkanaście lub kilkadziesiąt **powiatów**. ◀ s. 85
- Obywatele mają bezpośredni wpływ tylko na wybór organów uchwalodawczych w powiecie i województwie. Zarządy powiatów i województw są wybierane przez organy uchwalodawcze. ◀ s. 85
- Władzą uchwalodawczą w powiecie jest **rada powiatu**, a w województwie – **sejmik województwa**. ◀ s. 85
- Władzę wykonawczą w powiecie i województwie sprawuje kilkusobowy **zarząd**. ◀ s. 85
- Na czele zarządu powiatu stoi starosta, a na czele zarządu województwa – **marszałek województwa**. ◀ s. 85
- **Referendum lokalne** może zostać przeprowadzone na wniosek 10% mieszkańców powiatu i 5% mieszkańców województwa. ◀ s. 86
- Źródłem finansowania jednostek samorządu terytorialnego są **dochody własne, subwencje ogólne** i **dotacje celowe**. ◀ s. 87

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wymień formy wpływania obywateli na władze samorządowe. Oceń ich skuteczność.
2. Dowiedz się, czy powiat i województwo, w których mieszkasz, korzystają ze środków z budżetu Unii Europejskiej. Jeżeli tak, to opisz, na co są one przeznaczone.
3. Wyjaśnij różnice między dochodem własnym, subwencją ogólną i dotacją celową.
4. Dowiedz się, jakie opłaty musi ponieść obywatel składający wniosek o wydanie prawa jazdy, paszportu i rejestrację pojazdu.

13. Władza sądownicza – zasady funkcjonowania

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz zasady funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w Polsce;
- ocenisz znaczenie Krajowej Rady Sądownictwa dla prawidłowości funkcjonowania sądownictwa;
- zrozumiesz rolę sędziego i ławnika w procesie sądowym.

gwarancje
niezależności sądów

Temida jest symbolem władzy sądowniczej. W antycznej Grecji Temida była boginią sprawiedliwości, dobrych obyczajów i praw. Była również opiekunką pokrzywdzonych i potrzebujących pomocy. Przedstawiano ją z rogiem obfitości, wagą, mieczem i opaską na oczach.

Zasady funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w Polsce

Władza sądownicza jest ważnym składnikiem trójpodziału władzy, który pozostaje niezależny od legislatywy i egzekutywy. Żaden organ władzy państwowej nie może wpływać na treść orzeczeń i wyroków wydawanych przez sądy czy trybunały. Podstawową funkcją władzy sądowniczej jest prawna ochrona dóbr i wartości niezbędnych do egzystencji oraz prawidłowego rozwoju jednostek, grup społecznych i całego społeczeństwa. Gwarancje **niezależności sądów** i **niezawisłości sędziów** określono w Konstytucji RP i innych aktach prawnych.

Nadzór nad administracją sądową sprawuje Minister Sprawiedliwości. W 2017 r. uzyskał on prawo do powoływania prezesów sądów apelacyjnych, okręgowych i rejonowych. Minister Sprawiedliwości powołuje również rzeczników dyscyplinarnych. Są to oskarżyciele, którzy wszczynają i prowadzą postępowania dyscyplinarne wobec sędziów.

Ćwiczenie

Praca w grupach: Na podstawie zasad obowiązujących w sądownictwie Rzeczypospolitej Polskiej opracujcie regulamin klasowego sądu koleżeńskieggo. Według najlepszego z nich spróbujcie przeprowadzić rozprawę w dowolnej sprawie, która dotyczy waszej klasy.

zasady władzy
sądowniczej

Konstytucyjne zasady władzy sądowniczej

Zasada właściwości	Sądy powinny być fachowe, co należy rozumieć jako konieczność posiadania wysokich kwalifikacji przez sędziów i innych pracowników sądów, a ich praca powinna być sprawnie zorganizowana.
Zasada niezawisłości sędziów	Sędziowie podlegają tylko Konstytucji RP i ustawom.
Zasada instancyjności	Postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne.

Zasada udziału obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości	Ławnicy tworzą skład orzekający w niektórych sądach I instancji.
Zasada jednolitości	Sądy i trybunały wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej, a jednolita struktura sądownictwa obowiązuje na terenie całego państwa.
Zasada jawności	Wyrok jest ogłaszany publicznie, a o ewentualnym wyłączeniu jawności rozprawy decyduje sąd. Może to zrobić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa, porządek publiczny lub dobro stron.
Zasada prawa do sądu	Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez uzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.
Zasada kolegalności	Na ogół rozpoznanie i rozstrzyganie spraw odbywa się z udziałem kilku sędziów zawodowych lub sędziego i dwóch ławników.

Warto wiedzieć

Zasada kolegalności wywodzi się z prawa rzymskiego, w którym obowiązywała zasada *tres faciunt collegium* (łac. trzech stanowią kolegium).

Rola Krajowej Rady Sądownictwa

Na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów w orzekaniu stoi **Krajowa Rada Sądownictwa (KRS)**. Jest to organ kolegalny, który zgodnie z ustawą zasadniczą powinien się składać z Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, Ministra Sprawiedliwości, Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego i osoby powołanej przez Prezydenta Rzeczypospolitej, 15 członków wybranych spośród sędziów Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, sądów administracyjnych i sądów wojskowych, 4 członków wybranych przez Sejm spośród posłów oraz 2 członków wybranych przez Senat spośród senatorów.

Logo Krajowej Rady Sądownictwa. KRS obraduje na posiedzeniach plenarnych, a uchwały zapadają bezwzględną większością głosów w głosowaniu jawnym. Od uchwał KRS przysługuje odwołanie do Sądu Najwyższego.

Krajowa Rada
Sądownictwa

KRAJOWA RADA SĄDOWNICTWA

European Network of Councils for the Judiciary (ENCJ)

Réseau européen des Conseils de la Justice (RECJ)

Europejska Sieć Rad Sądownictwa (ang. European Network of Councils for the Judiciary, ENCJ) jest regionalną organizacją skupiającą ponad 20 rad sądownictwa z państw europejskich. Jej celem jest ograniczanie wpływu politycznej władzy ustawodawczej i wykonawczej na władzę sądowniczą w państwach członkowskich. W 2021 r. polska KRS została wykluczona z ENCJ.

Do najistotniejszych zadań Rady należą:

- opiniowanie aktów normatywnych dotyczących sądownictwa i sędziów oraz podejmowanie uchwał w sprawach wystąpienia do Trybunału Konstytucyjnego o zbadanie ich zgodności z Konstytucją RP,
- rozpatrywanie i ocena kandydatur do pełnienia urzędu sędziowskiego oraz przedstawianie Prezydentowi RP wniosków o powołanie sędziów,
- rozpatrywanie wniosków o przeniesienie sędziów w stan spoczynku, wyrażanie zgody na dalsze zajmowanie stanowiska przez sędziów, którzy ukończyli 65. rok życia,
- rozpatrywanie wystąpień sędziów w stanie spoczynku o powrót na stanowiska sędziowskie,
- uchwalanie zbioru zasad etyki zawodowej sędziów i czuwanie nad ich przestrzeganiem,
- wybór Rzecznika Dyscyplinarnego sędziów sądów powszechnych, występowanie z żądaniami wszczynania postępowań dyscyplinarnych w stosunku do sędziów oraz odwoływanie się od wyroków sądów dyscyplinarnych I instancji,
- przeprowadzanie wizytacji sądu lub lustracji pracy sędziego, którego indywidualna sprawa podlega rozpatrzeniu przez Radę,
- wyrażanie opinii w sprawie powołania i odwołania prezesów i wiceprezesów sądów powszechnych i sądów wojskowych.

Status sędziego i ławnika

sędziowie ► Zawód sędziego jest objęty szczególną ochroną prawną. W celu zagwarantowania niezawisłości sędziowskiej w polskim prawie istnieje wiele zasad. Przede wszystkim sędziowie orzekają tylko na podstawie konstytucji i ustaw, a żaden organ państwa, instytucja, organizacja czy osoba nie może wiązać ich instrukcjami.

Sędziowie są powoływani przez Prezydenta RP na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa na **czas nieoznaczony**. Przechodzą w stan spoczynku po ukończeniu 65 lat lub w razie niezdolności do pełnienia funkcji ze względu na stan zdrowia. Zgodnie z **zasadą nieusuwalności** sędziego można złożyć z urzędu jedynie w sytuacjach wyjątkowych, tylko na mocy orzeczenia sądu. Obowiązuje również **zasada nieprzenoszalności** sędziego zabraniająca przeniesienia sędziego do innej siedziby lub na inne stanowisko wbrew jego woli. Tylko sąd dyscyplinarny może w wyjątkowych sytuacjach podjąć decyzję o przeniesieniu sędziego.

W Polsce czynnych zawodowo jest około 10 tys. sędziów. Sędziowie nie mogą przynależać do partii politycznych lub związków zawodowych, ale mają prawo zrzeszać się w organizacjach pozarządowych reprezentujących ich środowisko. Największą tego typu organizacją w Polsce, skupiającą ponad 3 tys. członków, jest Stowarzyszenie Sędziów Polskich „Iustitia”, a drugą co do wielkości – Stowarzyszenie Sędziów „Themis”. Sędziowie sądów administracyjnych są skupieni wokół Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Sędziów Sądów Administracyjnych (OSSSA).

Warto wiedzieć

Zawód sędziego jako jedyny w Polsce ma konstytucyjne gwarancje zapewniające warunki pracy i wynagrodzenie odpowiadające godności urzędu oraz zakresowi jego obowiązków. Sędziom jednak nie wolno zatrudniać się w innych miejscach pracy. Wyjątkiem jest praca na uczelniach kształcących przyszłych prawników.

Sędziom przysługuje **immunitet formalny**, dzięki czemu nie można pozbawić sędziego wolności i pociągnąć go do odpowiedzialności karnej, aż do wydania zgody przez właściwy sąd. Zatrzymanie lub aresztowanie sędziego może nastąpić jedynie w sytuacji ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jest to niezbędne dla prawidłowego toku postępowania (**zasada nietykalności**). O zatrzymaniu powiadamia się niezwłocznie prezesa sądu apelacyjnego właściwego miejscu zamieszkania sędziego, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Sędziowie nie mogą sprawować mandatu poselskiego ani senatorskiego, funkcji w administracji rządowej i samorządowej, należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej niedającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów (**zasada apolityczności i niepołączalności**).

Art. 61.

§ 1. Na stanowisko sędziego sądu rejonowego może być powołany ten, kto:

- 1) posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich,
- 2) jest nieskazitelnego charakteru,
- 3) ukończył wyższe studia prawnicze w Rzeczypospolitej Polskiej i uzyskał tytuł zawodowy magistra lub zagraniczne studia prawnicze uznane w Rzeczypospolitej Polskiej,
- 4) jest zdolny, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków sędziego,
- 5) ukończył 29 lat,
- 6) złożył egzamin sędziowski lub prokuratorski,
- 7) ukończył aplikację sędziowską w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury lub pracował w charakterze asesora prokuratorskiego – co najmniej przez trzy lata przed wystąpieniem o powołanie na stanowisko sędziego.

§ 2. Wymagania określone w § 1 pkt 6 i 7 nie dotyczą tego, kto przed powołaniem:

- 1) zajmował stanowisko sędziego sądu administracyjnego lub sądu wojskowego,
- 2) zajmował stanowisko prokuratora,
- 3) pracował w polskiej szkole wyższej, w Polskiej Akademii Nauk, w instytucie naukowo-badawczym lub innej placówce naukowej i ma tytuł naukowy profesora albo stopień naukowy doktora habilitowanego nauk prawnych,
- 4) wykonywał zawód adwokata, radcy prawnego lub notariusza – co najmniej przez trzy lata,
- 5) zajmował stanowisko prezesa, wiceprezesa, starszego radcy lub radcy w Prokuraturii Generalnej Skarbu Państwa – co najmniej przez trzy lata.

Art. 158

Ławnikiem może być wybrany ten, kto:

- 1) posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich,
- 2) jest nieskazitelnego charakteru,
- 3) ukończył 30 lat,
- 4) jest zatrudniony lub zamieszkuje w miejscu kandydowania co najmniej od roku,
- 5) nie przekroczył 70 lat,
- 6) jest zdolny, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków ławnika,
- 7) posiada co najmniej wykształcenie średnie.

Źródło: Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych.

Ćwiczenia

1. Podaj podobieństwa i różnice w wymaganiach stawianych kandydatom na sędziów i ławników.
2. Wyjaśnij, z czego twoim zdaniem może wynikać wysoki cenzus wieku dla kandydatów na sędziów i ławników.

ławnicy ► **Udział ławników** w wymierzaniu sprawiedliwości został zagwarantowany konstytucyjnie. Od kilkudziesięciu lat funkcjonują oni w ramach sądu ławniczego, czyli sądu o mieszanym składzie – obejmującym ławników oraz sędziego zawodowego, który przewodniczy rozprawie i naradzie zespołu orzekającego. Ławnicy biorą udział w procesie na takich zasadach jak sędziowie zawodowi. Decydują zarówno o winie, jak i o wymiarze kary. W zakresie orzekania ławnicy są niezawisli, ale znacznie trudniej jest zapewnić im gwarancje niezawisłości, bo ich miejsce pracy znajduje się poza sądem. Orzeczenia zapadają większością głosów, co znaczy, że dwóch ławników może przegłosować sędziego zawodowego.

Sprawy w sądach I instancji, w których biorą udział ławnicy:

Sprawy cywilne i rodzinne:

- rozwód
- separacja
- ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa
- rozwiązanie przysposobienia

Sprawy z zakresu pracy:

- ustalenie istnienia, nawiązania lub wygaśnięcia stosunku pracy
- uznanie bezskuteczności wypowiedzenia stosunku pracy
- przywrócenie do pracy i przywrócenie poprzednich warunków pracy lub płacy oraz łącznie z nimi dochodzonych roszczeń i odszkodowań w przypadku nieuzasadnionego lub naruszającego przepisy wypowiedzenia oraz rozwiązania stosunku pracy
- naruszenie zasady równego traktowania w zatrudnieniu i roszczeń z tym związanych
- odszkodowanie lub zadośćuczynienie w wyniku stosowania mobbingu

Sprawy karne:

- zbrodnie
- sprawy ze względu na szczególną zawziętość

Ławnicy występują w sądach powszechnych i wojskowych. Ławnicy sądów powszechnych są wybierani przez rady gmin (miast). Kandydatów mogą zgłaszać prezesi sądów, stowarzyszenia, organizacje, związki zawodowe i grupy obywateli. Ławnicy są powoływani na czteroletnią kadencję i mogą uczestniczyć w rozprawach w czasie nieprzekraczającym 12 dni w roku. Uczestniczą tylko w postępowaniu sądowym w sądach I instancji. Ławnicy nie uczestniczą we wszystkich rodzajach spraw. Orzekają jedynie w sprawach karnych, prawa pracy, ubezpieczeń społecznych i określonych sprawach rodzinnych. Ławnicy zasiadają także w Sądzie Najwyższym.

Podsumowanie lekcji

- Wśród konstytucyjnych zasad funkcjonowania sądownictwa wyróżniamy **zasadę właściwości, niezależności sądów i niezawisłości sędziów** oraz zasady **instancyjności, jednolitości, jawności, kolegiałności i udziału obywateli** w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. ◀ s. 90
- Na straży niezawisłości sądów i niezależności sędziów stoi **Krajowa Rada Sądownictwa**. ◀ s. 91
- Gwarancją niezależności sędziów jest ich **nieusuwalność, apolityczność, niepołączalność, immunitet formalny i nietykalność**. ◀ s. 92
- **Sędzia** jest powoływany przez Prezydenta RP na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa na czas nieoznaczony. ◀ s. 92
- **Ławnik** jest niezawodowym członkiem składu orzekającego, stanowiącym społeczny czynnik w wymiarze sprawiedliwości. ◀ s. 94

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wymień i wyjaśnij, na czym polegają zasady funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości.
2. Przedstaw procedurę powoływania sędziów do zawodu.
3. Oceń, czy ławnicy spełniają swoją funkcję w wymierzaniu sprawiedliwości. Odnies się do aspektu prawnego, merytorycznego i praktyki sądowej.

14. Władza sądownicza – sądownictwo powszechne i szczególne

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz szczegółowe zasady organizacji władzy sądowniczej w Polsce;
- zrozumiesz, jaką rolę odgrywają Sąd Najwyższy i Naczelny Sąd Administracyjny;
- przeanalizujesz wzory apelacji;
- prześledzisz zasady wnoszenia kasacji i skarg kasacyjnych;
- zapoznasz się ze strukturą organizacyjną sądu rejonowego, okręgowego, apelacyjnego, Sądu Najwyższego i Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Ćwiczenie

Przypomnijcie sobie, na jakich zasadach powinno się opierać funkcjonowanie sądów w Polsce.

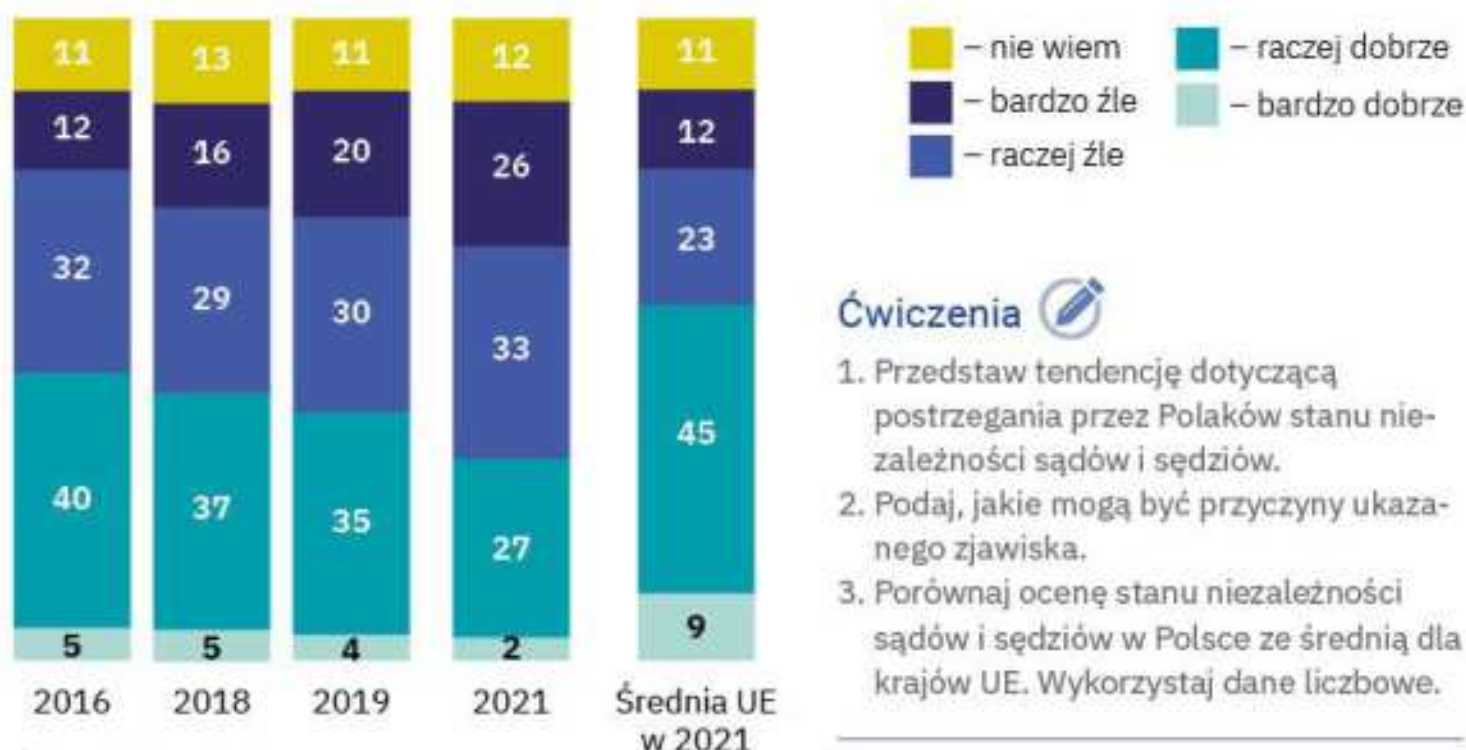
Struktura sądownictwa w Polsce

struktura
sądownictwa

- Zgodnie z Konstytucją RP władzę sądowniczą w Polsce sprawują sądy i trybunały. Wyróżniamy **cztery kategorie sądów**: Sąd Najwyższy, sądy powszechne oraz dwa typy sądów szczególnych – sądy wojskowe i sądy administracyjne. Konstytucja RP nie określa struktury poszczególnych typów sądów, ale wprowadza zasadę instancyjności, która narzuciła konieczność istnienia co najmniej dwóch szczebli.

Sądy szczególne – sądy o właściwości obejmującej określony rodzaj spraw, funkcjonujące w sposób stały poza sądami powszechnymi.

Na podstawie posiadanej wiedzy, jak oceniliby Pan/oceniliby Pani system wymiaru sprawiedliwości w Polsce pod względem niezależności sądów i sędziów?

Ćwiczenia

1. Przedstaw tendencję dotyczącą postrzegania przez Polaków stanu niezależności sądów i sędziów.
2. Podaj, jakie mogą być przyczyny ukazanego zjawiska.
3. Porównaj ocenę stanu niezależności sądów i sędziów w Polsce ze średnią dla krajów UE. Wykorzystaj dane liczbowe.

Sądownictwo powszechne ma trójstopniowy charakter. Jest to sądownictwo o właściwości generalnej, czyli sprawujące wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych dla właściwości innych sądów. Sądami powszechnymi są sądy rejonowe, okręgowe i apelacyjne.

Sądy rejonowe tworzy się dla jednej lub kilku gmin. Są podstawowymi sądami w systemie polskiego wymiaru sprawiedliwości, ponieważ rozpatrują – na zasadzie domniemania kompetencji – większość spraw w I instancji.

Sądy okręgowe są powoływane dla obszaru co najmniej dwóch sądów rejonowych. Są sądami wyższego stopnia. Właściwość sądów okręgowych ma charakter mieszany. Z jednej strony są one sądami odwoławczymi w sprawach rozstrzyganych przez sądy rejonowe, a z drugiej – rozpatrują w I instancji sprawy poważniejsze lub bardziej skomplikowane.

Sądy apelacyjne są tworzone dla obszaru obejmującego kilka okręgów sądowych. Pełnią one zadania sądu II instancji dla spraw rozstrzyganych przez sądy okręgowe. Sądów apelacyjnych jest 11, co oznacza, że struktura sądownictwa nie pokrywa się z podziałem terytorialnym państwa. Całość sądownictwa powszechnego podlega nadzorowi judykacyjnemu **Sądu Najwyższego**, który odgrywa rolę sądu kasacyjnego dla sądów powszechnych.

Warto wiedzieć

W 2023 r. w Polsce było 318 sądów rejonowych, 47 sądów okręgowych i 11 sądów apelacyjnych. Sądy rejonowe znajdują się w większych miejscowościach. W dużych miastach, takich jak Gdańsk, Kraków czy Wrocław, sąd rejonowy może być utworzony nawet dla jednej lub kilku dzielnic. Sądy okręgowe mieszczą się w dużych miastach, a apelacyjne – w największych miastach Polski.

Wybrane wydziały tworzone w ramach sądów powszechnych

Sąd rejonowy	Sąd okręgowy	Sąd apelacyjny
■ wydział cywilny ■ wydział karny ■ wydział rodzinny i nieletnich ■ wydział pracy ■ wydział ksiąg wieczystych ■ wydział gospodarczy	■ wydział cywilny ■ wydział karny ■ wydział penitencjarny i nadzoru nad wykonywaniem orzeczeń karnych ■ wydział pracy ■ wydział ubezpieczeń społecznych ■ wydział gospodarczy	■ wydział cywilny ■ wydział karny ■ wydział pracy i ubezpieczeń społecznych

Sądy wojskowe są tworzone przez wojskowe sądy garnizonowe i wojskowe sądy okręgowe. Orzecznictwu tych sądów podlegają sprawy o przestępstwa popełnione przez żołnierzy służby czynnej, pracowników cywilnych zatrudnionych w jednostkach wojskowych oraz jeńców wojennych.

Wojskowe sądy garnizonowe orzekają w I instancji oraz pełnią funkcję sądów odwoławczych od orzeczeń wydanych w postępowaniu przygotowawczym przez prokuratora ds. wojskowych lub upoważnione organy wojskowe. Poważniejsze sprawy w I instancji są rozpatrywane przez wojskowe sądy okręgowe. Izbą odwoławczą od ich orzeczeń jest Izba Karna. Sąd Najwyższy natomiast

rozpatruje kasacje od orzeczeń wydanych w II instancji i sprawuje nadzór judykacyjny nad sądami wojskowymi. W Polsce funkcjonują dwa wojskowe sądy okręgowe (w Poznaniu i Warszawie) i siedem wojskowych sądów garnizonowych.

Struktura sądownictwa w Polsce

sądy administracyjne ► **Sądy administracyjne** sprawują kontrolę nad działalnością administracji publicznej (rządowej i samorządowej). Rozpatrują skargi na decyzje i postanowienia administracyjne oraz orzekają o zgodności z Konstytucją RP i ustawami uchwał organów samorządu terytorialnego i aktów normatywnych terenowych organów administracji rządowej.

Skargę można wnieść do sądu dopiero po wyczerpaniu drogi postępowania przed organami administracji i samorządowymi kolegiami odwoławczymi. Sądy administracyjne badają tylko legalność, czyli zgodność z prawem działalności administracji publicznej, nie rozstrzygają jednak merytorycznego aspektu sprawy. Oznacza to, że po uzyskaniu korzystnego dla skarżącego wyroku sądu administracyjnego należy zwrócić się do właściwego organu administracyjnego o ponowne rozpatrzenie sprawy.

Skargi w I instancji rozpatruje właściwy terytorialnie **wojewódzki sąd administracyjny**, a od jego wyroku przysługuje stronom prawo wniesienia skargi kasacyjnej do Naczelnego Sądu Administracyjnego (NSA).

Naczelny Sąd Administracyjny sprawuje nadzór nad działalnością wojewódzkich sądów administracyjnych w zakresie orzekania. Na jego czele stoi prezes powoływany na sześcioletnią kadencję przez Prezydenta RP spośród dwóch kandydatów zgłoszonych przez Zgromadzenie Ogólne NSA. W ramach NSA działają trzy izby: finansowa, gospodarcza i ogólnoadministracyjna.

Rola Sądu Najwyższego

Sąd Najwyższy (SN) sprawuje nadzór nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania. Rozpoznaje **skargi kasacyjne** i **kasacje** od wyroku lub postanowienia wydanego przez sąd II instancji i kończącego postępowanie w sprawie. Sąd Najwyższy podejmuje uchwały rozstrzygające zagadnienia prawne budzące wątpliwości w konkretnej sprawie oraz uchwały mające

na celu wyjaśnienie przepisów prawnych budzących wątpliwości w praktyce lub wywołujących rozbieżności w orzecznictwie.

Budynek Sądu Najwyższego w Warszawie. W skład organów samorządu Sądu Najwyższego wchodzi Zgromadzenie Ogólne Sędziów Sądu Najwyższego, zgromadzenie sędziów izby Sądu Najwyższego oraz Kolegium Sądu Najwyższego.

Sąd Najwyższy jest uprawniony do rozpoznawania protestów wyborczych oraz stwierdzania ważności wyborów do Sejmu, Senatu oraz wyboru Prezydenta RP i referendum ogólnokrajowego, referendum konstytucyjnego oraz rozpoznawania protestów wyborczych do Parlamentu Europejskiego.

Sąd Najwyższy opiniuje również projekty ustaw i innych aktów normatywnych, na których podstawie funkcjonują i orzekają sądy, a także wszystkich innych ustaw, jeżeli uzna to za celowe.

Na czele SN stoi Pierwszy Prezes powoływany przez Prezydenta RP na sześcioletnią kadencję spośród sędziów SN. Również do Prezydenta RP należy powoływanie sędziów SN na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa.

Małgorzata Manowska (ur. 1964 r.) – sędzia, doktor nauk prawnych, specjalistka z zakresu prawa cywilnego. W latach 2016–2020 dyrektor Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury w Krakowie, od 2018 r. sędzia Sądu Najwyższego, a od 2020 r. Pierwsza Prezes Sądu Najwyższego.

Pierwszy Prezes
Sądu Najwyższego

Organy Sądu Najwyższego
■ Pierwszy Prezes SN
■ Prezesi SN (dla każdej z izb)
■ Zgromadzenie Ogólne Sędziów SN
■ Zgromadzenie sędziów izby SN (dla każdej z izb)
■ Kolegium SN

Sędziowie Sądu Najwyższego podczas rozpraw występują w togach i biretach, a przewodniczący składu orzekającego zakłada łańcuch sędziowski z wizerunkiem orła.

W ramach Sądu Najwyższego funkcjonuje pięć izb: **cywilna, karna, pracy i ubezpieczeń społecznych, kontroli nadzwyczajnej i spraw publicznych** oraz **izba odpowiedzialności zawodowej**. Działalność izby odpowiedzialności budzi najczęściej kontrowersji. Na czele poszczególnych izb stoją Prezesi SN.

Sąd Najwyższy orzeka w składzie podstawowym trzech sędziów, chyba że ustawa stanowi inaczej. W składzie siedmioosobowym SN rozpatruje zagadnienia prawne przedstawione do rozstrzygnięcia przez skład podstawowy oraz rozbieżności w wykładni prawa. W sprawach szczególnej wagi możliwe są rozstrzygnięcia podejmowane przez całą izbę, skład połączonych izb lub pełen skład SN.

Apelacje, skargi kasacyjne i kasacje

Ćwiczenie

Zapoznaj się ze wzorami apelacji zamieszczonymi w aneksie i wskaż zasadnicze elementy obu pism.

apelacje ▶ **Apelacje** są zwyczajnymi środkami odwoławczymi do nieprawomocnych wyroków sądów I instancji wnoszonymi do sądu II instancji. Prawo do wniesienia apelacji mają strony sporu, czyli oskarżony, prokurator, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny, pokrzywdzony i powód. Czas na wniesienie apelacji wynosi 14 dni od daty doręczenia orzeczenia wraz z uzasadnieniem. Wyrok zaskarżony w apelacji może zostać utrzymany, uchylony bądź zmieniony. Sądy II instancji, rozpatrując apelację, spełniają swego rodzaju funkcję kontrolną nad sądami I instancji. Odsetek utrzymanych w mocy wyroków jest jednym z kryteriów oceny pracy sędziów w sądach I instancji.

kasacje i skargi kasacyjne ▶

Skargi kasacyjne i kasacje są nadzwyczajnymi środkami zaskarżenia prawomocnego orzeczenia sądu odwoławczego wnoszonymi do Sądu Najwyższego. **Kasacje** to środki zaskarżenia od wyroków zapadłych w postępowaniu karnym, a **skargi kasacyjne** – od wybranych prawomocnych orzeczeń w sprawach cywilnych.

Kasację zwyczajną może wnieść strona sporu karnego, jeżeli zaistniała tzw. bezwzględna przestanka odwoławcza opisana w Kodeksie postępowania karnego. Natomiast **kasację nadzwyczajną** mogą wnieść Prokurator Generalny, Naczelny Prokurator Wojskowy, Rzecznik Praw Obywatelskich i Rzecznik Praw Dziecka, jeżeli doszło do rażącego naruszenia prawa. Czas na wniesienie kasacji wynosi 30 dni od daty doręczenia orzeczenia z uzasadnieniem.

Bezwzględne przyczyny odwoławcze

Art. 439.

§ 1. Niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów oraz wpływu uchybienia na treść orzeczenia sąd odwoławczy na posiedzeniu uchyła zaskarżone orzeczenie, jeżeli:

- 1) w wydaniu orzeczenia brała udział osoba nieuprawniona lub niezdolna do orzekania bądź podlegająca wyłączeniu na podstawie art. 40;
- 2) sąd był nienależycie obsadzony lub którykolwiek z jego członków nie był obecny na całej rozprawie;
- 3) sąd powszechny orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu szczególnego albo sąd szczególny orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu powszechnego;
- 4) sąd niższego rzędu orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu wyższego rzędu;
- 5) orzeczono karę, środek karny, środek kompensacyjny lub środek zabezpieczający nieznanie ustawie;
- 6) zapadło z naruszeniem zasady większości głosów lub nie zostało podpisane przez którąkolwiek z osób biorących udział w jego wydaniu;
- 7) zachodzi sprzeczność w treści orzeczenia, uniemożliwiająca jego wykonanie;
- 8) zostało wydane pomimo to, że postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało już prawomocnie zakończone;
- 9) zachodzi jedna z okoliczności wyłączających postępowanie, określonych w art. 17 § 1 pkt 5, 6 i 8–11;

10) oskarżony w postępowaniu sądowym nie miał obrońcy w wypadkach określonych w art. 79 § 1 i 2 oraz art. 80 lub obrońca nie brał udziału w czynnościach, w których jego udział był obowiązkowy;

11) sprawę rozpoznano podczas nieobecności oskarżonego, którego obecność była obowiązkowa.

§ 2. Uchylenie orzeczenia jedynie z powodów określonych w § 1 pkt 9–11 może nastąpić tylko na korzyść oskarżonego.

§ 3. W posiedzeniu mają prawo wziąć udział strony, obrońcy i pełnomocnicy. Przepis art. 451 stosuje się odpowiednio.

Źródło: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego.

Ćwiczenie

Wynotuj przesłanki bezwzględne do uznania kasacji.

Skarga kasacyjna jest niedopuszczalna w sprawach majątkowych, w których wartość sporu jest niższa niż 50 tys. złotych, a w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych – niższa niż 10 tys. złotych. W sprawach związanych z przyznaniem lub wstrzymaniem emerytury, renty oraz objęciem obowiązkiem ubezpieczenia społecznego ograniczenia finansowe nie obowiązują. W postępowaniu nieprocesowym skargę kasacyjną można wnieść między innymi w sprawach z zakresu prawa osobowego, rzeczowego i spadkowego, jeżeli wartość przedmiotu zaskarżenia wynosi co najmniej 150 tys. złotych. Nie można wnieść skargi kasacyjnej na przykład od spraw o rozwód, separację, alimenty, czynsz najmu czy o naruszenie posiadania. Skargę kasacyjną może wnieść nie tylko strona sporu, lecz także Prokurator Generalny, Rzecznik Praw Obywatelskich, Rzecznik Praw Dziecka, Prezes Urzędu Zamówień Publicznych oraz Rzecznik Małych i Średnich Przedsiębiorców. Czas na wniesienie skargi kasacyjnej wynosi 60 dni od daty doręczenia orzeczenia z uzasadnieniem.

Podsumowanie lekcji

- Wyróżniamy trzy rodzaje sądownictwa: **powszechne** i **wojskowe**, nad którym nadzór jurysdykcyjny sprawuje Sąd Najwyższy, oraz **administracyjne** podporządkowane Naczelnemu Sądowi Administracyjnemu. ◀ s. 96
- Na czele Sądu Najwyższego oraz Naczelnego Sądu Administracyjnego stoi **Pierwszy Prezes** powołany przez Prezydenta RP na sześcioletnią kadencję spośród kandydatów zgłoszonych przez zgromadzenie ogólne sędziów: odpowiednio SN i NSA. ◀ s. 99
- Sądy **administracyjne** i sądy **wojskowe** są sądami szczególnymi. ◀ s. 98
- **Apelacje** są zwyczajnymi środkami odwoławczymi. ◀ s. 100
- **Kasacje** są nadzwyczajnymi środkami odwoławczymi od orzeczeń w sprawach karnych. ◀ s. 100
- **Skargi kasacyjne** są nadzwyczajnymi środkami odwoławczymi od orzeczeń w sprawach cywilnych. ◀ s. 100

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, jak jest realizowana zasada instancyjności w sądach powszechnych w Polsce.
2. Przedstaw strukturę właściwą ze względu na własne miejsce zamieszkania sądu rejonowego, okręgowego i apelacyjnego. Wykorzystaj aktualny informator prawniczy.
3. Wyjaśnij, na czym polega różnica między kasacją a skargą kasacyjną.
4. Zgromadź informacje na temat liczby spraw rozpatrywanych przez sądy powszechne, wojskowe i administracyjne w ciągu roku.
5. Wybierz i zreferuj na forum klasy wybrane orzeczenie SN dowolnej izby. Skorzystaj z bazy orzeczeń na stronie Sądu Najwyższego.

15. Władza sądownicza – trybunały w Polsce

NA TEJ LEKCJI:

- rozróżnisz zasady funkcjonowania i rolę ustrojową przypisaną Trybunałowi Konstytucyjnemu i Trybunałowi Stanu;
- ocenisz skuteczność działania Trybunału Stanu;
- zrozumiesz znaczenie skargi konstytucyjnej dla obywatela;
- zapoznasz się ze sprawami rozstrzyganymi przez Trybunał Konstytucyjny.

Ćwiczenie

Praca w grupach: Przypomnijcie sobie, w jakim celu zostały utworzone Trybunał Konstytucyjny i Trybunał Stanu. Zastanówcie się, w jaki sposób można by dobierać sędziów do tych instytucji, aby zapewnić im najlepsze funkcjonowanie. Przedstawcie propozycje na forum klasy.

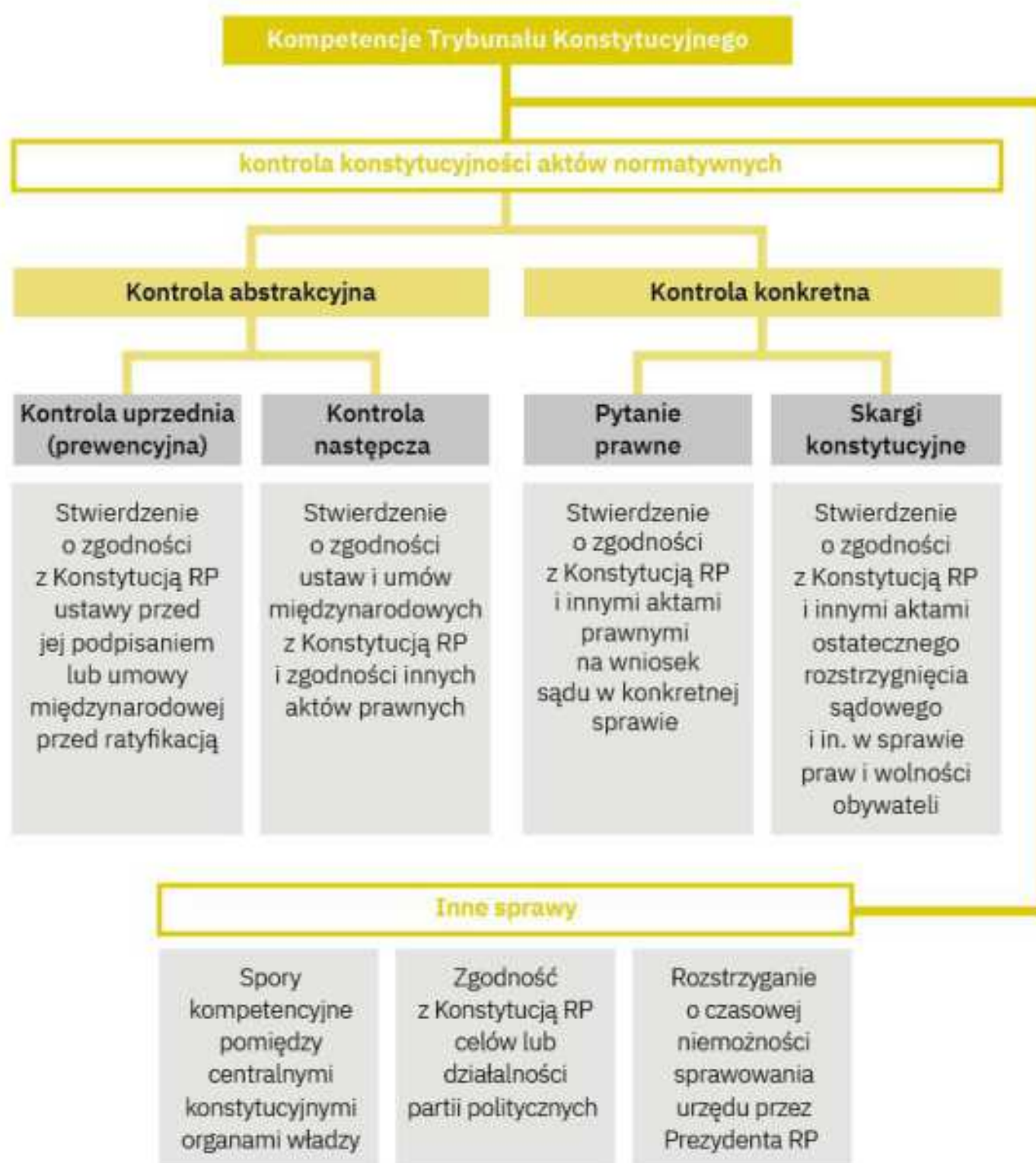
Budynek siedziby Trybunału Konstytucyjnego w Warszawie, przy alei Jana Chrystiana Szucha 12a. Wzniesiono go w latach 1910–1914 jako carskie kasyno oficerskie. Budowę zrealizował warszawski architekt Henryk Julian Gay. Instytucja TK istnieje w Polsce od 1985 r.

Trybunały to rodzaje sądów o szczególnych kompetencjach lub szczególnym znaczeniu. Trybunał Konstytucyjny jest specjalnym sądem konstytucyjnym. Bada zgodność z Konstytucją RP aktów normatywnych i umów międzynarodowych oraz wykonuje inne zadania określone w Konstytucji RP. Składa się z 15 sędziów powoływanych przez Sejm na bardzo długą, bo aż dziewięcioletnią, indywidualną kadencję. Osoby zasiadające w Trybunale powinny wyróżniać się szczególną wiedzą prawniczą. Kandydatów na sędziów Trybunału Konstytucyjnego mogą zgłaszać grupy co najmniej 50 posłów lub Prezydium Sejmu.

Ćwiczenia

1. Praca w parach: Opiszcie karierę zawodową wybranego sędziego Trybunału Konstytucyjnego i przedstawcie jego dorobek na forum klasy. Oceńcie, czy ma on odpowiednie kwalifikacje do pełnienia zajmowanego stanowiska.
2. Podaj, kto tworzy Prezydium Sejmu.

Wnioskować o rozpatrzenie sprawy mogą osoby piastujące najwyższe urzędy w państwie, takie jak: Prezydent RP, marszałkowie Sejmu i Senatu, premier, grupa 50 posłów lub 30 senatorów, Prezes Sądu Najwyższego, Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego, Prokurator Generalny, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, Rzecznik Praw Obywatelskich. Natomiast Krajowa Rada Sądownictwa może złożyć taki wniosek tylko w kwestii zgodności z Konstytucją RP aktów normatywnych w zakresie, w jakim dotyczą one niezależności sądów i niezawisłości sędziów. KRS jest również do dyspozycji organów stanowiących jednostki samorządu terytorialnego, związków i organizacji zawodowych, organizacji pracodawców, związków wyznaniowych, ale wyłącznie w zakresie ich działalności. Co istotne, każdy obywatel, który wyczerpie drogę postępowania sądowego, również ma prawo zwrócić się ze skargą konstytucyjną. Orzeczenia Trybunału są ostateczne i wchodzą w życie z dniem ogłoszenia.

Skarga konstytucyjna

skarga konstytucyjna ► Prawo do wystąpienia ze **skargą konstytucyjną** przysługuje każdemu, kogo konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone. Skargę można jednak wnieść po spełnieniu określonych prawem wymogów. Trybunał Konstytucyjny może rozpoznawać skargę konstytucyjną wyłącznie wtedy, gdy skarżący wykorzystał już wszystkie przysługujące mu w ramach postępowania sądowego lub administracyjnego zwyczajne środki zaskarżenia i środki odwoławcze. Złożenie skargi może nastąpić w terminie do 3 miesięcy od dnia doręczenia skarżącemu ostatecznej decyzji lub rozstrzygnięcia. Skargę może sporządzić dla skarżącego tylko adwokat lub radca prawny. Samodzielnie skargę mogą sporządzić: sędzia, prokurator, notariusz, profesor lub doktor habilitowany nauk prawnych. Trybunał Konstytucyjny rozpoznaje tylko skargi w sprawie niezgodności z Konstytucją RP ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o prawach i wolnościach albo obowiązkach skarżącego określonych w ustawie zasadniczej. Oznacza to, że **przedmiotem skargi może być sam akt normatywny**, a nie orzeczenie sądu czy organu administracji publicznej, na podstawie którego wydano wyrok (decyzję itp.). Skarga konstytucyjna jest wolna od opłaty sądowej.

Jeżeli Trybunał orzeknie o niezgodności badanej normy z Konstytucją, to efekty są takie same jak w przypadku orzeczenia wydanego w procedurze kontroli następczej. **Niekonstytucyjna norma traci moc obowiązującą**, ale uchylenie orzeczenia, na podstawie którego wniesiono skargę, nie następuje automatycznie, ale dopiero na żądanie skarżącego, przedstawione właściwemu organowi. Skarżącego czeka więc dalsze postępowanie na drodze sądowej lub administracyjnej. Jedyną korzyścią z otrzymania korzystnego orzeczenia jest możliwość wydania przez Trybunał Konstytucyjny tymczasowego postanowienia o zawieszeniu lub wstrzymaniu wykonania orzeczenia, na podstawie którego wniesiono skargę. Takie same możliwości mają również wszystkie inne osoby, wobec których zastosowano zaskarżony przepis.

Kategorie spraw rozpatrywanych przez Trybunał Konstytucyjny

- – wnioski stwierdzające zgodność z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych
- – wnioski o rozstrzygnięcie sporu kompetencyjnego
- – pytania prawne
- – skargi konstytucyjne
- – wnioski podmiotów mających ograniczoną legitymację wnioskową
- – wnioski podmiotów mających nieograniczoną legitymację wnioskową
- – wnioski Prezydenta RP w trybie kontroli prewencyjnej

Źródło: opracowanie własne na podstawie wniosku o udzielenie dostępu do informacji publicznej.

Ćwiczenia

- Określ dynamikę pracy Trybunału Konstytucyjnego w przedstawionym okresie.
- Zgromadź informacje na temat wybranej skargi konstytucyjnej rozpatrzonej przez Trybunał Konstytucyjny w ostatnich latach. Przedstaw krótko problem i jego rozstrzygnięcie.
- Ustosunkuj się do tezy o malejącym znaczeniu sądu konstytucyjnego w Polsce.

Trybunał Stanu

Trybunał Stanu orzeka o **odpowiedzialności konstytucyjnej i karnej** osób zajmujących najwyższe stanowiska państwowe. Jest zatem sądem dla około 600 polityków:

- Prezydenta RP,
- członków Rady Ministrów i osób, którym premier powierzył kierowanie ministerstwem,
- prezesów NIK i NBP,
- członków KRRiT,
- Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych,
- posłów i senatorów, jeśli naruszają zakaz prowadzenia działalności gospodarczej z osiągnięciem korzyści z majątku Skarbu Państwa lub samorządu terytorialnego lub nabywania tego majątku.

◀ Trybunał Stanu

Warto wiedzieć

Osoby skazane przez Trybunał Stanu nie mogą liczyć na ułaskawienie Prezydenta RP.

W skład Trybunału wchodzi Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego jako przewodniczący, dwóch zastępców oraz 16 członków wybieranych przez Sejm spośród posłów i senatorów na czas kadencji Sejmu. Zastępcy przewodniczącego oraz co najmniej połowa członków Trybunału powinni mieć kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska sędziego.

Kary wymierzane przez Trybunał Stanu

- złożenie Prezydenta RP z urzędu, a w odniesieniu do pozostałych osób pozbawienie zajmowanego stanowiska
- pozbawienie mandatu posła lub senatora
- utrata czynnego i biernego prawa wyborczego (na 2 do 10 lat)
- zakaz zajmowania kierowniczych stanowisk lub pełnienia funkcji związanych ze szczególną odpowiedzialnością w organach państwowych i organizacjach społecznych
- utrata orderów, odznaczeń lub tytułów honorowych
- wymierzanie kar za przestępstwa przewidziane prawem karnym

Ćwiczenie

Dyskusja: Zastanówcie się, czy Trybunał Stanu spełnia swoją funkcję w systemie prawnym RP. Rozważcie, jakie przesłanki powinny zaistnieć, aby tak się stało.

Warto wiedzieć

Trybunał Stanu jest sądem politycznym i w praktyce bardzo trudno skazać osoby publiczne za ich działalność. Od momentu uchwalenia obecnej konstytucji w 1997 r. zapadł tylko jeden wyrok w Trybunale Stanu. W 1997 r. w sprawie tzw. afery alkoholowej z pięciu osób oskarżonych przed Trybunałem trzy zostały uniewinnione, a dwie skazane na karę utraty biernego prawa wyborczego na urząd Prezydenta RP oraz do Sejmu, Senatu i Rad Gmin na okres 5 lat oraz karę zakazu zajmowania kierowniczych stanowisk i pełnienia funkcji związanych ze szczególną odpowiedzialnością w organach państwowych i w organizacjach społecznych na okres 5 lat.

Podsumowanie lekcji

- s. 103 ▶ ■ **Trybunał Konstytucyjny** jest organem władzy sądowniczej powoływanym do badania zgodności z Konstytucją RP aktów normatywnych i umów międzynarodowych oraz wykonywania innych zadań, np. rozstrzygania sporów kompetencyjnych między centralnymi organami państwa.
- s. 105 ▶ ■ **Trybunał Stanu** jest organem władzy sądowniczej powołanym do orzekania o odpowiedzialności konstytucyjnej i karnej osób zajmujących najwyższe stanowiska państwowe.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Znajdź informacje o dowolnej skardze konstytucyjnej, która wpłynęła do Trybunału Konstytucyjnego. Przedstaw krótko treść skargi i orzeczenie Trybunału w tej sprawie. Omów procedurę działania Trybunału na podstawie tej konkretnej sprawy.
2. Oceń, czy sposób wyłaniania składu Trybunału Stanu jest gwarancją niezależności tego organu w procesie orzekania o odpowiedzialności polityków.
3. Porównaj Trybunał Konstytucyjny w Polsce z podobnymi organami władzy sądowniczej w innych państwach.
4. Wyszukaj rozstrzygniętą przez Trybunał Konstytucyjny sprawę, zapoznaj się z jej przebiegiem i zreferuj na forum klasy istotę problemu. Oceń, czy wydany wyrok był korzystny z punktu widzenia interesu obywatela i państwa polskiego.

16. Konstytucyjne i pozakonstytucyjne organy kontroli państwowej i ochrony prawa

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jaką rolę odgrywa Najwyższa Izba Kontroli;
- przeanalizujesz wyniki wybranej przez siebie kontroli NIK;
- zrozumiesz rolę Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka;
- poznasz inne organy kontroli państwowej i ochrony prawa.

Ćwiczenie

Rozważcie, czy w ramach monteskiuszowego trójpodziału władzy przewidziano miejsce dla organów kontroli państwowej.

Klasyfikacja organów kontroli i ochrony prawnej

Kontrolę państwową tworzy system organów powołanych do nadzorowania działalności aparatu państwowego pod kątem prawnym, finansowym i gospodarczym. Konstytucja RP wymienia tylko trzy takie organy: Najwyższą Izbę Kontroli, Rzecznika Praw Obywatelskich i Krajową Radę Radiofonii i Telewizji. Organami o charakterze kontrolnym są również prokuratura, Rzecznik Praw Dziecka, Państwowa Inspekcja Pracy, Urząd Ochrony Danych Osobowych, Urząd Komunikacji Elektronicznej oraz Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Gwarancją ich niezależności i niezawisłości są różnego rodzaju rozwiązania prawne. Ograniczają one możliwości wywierania na nie wpływu przez inne organy władzy.

Najwyższa Izba Kontroli

Najwyższa Izba Kontroli (NIK) ma status naczelnego organu kontroli państwowej podlegającego jedynie Sejmowi. Jej uprawnienia określa Konstytucja RP oraz Ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli. Podległość Sejmowi ma charakter hierarchiczny, ponieważ to Sejm za zgodą Senatu powołuje i odwołuje Prezesa NIK na sześcioletnią kadencję. Najwyższa Izba Kontroli jest zobowiązana do przedłożenia Sejmowi corocznego sprawozdania ze swojej działalności. Przedkłada również Sejmowi analizę wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej, opinię w przedmiocie absolutorium dla Rady Ministrów i informacje o wynikach kontroli, wnioski i wystąpienia, określone w ustawie.

NIK podejmuje kontrolę z inicjatywy własnej lub na wniosek Sejmu lub jego organów, a także Prezydenta RP i Prezesa Rady Ministrów (nie są one jednak dla NIK zobowiązujące). **Kontrole NIK mają charakter wieloaspektowy**, co pozwala zachować ich większy obiektywizm.

Prezes NIK nie może zostać bez uprzedniej zgody Sejmu pociągnięty do odpowiedzialności karnej. Z kolei bez zgody Kolegium NIK do odpowiedzialności

◀ Najwyższa Izba Kontroli

◀ zadania Najwyższej Izby Kontroli

karnej z powodu swoich czynności służbowych nie można pociągnąć wiceprezesów, dyrektorów generalnych i pracowników nadzorujących i wykonujących czynności kontrolne. Kontrolerzy NIK nie mogą być członkami partii politycznych ani nie mogą prowadzić działalności politycznej lub związkowej. Najwyższa Izba Kontroli zatrudnia ponad 1200 kontrolerów pracujących nie tylko w siedzibie NIK w Warszawie, lecz także w placówkach na terenie całego kraju.

Efekty pracy NIK w 2022 r.

	KONTROLE
	■ 1896 kontroli jednostkowych ■ 1558 skontrolowanych podmiotów ■ 180 tematów kontroli ■ 164 kontrole wspólne i zlecone przez NIK innym organom kontroli, rewizji i inspekcji
EFEKTY KONTROLI	
■ 5102 wniosków pokontrolnych ■ 83,4% wniosków pokontrolnych przyjętych do realizacji ■ 80 wniosków <i>de lege ferenda</i>* ■ 20,9 mld zł finansowych lub sprawozdawczych skutków nieprawidłowości ■ 250 zawiadomień do organów ścigania, w tym 153 do prokuratury ■ 85 zawiadomień do rzeczników dyscypliny finansów publicznych dotyczących 90 osób	
WSPÓŁPRACA Z SEJMEM RP	INNE DZIAŁANIA
■ 177 dokumentów przedłożonych Sejmowi RP, w tym informacje o wynikach kontroli ■ 695 posiedzeń komisji i podkomisji sejmowych z udziałem przedstawicieli NIK	■ 5594 rozpatrzone przez NIK skargi oraz wnioski o kontrole ■ 83,4% pozytywnie rozpatrzonych wniosków o udostępnienie informacji publicznej

* Wniosek *de lege ferenda* to wypowiedź przedstawicieli nauk o prawie, w której nakreśla się zmiany, jakie powinno się przeprowadzić w dotychczasowym stanie prawnym.

Źródło: Sprawozdanie z działalności Najwyższej Izby Kontroli w 2022 r., <https://www.nik.gov.pl>

Kryteria kontroli Najwyższej Izby Kontroli

Legalność – oznacza sprawdzenie, czy działalność jednostki kontrolowanej ma podstawę prawną i jest zgodna z obowiązującym prawem.

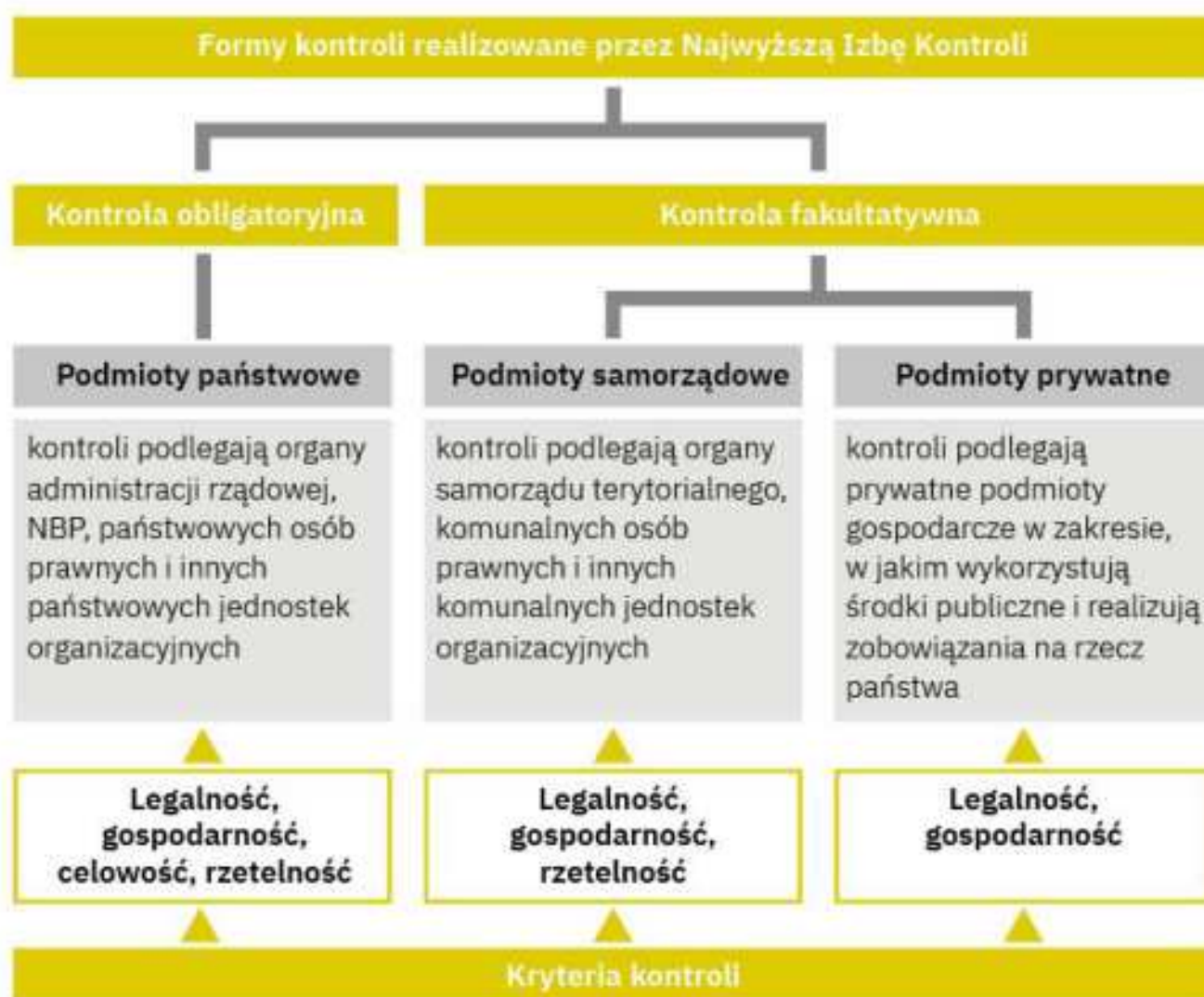
Gospodarność – oznacza zarówno sprawdzenie, czy poniesione nakłady przyniosły jednostce kontrolowanej maksymalne efekty, jak i sprawdzenie, czy cele osiągnięto przy jak najmniejszych kosztach.

Celowość – oznacza sprawdzenie, czy działalność jednostki kontrolowanej prowadzi do określonego dla niej przez przepisy prawa celu i czy wybór sposobu jego realizacji był trafny.

Rzetelność – oznacza sprawdzenie, czy kontrolowana jednostka wypełnia swoje obowiązki z należytą starannością, sumiennie i we właściwym czasie.

Ćwiczenie

Działalności NIK przyświeca motto *Pomagamy w naprawianiu państwa*. Zastanów się i odpowiedz: Czy bez Najwyższej Izby Kontroli byłoby możliwe sprawne funkcjonowanie państwa? Jakie instytucje państwowe mogą skorzystać z efektów działalności NIK?

Rzecznik Praw Obywatelskich

Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) jest **konstytucyjnym organem ochrony prawa powołanym specjalnie do strzeżenia praw i wolności obywatelskich** zagwarantowanych Konstytucją RP i innymi aktami prawnymi. Działa na podstawie Konstytucji RP i Ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich. Rzecznika powołuje Sejm za zgodą Senatu na 5 lat. Jest on w swojej działalności niezawisły i niezależny od innych organów państwowych i odpowiada jedynie przed Sejmem. Rzecznik corocznie informuje Sejm i Senat o swojej działalności oraz o stanie przestrzegania wolności oraz praw człowieka i obywatela w Polsce.

◀ Rzecznik Praw Obywatelskich

Warto wiedzieć

Instytucję Rzecznika Praw Obywatelskich powołano w Polsce, wzorując się na *ombudsmanach* działających w innych państwach. Instytucja ombudsmana, nosząca różną nazwę w poszczególnych państwach, wywodzi się ze Szwecji. Ustanowiono go już w XVIII w., a w 1809 r. nadano charakter parlamentarnego *ombudsmana*.

Od 2012 r. funkcjonuje w dni powszednie bezpłatna infolinia Rzecznika Praw Obywatelskich. Dzięki Infolinii Obywatelskiej można uzyskać podstawowe informacje o prawach człowieka, prawie antydyskryminacyjnym i kompetencjach RPO.

Czynności podejmowane przez RPO mogą dotyczyć tylko naruszenia praw na linii jednostka–organ władzy publicznej. Rzecznik nie zajmuje się sprawami między osobami fizycznymi. Jego rolą jest sprawdzenie, czy działania i rozstrzygnięcia administracji w odniesieniu do jednostki doprowadziły do naruszenia praw i wolności oraz podstawowych zasad współżycia społecznego i sprawiedliwości społecznej. O pomoc do RPO może wystąpić każdy. Nie wymaga to opłat ani zachowania szczególnej formy wnoszonego pisma.

Formy i tryb działania Rzecznika Praw Człowieka i Rzecznika Praw Dziecka w Polsce	
Z urzędu	■ sprawdzanie zgodności z Konstytucją RP aktu prawnego przez skierowanie go do Trybunału Konstytucyjnego ■ wyjaśnianie przepisów prawnych w Sądzie Najwyższym ■ występowanie z wnioskami do Sądu Najwyższego o podjęcie uchwały mającej na celu wyjaśnienie przepisów prawnych budzących wątpliwości w praktyce lub których stosowanie wywołało rozbieżności w orzecznictwie ■ występowanie do organów mających inicjatywę ustawodawczą o podjęcie inicjatywy ustawodawczej w sprawach dotyczących praw i wolności
Na wniosek	■ samodzielne prowadzenie działań wyjaśniających ■ zwracanie się o wyjaśnienie do instytucji, której dotyczy sprawa, oraz o zbadanie sprawy do organu nadrzędnego wobec tej instytucji ■ podejmowanie działań związanych z sądowymi orzeczeniami

International Ombudsman Institute
Institut International de l'Ombudsman
Instituto Internacional del Ombudsman

Spośród krajów europejskich nie utworzono do tej pory instytucji Rzecznika Praw Obywatelskich tylko na Białorusi oraz w Turcji. Na świecie funkcjonuje obecnie w ponad 205 niezależnych instytucji pełniących funkcje rzeczników praw w ponad 110 państwach na całym świecie. Od 1978 r. są one zrzeszone w Międzynarodowym Instytucie Rzecznika Praw Obywatelskich (ang. The International Ombudsman Institute, IOI), który poprzez szkolenia, badania i dotacje na realizację projektów wspiera działalność ombudsmanów. Rzecznicy praw spotykają się na konferencjach IOI organizowanych co 4 lata w różnych miastach na całym świecie.

Warto wiedzieć

Rzecznik Praw
Dziecka

► Konstytucja RP ustanowiła również instytucję Rzecznika Praw Dziecka, który funkcjonuje od 2000 r. zgodnie z Ustawą z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka. Rzecznik Praw Dziecka działa za pośrednictwem Rzecznika Praw Obywatelskich.

Rzecznicy Praw Obywatelskich w Polsce

Ewa Łętowska (1987–1992)
Tadeusz Zieliński (1992–1996)
Adam Zieliński (1996–2000)
Andrzej Zoll (2000–2006)
Janusz Kochanowski (2006–2010)
Irena Lipowicz (od 2010–2015)
Adam Bodnar (2015–2021)
Marcin Wiącek od 2021– obecnie

Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji

Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji (KRRiT) została powołana w 1993 r. Jest ona konstytucyjnym, kolegialnym organem władzy państwowej stojącym na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji. Działa przede wszystkim na podstawie Konstytucji RP oraz Ustawy z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji. Zadania Rady mają dwojaki charakter. Jako organ kontroli państwowej i ochrony prawa KRRiT kontroluje i ocenia programy emitowane przez nadawców oraz czuwa nad otwartym i pluralistycznym charakterem mediów (radio i telewizji). Jako organ administracji Rada określa warunki prowadzenia działalności przez nadawców, podejmuje decyzje w sprawach przyznawania koncesji na rozpowszechnianie i nadawanie programów, ustala wysokość opłat abonamentowych oraz czas emisji reklam.

KRAJOWA RADA
RADIOFONII I TELEWIZJI

Logo Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji

Rada jest niezależnym organem władzy składającym coroczne sprawozdania ze swojej działalności. W przypadku odrzucenia sprawozdania zarówno przez Sejm, jak i Senat, kadencja członków Rady wygasa. Gwarancją jej niezależności jest apolityczność członków Rady oraz ograniczenia w aktywności publicznej polegające na zakazie posiadania udziałów i akcji w spółkach będących producentem lub nadawcą radiowym i telewizyjnym.

Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji składa się z 5 członków powoływanych na 6 lat przez Sejm (2 członków), Senat (1 członek) i Prezydenta RP (2 członków) spośród osób wyróżniających się wiedzą i doświadczeniem w zakresie środków masowego przekazu.

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów

Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (UOKiK) jest centralnym organem administracji państwowej odpowiadającym bezpośrednio przed Prezesem Rady Ministrów. Do kompetencji Prezesa UOKiK należy kształtowanie polityki **antymonopolowej** oraz polityki **ochrony konsumentów**.

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów przeciwdziała praktykom ograniczającym konkurencję, do których należą działania polegające na zawieraniu niedozwolonych porozumień oraz nadużywaniu pozycji dominującej. Zgodnie z Ustawą z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów niedozwolone jest nadużywanie pozycji dominującej na rynku między innymi poprzez bezpośrednie lub pośrednie narzucanie nieuczciwych cen (w tym cen nadmiernie wygórowanych albo rażąco niskich), stosowanie uciążliwych warunków umów przynoszących nieuzasadnione korzyści, a także działania mające na celu niedopuszczenie do wejścia na rynek nowych podmiotów gospodarczych bądź rozwoju już działających.

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów

Logo Urzędu Ochrony Konkurencji
i Konsumentów

Krajowa Rada
Radiofonii
i Telewizji

Urząd Ochrony
Konkurencji
i Konsumentów

Dziedziny objęte działalnością UOKiK	Najważniejsze zadania
Ochrona konkurencji	■ prowadzenie postępowań administracyjnych (antymonopolowych) przeciwko przedsiębiorcom łamiącym zakaz praktyk ograniczających konkurencję ■ kontrolowanie koncentracji przedsiębiorców w celu uniknięcia sytuacji, w której w wyniku fuzji powstanie podmiot mający na danym rynku silną (dominującą) pozycję, pozwalającą mu działać w oderwaniu od konkurentów, kontrahentów i konsumentów ■ prowadzenie postępowań antymonopolowych w ramach UE, jeżeli przedsiębiorca ogranicza handel w ramach państw członkowskich Unii Europejskiej
Ochrona konsumentów	■ prowadzenie postępowań w sprawach praktyk naruszających zbiorowe interesy konsumentów ■ prowadzenie postępowań w sprawach ogólnego bezpieczeństwa produktów służących ochronie zdrowia i życia konsumentów ■ monitorowanie rynku w celu zapewnienia, aby w obrocie znajdowały się wyłącznie produkty bezpieczne i spełniające wymagania określone w aktach prawnych ■ kontrolowanie jakości paliw ciekłych
Opiniowanie projektów pomocy publicznej	■ opiniowanie projektów pomocy publicznej udzielanej przedsiębiorcom w ramach programów pomocowych ■ monitorowanie wsparcia udzielanego przedsiębiorcom

Podsumowanie lekcji

- s. 107 ▶ ■ Jednym z najważniejszych zadań **NIK** jest dokonywanie i przedkładanie Sejmowi analizy wykonania budżetu państwa przez rząd, z czym łączy się wniosek w sprawie absolutorium dla Rady Ministrów.
- s. 107 ▶ ■ **Prezes NIK** jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu na sześcioletnią kadencję.
- s. 109 ▶ ■ **Rzecznik Praw Obywatelskich** stoi na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji RP oraz w innych aktach normatywnych.
- s. 109 ▶ ■ **Rzecznik Praw Obywatelskich** jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu na pięcioletnią kadencję.
- s. 111 ▶ ■ **Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji** stoi na straży wolności słowa i prawa do informacji w radiu i telewizji.
- s. 111 ▶ ■ Członków **Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji** powołuje Sejm (2) Senat (1) i Prezydent RP (2) na sześcioletnią kadencję.
- s. 111 ▶ ■ **Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (UOKiK)** to organ przeciwdziałający praktykom monopolizującym rynek. Na jego czele stoi Prezes UOKiK.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Na podstawie corocznych sprawozdań organów kontroli państwowej i ochrony prawnej oceń, która z instytucji jest najbardziej efektywna w działaniu.
2. Wyjaśnij, na czym polegają zasady prowadzenia kontroli przez Najwyższą Izbę Kontroli.
3. Uzasadnij znaczenie NIK w Polsce, odwołując się do wyników wybranej kontroli przeprowadzonej przez tę instytucję.
4. Zapoznaj się z wybraną sprawą, w której interweniował Rzecznik Praw Obywatelskich. Zreferuj, na czym polegał problem i jaki był jego finał.

Propozycja projektu edukacyjnego

Przeprowadź w szkole lub w środowisku lokalnym ankietę na temat najważniejszych nierozwiązanych dotąd problemów swojej gminy (powiatu lub województwa) oraz perspektyw rozwoju. Zbierz informacje na temat tych kwestii, korzystając z lokalnych mediów i oficjalnych danych samorządów. Dowiedz się, jak próbowano daną sprawę rozwiązać. Zaprezentuj klasie wyniki swoich analiz.

Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj

- B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2017.
- B. Dolnicki, *Samorząd terytorialny*, Warszawa 2019.
- L. Dubel, J. Kostrubiec, G. Ławnikowicz, Z. Markwart, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 2022.
- D. Dudek i in., *Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2009.
- R. Dworkin, J. Winczorek, M. Zirk-Sadowski, *Imperium prawa*, Warszawa 2022.
- Encyklopedia samorządu terytorialnego*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, Warszawa 2010.
- L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2020.
- D. Górecki i in., *Polskie prawo konstytucyjne w zarysie*, Warszawa 2009.
- M. Granat, *Prawo konstytucyjne w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2010.
- H. Izdebski, *Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działalności*, Warszawa 2014.
- J. Knapieńska, *Trybunał Konstytucyjny, 1982–2018. Rola Rady Ministrów i Prezesa Rady Ministrów w postępowaniach przed TK oraz w wykonywaniu i monitorowaniu orzeczeń TK*, Warszawa 2019.
- Kompendium wiedzy o społeczeństwie, państwie i prawie*, red. M. Kordela, Warszawa–Poznań 2011.
- J. Kuciński, *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2013.
- L. Morawski, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2014.
- E. Nowacka, *Samorząd terytorialny jako forma decentralizacji administracji publicznej*, Warszawa 2010.
- J. Oniszczyk, *Filozofia i teoria prawa*, Warszawa 2008.
- Proces prawotwórczy w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, przyg. I. Chojnacka, Warszawa 2011.
- P. Sarnecki, *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2013.
- Spółeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2018.
- W. Żelazowska, *Prawo konstytucyjne w pigułce*, Warszawa 2020.
- Wprowadzenie do nauki o państwie, polityce i prawie*, red. A. Poglódek, B. Szmulik, R. Zenderowski, Warszawa 2022.
- <http://epanstwo.org.pl/> – Fundacja ePaństwo
- <http://www.premier.gov.pl/> – Kancelaria Prezesa Rady Ministrów
- <http://www.krrit.gov.pl/> – Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji
- <http://www.nik.gov.pl/> – Najwyższa Izba Kontroli
- <http://www.prezydent.pl/> – Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej
- <http://www.rpo.gov.pl/> – Rzecznik Praw Obywatelskich
- <http://www.sejm.gov.pl/> – Sejm Rzeczypospolitej Polskiej
- <http://www.senat.gov.pl/> – Senat Rzeczypospolitej Polskiej
- <http://uokik.gov.pl/> – Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów

I. USTRÓJ RP – POWTÓRZENIE

1. Konstytucja i jej rodzaje

- s. 10 Podstawowym aktem prawnym w Polsce jest konstytucja, czyli **ustawa zasadnicza**, uchwalona 2 kwietnia 1997 r. Polska ustawa zasadnicza jest przykładem konstytucji **pełnej, formalnej, sztywnej i pisanej**.
- s. 11 O wyjątkowym znaczeniu konstytucji świadczy jej **szczególna moc prawna**, gdyż zajmuje ona najwyższe miejsce w systemie źródeł prawa, **szczególna treść**, ponieważ reguluje podstawowe kwestie, i **szczególny tryb jej uchwalania** – inny niż dla zwykłych ustaw. Inicjatywę do zmiany konstytucji w Polsce ma
- s. 12–14 1/5 ustawowej liczby posłów, Senat i Prezydent RP. Do przyjęcia zmiany w konstytucji jest wymagana w Sejmie **kwalifikowana większość 2/3 głosów** i bezwzględna większość głosów w Senacie. Prezydentowi RP nie przysługuje prawo weta w kwestii zmiany w ustawie zasadniczej. Referendum w sprawie zmiany konstytucji może być przeprowadzone, jeżeli nowelizacja dotyczy przepisów rozdziałów I, II lub XII.

2. Konstytucyjne zasady ustroju Rzeczypospolitej Polskiej

- s. 18 W rozdziale I Konstytucji RP są zawarte naczelne zasady ustroju Polski. Pierwsza z nich stanowi, że Rzeczpospolita Polska jest **demokratycznym państwem prawnym**, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej. Oznacza to, że władza w państwie powinna działać w granicach określonych
- s. 18 prawem, a prawo powinno spełniać wymogi ustroju demokratycznego. Kolejną zasadą jest **unitarność państwa**, czyli jednolitość porządku prawnego na całym terenie RP. Władza zwierzchnia w Polsce należy do Narodu rozumianego jako wszyscy obywatele, którzy pośrednio lub bezpośrednio sprawują władzę,
- s. 19 urzeczywistniając zasadę **suwerenności narodu**. Ustrój RP opiera się na zasadzie **trójpodziału władzy**.
- s. 20 Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą – Prezydent RP i Rada Ministrów,
- s. 22 a władzę sądowniczą – sądy i trybunały. Na podstawie zasady **decentralizacji władzy i subsydiarności (pomocniczości)** funkcjonuje w Polsce samorząd terytorialny.

3. Działalność parlamentu w praktyce

- s. 23–24 W celu ochrony niezależności oraz autonomii posłów i senatorów są oni objęci prawną ochroną, czyli **immunitetem**. Immunitet **materialny** oznacza, że parlamentarzyści nie mogą być pociągnięci do odpowiedzialności karnej za czyny związane bezpośrednio z działalnością polityczną. Immunitet **formalny (osobisty)** zawieszają możliwość pociągania do odpowiedzialności karnej na czas sprawowania mandatu
- s. 25 posła lub senatora. Sejm i Senat funkcjonują w **trybie permanentnym**, czyli są stale gotowe do pracy. Parlamentarzyści obradują na sesjach plenarnych, pracują w komisjach lub w terenie w swoich biurach.
- s. 26 Podczas głosowania w Sejmie i Senacie obowiązuje **kworum** wynoszące 50% składu każdej z izb. Ugrupowanie lub ugrupowania polityczne, które uzyskają większość w Sejmie, dążą do wyłonienia swojego
- s. 27 rządu. Partiom, którym się to nie uda, przypada rola **opozycji parlamentarnej**.

4. Władza ustawodawcza – Sejm RP

- s. 30 Sejm jest **izbą niższą** w polskim dwuizbowym parlamencie. Przysługuje mu jednak więcej uprawnień, co oznacza, że mamy do czynienia z **dwuizbowością nierównorzędną**. Zasiada w nim 460 posłów wybieranych w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich, proporcjonalnych w głosowaniu tajnym
- s. 34 na czteroletnią kadencję. Wybory do Sejmu odbywają się według **systemu D'Hondta**, który premiuje większe ugrupowania. O udziale w podziale mandatów decyduje konieczność przekroczenia **progu wyborczego**, który dla partii politycznej wynosi **5%**, a dla koalicyjnych komitetów wyborczych – **8%**. Sejm
- s. 31 co do zasady obraduje jawnie. Jednoosobowym organem kierowniczym Sejmu i jednocześnie tzw. dru-
- s. 32 gą osobą w państwie jest **Marszałek Sejmu**. Marszałek Sejmu wraz z wicemarszałkami tworzą **Prezydium Sejmu**. Parlamentarzyści są politykami reprezentującymi określone ugrupowania polityczne, które w Sejmie i Senacie tworzą kluby, koła i zespoły parlamentarne.

5. Władza ustawodawcza – Senat RP i Zgromadzenie Narodowe

Senat jest **izbą wyższą** w polskim dwuizbowym parlamencie. Przysługuje mu mniej uprawnień niż Sejmowi. Jego rolą jest przede wszystkim uczestniczenie w procesie stanowienia prawa. Zasiada w nim 100 senatorów wybieranych w wyborach powszechnych, bezpośrednich i większościowych, w głosowaniu tajnym na czteroletnią kadencję. Wybory do Senatu odbywają się według **systemu większości zwykłej**. Senat również co do zasady obraduje jawnie. Jednoosobowym organem kierowniczym Senatu i jednocześnie tzw. trzecią osobą w państwie jest **Marszałek Senatu**. Marszałek Sejmu wraz z wicemarszałkami tworzą **Prezydium Senatu**. W sytuacjach szczególnych Sejm i Senat obradują razem jako **Zgromadzenie Narodowe**, którego kompetencje koncentrują się wokół urzędu Prezydenta RP.

s. 37

s. 40

s. 38

6. Proces legislacyjny

Sejm i Senat tworzą władzę ustawodawczą powołaną w Polsce do kształtowania porządku prawnego państwa. Decyzje są podejmowane większością głosów, a rodzaj wymaganej większości zależy od typu stanowionego prawa i etapu legislacyjnego. **Zwykła większość głosów**, czyli większa liczba głosów „za” niż głosów „przeciw”, obowiązuje w Sejmie i Senacie do podejmowania większości uchwał. **Większość bezwzględna**, czyli większość głosów „za” niż głosów „przeciw” i „wstrzymujących się”, jest wymagana m.in. w Sejmie do odrzucenia poprawek lub weta Senatu. **Kwalifikowana większość głosów**, czyli większość 2/3 lub 3/5 głosów „za” spośród wszystkich głosujących, jest niezbędna m.in. do zmiany konstytucji lub odrzucenia weta Prezydenta RP. Szczególny tryb ustawodawczy dotyczy ustaw uznanych przez Radę Ministrów jako pilne, ustawy budżetowej, zmiany konstytucji i zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej.

s. 43

s. 43

7. Władza wykonawcza – Prezydent RP

Prezydent RP jest **głową państwa**, czyli najwyższym reprezentantem Polski w stosunkach wewnętrznych i zewnętrznych. Wybierany jest w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich, w głosowaniu tajnym, na pięcioletnią kadencję. Prezydent RP razem z Radą Ministrów sprawuje władzę wykonawczą, jest gwarantem ciągłości władzy państwowej i czuwa nad przestrzeganiem konstytucji. Prezydent powinien odgrywać rolę arbitra w sytuacjach kryzysowych. Posiada on swoje **prerogatywy**, czyli samodzielne kompetencje, a inne jego decyzje wymagają **kontrasygnaty** Prezesa Rady Ministrów. Prezydent m.in. zarządza wybory do Sejmu i Senatu, posiada inicjatywę ustawodawczą, ma prawo weta ustawodawczego, desygnuje i powołuje Prezesa Rady Ministrów, powołuje sędziów, stosuje prawo łaski, jest zwierzchnikiem sił zbrojnych, a także nadaje obywatelstwo polskie, odznaczenia państwowe, tytuły profesorskie i stopnie oficerskie. Prezydent RP nie ponosi odpowiedzialności politycznej za swoją działalność, ponosi natomiast **odpowiedzialność konstytucyjną** za popełnienie tzw. deliktu konstytucyjnego oraz **odpowiedzialność karną** za popełnienie przestępstwa.

s. 49

s. 51–53

s. 53

8. Władza wykonawcza – Rada Ministrów

Rada Ministrów jest organem władzy wykonawczej i centralnym organem administracji rządowej. W jej skład wchodzi **Prezes Rady Ministrów** i **ministrowie**. Obsługą rządu zajmuje się Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. Rząd jest powoływany przez Sejm, a kandydata na urząd premiera desygnuje Prezydent RP. Rada Ministrów jest powoływana maksymalnie na czas kadencji Sejmu i najczęściej reprezentuje stanowisko polityczne większości parlamentarnej. Zmiana całego rządu może zostać dokonana przez Sejm w procedurze **konstruktywnego wotum nieufności**. Poszczególnych ministrów można odwołać, udzielając im **wotum nieufności**. Rada Ministrów odpowiada za politykę wewnętrzną i zagraniczną państwa. Rząd jest odpowiedzialny za wykonywanie ustaw, wydawanie rozporządzeń do ustaw, kontrolowanie administracji publicznej, zapewnienie bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego kraju czy sprawowanie nadzoru nad działalnością samorządu terytorialnego.

s. 54

s. 55

s. 56

s. 57

9. Administracja publiczna – administracja rządowa

- s. 65 Administrację rządową w Polsce dzielimy na centralną i terenową. **Centralną administrację rządową** tworzą Rada Ministrów, Prezes Rady Ministrów, ministrowie i podległe im ministerstwa oraz inne organy centralne, tj. Komendant Główny Policji, Główny Inspektor Pracy, Urząd Regulacji Energetyki czy Komisja Nadzoru Finansowego. **Administracja rządowa w terenie** może podlegać wojewodzie (**administracja zespolona**) lub właściwym ministrom (**administracja niezespolona**). Pracownicy administracji rządowej tworzą **korpus służby cywilnej**, którego zwierzchnikiem jest Prezes Rady Ministrów. W skład korpusu wchodzi urzędnicy szerebu centralnego (Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, ministerstwa i inne urzędy centralne) oraz urzędnicy rządowej administracji terenowej zespolonej i niezespolonej.

10. Administracja publiczna – administracja samorządowa

- s. 68 Administracja samorządowa jest częścią administracji publicznej w Polsce. Administracja samorządowa funkcjonuje na trzech szczeblach: gminnym, powiatowym i wojewódzkim. Samorząd terytorialny opiera się na zasadach **decentralizacji, pomocniczości (subsydiarności) państwa, jednolitości (unitarności) państwa i domniemania kompetencji samorządu**. Wybory samorządowe odbywają się co 5 lat. Obywatele zamieszkujący dany obszar państwa mogą w nich wybierać wójtów (wójtów, burmistrzów lub prezydentów miast), radnych rady gminy (miasta) i radnych rady powiatu oraz radnych sejmiku województwa. Nadzór nad samorządem terytorialnym sprawują: Prezes Rady Ministrów, powołany przez niego wojewoda, regionalna izba obrachunkowa oraz Najwyższa Izba Kontroli.

11. Samorząd terytorialny – gmina

- s. 75 Gmina jest podstawową jednostką samorządu terytorialnego. W 2023 r. w Polsce było 2477 gmin: 302 gminy miejskie, 662 gminy miejsko-wiejskie i 1513 gminy wiejskie. Gminy mogą również tworzyć pomocnicze jednostki samorządu: sołectwa na wsiach i osiedla lub dzielnice większych miastach. Władzę wykonawczą w gminie wiejskiej sprawuje **wójt**, w gminie miejsko-wiejskiej i miejskiej do 100 tys. mieszkańców – **burmistrz**, a w gminie miejskiej powyżej 100 tys. mieszkańców – **prezydent miasta**. Władzę uchwałodawczo-kontrolną w gminie sprawuje **rada gminy** lub **rada miasta**. Mieszkańcy gminy mogą uczestniczyć w bezpośrednim sprawowaniu władzy poprzez udział w **referendum** gminnym. Samorząd gminny realizuje zadania **własne, zlecone i powierzone**. Źródłem finansowania wszelkich zadań gminy są **dochody własne, subwencje ogólne i dotacje celowe**.

12. Samorząd terytorialny – powiat i województwo

- s. 82–83 Powiat jest pośrednią jednostką samorządu terytorialnego. Wyróżniamy **powiaty ziemskie** (314) – obejmujące kilka lub kilkanaście gmin – i **powiaty grodzkie** (66) – obejmujące duże miasto na prawach powiatu. Władzę wykonawczą w powiecie ziemskim sprawuje **zarząd powiatu ze starostą na czele**, a uchwałodawczo-kontrolną – **rada powiatu**. Władzę wykonawczą w powiatach grodzkich sprawuje **prezydent miasta**, a uchwałodawczo-kontrolną – **rada miasta**.
- s. 85 Województwo jest najwyższą jednostką samorządu terytorialnego obejmującego region państwa. W Polsce funkcjonuje 16 województw. Władzę wykonawczą w województwie sprawuje **zarząd województwa z marszałkiem województwa**, a uchwałodawczo-kontrolną – **sejmik województwa**. Na terenie powiatów i województw obywatele mogą organizować referenda lokalne.

13. Władza sądownicza – zasady funkcjonowania

- s. 90 **Konstytucyjne zasady władzy sądowniczej**

Zasada właściwości	Konieczne jest posiadanie wysokich kwalifikacji przez sędziów i innych pracowników sądów.
Zasada niezawisłości sędziów	Sędziowie podlegają tylko Konstytucji i ustawom.
Zasada instancyjności	Postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne.
Zasada udziału obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości	Ławnicy tworzą skład orzekający w niektórych sądach I instancji.
Zasada jednolitości	Sądy i trybunały wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej.
Zasada jawności	Wyrok jest ogłaszany publicznie, a o ewentualnym wyłączeniu jawności rozprawy decyduje sąd. Może to zrobić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa, porządek publiczny lub dobro stron.

Zasada prawa do sądu	Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez uzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.
Zasada kolegiałości	Na ogół rozpoznanie i rozstrzyganie spraw odbywa się z udziałem kilku sędziów zawodowych lub sędziego i dwóch ławników.

Na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów stoi **Krajowa Rada Sądownictwa**. Jej przewodniczącym jest Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego. Sędziowie w Polsce poddani są szczególnej ochronie prawnej. Przysługuje im immunitet oraz mają zagwarantowane godne wynagrodzenie. Są powoływani przez Prezydenta RP na czas nieoznaczony. Społecznym elementem wymiaru sprawiedliwości są **ławnicy** uczestniczący w określonych sprawach w sądach I instancji.

s. 91

s. 94

14. Władza sądownicza – sądownictwo powszechne i szczególne

Struktura sądownictwa w Polsce

s. 96

Zgodnie z zasadą instancyjności postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne. Zwyczajnym środkiem odwoławczym od wyroku sądu I instancji jest **apelacja**. Strony sporu mają prawo wnieść apelację w terminie 14 dni od otrzymania pisemnego wyroku wraz z uzasadnieniem. Nadzwyczajnym środkiem odwoławczym jest **kasacja** lub **skarga kasacyjna**. Składa się je od prawomocnych orzeczeń sądów II instancji, a rozpatrywane są przez Sąd Najwyższy.

s. 100

15. Władza sądownicza – trybunały w Polsce

Trybunał Konstytucyjny i Trybunał Stanu są sądami o szczególnych kompetencjach. **Trybunał Konstytucyjny** jest sądem konstytucyjnym powołanym przede wszystkim do rozstrzygania zgodności z Konstytucją RP aktów normatywnych i umów międzynarodowych. Ponadto Trybunał Konstytucyjny rozstrzyga spory kompetencyjne między naczelnymi organami władzy w państwie czy zgodności z Konstytucją RP celów lub działalności partii politycznych. Każdemu, kogo konstytucyjne prawa i wolności zostały naruszone, przysługuje prawo wystąpienia do Trybunału Konstytucyjnego ze **skargą konstytucyjną** po wyczerpaniu innych możliwości przewidzianych prawem. **Trybunał Stanu** jest sądem orzekającym o odpowiedzialności konstytucyjnej i karnej osób zajmujących najwyższe funkcje państwowe. W jego jurysdykcji są m.in. Prezydent RP, członkowie Rady Ministrów, prezes NIK, NBP, członkowie KRRiT oraz postowie i senatorowie.

s. 103

s. 104

s. 105

16. Konstytucyjne i pozakonstytucyjne organy kontroli państwowej i ochrony prawa

W Rzeczypospolitej Polskiej powołano do działania szereg organów kontroli państwowej i ochrony prawa. Konstytucyjnymi organami są Najwyższa Izba Kontroli, Rzecznik Praw Obywatelskich i Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji. Pozakonstytucyjnymi organami o charakterze kontrolnym są: prokuratura, Rzecznik Praw Dziecka, Państwowa Inspekcja Pracy, Urząd Ochrony Danych Osobowych, Urząd Komunikacji Elektronicznej czy Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Zadaniem **Najwyższej Izby Kontroli** jest kontrola działalności organów administracji rządowej, Narodowego Banku Polskiego, państwowych osób prawnych i innych państwowych jednostek organizacyjnych, organów samorządu terytorialnego, komunalnych osób prawnych i innych komunalnych jednostek organizacyjnych oraz innych jednostek organizacyjnych.

s. 107

s. 107

- s. 109 nych i podmiotów gospodarczych w zakresie, w jakim wykorzystują one majątek lub środki państwowe lub komunalne oraz wywiązują się z zobowiązań finansowych na rzecz państwa. **Rzecznik Praw Obywatelskich** został powołany do **ochrony prawa, strzeżenia praw i wolności obywatelskich** zagwarantowanych
- s. 111 Konstytucją RP i innymi aktami prawnymi. **Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji** ma za zadanie stać na straży **wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji**. **Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (UOKiK)** to organ przeciwdziałający praktykom monopolizującym rynek. Na jego czele stoi Prezes UOKiK.

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ! (wykonuj w zeszycie)

1. Do każdej z podanych zasad ustrojowych dobierz numer artykułu z Konstytucji RP, w którym ta zasada została unormowana.

Przepisy prawne z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 1. Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli.

Art. 2. Rzeczpospolita Polska jest [...] państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej.

Art. 3. Rzeczpospolita Polska jest państwem jednolitym.

Art. 4.1. Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu.

Źródło: Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, z późn. zm. (stan prawny na 25 lutego 2020 r.).

Zasada suwerenności narodu: ...

Zasada unitarnej formy państwa: ...

2. Do każdego przepisu prawnego podaj nazwę właściwego organu gminy.

Przepisy prawne dotyczące samorządu gminnego w Rzeczypospolitej Polskiej

Przepis 1.

Do wyłącznej właściwości [...] [tego organu w gminie wiejskiej] należy: 1) uchwalanie statutu gminy; [...] 4) uchwalanie budżetu gminy, rozpatrywanie sprawozdania z wykonania budżetu [...].

Przepis 2.

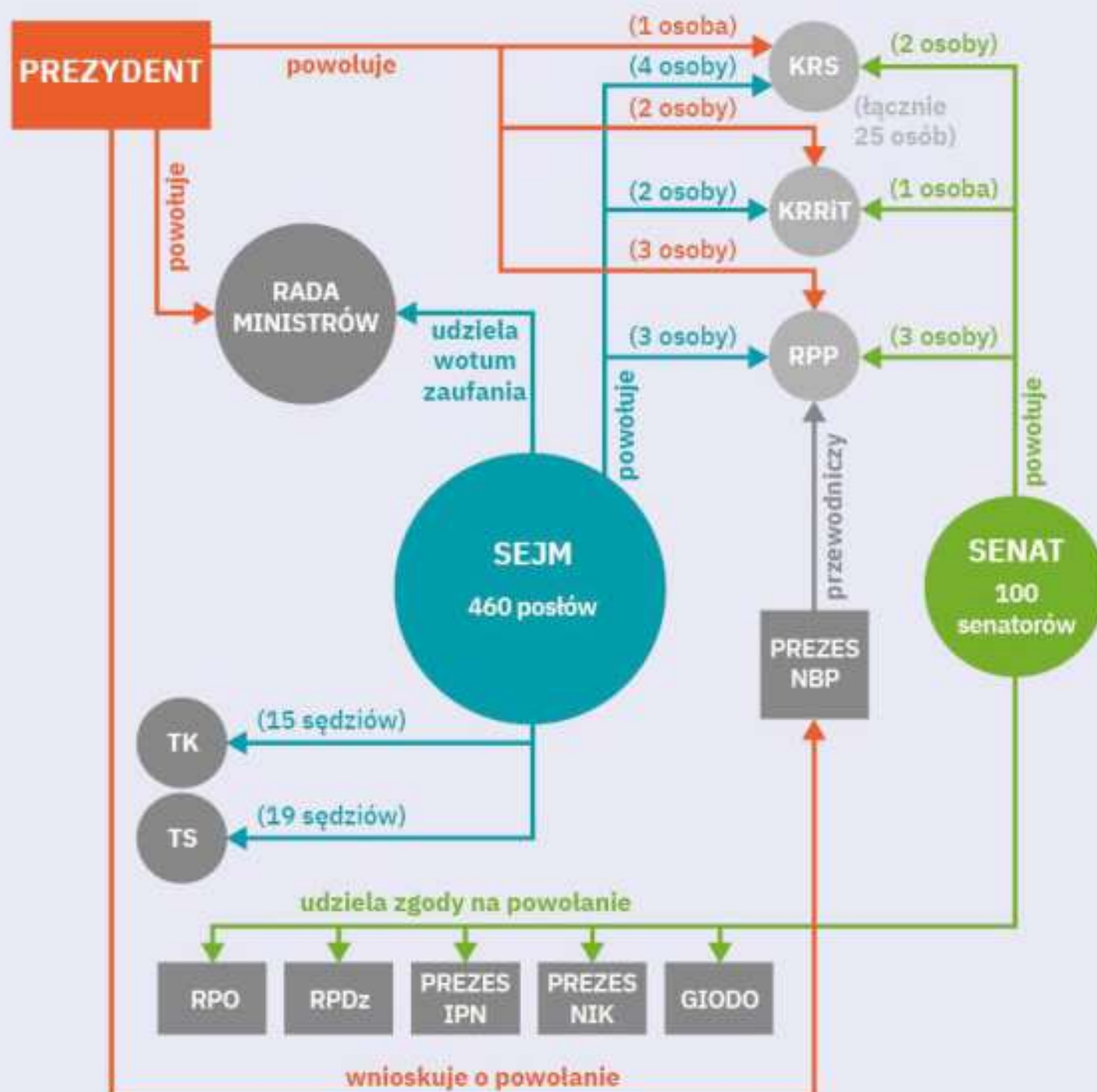
[Ten organ] jest organem wykonawczym w gminie [niebędącej miastem na prawach powiatu], w której siedziba władz znajduje się w mieście położonym na terytorium tej gminy.

Źródło: Dz.U. 1990, nr 16, poz. 95, z późn. zm. (stan prawny na 25 lutego 2020 r.).

3. Podaj nazwy organów kontroli i ochrony prawnej opisanych poniżej oraz podaj długość kadencji osób stojących na ich czele.

Opis	Nazwa	Kadencja (w latach)
Naczelný i niezależny organ kontroli państwowej stojący na straży publicznego majątku.		
Stoi na straży wolności oraz praw człowieka i obywatela określonych w konstytucji oraz w innych aktach normatywnych.		
Dbą o interes konsumentów poprzez skuteczną ochronę ich interesów i bezpieczeństwa oraz wspieranie rozwoju konkurencji, z poszanowaniem zasad otwartości i dialogu w relacjach z uczestnikami rynku.		
Stoi na straży wolności słowa w radiu i telewizji, samodzielności nadawców i interesu odbiorców oraz zapewnia otwarty i pluralistyczny charakter radiofonii i telewizji.		

4. Na podstawie schematu *Funkcje Sejmu, Senatu i Prezydenta RP* i Konstytucji RP wykonaj polecenia.

IPN – Instytut Pamięci Narodowej

RPP – Rada Polityki Pieniężnej

GIODO – Generalny Inspektor Ochrony Danych Osobowych

- Podaj pełne nazwy organów konstytucyjnych przedstawionych na schemacie.
- Określ, na jak długą kadencję są powoływane osoby zasiadające w tych organach.
- Podaj, ilu członków zasiada w trybunałach.

5. Zapoznaj się z tekstem Konstytucji RP i wykonaj zadania.

Rozdział XII

ZMIANA KONSTYTUCJI

Art. 235.

Projekt ustawy o zmianie Konstytucji może przedłożyć co najmniej 1/5 ustawowej liczby posłów, Senat lub Prezydent Rzeczypospolitej.

Zmiana Konstytucji następuje w drodze ustawy uchwalonej w jednakowym brzmieniu przez Sejm i następnie w terminie nie dłuższym niż 60 dni przez Senat.

Pierwsze czytanie projektu ustawy o zmianie Konstytucji może odbyć się nie wcześniej niż trzydziestego dnia od dnia przedłożenia Sejmowi projektu ustawy.

Ustawę o zmianie Konstytucji uchwała Sejm większością co najmniej 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz Senat bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.

Uchwalenie przez Sejm ustawy zmieniającej przepisy rozdziałów I, II lub XII Konstytucji może odbyć się nie wcześniej niż sześćdziesiątego dnia po pierwszym czytaniu projektu tej ustawy.

Jeżeli ustawa o zmianie Konstytucji dotyczy przepisów rozdziału I, II lub XII, podmioty określone w ust. 1 mogą zażądać, w terminie 45 dni od dnia uchwalenia ustawy przez Senat, przeprowadzenia referendum zatwierdzającego. Z wnioskiem w tej sprawie podmioty te zwracają się do Marszałka Sejmu, który zarządza niezwłocznie przeprowadzenie referendum w ciągu 60 dni od dnia złożenia wniosku. Zmiana Konstytucji zostaje przyjęta, jeżeli za tą zmianą opowiedziała się większość głosujących.

Po zakończeniu postępowania określonego w ust. 4 i 6 Marszałek Sejmu przedstawia Prezydentowi Rzeczypospolitej uchwaloną ustawę do podpisu. Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje ustawę w ciągu 21 dni od dnia przedstawienia i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.

Źródło: Dz.U. 1990, nr 16, poz. 95, z późn. zm. (stan prawny na 25 lutego 2020 r.).

- Oblicz, ilu posłów może przedłożyć projekt zmiany Konstytucji.
- Określ rodzaj większości niezbędnej do przyjęcia zmiany Konstytucji przez Sejm.
- Oblicz, czy obecnie ugrupowanie (lub ugrupowania) rządzące w Polsce dysponuje niezbędną liczbą posłów i senatorów do przyjęcia zmian w Konstytucji RP.
- Wyjaśnij, dlaczego rozdziały I, II i XII wymagają szczególnego trybu uchwalania zmian.
- Podaj, jaką konstytucją ze względu na sposób uchwalania i czas obowiązywania jest ustawa zasadnicza w Polsce.

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Jak oceniać współczesny podział terytorialny Polski?

Na podstawie poniższych tekstów przeprowadźcie dyskusję na temat „Jak oceniamy współczesny podział terytorialny Polski”.

Piotr Kantor-Kozdrowicki, *Jubileusz polskiego samorządu*.

Część I: sukcesy

Samorząd w III RP rozwijał się skokowo, zaliczając wiele spektakularnych sukcesów, ale też narastających problemów. Ostatnie lata to trudny sprawdzian, który zadecyduje nie tylko o kształcie samorządności, ale prawdopodobnie w ogóle o jej istnieniu. [...]

Gminy na piedestale

Ta stabilność ma szczególne znaczenie na najniższym szczeblu administracji, a więc na poziomie gmin. Konstytucja RP z 1997 roku zagwarantowała wyłącznie gminom rolę podstawowej jednostki samorządu, więc teoretycznie jakkolwiek zmiana ich pozycji wymaga zmiany ustawy zasadniczej. Pomijając lokalne korekty, gminy trwają w niezmienionej formie od 1990 roku. Przez 30 lat zdążyły trwale wrosnąć w świadomość Polaków, co zresztą znajduje od dłuższego czasu odbicie w badaniach. Każde kolejne pomiary CBOS-u dowodzą, że administracja i władze gmin są organami cieszącymi się największym zaufaniem obywateli (ponad 65 procent w 2018 roku), daleko wyprzedzając rząd, parlament i sądy. Naturalnie gminy są też jednostkami najbliższymi ludziom. Większość kluczo-

wych zadań publicznych – takich jak utrzymanie żłobków, szkół podstawowych i przedszkoli, dróg oraz infrastruktury, licznych elementów ochrony zdrowia, wreszcie obsługa podstawowych spraw cywilnych – spoczywa na gminach właśnie. Dla wielu Polaków „pójść do gminy coś załatwić” stało się określeniem wyczerpującym praktycznie wszystkie niezbędne interakcje z aparatem biurokratycznym państwa.

Sprzyja też temu jasna polityczna i administracyjna organizacja gmin. Wspomniane wyżej bezpośrednie wybory wójta, burmistrza i prezydenta od 2002 roku wykształciły instytucję wójta jako lidera odpowiedzialnego za całokształt spraw lokalnych. Rady stopniowo przekształcają się w organy opiniotwórczo-kontrolne. Ze względu na ograniczone możliwości uchwalodawcze, zwłaszcza w kwestiach finansowych, pełnią rolę przedstawicielskiego organu nadzoru nad burmistrzem. Ponadto w gminach poniżej 20 tysięcy mieszkańców (a więc w ich zdecydowanej większości) w wyborach do rady obowiązują jednomandatowe okręgi wyborcze. Pomimo wszystkich wad ordynacji większościowej taki mechanizm wyłaniania radnych jest po prostu najbardziej zrozumiały dla wyborców. Całość tych rozwiązań tworzy w gminach sprawnie działający system lokalnej demokracji: z czytelnym podziałem zadań, ustalonymi kompetencjami i jasną odpowiedzialnością. Warto dodać do tego fakt, że w wyborach samorządowych zdecydowana większość burmistrzów i radnych pochodzi z lokalnych komitetów i stowarzyszeń, a nie spod partyjnych szyldów. Samorząd zwłaszcza na poziomie gmin wciąż pozostaje strukturą dość odporną na upartyjnienie i kadrowe rozgrywki typowe dla polityki parlamentarnej.

Więcej autonomii – lepsze wyniki

Przez 30 lat istnienia samorządu wielokrotnie zaobserwowano już korelację między wydajnością realizacji zadań publicznych a stopniem samodzielności samorządu. Generalnie wszystkie obszary, w których samorządy otrzymały od państwa autonomię działania i organizacji, charakteryzują się rosnącą jakością oferowanych usług. Wszystkie obszary, w których samorząd pełni tylko funkcję wykonawczą wobec aparatu państwa, od lat kuleją. [...]

Źródło: „Kultura Liberalna” nr 592, 13 maja 2020, <http://link.operon.pl/li> (dostęp: 29.03.2021).

Piotr Dzik, *Nieszczęściem Polski są gminy. Po co nam samorządność?*

W Polsce istnieje trójstopniowy podział administracyjny – to zdanie to fałsz. Za to istnieją w naszym kraju różne, niespójne podziały terytorialne, zaś podział zasadniczy (województwa, powiaty i gminy) ma liczne wyjątki. [...]

Kilka liczb

Bez nich się nie obejdzie. Polska to 16 województw, 380 powiatów i 2478 gmin. Nasz kraj liczy przy tym oficjalnie ok. 38,5 mln mieszkańców, co daje średnio na gminę nieco ponad 15 tys. ludzi. Jednak średnia ta, jak każda, jest całkowicie fałszywa.

Z jednej strony mamy 66 gmin miejskich będących jednocześnie, jak mówi ustawa z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (rozdz. 9, art. 91 i 92), miastami na prawach powiatu. Mówiąc w skrócie, to jednostki samorządu terytorialnego (JST) łączące kompetencje oraz wpływy budżetowe gminy i powiatu. Wielu z nas mieszka w podziale dwustopniowym – np. w województwie łódzkim i mieście na prawach powiatu Piotrkowie Trybunalskim. Do miast tych, zgodnie z przepisami, zalicza się te mające powyżej 100 tys. mieszkańców (tych jest 39, łącznie ok. 11 mln mieszkańców) oraz 27 miast mniejszych – to tzw. stare miasta wojewódzkie, czyli te, które były stolicami województw do 1999 r. [...]

Z drugiej strony, według całkiem oficjalnych danych działa w Polsce ponad 600 gmin zamieszkałych przez mniej niż 5 tys. mieszkańców (w tym 16 mających ich mniej niż 2 tys.), przy czym ubywa w nich ludności. Jeśli porównać gminę Inowrocław, w której mieszka prawie 75 tys. osób, z gminą Dubicze Cerkiewne, gdzie jest ich 1,6 tys., a gminy te formalnie mają w zasadzie identyczne kompetencje i źródła dochodów, to pojawiają się pierwsze wątpliwości co do zasadności takiego podziału kraju. Gminy małe są przy tym najdroższe w utrzymaniu, biorąc pod uwagę koszty administracyjne na jednego mieszkańca. Wątpliwości te rosną, jeśli wziąć pod uwagę granice gmin. Na przykład w położonym na południu Polski powiecie żywieckim, w tzw. worku raczańskim przy granicy z Czechami i Słowacją, działają trzy gminy: Węgierska Górka, Milówka i Rajcza. Siedziby ich urzędów są od siebie oddalone o parę kilometrów, wszystkie te gminy łączy jedna droga i linia kolejowa Żywiec – Zawardów, mają one wspólną strukturę gospodarczą, prowadzą wspólne projekty europejskie. Ale jest ich, nie wiadomo po co, aż trzy.

Kolejną trudno zrozumiałą anomalią jest istnienie tzw. gmin obwarzankowych. Są to gminy tworzące parę z sąsiadującą gminą miejską i których siedziba władz mieści się, bywa, na tej samej ulicy w gminie miejskiej. Jest ich 157, w tym 144 tworzy parę z gminą miejską, a 13 z miastem na prawach powiatu (było ich 14, ale – jako jedyną w kraju – udało się znieść gminę Zielona Góra i połączyć ją z miastem). Ich istnienie kreuje liczne negatywne skutki, jak: zwiększenie kosztów administracyjnych, występowanie dwóch urzędów i dwóch organów uchwałodawczych i wykonawczych, nasilenie efektu pasażera na gapę (mieszkańcy gminy korzystają z usług oferowanych przez miasto, nie ponosząc ich kosztów) czy wreszcie brak koordynacji, zwłaszcza gdy burmistrz i wójt żyją – co wcale nie jest takie rzadkie – jak pies z kotem. [...]

Co z tym zrobić

Wydaje się, że Polska staje przed wyzwaniem dostosowania swojej struktury administracyjnej do wyzwań współczesności. [...] Chodzi przede wszystkim o relację koszty – jakość.

Bo większe JST, czego dowodzą miasta na prawach powiatu, dostarczają usługi o wyższym standardzie – tylko duże samorządy mogą dopłacać do notorycznie niedofinansowanej służby zdrowia czy edukacji, tylko one zapewniają sprawną komunikację publiczną. Tu warto dodać, że Polska jest tragicznym przypadkiem upadku transportu publicznego – w naszym kraju ok. 100 miejscowości nie ma połączenia kolejowego (w tym ok. 70 miast powiatowych), w Czechach jest tylko jedno takie miasto. Jak widać, rozdrobnienie terytorialne było jednym z czynników, który pozwalał PKP na prowadzenie takiej polityki – likwidacji linii nie miał się kto przeciwstawić. Większe JST to także lepsze zarządzanie zasobami (mała gmina może zatrudnić kilkanaście osób do wszystkiego, duży urząd stać na specjalistów), urealnienie granic w stosunku do niektórych usług (np. transport publiczny w obwarzankowym powiecie krakowskim jest właściwie w całości świadczony przez miejskie przedsiębiorstwo Krakowa), redukcja problemów z koordynacją świadczenia usług publicznych (szkoły, opieka medyczna, dostawy wody, odbiór śmieci), większe możliwości finansowe (w Polsce kilkanaście procent gmin wiejskich nie skorzystało z funduszy europejskich, bo nie miało na wkład własny), wreszcie rozłożenie kosztów usług publicznych.

A „wady”? Widzę tylko dwie – mniej posad i rozbicie lokalnych układów, które po cichu bez nazwisk politycy i eksperci nazywają gminnym totalitaryzmem. [...]

Źródło: „Gazeta Prawna”, 2 kwietnia 2016, <http://link.operon.pl/1j> (dostęp: 29.03.2021).

The background of the slide is a composite image. On the left, there is a close-up of a wooden gavel resting on its sound block, with a blurred bookshelf in the background. On the right, there is a teal-colored area with a faint, stylized graphic of a bookshelf.

II. Propedeutyka prawa

- ▶ Prawo jako system norm
- ▶ Podstawowe zasady systemu prawa
- ▶ Systematyka prawa
- ▶ Źródła prawa
- ▶ Hierarchia aktów prawnych w Polsce

1. Prawo jako system norm

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz cechy i funkcje prawa;
- przeanalizujesz różne systemy prawne;
- zrozumiesz różnicę między normą prawną a przepisem prawa;
- zapoznasz się z różnymi wykładniami prawa.

Ćwiczenie

Przeprowadźcie burzę mózgów na temat tego, jak wyglądałoby życie w społeczeństwie, w którym nie obowiązywałyby żadne prawa.

Kształtowanie się prawa

Współczesne prawo jest wytworem wielowiekowej działalności człowieka. Początkowo ludzie opierali wzajemne relacje na ustaleniach ustnych powszechnie akceptowanych, z których powstało prawo zwyczajowe obowiązujące w danym plemieniu czy państwie. Wraz z wynalezieniem pisma prawo zaczęło utrwalac na papierze, pergaminie, tabliczce glinianej czy kamieniu. Jedną z najstarszych prób unifikacji i systematyzacji prawa jest kodeks króla Babilonu Hammurabiego z przełomu XVIII i XVII w. p.n.e. Pierwsze uporządkowane zbiory praw, czyli kodyfikacje, pojawiły się w starożytnym Rzymie. Wkład Rzymian w kształtowanie się współczesnego prawa jest bardzo duży:

- rozdzielili normy religijne od świeckich;
- normy prawne zaczęli zapisywać w sposób abstrakcyjny, aby można było za ich pomocą regulować wszelkie przejawy życia społeczno-gospodarczego;
- określili, że rolą sędziego przy wydawaniu wyroku było stosowanie obowiązującego prawa, a nie jego wymyślanie;
- opracowali zwarty system prawa oparty na ideach i ogólnych zasadach.

W XXIV w. p.n.e. Urukagina, sumeryjski władca miasta Lagasz w Mezopotamii, stworzył najstarszy ze znanych kodeksów. Zajął się w nim problemem korupcji.

Warto wiedzieć

Z dorobku prawnego starożytności pochodzi określenie drakońskie prawo. To synonim prawa niezwykle surowego. Termin ten wziął się od ateńskiego archonta Drakona, który w 621 r. p.n.e. ogłosił kodeks. Zastosowane w nim kary były bardzo krwawe, dlatego zyskał miano „pisanego krwią”.

Z dorobku starożytnego Rzymu korzysta wiele współczesnych systemów prawa. Wykształcona w imperium rzymskim metoda myślenia prawniczego w znacznym stopniu została przejęta w średniowieczu i w nowożytności przez państwa europejskie. Poza prawem anglosaskim i skandynawskim prawo europejskie, również polskie, ma swoje korzenie w prawie rzymskim.

Również prawo kanoniczne (prawo Kościoła katolickiego) zostało oparte w dużej mierze na prawie rzymskim. Wiele konstrukcji rzymskich, które nie były w sprzeczności z naukami ewangelicznymi, przyjmowano wprost do prawa kanonicznego. Inne Kościół uściślił lub zmienił na własny użytek. Rozwijające się przez wieki prawo kanoniczne miało znaczący wpływ na rozwój prawa świeckiego w krajach europejskich. Okres, kiedy jego wpływ był decydujący, przypada na późne średniowiecze i wczesną nowożytność. Jedną z najważniejszych zasad prawa kanonicznego zaadaptowaną do prawa świeckiego była reguła uznająca, że wymierzanie sprawiedliwości należy wyłącznie do kompetencji sądów. Nauka prawa kanonicznego oddziaływała na prawo prywatne i prawo publiczne. W zakresie prawa prywatnego (cywilnego) opracowano ogólną teorię umów (zobowiązań), prawa małżeńskiego, prawa własności, zasiedzenia, prawa spadkowego. Natomiast największym wkładem w rozwój prawa publicznego (karnego) było rozróżnienie winy umyślnej od niedbalstwa. Uchwały Soboru Laterańskiego IV z 1215 r. wprowadzały do systemu kanonicznego prawa karnego między innymi publiczną zasadę ścigania przestępstw z urzędu, obowiązek przeprowadzenia śledztwa w celu zebrania dowodów czy oparcie postępowania dowodowego na zaprotokołowanych na piśmie zeznaniach świadków.

Wpływ prawa kanonicznego na rozwój kultury prawnej Europy w średniowieczu

Reformie gregoriańskiej dokonanej w XI w. za pontyfikatu Grzegorza VII przyświecało kilka celów, wśród nich cele nie tylko religijne i etyczne, ale również polityczne. Niezależnie od tego przez niektórych badaczy uważana jest za rewolucyjną w dziejach prawa europejskiego. H.J. Berman twierdzi, że prawo kanoniczne stało się wtedy „pierwszym nowożytnym systemem prawnym zachodu”, „modelem dla świeckiego porządku prawnego”. Kanony, jako historycznie wcześniejsze źródła prawa kościelnego, normowały głównie kwestie organizacji Kościoła, sakramentów, kultu religijnego i zasad moralnych. Wzrost znaczenia papieństwa w następstwie reform gregoriańskich spowodował, że Kościół rościł sobie pretensje do regulacji także spraw czysto świeckich. Papieskie dekrety coraz częściej odnosiły się do prawa spadkowego czy małżeńskiego. Regulowały umowy sprzedaży, darowizny, zastawu i inne obszary prawa obligacyjnego, którymi wcześniej kościelne kanony prawie się

nie zajmowały. Dla potwierdzenia swej władzy nad duchowieństwem Grzegorz VII potrzebował uzasadnienia prawnego. Z inspiracji papieża podjęto poszukiwania justyniańskich Pandektów w celu uprawomocnienia roszczeń do rządów w Kościele i zagwarantowania jego niezależności od państwa. Prawo uznano za narzędzie walki z cesarstwem o zagwarantowanie wolności Kościołowi. Po raz pierwszy autorytet prawa miał być źródłem władzy i sposobem na zapewnienie pomyślnego rozwoju instytucji kościelnych. Z XI-wiecznej rewolucji papieskiej wzięła swój początek idea rządów prawa, która mocno przeniknęła do prawa kanonicznego, a za jego pośrednictwem do świeckich porządków prawnych świata łacińskiego. Stałym elementem ich treści pozostała kanoniczna zasada, że to przede wszystkim prawa zapewniają prawidłowe funkcjonowanie państwa. W przekonaniu Bermanna ogromnym wkładem prawa kanonicznego w rodzącą się w średniowieczu nową kulturę prawną były ukształtowanie na podstawie prawa pojęcia suwerenności i władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej (którą był papież – samodzielnie lub za pośrednictwem soborów), a ponadto stworzenie nowoczesnej hierarchii administracyjnej i sądowniczej. Cały ten system oparty był na zwartej jurysprudencji – prawie kanonicznym.

Źródło: P. Wolańczyk, *W jaki sposób prawo kanoniczne wpłynęło na rozwój kultury prawnej Europy w średniowieczu*, Academia, <https://link.operon.pl/kL> (dostęp: 29.02.2024 r.).

Ćwiczenia

1. Wskaż, co było motywacją dla papieża do regulowania czysto świeckich spraw.
2. Wymień zasady prawa kanonicznego, które wprowadzono do prawa świeckiego.

system prawa ▶ Różne systemy prawa

Przez system prawa rozumiemy całokształt norm prawnych obowiązujących w danym państwie w określonym czasie. System prawny powinien być uporządkowany, spójny i kompletny. Najstarsze systemy prawa ukształtowały się pod wpływem uwarunkowań religijnych i przyjętych zwyczajów. Obecnie można wyróżnić następujące systemy prawne:

Postawy wobec prawa

Legalistyczna – wynikająca z szacunku do prawa

Oportunistyczna – przekonanie, że przestrzeganie prawa się opłaca lub nie

Konformistyczna – dostosowanie swojego zachowania do zachowania innych bez względu na to, czy jest ono zgodne, czy niezgodne z prawem

System prawa stanowionego (kontynentalnego, *civil law*)

– ukształtował się pod wpływem **prawa rzymskiego** oraz doktryny **pozytywizmu prawniczego**. Prawo religijne i prawo zwyczajowe odgrywają w nim minimalną rolę. Akty prawne są wydawane przez odpowiednie organy ustawodawcze (parlament, prezydenta), a władza sądownicza zajmuje się wyłącznie stosowaniem (interpretacją) prawa. Prawo stanowione dominuje w kontynentalnej części Europy i Ameryce Łacińskiej.

Współczesny pozytywizm prawniczy oznacza, że:

- państwo jest podstawowym twórcą prawa, ale prawo może pochodzić również od wspólnot międzynarodowych (np. Unia Europejska) i wspólnot regionalnych i lokalnych;
- na system prawa składają się nie tylko normy prawne, lecz także zasady prawa, standardy etyczne itp.;
- tworzenie i stosowanie prawa realizowane jest zgodnie z wartościami społecznymi, standardami moralnymi i politycznymi.

System prawa religijnego (wyznaniowego)

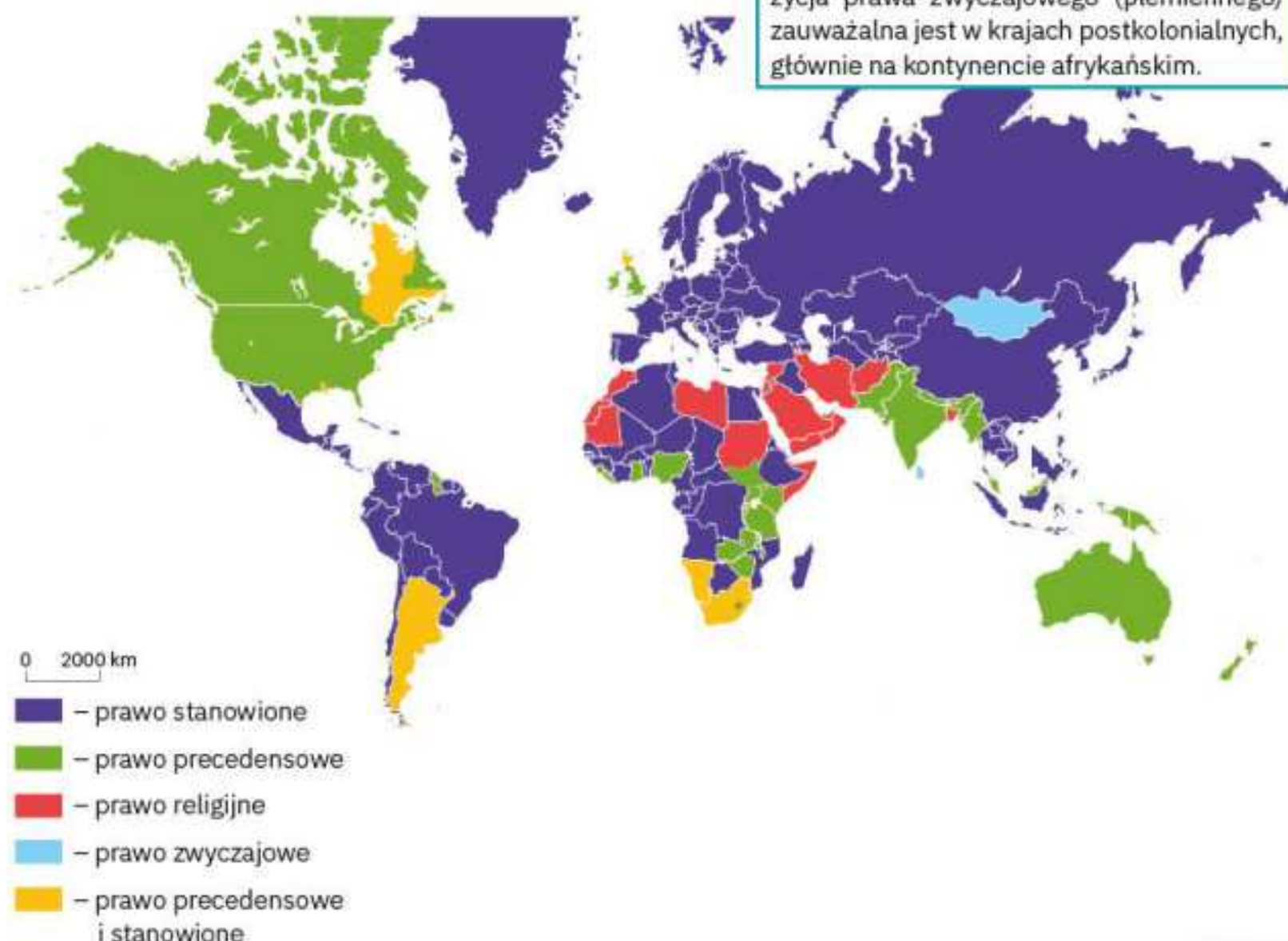
– powstał w wyniku nałożenia na siebie norm religijnych i prawnych. Stanowione prawo nie może być sprzeczne z uznawanymi za objawione normami religijnymi. Współcześnie w wielu krajach muzułmańskich źródłem ustawodawstwa jest **prawo szariatu**, oparte na Koranie, sunnach i prawie zwyczajowym.

System prawa precedensowego (anglosaskiego, *common law*)

– jest tworzony nie tylko przez organy władzy ustawodawczej, lecz także przez sędziego w sądzie w trakcie rozpatrywania określonej sprawy. Wyrok sądowy staje się wtedy **precedensem**, na którym opierają sędziowie swoje orzecznictwo w podobnych sprawach. Takie stosowanie prawa wynika z założenia, że obowiązujący system prawa jest racjonalny, kompletny i spójny. System prawa precedensowego wywodzi się z angielskiej kultury prawnej i rozpowszechnił się na terenach opanowanych przez Wielką Brytanię do XIX w., np. w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie czy Australii.

System prawa zwyczajowego

– powstawał w wyniku trwałego praktykowania określonych wzorów zachowania przez członków pewnej zbiorowości. Upowszechnienie się przekonania, że istniejące zwyczaje są na tyle istotne, że powinny być sankcjonowane przez władzę, doprowadziło do powstania prawa zwyczajowego. W Europie prawo zwyczajowe było powszechne w średniowieczu. Współcześnie silna pozycja prawa zwyczajowego (plemiennego) zauważalna jest w krajach postkolonialnych, głównie na kontynencie afrykańskim.

Ius est ars boni et aequi – prawo jest sztuką stosowania tego, co dobre i sprawiedliwe – była to rzymska definicja prawa.

Prawo – ogół przepisów i norm prawnych regulujących stosunki między ludźmi danej społeczności.

Ćwiczenie

Rozważ, czy ogólne pojęcie „dobra” i „sprawiedliwości” jest wystarczające do zdefiniowania prawa. Przedstaw argumenty za i przeciw.

W każdym systemie prawnym można wyróżnić wspólne cechy prawa.

Podstawowe cechy prawa

Cecha prawa	Opis
Spółeczny charakter prawa	Prawo reguluje funkcjonowanie zorganizowanych grup społecznych i powstaje w procesie decyzyjnym, w którym uczestniczą ich członkowie.
Normatywność prawa	Prawem są normy, czyli pewne wzorce, które obowiązują, wiążą i wymuszają określone zachowania.
Perswazyjność prawa	Prawo pokazuje nam właściwy sposób postępowania, wychowując i pokazując, że zasadniczo łamanie prawa się nie opłaca.
Heteronomiczność prawa	Prawo nie tkwi w nas samych, lecz jest pewnym porządkiem pochodzącym z zewnątrz, wywodzącym się z określonych wartości lub pochodzących od jakiegoś autorytetu (np. władca, państwo).

Tak rozumiane systemy prawa są przejawem kultury i wytworem działalności człowieka. Nie można oderwać prawa od innych norm społecznych. Porządek prawny zostanie osiągnięty, jeżeli instytucje, które go tworzą i stosują, będą się cieszyły niezbędnym autorytetem. Ponadto wzorce zachowania narzucane przez prawo muszą być zrozumiałe i możliwe do urzeczywistnienia w życiu społecznym.

Pojęcie normy prawnej i przepisu prawnego

norma prawna ► **Norma prawna** jest pewną regułą zachowania, wynikającą z przepisów prawa, która określa, w jaki sposób powinien postąpić ten, którego dana norma dotyczy. Za pomocą norm można więc określić, czy zachowanie danej osoby jest zgodne z przyjętym wzorcem, czy też nie. Przestrzeganie norm pozwala budować właściwe relacje z innymi ludźmi, a ich łamanie wiąże się z konsekwencjami w postaci **sankcji**. Norma prawna to najmniejszy, stanowiący sensowną całość element aktu normatywnego. Współcześnie akty normatywne nie są pisane tekstem ciągłym, ale są podzielone na części. Najmniejsza z nich to **przepis prawny**. Przepis jest zwyczajowo opatrzony artykułem, paragrafem, ustępem, numerem, literą itp. Między normą prawną a przepisem prawnym istnieje podobna zależność jak między treścią (sensem) a formą (tekstem). Treść prawa wyrażają normy, a przepisy stanowią formę zdaniopodobną, w którą ta treść jest ujęta. Jedna norma prawna może być zawarta w jednym lub kilku przepisach prawa. Normę prawną zawartą w jednym przepisie (artykule) prawnym przedstawia poniższy przykład:

Art. 415. Kto z winy swej wyrządził drugiemu człowiekowi szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia.

Źródło: Kodeks cywilny z 1964 r. z późn. zmianami.

Budowa normy prawnej		
Hipoteza	Dyspozycja	Sankcja
określa, kto jest adresatem normy i w jakich okolicznościach jest on zobowiązany do jej przestrzegania	określa, jak musi postąpić adresat normy prawnej	określa konsekwencję postąpienia wbrew normie

Ćwiczenie

Spróbuj odnaleźć poszczególne elementy normy prawnej w przywołanym artykule 415 K.c.

Wykładnia prawa

Wykładnia, czyli interpretacja prawa, to czynność intelektualna, na podstawie której z treści przepisów prawnych formułuje się normy. Interpretacji prawa dokonuje się według określonych zasad, zwanych regułami egzegezy prawniczej. Wykładnia prawa ma moc wiążącą, jeżeli reguła interpretacyjnej, wydanej przez kompetentny organ, powinni podporządkować się adresaci normy i organy stosujące normę. Z tego względu wyróżniamy kilka rodzajów wykładni, uwzględniając podmiot, który jej dokonuje. Wykładnia **autentyczna** jest tworzona przez ten sam podmiot, który normę ustanowił. W takiej roli występuje minister dokonujący interpretacji wydanego przez siebie rozporządzenia. Wykładni **operatywnej** dokonują organy stosujące prawa, sądy i organy administracji, które wydają orzeczenia i decyzje. Ten rodzaj wykładni ma charakter indywidualny i dotyczy tylko wskazanego w orzeczeniu podmiotu. Wykładnia **doktrynalna** nie ma mocy wiążącej. Dokonują jej przedstawiciele nauk prawa i z tego względu może mieć jedynie charakter opiniotwórczy.

◀ wykładnia

Funkcje prawa

Istnienie prawa wywołuje określone skutki, które nazywamy **funkcjami prawa**. Poznanie ich ułatwia nam rozumienie przepisów prawnych, procesu tworzenia norm prawnych i lepsze posługiwanie się prawem. Funkcje prawa można podzielić na **stabilizujące** i **dynamizujące**. Skutkiem funkcji stabilizacyjnych jest utrwalanie w społeczeństwie istniejącego stanu stosunków międzyludzkich, ekonomicznych, politycznych i kulturowych. Skutkiem funkcji dynamizacyjnych jest dokonywanie się zmian w ramach istniejącego stanu stosunków międzyludzkich, ekonomicznych, politycznych i kulturowych. Inne funkcje prawa przedstawiono w tabeli poniżej.

◀ funkcje prawa

Nazwa funkcji	Na czym polega
ochronna	Ochrona najważniejsze wartości życia społecznego, takie jak: życie i zdrowie, przyroda, wartości kulturowe, pokój i bezpieczeństwo, np. prawo ochrony środowiska.
wychowawcza	Kształtuje świadomość prawną obywateli, ich postawy, wzorce zachowania, przekonuje do postępowania zgodnego z przyjętymi normami, np. prawo karne.

Nazwa funkcji	Na czym polega
kontrolna	Reguluje zachowania jednostek, grup społecznych i instytucji publicznych i poddaje je normom prawnym, np. prawo finansowe.
prewencyjna	Zapobiega negatywnym skutkom: klęsk żywiołowych, postępu cywilizacyjnego, zachowań ludzkich, np. prawo o stanach nadzwyczajnych.
represyjna	Organizuje aparat przymusu państwowego w celu obrony wartości chronionych przez prawo, np. prawo karne.
resocjalizacyjna	Umożliwia powrót do normalnego życia jednostkom, które naruszyły zasady współżycia społecznego, np. prawo penitencjarne.
rozstrzygania konfliktów	Rozwiązuje konflikty między ludźmi i konflikty między organami władzy publicznej, np. prawo cywilne.
dystributywna	Rozdziela dobra i reguluje zasady obrotu gospodarczego, np. prawo podatkowe.

Podsumowanie lekcji

- s. 126 ► ■ **System prawa** to całokształt uporządkowanych norm prawnych obowiązujących w danym państwie, w określonym czasie.
- s. 126 ► ■ Wyróżniamy cztery podstawowe systemy prawa – system prawa: **stanowionego, precedenso-
wego, zwyczajowego i religijnego**.
- s. 129 ► ■ **Wykładnia prawa** jest sposobem interpretacji przepisów prawnych, w których zawarte są normy prawne.
- s. 128 ► ■ **Norma prawna** to reguła postępowania skonstruowana na podstawie przepisów prawa.
- s. 129 ► ■ **Funkcje prawa** to faktycznie występujące skutki działania prawa. Dzielimy je na **stabilizujące i dynamizujące**.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

- Oceń, która z postaw względem prawa jest najbardziej właściwa.
- Opisz źródła, z których wywodzą się normy w różnych systemach prawnych.
- Odszukaj fragmenty aktów prawnych odnoszących się do podanych funkcji prawa i uzupełnij tabelę w zeszycie.

Funkcja prawa	Przykład
ochronna	
wychowawcza	
kontrolna	
prewencyjna	
represyjna	
resocjalizacyjna	
rozstrzygania konfliktów	
dystributywna	

2. Podstawowe zasady systemu prawa

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz znaczenie zasad w systemie prawa;
- wyjaśnisz, na czym polegają zasady hierarchiczności, spójności i zupełności prawa;
- scharakteryzujesz pojęcie luki prawnej.

Znaczenie zasad w systemie prawnym

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, na czym polegały takie zasady prawa, jak: prawo nie działa wstecz, nieznajomość prawa szkodzi i domniemanie niewinności.

Zasady prawa są to wytyczne jego funkcjonowania. Zasady prawa mają szczególne znaczenie dla całego systemu prawnego (np. prawo nie działa wstecz) lub określonej gałęzi prawa (np. zasada domniemanie niewinności w prawie karnym). Nie wszystkie zasady prawa muszą być wyraźnie zapisane w przepisach prawnych, czasem wynikają nie wprost lub wyrażają się w klauzulach generalnych. Klauzule opisują pewne idealne stany rzeczy, które powinno się realizować w jak najszerszym stopniu w sytuacjach, gdyby dane zasady popadały w konflikt z innymi przepisami i normami. Zasady prawa mają duże znaczenie dla prawidłowej wykładni prawa. Są elementem procedur stosowania prawa, w szczególności dla sądów konstytucyjnych, jakimi są Trybunał Konstytucyjny w Polsce czy Sąd Najwyższy w Stanach Zjednoczonych. Dzięki odwoływaniu się do zasad prawnych sądy konstytucyjne na całym świecie nie tylko stosują prawo, lecz także tworzą je i zmieniają. ◀ zasady prawa

Klauzula generalna – zwrot zawarty w przepisie prawnym, który odsyła do innego niż system prawny systemu norm lub ocen. Przykładem takich norm i ocen mogą być: dobro dziecka, dobro wspólne, słuszność, sprawiedliwość społeczna, współzycie społeczne, miejscowy obyczaj itp.

Ćwiczenie

Debata: *Iustitia est fundamentum regnorum* (sprawiedliwość jest podstawą rządów) – czy istnieje sprawiedliwość? Przeprowadźcie debatę, dzieląc się na dwa obozy: optymistów i sceptyków.

Dla prawidłowego funkcjonowania systemu prawnego powinny być spełnione także następujące zasady: hierarchiczności, spójności i zupełności prawa.

Zasada hierarchiczności prawa

Konieczność **hierarchicznego uporządkowania prawa** wynika z potrzeby rozstrzygnięcia różnych praktycznych problemów. Podstawową kwestią jest odpowiedź na pytanie, czy dana norma prawna nie jest sprzeczna z inną normą w systemie. Jeżeli taka sprzeczność się pojawia, powstaje problem, którą z nich

należy uznać za wiążącą. Dzięki hierarchicznemu uporządkowaniu aktów prawnych takie dylematy można łatwiej rozwiązać.

hierarchiczność
prawa

- **Hierarchiczność prawa** to relacja wyższości (zwierzchnictwa) lub niższości (podporządkowania) danej normy prawnej. Miejsce normy w systemie prawa zależy od miejsca aktu normatywnego w hierarchii prawa, w którym ta norma się znajduje. Hierarchia norm prawnych jest następstwem założenia, że jedynym źródłem prawa w państwie demokratycznym jest wola narodu wyrażona w ustawie zasadniczej. Wszystkie inne normy prawne powinny bezpośrednio lub pośrednio wywodzić się z konstytucji i służyć jej urzeczywistnieniu.

Przejawem wyższej mocy prawnej normy wyższej w stosunku do normy niższej może być uchylenie lub zmiana normy niższej, lecz nigdy odwrotnie. Normy wyższego rzędu mogą stanowić podstawę prawną do obowiązywania norm niższego rzędu. Odwrotna sytuacja jest niedopuszczalna. Normy wyższe dotyczą zwykle spraw większej wagi. Normy niższe w hierarchii prawa powinny być zgodne z normami wyższymi.

Spójność prawa

spójność prawa

- Spójnym systemem prawa można określić taki system, który nie zawiera sprzeczności. W praktyce nie ma systemów prawa pozbawionych wewnętrznych sprzeczności. Ustalenie, czy w danej sytuacji zachodzi sprzeczność norm, nie jest łatwe i wymaga dużej wiedzy prawniczej i doświadczenia. Do dokonywania takich ustaleń są uprawnione organy stosujące prawo, takie jak sądy i trybunały. Orzecznictwo sądów dotyczy indywidualnych przypadków i nie może doprowadzić do uchylenia sprzecznych norm. Z kolei orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego mają moc prawa powszechnie obowiązującego, są ostateczne i mogą doprowadzić do uchylenia norm sprzecznych.

W teorii prawa wyróżnia się trzy główne rodzaje faktycznych sprzeczności norm. Są to: sprzeczności logiczne, przeciwieństwa logiczne i sprzeczności prakseologiczne. **Sprzeczności logiczne** (analityczne) polegają na merytorycznej niezgodności wzorów postępowania wyznaczonych przez dwie normy. Może być tak, że w jednej normie podmiot prawa jest do czegoś prawnie zobowiązany, a w innej normie dotyczącej tej samej kwestii podmiotowi prawa zakazuje się tego czynić. **Przeciwieństwa logiczne** polegają na tym, że dwie lub więcej norm nakazują podmiotowi prawa różnego rodzaju zachowania, które nie są możliwe do jednoczesnego zrealizowania. **Niezgodności prakseologiczne** polegają na tym, że zachowanie zgodne z jedną normą niweluje w całości lub części skutek zachowania zgodnego z drugą normą.

Sprzeczności norm usuwa się z systemu prawa na dwa sposoby. Przede wszystkim może tego dokonać prawodawca, poprawiając tekst prawny w drodze procesu legislacyjnego. Ponadto w doktrynie i praktyce prawniczej istnieją instrumenty pozwalające eliminować przypadki sprzeczności norm prawnych. Do rozwiązania sprzeczności norm wykorzystuje się **trzy reguły kolizyjne**.

Reguły kolizyjne		
porządku hierarchicznego (hierarchiczność norm)	porządku czasowego (chronologiczność norm)	porządku treściowego (szczegółność norm)
– określa, iż norma wyżej usytuowana w hierarchii norm uchyla normę niższego rzędu; zatem norma zawarta w konstytucji uchyla normę opisaną w ustawie lub rozporządzeniu	– określa, iż norma późniejsza uchyla normę wcześniejszą; dotyczy to jednak sytuacji, w której norma późniejsza nie jest normą niższego rzędu, bowiem nowsze rozporządzenie ministra może zastąpić starsze, ale nie zastąpi ustawy, do której minister wydał rozporządzenie	– oznacza, iż norma szczególna uchyla ogólną, pod warunkiem, że nie jest normą niższego rzędu; należy to rozumieć w ten sposób, że od ogólnej normy zawartej w ustawie mogą być wyjątki, również w niej opisane

Zupełność prawa

Dobrze skonstruowany system prawa powinien być zupełny i nie zawierać luk. Oznacza to konieczność regulacji wszystkich istotnych dziedzin życia. Które jednak dziedziny życia są istotne? Czy wszystkie ważne dziedziny życia wymagają takich regulacji? Współcześnie obserwujemy proces obejmowania regulacjami prawnymi (**proces jurydyzacji**) świata wirtualnego (handel w sieci, portale społecznościowe, internetowe prawo własności itp.). Z kolei niektóre kwestie, takie jak narzeczeństwo czy apostazja (odstępstwo od wiary), przestały być obiektem regulacji prawnej (**dejurydyzacja**). Sprawy nieobjęte regulacjami prawnymi nadal jednak są poddawane innym normom społecznym, obyczajowym, religijnym czy moralnym.

Luki prawne będą więc niezamierzonymi przez prawodawcę brakami regulacji ważnych dziedzin życia. Przyczyny wystąpienia luk prawnych mogą być różne. Czasem wynikają z niedokończenia procesu prawodawczego (nie wydano przepisów wykonawczych do ustawy), a czasem z pominięcia określonej kwestii w trakcie procesu stanowienia prawa.

Praworządność

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jakie zasady prawa wynikają z nadrzędnej zasady praworządności.

Zasada, w myśl której państwo powinno funkcjonować zgodnie z prawem, pojawiła się dopiero w XVIII w. Zasada praworządności (rządów prawa, państwa prawa) stanowi obecnie podstawę ustrojów demokratycznych. Gwarantuje ją również obecna Konstytucja RP w art. 2: „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”. Pojęcie rządów prawa jest bardzo rozległe. Można je rozumieć jako zasadę prawno-ustrojową, zobowiązującą organy władzy do przestrzegania prawa. Rządy prawa określa się też jako stan faktyczny, w którym wszystkie podmioty przestrzegają prawa. Zasadę praworządności można sprowadzić do założenia, według którego obywatelowi wolno wszystko to, czego prawo mu nie zabrania, a organom państwa wolno tylko tyle, na co im prawo zezwala. Można wyróżnić dwa rodzaje praworządności.

Podział koncepcji praworządności ze względu na ich zakres przedmiotowy

Praworządność formalna	Praworządność materialna
Jest pojmowana jako obowiązek respektowania prawa bez względu na jego treść (zgodnie z tzw. literą prawa). Za praworządne uznaje się to państwo, w którym istnieje określona hierarchia aktów prawnych, prawo jest podane do publicznej wiadomości i istnieją organy sądowe umożliwiające kontrolę konstytucyjności ustaw i legalności aktów administracyjnych.	Polega na przestrzeganiu prawa, które nie tylko spełnia warunki formalne, lecz także musi być oparte na szacunku dla praw obywatelskich i zasad demokracji parlamentarnej. Tak rozumiane prawo powinno być zgodne z innymi normami społecznymi (religijnymi, moralnymi, obyczajowymi) i realizować zasady słuszności, racjonalności, sprawiedliwości społecznej czy godności człowieka.

Gwarancje praworządności

W celu zagwarantowania przestrzegania prawa w państwie demokratycznym tworzy się mechanizmy kontroli jego przestrzegania. Składają się na nie takie **gwarancje ustrojowe**, jak: **trójpodział władzy**, **pluralizm polityczny**, **gwarancja praw człowieka i obywatela** czy **prymat instytucji pochodzących z wyboru** nad instytucjami biurokratycznymi.

Gwarancje legislacyjne wiążą się ze sposobami stanowienia prawa i formalnymi cechami samego prawa. Gwarancją legislacyjną jest na przykład hierarchia aktów prawnych. Przejawia się ona w nadrzędności konstytucji nad ustawami.

W praktyce sądowej sądy niższych instancji rzadko odwołują się do najważniejszego aktu prawnego, jakim jest Konstytucja RP, i do najważniejszych zasad w niej zawartych. W krajach anglosaskich sytuacja ta wygląda nieco inaczej. Potrzebę prymatu zasad prawnych nad normami podkreślał między innymi teoretyk prawa Ronald Dworkin. Wyjaśnił on również różnicę między zasadami (standardami) a zwykłymi normami prawnymi (regułami), porównując ze sobą sposób ich stosowania. Według niego stosowanie zwykłych norm ma charakter automatyczny – w myśl zasady „wszystko albo nic”. Albo stan faktyczny jest spełniony, albo nie. Normy mają ściśle wyznaczony zakres zastosowania – zasady nie.

O zastosowaniu zasad decydują argumenty przemawiające za wyborem określonego rozwiązania problemu prawnego. Zastosowanie zasady ma charakter oceniający – zależny od oceny danej sytuacji przez podmiot stosujący prawo. W razie kolizji zasad prawnych nie dochodzi do uchylecia jednej z nich, ale do przyznania w konkretnym przypadku pierwszeństwa jednej zasady przed drugą, przy czym obie nadal obowiązują.

Gwarancje proceduralne wiążą się ze stosowaniem prawa. Polega to na tym, że sądy wyższej instancji kontrolują orzeczenia sądów niższej instancji (apelacja, kasacja), a sądy administracyjne kontrolują decyzje administracyjne urzędników. Nadzór nad prawidłowością wykładni sądów powszechnych i wojskowych sprawuje Sąd Najwyższy, a nad sądami administracyjnymi – Naczelny Sąd Administracyjny. Kontrolą przestrzegania praw zajmują się również Trybunał Konstytucyjny, RPO czy Najwyższa Izba Kontroli.

Ostatnim rodzajem są **gwarancje procesowe**. Stwarzają uczestnikowi postępowania sądowego realną możliwość dochodzenia swoich racji (np. prawo do obrony, prawo do uczciwego procesu, domniemanie niewinności, niezawisłość sędziowska itp.).

Gwarancje formalne nie będą jednak przestrzegane, jeżeli sposób zorganizowania życia społecznego, ekonomicznego i politycznego będzie wadliwy. Niestabilność demokracji, niski poziom kultury ogólnej i prawnej czy recesja gospodarcza mogą przyczynić się do podważenia idei państwa prawa.

Podsumowanie lekcji

- **Hierarchiczność prawa** oznacza konieczność zgodności aktów niższego szczebla z aktami wyższego szczebla. Brak zgodności jest podstawą do uchylenia lub pominięcia norm niższego szczebla. ◀ s. 132
- **Spójność prawa** oznacza, że w systemie prawa nie występują normy ze sobą niezgodne. ◀ s. 132
- **Zupełność prawa** polega na tym, że w systemie nie występują luki prawne. ◀ s. 133
- **Praworządność** to przede wszystkim przestrzeganie prawa przez organy władzy publicznej. ◀ s. 133

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Oceń znaczenie istnienia zasad hierarchiczności, spójności i zupełności prawa dla prawidłowego funkcjonowania systemu prawa.
2. Wyjaśnij, na czym polega różnica między praworządnością formalną i materialną.
3. Odszukaj znaczenie łacińskich paremii i przyporządkuj je do odpowiednich reguł kolizyjnych.

Lex posterior derogat legi priori

Lex specialis derogat legi generali

Lex superior derogat legi inferiori

3. Systematyka prawa

NA TEJ LEKCJI:

- rozróżnisz prawo pozytywne od naturalnego;
- zapoznasz się z podmiotowym, terytorialnym i treściowym podziałem prawa;
- scharakteryzujesz gałęzie prawa w Polsce;
- wyjaśnisz, na czym polegają różne sposoby nieprzestrzegania prawa.

Prawo pozytywne a prawo natury

Z określeniem **prawo pozytywne** (stanowione, pisane) wiążą się różne znaczenia. Prawo pozytywne ma źródło w ludzkiej działalności (prawo stanowione, prawo zwyczajowe, prawo precedensowe). Powinno być wolne od ocen moralnych. Za jego nieprzestrzeganie grożą sankcje prawne narzucone przez państwo. Tak pojmowane prawo jest przeciwstawiane prawu ponadpozytywnemu, tzn. **prawu natury** (prawo naturalne, niepisane). Prawo naturalne obowiązuje niezależnie od woli ludzkiej.

Źródłem prawa natury jest wyznawany system wartości. Dla jednych to wola Boga (prawo boskie), a dla innych – nakaz rozumu czy wrodzonego poczucia sprawiedliwości. Według zwolenników istnienia prawa natury powinno ono obowiązywać niezależnie od tego, czy zostało potwierdzone i uznane przez władzę państwową. Ma być nadrzędne przy tworzeniu prawa państwowego. Powinno nawiązywać do godności człowieka, powszechnego dobra i sprawiedliwości społecznej, a nie dążenia władzy do zaspokojenia własnych doraźnych interesów. Prawo naturalne jest bardziej stabilne i trwałe od prawa stanowionego, gdyż odnosi się do uniwersalnych i niezmiennych zasad postępowania. **Podstawowymi prawami naturalnymi** są: prawo do własności, do życia, do korzystania z owoców swojej pracy, do wyznawania religii.

W innym ujęciu prawo pozytywne rozumiane jako prawo tworzone przez władzę państwową (prawo stanowione) jest stawiane w opozycji do prawa pozapozytywnego, niestanowionego przez suwerena (np. prawa zwyczajowego).

Gustav Radbruch (1878–1949) – niemiecki filozof i profesor prawa. Ten zwolennik pozytywizmu prawniczego zmienił swoje poglądy pod wpływem doświadczeń drugiej wojny światowej. Przeszedł do historii głównie dzięki tzw. formule Radbrucha, zgodnie z którą przepisy prawa pozytywnego (stanowionego) naruszające elementarne normy moralne (prawo naturalne) nie powinny być stosowane przez organy władzy, a społeczeństwo nie jest zobowiązane do jego przestrzegania. Regułę Radbrucha wykorzystano podczas sądenia zbrodniarzy wojennych w procesach norymberskich.

Podmiotowy podział prawa

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jakie gałęzie prawa można zaliczyć do prawa publicznego, a jakie – do prywatnego.

Już w starożytnym Rzymie porządek prawny dzielono na prawo publiczne i prawo prywatne. Jest to podział **ze względu na zakres podmiotowy** prawa. **Prawo publiczne** odnosi się do interesu państwa. Reguluje stosunki między organami władzy państwowej i samorządowej oraz stosunki powstające między obywatelami a tymi organami. Charakteryzuje się formalną nadrzędnością strony reprezentującej interes publiczny względem interesu jednostki. **Prawo prywatne** dotyczy korzyści poszczególnych jednostek i cechuje się formalną równością stron stosunków prawnych. Opisuje stosunki społeczne zawierane poza organami władzy państwowej lub samorządowej. Prawo prywatne odznacza się formalną równością stron stosunków prawnych, a publiczne – nadrzędnością jednego z nich. Taki podział pozwala na lepsze zrozumienie poszczególnych norm prawnych obowiązujących w danym państwie. Należy zwrócić uwagę, że niektóre gałęzie prawa mogą odnosić się zarówno do prawa publicznego, jak i prywatnego (to prawo mieszane).

Prawo kanoniczne jest przykładem prawa autonomicznego, obowiązującego w Kościele katolickim. Reguluje ono stosunki wewnątrzkościelne, ale może również dotyczyć prawa prywatnego, na przykład w takich kwestiach jak pochówek czy zawarcie małżeństwa. Podstawowymi aktami prawnymi są Kodeks prawa kanonicznego i Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich.

Terytorialny podział prawa

Zasięg obowiązywania jest kolejnym kryterium podziału prawa. **Prawo krajowe** (wewnętrzne) tworzą naczelne organy władzy, takie jak parlament czy głowa państwa. Miejscowe organy władzy administracyjnej i samorządu lokalnego mogą stanowić **prawo miejscowe** (lokalne). W przypadku państwa unitarnego, takiego jak Polska, prawo lokalne musi być zgodne z całym systemem prawa krajowego. **Prawo międzynarodowe publiczne** powstaje w drodze umów międzynarodowych i obowiązuje państwa, które są ich sygnatariuszami. Źródłem prawa międzynarodowego może być obyczaj międzynarodowy. Prawo Unii Europejskiej to przykład prawa międzynarodowego publicznego, które stało się hybrydą prawa międzynarodowego i prawa krajowego. Instytucje Unii Europejskiej powołane na mocy traktatów założycielskich tworzą dziś własne prawo, które jest stosowane bezpośrednio w państwach członkowskich.

◀ prawo międzynarodowe

Prawo międzynarodowe prywatne to część prawa krajowego. Rozstrzyga ono, w jakim przypadku i w jakim zakresie należy stosować prawo innego państwa w sprawach prywatnych (cywilnych, rodzinnych, pracowniczych), jeśli wchodzi ze sobą w relacje obywatele tych państw podlegający prawu polskiemu. Polsce sprawy te reguluje Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe oraz umowy międzynarodowe zawarte przez państwo polskie.

Treściowy podział prawa

Prawo materialne to normy dotyczące stosunków społecznych. Określają one obowiązki i uprawnienia podmiotów tych stosunków, a za naruszenie norm wyznaczają sankcje. Do prawa materialnego zaliczamy prawo karne materialne, prawo cywilne materialne i prawo pracy.

Prawo formalne (procesowe) to zespół norm regulujących sposób urzeczywistnienia norm prawa materialnego. Prawo formalne określa zasady postępowania przed organami władzy publicznej, takimi jak sądy. Wyróżniamy prawo procesowe cywilne, karne i administracyjne.

Przykładowe przepisy prawa z podziałem na dziedziny i gałęzie prawa

	Prawo materialne	Prawo formalne
prawo cywilne	Art. 627 Przez umowę o dzieło przyjmujący zamówienie zobowiązuje się do wykonania oznaczonego dzieła, a zamawiający do zapłaty wynagrodzenia. Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny	Art. 18 § 1. Jeżeli przy rozpoznawaniu sprawy w sądzie rejonowym powstanie zagadnienie prawne budzące poważne wątpliwości, sąd ten może przekazać sprawę do rozpoznania sądowi okręgowemu. Postanowienie o przekazaniu sprawy wymaga uzasadnienia. Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego
prawo karne	Art. 193 Kto wdziera się do cudzego domu, mieszkania, lokalu, pomieszczenia albo ogrodzonego terenu albo wbrew żądaniu osoby uprawnionej miejsca takiego nie opuszcza, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny	Art. 29 § 1. Na rozprawie apelacyjnej i kasacyjnej sąd orzeka w składzie trzech sędziów, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej. § 2. Apelację lub kasację od wyroku orzekającego karę dożywotniego pozbawienia wolności rozpoznaje sąd w składzie pięciu sędziów. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego

Gałęzie prawa

Ćwiczenie

Ignorantia iuris nocet (nieznajomość prawa szkodzi) – czy jesteśmy w stanie poznać wszystkie akty prawne i czy rzeczywiście jest to konieczne?

Prawo pozytywne dzieli się na gałęzie. **Gałąź prawa** to zbiór norm prawnych, które regulują określoną dziedzinę stosunków społecznych i wytwarzają typowe dla tych stosunków instytucje prawne. Podział prawa na gałęzie jest procesem wielowiekowym postępującym wraz z postępem cywilizacyjnym. Współcześnie wyodrębnianiem gałęzi prawa zajmują się nauki prawne.

Podział prawa ze względu na zakres merytoryczny – wybrane gałęzie prawa w Polsce			
Gałąź prawa	Charakterystyka	Podstawowe zasady prawne	Wybrane podstawowe akty prawne
prawo konstytucyjne	Jest prawem publicznym. Obejmuje zespół norm regulujących ustój polityczny i prawny państwa, podstawy ustroju ekonomicznego, organizację władzy publicznej, status prawny jednostki oraz przysługujące jej prawa. Normy konstytucyjne mają znaczenie szczególne, ponieważ są zasadami całego prawa w państwie.	podział i równowaga władzy, praworządność, suwerenność narodu, społeczna gospodarka rynkowa, legalizm	Konstytucja RP z 1997 r., Kodeks wyborczy z 2011 r.
prawo cywilne	Jest podstawową gałęzią prawa prywatnego. Reguluje ona na zasadzie równorzędności podmiotów stosunki majątkowe i związane z nimi stosunki niemajątkowe, chroni dobra osobiste (zdrowie, cześć, dobre imię, twórczość artystyczną). Dzieli się na część ogólną, prawo rzeczowe, prawo zobowiązań, część poświęconą czynom niedozwolonym i prawo spadkowe.	równość stron, swoboda zawierania umów, ochrona praw nabytych, ochrona dóbr osobistych	Kodeks cywilny z 1964 r., Kodeks postępowania cywilnego z 1964 r.
prawo rodzinne	Reguluje stosunki małżeńskie i rodzicielskie, kwestie przysposobienia (adopcji), opieki i kurateli, a także stosunki majątkowe związane z istnieniem rodziny. Czasami jest traktowane jako część prawa cywilnego.	dobro dziecka, trwałość małżeństwa, równouprawnienie małżonków, monogamia	Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 1964 r.
prawo pracy	Ma charakter mieszany – zawiera elementy prawa publicznego oraz prywatnego. Reguluje stosunek pracy zawierany przez pracodawcę z pracownikiem, a także określa zasady dotyczące zawierania umów o pracę, organizacji pracodawców i pracowników, układów zbiorowych pracy i sporów zbiorowych.	wolność wyboru zawodu, dostęp do pracy, poszanowanie godności pracownika, godziwe wynagrodzenie	Kodeks pracy z 1974 r.
prawo karne	Jest prawem publicznym. Określa czyny będące przestępstwami, kary grożące za popełnienie przestępstw, środki karne i środki zabezpieczające stosowane w związku z naruszeniem prawa karnego oraz zasady odpowiedzialności karnej. Wiąże się z nim prawo dotyczące wykroczeń.	prawda materialna, domniemanie niewinności, odpowiedzialność za czyny	Kodeks karny z 1997 r., Kodeks postępowania karnego z 1997 r., Kodeks karny wykonawczy z 1997 r.
prawo administracyjne	Jest prawem publicznym. Reguluje organizację i funkcjonowanie organów administracji rządowej i samorządowej, a także ich relacje z obywatelami. Jego przepisy dotyczą bardzo wielu kwestii, dlatego nie istnieje jednolity kodeks administracyjny. Skodyfikowana jest jedynie część procesowa prawa administracyjnego.	prawda obiektywna, zaufanie obywateli do państwa, prawo do informacji, trwałość decyzji administracyjnej, legalizm	Kodeks postępowania administracyjnego z 1960 r.
prawo handlowe	Wywodzi się z prawa gospodarczego prywatnego, reguluje profesjonalne stosunki handlowe. Określa rodzaje spółek, które mogą uczestniczyć w obrocie handlowym, zasady ich tworzenia i zarządzania nimi.	swoboda zawierania umów, równości podmiotów gospodarczych	Kodeks spółek handlowych z 2000 r.

Warto wiedzieć

Gałęziami prawa nie są prawo gospodarcze ani prawo finansowe; stanowią one jednak kompleksowe ujęcie ważnych dziedzin życia społeczno-gospodarczego. Zawierają główne normy prawa administracyjnego czy też karnego.

Nieprzestrzeganie prawa

Świat, w którym wszyscy będą przestrzegać prawa, wydaje się mało realny. Obywatele naruszają prawo w różnym stopniu i z różnych powodów. **Naruszenie prawa** (łac. *contra legem*) jest rozumiane przede wszystkim jako działanie lub zaniechanie działania niezgodne z normą prawną. Osoba, która dopuszcza się naruszenia prawa, na ogół stara się ten fakt ukryć, aby uniknąć kary.

Szczególnym sposobem naruszenia prawa jest **obywatelskie** (cywilne) **nieposłuszeństwo**. Nie polega ono na ukrywaniu zachowań niezgodnych z prawem, ale na ich publicznym manifestowaniu. Obywatel podejmujący takie działanie wyraża swój sprzeciw wobec działań władz publicznych, które ocenia negatywnie. Może też protestować przeciwko treści norm prawnych, które uznaje za niesłuszne.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jakie znasz przykłady obywatelskiego nieposłuszeństwa w Polsce i na świecie. Wymień konsekwencje, jakie spotykały ich uczestników.

Inną formą naruszenia prawa jest nadużycie prawa. Polega ono na działaniu zgodnym z literą prawa, ale sprzecznym z zasadami współżycia społecznego. Na przykład założenie na swojej posesji fermy zwierząt hodowlanych (np. lisów) może być zgodne z przepisami prawa, ale emisja przykrych zapachów w okolicy może spowodować wystąpienie mieszkańców na drogę sądową w celu odebrania pozwolenia na prowadzenie takiej działalności gospodarczej.

Trudnym do jednoznacznej prawnej oceny jest **omijanie prawa**. Polega ono na tym, że cel zabroniony przez jedną normę osiąga się poprzez zachowanie będące pozornie przypadkiem zastosowania innej normy. W tym celu stosuje się różne wykładnie przepisów oraz korzysta z luk prawnych.

Podsumowanie lekcji

- s. 137 ▶ ■ Prawo dzielimy na wiele rodzajów ze względu na jego następujące cechy: zakres podmiotowy, zasięg terytorialny, treść i zakres merytoryczny.
- s. 137 ▶ ■ Najważniejszą gałęzią prawa w Polsce jest **prawo konstytucyjne** wyznaczające zasady funkcjonowania państwa w najważniejszych dziedzinach życia.
- s. 137 ▶ ■ **Prawo międzynarodowe** przyjęte przez polskie państwo na podstawie ratyfikowanych umów międzynarodowych jest nadrzędne względem prawa krajowego.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Dokonaj podmiotowego, terytorialnego i treściowego podziału prawa.
2. Odszukaj w odpowiednich aktach prawnych informacje na temat wieku pełnej odpowiedzialności prawnej i uzupełnij tabelę.

Problem	Akt prawny, który reguluje sprawę	Numery artykułów	Odpowiedź na pytanie
Kiedy mogę pójść do pracy?			
Kiedy zaczynam ponosić pełną odpowiedzialność karną za swoje czyny?			
Kiedy mogę zaciągnąć kredyt i sporządzić testament?			
Kiedy mogę wejść w związek małżeński?			

3. Porównaj prawo natury z prawem pozytywnym (stanowionym). Określ, w jakich sytuacjach sprawdza się lepiej każde z nich.

4. Źródła prawa

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz klasyfikację źródeł prawa;
- dowiesz się, na czym polega dobrze stanowione prawo;
- scharakteryzujesz prawo powszechnie obowiązujące i prawo wewnętrznie obowiązujące.

Źródła prawa

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jakie wyróżniamy systemy prawa i w jaki sposób jest w nich tworzone prawo.

Tworzenie prawa jest złożonym procesem, w wyniku którego powstają **źródła prawa**. Źródłami prawa w znaczeniu materialnym są wszelkie okoliczności (kulturowe, polityczne, religijne, społeczne, ekonomiczne), których oddziaływanie wpływa na treść i formę prawa obowiązującego w danym państwie. Dla przykładu: normy religijne będą silnie wpływały na system prawny w państwach wyznaniowych.

Stela z czarnego diorytu z wykutym tekstem kodeksu Hammurabiego z XVIII w. p.n.e. jest najlepiej zachowanym zbiorem praw odkrytym podczas wykopalisk. Wyrzeźbiona postać króla przyjmująca prawa z rąk boga sprawiedliwości miała wskazywać na boskie pochodzenie prawa.

instytucjonalne
źródła prawa

- **Źródła prawa w znaczeniu instytucjonalnym** to instytucje, które tworzą i sankcjonują prawo. W Polsce są to organy władzy publicznej, takie jak Sejm i Senat, Prezydent RP, Rada Ministrów, sądy i trybunały oraz organy samorządu terytorialnego. W pewnym zakresie taką rolę odgrywają też instytucje unijne – Komisja Europejska, Rada Unii Europejskiej i Parlament Europejski. **Źródłami prawa w znaczeniu formalnym** są akty prawotwórcze, w nich zawarte są przepisy prawa stanowiące podstawę do tworzenia norm prawnych. Takimi źródłami prawa w Polsce mogą być między innymi konstytucja, ustawy, rozporządzenia. W innych systemach prawnych źródłem formalnym może być precedens sądowy, czyli rozstrzygnięcie zapadłe w konkretnej sprawie.

formalne źródła
prawa

źródła poznania
prawa

- Od źródeł prawa należy odróżnić **źródła poznania prawa**. Źródła poznania prawa to dokumenty podające treść aktualnie obowiązującego prawa. W dawnych czasach taki oficjalny charakter miały inskrypcje na kamiennych obeliskach. Dziś taką funkcję pełnią urzędowe publikatory (np. „Dziennik Ustaw RP”, por. tabela poniżej). Każdy akt prawny wymaga **promulgacji**, czyli ogłoszenia. Akt prawny wchodzi w życie dopiero po jego ogłoszeniu, chyba że ustawodawca wprowadzi *vacatio legis* (łac. próżnowanie ustawy), czyli okres między datą publikacji aktu prawnego a **implementacją** – momentem jego wejścia w życie, wdrożenia. Nieoficjalnymi źródłami poznania prawa mogą być zarówno podręczniki akademickie z dziedziny prawoznawstwa, jak i artykuły publicystyczne poświęcone zagadnieniom prawnym.

Miejsce ogłaszania aktów prawnych w Rzeczypospolitej Polskiej

Publikator urzędowy (organ promulgacyjny)	Opis
„Dziennik Ustaw RP”	Jest wydawany przez Prezesa Rady Ministrów. Publikowane są w nim: Konstytucja RP, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe, rozporządzenia z mocą ustawy, rozporządzenia, orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów publikowanych w „Dzienniku Ustaw RP”.
Dziennik Urzędowy „Monitor Polski”	Jest wydawany przez Prezesa Rady Ministrów. Zawiera umowy międzynarodowe niewymagające ratyfikacji, akty o charakterze wewnętrznym (uchwały Sejmu, Senatu, Zgromadzenia Narodowego, Rady Ministrów, zarządzenia Prezydenta RP i Prezesa Rady Ministrów) oraz orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów publikowanych w „Monitorze Polskim”.
dzienniki urzędowe ministrów i urzędów centralnych	Są wydawane przez ministrów i kierowników urzędów centralnych. Zawierają akty normatywne organu wydającego dziennik urzędowy, uchwały Rady Ministrów uchylające zarządzenia ministrów i kierowników urzędów centralnych, orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów publikowanych w tych dziennikach urzędowych.
wojewódzkie dzienniki urzędowe	Są wydawane przez wojewodów. Zawierają akty prawa miejscowego stanowione przez wojewodę, organy administracji niezespółonej, organy samorządu terytorialnego oraz akty Prezesa Rady Ministrów uchylające akty prawa miejscowego.

Publikator urzędowy (organ promulgacyjny)	Opis
„Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”	Jest wydawany przez Urząd Oficjalnych Publikacji w Luksemburgu w trzech seriach. Seria L (od łac. <i>leges</i> – przepisy prawa) zawiera akty prawne, umowy międzynarodowe oraz najważniejsze decyzje i uchwały organów UE. Seria C (od ang. <i>communications</i> – komunikaty) zawiera przede wszystkim projekty aktów prawnych, a także protokoły z posiedzeń i stanowiska organów UE. Seria S (od ang. <i>supplement</i> – suplement) zawiera zamówienie będące przedmiotem publicznego przetargu.

Liczba stron aktów prawnych (ustaw, rozporządzeń i umów międzynarodowych) opublikowanych w „Dzienniku Ustaw RP” w latach 1989–2016

Źródło: obliczenia własne na podstawie „Dziennika Ustaw RP”.

Ćwiczenia

1. Oblicz, ile czasu potrzebowałby obywatel zainteresowany prawem na przeczytanie aktów prawnych opublikowanych w ostatnim badanym roku, jeżeli czytałby z szybkością 25 stron na godzinę.
2. Nieznajomość prawa szkodzi (łac. *ignorantia iuris nocet*) – rozważ rzymską maksymę w stosunku do danych z wykresu.

Źródła prawa w Polsce

Akty prawne obowiązujące w Polsce dzielimy na dwie grupy. Są to **źródła prawa powszechnie obowiązującego** oraz **źródła prawa o charakterze wewnętrznym**. Najważniejszym aktem prawnym powszechnie obowiązującym jest Konstytucja RP. Określa ona hierarchię wszystkich źródeł prawa, do których należą ustawy, umowy międzynarodowe, rozporządzenia oraz akty prawa miejscowego. Cechą wyróżniającą akty prawa miejscowego spośród innych aktów prawa powszechnie obowiązującego jest terytorialne ograniczenie zakresu ich obowiązywania. Nie obowiązują one na terenie całego kraju, ale jedynie na obszarze działania organu, który dany akt wydał. Prawem powszechnie obowiązującym jest również prawo europejskie, któremu podlega nasze państwo od momentu wstąpienia do Unii Europejskiej.

Ćwiczenie

Praca z tekstem Konstytucji RP: Wyszukajcie odpowiednie artykuły Konstytucji RP, które regulują kwestię uchwał Rady Ministrów, zarządzenia Prezesa Rady Ministrów i zarządzenia ministrów oraz uchwał Sejmu i Senatu.

prawo powszechnie obowiązujące
a prawo wewnętrzne

Baza Sejmowa – Internetowy System Aktów Prawnych (<http://isap.sejm.gov.pl>) jest internetową wersją publikatorów urzędowych. Obejmuje całość stanowionego w Polsce prawa. Można tam znaleźć zarówno aktualne, jak i historyczne teksty i prześledzić kolejne nowelizacje danego aktu prawnego.

- Prawem o charakterze wewnętrznym są akty obowiązujące wewnątrz organów władzy publicznej (np. zarządzenia, uchwały, statuty, regulaminy). Katalog aktów prawa o charakterze wewnętrznym nie jest zamknięty. Konstytucja RP wymienia trzy takie akty: uchwały Rady Ministrów, zarządzenia Prezesa Rady Ministrów oraz zarządzenia ministrów. Akty prawne o charakterze wewnętrznym dotyczą zasad działania, struktury, sposobów obsadzania stanowisk czy procedur decyzyjnych w organach i agendach podległych organizacyjnie podmiotowi, który dany akt wydaje. Na pograniczu prawa powszechnie obowiązującego oraz wewnętrznego sytuuje się regulaminy Sejmu i Senatu. Określają one wewnętrzny porządek prac Sejmu i Senatu, tryb powoływania i działalności tych organów, a także sposób wykonywania wobec Sejmu i Senatu konstytucyjnych i ustawowych obowiązków organów państwa. Charakter wewnętrzny mają nieratyfikowane umowy międzynarodowe zawierane przez centralne i terenowe organy władzy publicznej (np. ministrowie, urzędy centralne, sejmiki województw czy rady powiatów). Umowy takie zatwierdza i wypowiada Rada Ministrów. Akty wewnętrzne są ustanawiane również przez organy samorządu terytorialnego. Takie akty dotyczą jednostek organizacyjnych podległych organom samorządowym. Przykładem może być uchwała rady gminy o uchwaleniu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Wszelkie akty prawne o charakterze wewnętrznym podlegają kontroli, co do ich zgodności z aktami prawa powszechnie obowiązującego. Kontrolę taką sprawuje Trybunał Konstytucyjny (w przypadku aktów prawa miejscowego kontrolą zajmuje się właściwy wojewoda).

Źródła prawa międzynarodowego

Normy prawa międzynarodowego powstają w toku różnorodnych procesów. Są skutkiem wojen, sojuszy oraz działania organizacji międzynarodowych. **Źródłami prawa międzynarodowego** w znaczeniu formalnym są: umowy międzynarodowe, zwyczaj międzynarodowy i ogólne zasady prawa uznane przez narody cywilizowane. Wyliczenie to nie jest jednak wyczerpujące. Powszechnie przyjmuje się, że źródłami prawa międzynarodowego w znaczeniu formalnym są także akty jednostronne państw oraz wiążące uchwały organizacji międzynarodowych. Mimo że orzeczenia sądów międzynarodowych i poglądy (doktryny) prawne nie są formalnymi źródłami prawa, to stanowią pomocniczy środek w ustalaniu norm prawa międzynarodowego.

Umowa międzynarodowa jest zgodnym oświadczeniem woli dwóch lub większej liczby podmiotów prawa międzynarodowego (państw, organizacji międzynarodowych), które rodzi uprawnienia i obowiązki na gruncie prawa międzynarodowego. Umowy międzynarodowe mogą być zapisane w formie traktatów, kart, paktów, konwencji i porozumień.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jakie dokumenty prawa międzynarodowego ratyfikowała Polska.

W prawie międzynarodowym nie istnieje hierarchia źródeł prawa tak jak w prawie polskim. W przypadku niezgodności bądź sprzeczności między różnymi źródłami stosuje się reguły inne niż ta wynikająca z paremii *lex superior derogat legi inferiori* (ustawa wyższej rangi uchyla ustawę rangi niższej). Zastosowanie ma na przykład reguła merytoryczna prymatu prawa szczególnego nad ogólnym (*lex specialis derogat legi generali*) albo reguła czasowa prymatu prawa późniejszego nad wcześniejszym (*lex posterior derogat legi priori*).

Podsumowanie lekcji

- **Źródłami prawa w znaczeniu formalnym** w Polsce są: Konstytucja RP, ratyfikowane umowy międzynarodowe, akty prawa europejskiego, ustawy, rozporządzenia z mocą ustawy, rozporządzenia oraz akty prawa miejscowego. ◀ s. 142
- **Źródłami prawa w znaczeniu instytucjonalnym** są organy, które tworzą prawo. Należą do nich: Sejm i Senat, Prezydent RP, Rada Ministrów, sądy i trybunały, organy samorządu terytorialnego oraz instytucje Unii Europejskiej. ◀ s. 142
- Podstawowym **źródłem poznania prawa** w Polsce jest „Dziennik Ustaw RP”, który od 2012 r. jest publikowany tylko w wersji elektronicznej. ◀ s. 142
- Akty prawne obowiązujące w Polsce dzielimy na **powszechnie obowiązujące i wewnętrzne**. Aktami prawa powszechnego są: Konstytucja RP, ratyfikowane umowy międzynarodowe, ustawy, rozporządzenia i akty prawa miejscowego. Aktami o charakterze wewnętrznym są m.in. niektóre uchwały Sejmu, Senatu i Rady Ministrów oraz zarządzenia Prezesa Rady Ministrów i zarządzenia ministrów. ◀ s. 144

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, na czym polega materialne, instytucjonalne, formalne i poznawcze rozumienie źródeł prawa.
2. Odszukaj akty prawne lub ich fragmenty określające uprawnienia następujących organów władzy i uzupełnij tabelę.

Organ	Fragment Konstytucji RP	Ustawa	Rozporządzenie
Prezydent RP			
Trybunał Konstytucyjny			
Narodowy Bank Polski			
Rzecznik Praw Obywatelskich			

3. Opracuj krótki akt prawny wypełniający wszystkie cechy dobrego prawa.
4. Wyszukaj akty prawne, które twoim zdaniem naruszają zasady dobrego prawa w Polsce.

5. Hierarchia aktów prawnych w Polsce

NA TEJ LEKCJI:

- prześledzisz hierarchię aktów prawnych w Polsce;
- poznasz różne tryby ratyfikacji umów międzynarodowych;
- scharakteryzujesz akty prawa wtórnego UE;
- omówisz zależności między ustawami a rozporządzeniami;
- porównasz zarządzenia z uchwałami.

Ratyfikowane umowy międzynarodowe

konstytucja ▶ Najważniejszym aktem prawnym w Polsce jest **konstytucja**. Wszystkie inne akty prawne muszą być z nią zgodne. O uchwaleniu lub zmianie konstytucji oraz ustaw decyduje parlament, czyli Sejm i Senat (por. schemat).

Źródła prawa według Konstytucji RP

Akt prawny powszechnie obowiązujący	Organ upoważniony do jego wydania	Akt prawny o charakterze wewnętrznym
konstytucja	Sejm i Senat	uchwała
ustawa	Zawierana przez rząd, ratyfikowana przez Prezydenta RP	
umowa międzynarodowa	Prezydent RP	zarządzenie
rozporządzenie z mocą ustawy	Rada Ministrów, Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji	uchwała
rozporządzenie	Prezes Rady Ministrów, ministrowie	zarządzenie
uchwała	sejmik województwa, rada powiatu, rada gminy (miasta)	uchwała
rozporządzenie	wojewoda	zarządzenie
zarządzenie	wójt, burmistrz, prezydent miasta, starosta, marszałek województwa	zarządzenie

Ratyfikacja (fr. *ratification*) – uroczysty sposób wyrażenia ostatecznej zgody na związanie się umową międzynarodową przez upoważniony do tego organ państwowy.

umowa międzynarodowa ▶ Kolejna w hierarchii aktów prawnych jest **umowa międzynarodowa**. Zawarcie umowy międzynarodowej leży w gestii rządu. Warunkiem obowiązywania umowy międzynarodowej na terytorium państwa polskiego jest jej **ratyfikacja**. Organem uprawnionym zarówno do ratyfikacji, jak i do wypowiedzania umów międzynarodowych jest Prezydent RP. W szczególnych kwestiach umowy międzynarodowe wymagają do ratyfikacji uprzedniej zgody parlamentu. Sejm może również podjąć uchwałę w sprawie przeprowadzenia referendum ogólnokrajowego zatwierdzającego zawarcie umowy międzynarodowej. Z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi muszą być zgodne wszystkie inne ustawy.

Rodzaje ratyfikowanych umów międzynarodowych w Polsce

Nazwa	Opis
ratyfikacja w trybie art. 89 ust. 1 Konstytucji RP	Prezydent RP ratyfikuje umowę po uzyskaniu zgody Sejmu i Senatu, wyrażonej w ustawie. Dotyczy to takich sytuacji, jak: 1) zawarcie pokoju, sojuszu czy układu politycznego lub wojskowego, 2) wolności, praw lub obowiązków obywatelskich określonych w Konstytucji, 3) członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w organizacji międzynarodowej, 4) znacznego obciążenia państwa pod względem finansowym, 5) spraw uregulowanych w ustawie lub w których Konstytucja RP wymaga ustawy.
ratyfikacja w trybie art. 89 ust. 2 Konstytucji RP	Prezes Rady Ministrów przedkłada Prezydentowi RP wniosek o ratyfikację, a wcześniej informuje o zamiarze złożenia takiego wniosku Sejm. Do ratyfikacji nie jest wymagana zgoda parlamentu.
ratyfikacja w trybie art. 90 ust. 1 Konstytucji RP	Prezydent RP ratyfikuje umowę po uzyskaniu zgody Sejmu i Senatu, wyrażonej w ustawie. Ustawa taka jest uchwalana przez Sejm większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz przez Senat większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów. Dotyczy to sytuacji, w której państwo polskie przekazuje organizacji lub organowi międzynarodowemu niektóre kompetencje organów władzy państwowej. W takiej sprawie można przeprowadzić referendum ogólnokrajowe. Uchwałę w tej kwestii podejmuje Sejm.

Źródło: opracowanie własne.

Rozdział III ŹRÓDŁA PRAWA

Art. 90.

1. Rzeczpospolita Polska może na podstawie umowy międzynarodowej przekazać organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach. [...]

Art. 91.

1. Ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy.
2. Umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową.
3. Jeżeli wynika to z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy konstytuującej organizację międzynarodową, prawo przez nią stanowiące jest stosowane bezpośrednio, mając pierwszeństwo w przypadku kolizji z ustawami.

Art. 92.

1. Rozporządzenia są wydawane przez organy wskazane w Konstytucji, na podstawie szczegółowego upoważnienia zawartego w ustawie i w celu jej wykonania. Upoważnienie powinno określać organ właściwy do wydania rozporządzenia i zakres spraw przekazanych do uregulowania oraz wytyczne dotyczące treści aktu.
2. Organ upoważniony do wydania rozporządzenia nie może przekazać swoich kompetencji, o których mowa w ust. 1, innemu organowi. [...]

Art. 94.

Organy samorządu terytorialnego oraz terenowe organy administracji rządowej, na podstawie i w granicach upoważnień zawartych w ustawie, ustanawiają akty prawa miejscowego obowiązujące na obszarze działania tych organów. Zasady i tryb wydawania aktów prawa miejscowego określa ustawa.

Źródło: Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, kiedy ratyfikowana umowa międzynarodowa jest ważniejsza od ustawy.
2. Wyjaśnij, co oznacza, że rozporządzenia i akty prawa miejscowego są aktami wykonawczymi.

Prawo Unii Europejskiej

prawo Unii Europejskiej

- Od 2004 r. w Polsce obowiązuje **prawo Unii Europejskiej** (tzw. **prawo wspólnotowe**). Polska stała się członkiem UE na mocy umowy międzynarodowej, jaką był traktat akcesyjny z 16 kwietnia 2003 r. Zgodnie z nim nasz kraj dobrowolnie przekazał część swojej suwerenności, również w zakresie stanowienia prawa. W związku z tym prawo europejskie jest nadrzędne nad prawem krajowym, ale według wykładni Trybunału Konstytucyjnego musi być zgodne z Konstytucją RP. Jednak nie jest to zgodne z zasadami pierwszeństwa ustalonymi w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości. Zgodnie z nimi organy państwa członkowskiego UE w razie konfliktu między normą prawa krajowego i normą prawa unijnego mają obowiązek pomijać prawo krajowe i stosować wyłącznie normę prawa unijnego.

Prawo wspólnotowe dzielimy na **pierwotne** (traktaty) oraz **wtórne** (instrumenty prawne przyjęte na podstawie traktatów). Akty wtórnego prawa wspólnotowego, obowiązujące w polskim porządku prawnym, zostały ujęte w art. 288 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (dawny art. 249 TWE) i obejmują pięć kategorii. Dzielimy je umownie na dwie grupy: 1) **hard law** (czyt. hard lo): rozporządzenia, dyrektywy, decyzje; 2) **soft law** (czyt. soft lo): opinie i zalecenia. Akty prawa wspólnotowego, tzw. *hard law*, są wiążące dla państw członkowskich, natomiast akty *soft law* nie są wiążące. Do grupy dokumentów niewiązących możemy również zaliczyć rozmaite raporty, sprawozdania grup eksperckich, „białe księgi”, listy itp. Oprócz tego istnieją jeszcze ogólne zasady prawa UE, orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości oraz prawo międzynarodowe. Źródłem poznania prawa wspólnotowego jest przede wszystkim „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej” (do 2003 r. nosił on nazwę „Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich”).

Akty prawne o mocy ustawy

- ustawa ► Podstawowym aktem normatywnym w Polsce jest **ustawa**. Uchwalanie ustaw odbywa się w trybie przewidzianym w Konstytucji RP i regulaminach Sejmu i Senatu. Ustawy muszą być zgodne z Konstytucją RP i ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi. Szczególną pozycję wśród ustaw zajmują **kodeksy**.

Kodeksy kompleksowo regulują stosunki społeczne składające się na określoną sferę życia.

W sytuacji stanu wojennego, gdy Sejm nie może zebrać się na posiedzenia, Prezydent RP na wniosek Rady Ministrów wydaje **rozporządzenia z mocą ustawy**. Rozporządzenie takie ma określony konstytucyjnie zakres i granice. Musi być zatwierdzone przez Sejm na jego najbliższym posiedzeniu.

◀ rozporządzenie z mocą ustawy

Akty wykonawcze

Rozporządzenie jest aktem prawnym wykonawczym, co oznacza, że jest wydawane na podstawie **upoważnienia ustawowego**, czyli szczegółowego upoważnienia przez uprawniony konstytucyjnie organ państwa i w celu wykonania ustawy. W polskim systemie prawnym rozporządzenia wydają:

- 1) Prezydent RP,
- 2) Rada Ministrów,
- 2) Prezes Rady Ministrów,
- 3) minister kierujący działem administracji rządowej,
- 4) przewodniczący komitetu wchodzący w skład Rady Ministrów,
- 5) Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji.

Rozporządzenia muszą być zgodne z aktami wyższego rzędu (konstytucją, umową międzynarodową i ustawą) i muszą dotyczyć tylko tych kwestii, które obejmuje nakaz lub uprawnienie zawarte w danej ustawie. Akt wyższego rzędu (np. ustawa) może nakazać lub upoważnić kilku ministrów lub jednego ministra w porozumieniu z innym (innymi) do wydania rozporządzenia. Organ, który otrzymał upoważnienie do wydania rozporządzenia, nie może go przekazać innemu organowi do wykonania.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jakie szczeble i organy samorządu terytorialnego funkcjonują w Polsce.

Akty prawa miejscowego

Specyficzne miejsce w hierarchii aktów prawnych zajmują **akty prawa miejscowego** wydawane przez jednostki samorządu terytorialnego, terenowe organy administracji rządowej (województwie) i organy administracji niezespołonej na podstawie i w granicach upoważnień zawartych w ustawie (delegacja ustawowa). Są to akty prawne powszechnie obowiązujące. W przeciwieństwie do innych aktów prawnych mają moc obowiązującą o ograniczonym zakresie przestrzennym – obowiązują na terenie gminy, powiatu lub województwa. Według kryterium podstawy prawnej możemy wyróżnić akty prawa miejscowego o charakterze wykonawczym, porządkowym i ustrojowo-organizacyjnym. Akty prawa miejscowego o charakterze wykonawczym wydaje się na podstawie delegacji szczególnej. Jest ona zawarta w przepisach ustaw merytorycznych. Akty prawa miejscowego o charakterze porządkowym i ustrojowo-organizacyjnym wydaje się na podstawie delegacji generalnej. Znajduje się ona w ustawach ustrojowych.

◀ akty prawa miejscowego

Przykłady delegacji aktów prawa miejscowego

Delegacja generalna (upoważnienie generalne)	Delegacja szczegółowa (upoważnienie szczegółowe)
Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym	Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych
Art. 40. 1. Na podstawie i w granicach upoważnień zawartych w ustawach rada powiatu stanowi akty prawa miejscowego obowiązujące na obszarze powiatu. 2. Akty prawa miejscowego stanowiące są w szczególności w sprawach: 1) wymagających uregulowania w statucie, 2) porządkowych, o których mowa w art. 41, 3) szczególnego trybu zarządzania mieniem powiatu, 4) zasad i trybu korzystania z powiatowych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej.	Art. 5. 1. Rada gminy, w drodze uchwały, określa wysokość stawek podatku od nieruchomości, z tym że stawki nie mogą przekroczyć rocznie: 1) od gruntów: a) związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej, bez względu na sposób zakwalifikowania w ewidencji gruntów i budynków – 0,62 zł od 1 m² powierzchni, b) pod wodami powierzchniowymi stojącymi lub wodami powierzchniowymi płynącymi jezior i zbiorników sztucznych – 4,58 zł od 1 ha powierzchni [...].

Ze względu na podmiot wydający akty prawa miejscowego możemy wyróżnić uchwały i zarządzenia. **Uchwały** są aktami wydawanymi przez organy wieloosobowe, inaczej kolegialne. Uchwalanie tych aktów odbywa się poprzez głosowanie stosowną większością głosów. Organami kolegialnymi są w tym kontekście rady gmin (miast), powiatów i sejmików województw. **Zarządzenia** mają przede wszystkim charakter wykonawczy lub porządkowy i odnoszą się do spraw szczegółowych. Są one wydawane przez organ jednoosobowy. Mogą je wydawać wójtowie, burmistrzowie, prezydenci miast oraz starostowie i marszałkowie województw.

Podsumowanie lekcji

- s. 146 ▶ ■ Najwyższym aktem prawnym w Polsce jest **Konstytucja RP** – wszystkie inne akty prawne muszą być z nią zgodne.
- s. 146 ▶ ■ **Umowy międzynarodowe** w większości wymagają ratyfikacji. W zależności od rangi umowy międzynarodowej ratyfikacji dokonuje tylko Prezydent RP lub też wymagana jest dodatkowo zgoda parlamentu wyrażona w ustawie.
- s. 148 ▶ ■ **Prawo Unii Europejskiej** jest nadrzędne względem prawa krajowego. Wtórny prawem europejskim są rozporządzenia, dyrektywy, decyzje, zalecenia i opinie organów unijnych.
- s. 148 ▶ ■ **Ustawa** jest podstawowym aktem prawnym w Polsce. Szczególnym przykładem ustawy są kodeksy kompleksowo regulujące stosunki społeczne w określonej sferze życia.
- s. 149 ▶ ■ **Rozporządzenie Prezydenta RP z mocą ustawy** jest wyjątkowym aktem prawnym, wydawanym tylko w szczególnych okolicznościach.
- s. 149 ▶ ■ **Rozporządzenia** są aktami wykonawczymi i wymagają upoważnienia ustawowego (delegacji ustawowej).

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przedstaw hierarchię aktów prawnych w Polsce.
2. Omów trzy rodzaje umów międzynarodowych wymagających ratyfikacji.
3. Scharakteryzuj akty wtórnego prawa UE.
4. Wyjaśnij specyfikę aktów prawa miejscowego jako aktów prawa powszechnie obowiązującego.

Propozycje projektów edukacyjnych

Myśliciele na temat prawa

Przygotujcie serię plakatów z cytataми wypowiedzi wybitnych myślicieli na temat prawa. Opracujcie je graficznie. Wykorzystajcie m.in. stwierdzenie Cyncerona: „Oddajemy się w niewolę prawa, aby zachować wolność”.

Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj

- B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2010.
- R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2005.
- T. Chauvin, T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2019.
- W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2004.
- L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2009.
- Kompendium wiedzy o społeczeństwie, państwie i prawie*, red. M. Kordela, Warszawa–Poznań 2020.
- M. Koszowski, *Anglosaska doktryna precedensu. Porównanie z polską praktyką orzeczniczą*, Warszawa 2009.
- L. Morawski, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2004.
- J. Nowacki, Z. Tobor, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2016.
- J. Oniszczyk, *Filozofia i teoria prawa*, Warszawa 2008.
- M. Podsiadło, *Prawo konstytucyjne. Repetytorium*, Warszawa 2012.
- Proces prawotwórczy w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, przyg. I. Chojnacka, Warszawa 2011.
- Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, pod red. P. Sarneckiego, Warszawa 2014.
- Słownik myśli społeczno-politycznej*, Bielsko-Biała 2004.
- Spółczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2007.
- P. Sarnecki, *Prawo konstytucyjne RP*, Warszawa 2008.
- R. Tokarczyk, *Współczesne kultury prawne*, Kraków 2000.
- Zasada pierwszeństwa prawa Unii Europejskiej w praktyce działania organów władzy publicznej RP*, red. M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, Wrocław 2015.

II. PROPEDEUTYKA PRAWA – POWTÓRZENIE

1. Prawo jako system norm

- s. 126 **System prawa** to całokształt norm prawnych obowiązujących w danym państwie w określonym czasie. Wyróżniamy system **prawa stanowionego** (kontynentalnego), **precedensowego** (anglosaskiego), **zwyczajowego** i **religijnego** (wyznaniowego). W Polsce obowiązuje system prawa stanowionego ukształtowany pod wpływem **prawa rzymskiego** oraz doktryny **pozytywizmu prawniczego**. Pozytywizm prawniczy oznacza, że państwo jest twórcą prawa, ale na system prawa składają się nie tylko normy prawne,
- s. 128 lecz także zasady prawa i standardy etyczne. **Norma prawna** jest regułą zachowania określającą, w jaki
- s. 129 sposób powinien postąpić ten, którego norma dotyczy. Normy prawne podlegają **wykładni**, czyli interpretacji. Prawo pełni wiele funkcji. Wyróżniamy m.in. jego **funkcje stabilizacyjne** i **dynamizacyjne**. Skutkiem funkcji stabilizacyjnych jest utrwalanie istniejącego stanu relacji międzyludzkich, ekonomicznych, politycznych i kulturowych. Skutkiem funkcji dynamizacyjnych jest dokonywanie zmian w ramach tych stosunków.

2. Podstawowe zasady systemu prawa

- s. 131 **Zasadami prawa** nazywamy wytyczne jego funkcjonowania. Wpływają one na cały system prawa lub
- s. 132 jego gałąź. **Hierarchiczność prawa** to zasada określająca relacje wyższości (zwierzchnictwa) lub niższości (podporządkowania) danej normy prawnej. Najwyższym źródłem prawa w państwie demokratycznym jest wola narodu wyrażona w ustawie zasadniczej. Wszystkie inne normy prawne powinny wywodzić się z konstytucji i służyć jej urzeczywistnieniu. **Spójność prawa** ma miejsce wtedy, gdy normy prawne nie są ze sobą sprzeczne. **Zupełność prawa** oznacza, że w systemie prawnym nie ma luk oraz że prawo reguluje ważne dziedziny życia społecznego. **Zasada praworządności** (rządów prawa, państwa prawa) jest podstawą państwa demokratycznego. Oznacza ona przede wszystkim, że władza w państwie działa w granicach prawa. W państwie prawa obywatelowi wolno wszystko to, czego prawo mu nie zabrania, a organom państwa wolno tylko tyle, na ile prawo im zezwala. W państwie prawa powinny być respektowane prawa człowieka.

3. Systematyka prawa

- s. 136 **Prawo pozytywne** (stanowione, pisane) ma swoje źródło w działalności człowieka, za jego nieprzestrzeganie grożą sankcje prawne narzucone przez państwo. Przeciwnieństwem prawa pozytywnego jest **prawo natury** (naturalne, boskie, niepisane). Obowiązuje ono niezależnie od woli ludzkiej. Źródłem prawa natury może być wyznawany system wartości lub system wierzeń religijnych. Ze względu na zakres podmiotowy prawa dzielimy je na prawo publiczne i prawo prywatne. **Prawo publiczne** odnosi się do interesu państwa, regulując relacje między organami władzy oraz między organami władzy a obywatelami (np. prawo konstytucyjne, prawo karne).
- s. 137 **Prawo prywatne** odnosi się do relacji między obywatelami (np. prawo cywilne, prawo rodzinne). Ze względu na zasięg obowiązywania wyróżniamy prawo międzynarodowe publiczne, prawo Unii Europejskiej, prawo krajowe (wewnętrzne) oraz prawo lokalne (miejscowe).
- s. 138 **Prawem materialnym** są normy dotyczące stosunków społecznych, za których naruszenie wyznaczono sankcje. **Prawem formalnym** (procesowym) jest z kolei zespół norm regulujących sposób urzeczywistnienia norm prawa materialnego.

4. Źródła prawa

Prawo ma swoje **źródła materialne** we wszelkich okolicznościach kulturowych, politycznych i ekonomicznych czy religijnych. Instytucje stanowiące prawo, czyli parlament, sądy i trybunały, są **instytucjonalnymi źródłami prawa**. Stanowione przez nie prawo przybiera postać **formalnych źródeł prawa**, czyli ustaw czy rozporządzeń. Są one publikowane w urzędowych publikatorach (np. „Dzienniku Ustaw RP”), nazywanych **źródłami poznania prawa**. Prawo obowiązujące w Polsce dzielimy na powszechnie obowiązujące i wewnętrznie obowiązujące. Do **aktów prawa powszechnie obowiązujących** zaliczamy Konstytucję RP, ratyfikowane umowy międzynarodowe, ustawy, rozporządzenia z mocą ustawy, rozporządzenia i akty prawa miejscowego. **Akty prawa wewnętrznie obowiązujące** to zarządzenia, uchwały, statuty i regulaminy. Dotyczą one wewnętrznych procedur decyzyjnych, zasad działania i struktury instytucji, które je stanowią.

s. 141

s. 142

s. 143

s. 144

5. Hierarchia aktów prawnych w Polsce

Najwyższym aktem prawnym w Polsce jest ustawa zasadnicza, czyli **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** Kolejnymi w hierarchii aktami są **ratyfikowane umowy międzynarodowe**. Ratyfikacji zwykłych umów dokonuje Prezydent RP. Natomiast jeżeli umowa dotyczy kwestii szczególnych, takich jak: zawarcie pokoju, sojuszu, praw obywatelskich, członkostwa Polski w organizacji międzynarodowej, znacznego obciążenia finansowego państwa, lub jeżeli jej ratyfikacja wiązałaby się z przekazaniem organizacji międzynarodowej części kompetencji organów władzy państwowej, to jest wymagana zgoda Sejmu i Senatu wyrażona w formie ustawy. W wyniku akcesji Polski do UE na terenie kraju obowiązuje również **prawo unijne** (wspólnotowe). Prawo krajowe musi być zgodne z prawem Unii Europejskiej. Podstawowym aktem prawnym w Polsce jest **ustawa**. Szczególnym aktem prawnym jest **rozporządzenie z mocą ustawy**. Do wydania takiego aktu prawo ma Prezydent RP w sytuacji stanu wojennego. Na podstawie ustaw są wydawane **rozporządzenia** oraz są stanowione **akty prawa miejscowego** (zarządzenia i uchwały).

s. 146

s. 148

s. 148–
149

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ! (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij różnice pomiędzy legalistyczną, oportunistyczną i konformistyczną postawą wobec prawa.
2. Uporządkuj podane rodzaje aktów prawa w kolejności od najważniejszego.

uchwała rady gminy, rozporządzenie Prezydenta RP z mocą ustawy,
dyrektywa Komisji Europejskiej, Kodeks karny, ustawa zasadnicza, traktat lizboński,
rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki

3. Uzupełnij tabelę i podaj właściwe funkcje prawa.

Funkcja prawa	Nazwa
Zapobiega negatywnym skutkom klęsk żywiołowych, postępu cywilizacyjnego, zachowań ludzkich, np. prawo o stanach nadzwyczajnych.	
Organizuje aparat przymusu państwowego w celu obrony wartości chronionych przez prawo, np. prawo karne.	
Rozdziela dobra i reguluje zasady obrotu gospodarczego, np. prawo podatkowe.	
Umożliwia powrót do normalnego życia jednostkom, które naruszyły zasady współżycia społecznego, np. prawo penitencjarne.	

4. Wyjaśnij znaczenie rzymskich paremii.
 - a) *Lex superior derogat legi inferiori.*
 - b) *Lex specialis derogat legi generali.*
 - c) *Lex posterior derogat legi inferiori.*
 - d) *Ignorantia iuris nocet.*
 - e) *Lex retro non agit.*

5. Zapoznaj się z fragmentami wybranych kodeksów prawa i dokonaj ich klasyfikacji ze względu na podział treściowy i merytoryczny.

Przykład 1.

Art. 9. Organy administracji publicznej są obowiązane do należytego i wyczerpującego informowania stron o okolicznościach faktycznych i prawnych, które mogą mieć wpływ na ustalenie ich praw i obowiązków będących przedmiotem postępowania administracyjnego. Organy czuwają nad tym, aby strony i inne osoby uczestniczące w postępowaniu nie poniosły szkody z powodu nieznajomości prawa, i w tym celu udzielają im niezbędnych wyjaśnień i wskazówek.

Art. 10. § 1. Organy administracji publicznej obowiązane są zapewnić stronom czynny udział w każdym stadium postępowania, a przed wydaniem decyzji umożliwić im wypowiedzenie się co do zebranych dowodów i materiałów oraz zgłoszonych żądań.

Przykład 2.

Art. 25. § 1. Nie popełnia przestępstwa, kto w obronie koniecznej odpiera bezpośredni, bezprawny zamach na jakiekolwiek dobro chronione prawem.

§ 2. W razie przekroczenia granic obrony koniecznej, w szczególności gdy sprawca zastosował sposób obrony niewspółmierny do niebezpieczeństwa zamachu, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

§ 2a. Nie podlega karze, kto przekracza granice obrony koniecznej, odpierając zamach polegający na wdarciu się do mieszkania, lokalu, domu albo na przylegający do nich ogrodzony teren lub odpierając zamach poprzedzony wdarciem się do tych miejsc, chyba że przekroczenie granic obrony koniecznej było rażące.

§ 3. Nie podlega karze, kto przekracza granice obrony koniecznej pod wpływem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu.

Przykład 3.

Art. 10. W sprawach, w których zawarcie ugody jest dopuszczalne, sąd dąży w każdym stanie postępowania do ich ugodowego załatwienia, w szczególności przez nakłanianie stron do mediacji.

Art. 11. Ustalenia wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa wiążą sąd w postępowaniu cywilnym. Jednakże osoba, która nie była oskarżona, może powoływać się w postępowaniu cywilnym na wszelkie okoliczności wyłączające lub ograniczające jej odpowiedzialność cywilną.

Przykład 4.

Art. 78. § 1. Wynagrodzenie za pracę powinno być tak ustalone, aby odpowiadało w szczególności rodzajowi wykonywanej pracy i kwalifikacjom wymaganych przy jej wykonywaniu, a także uwzględniało ilość i jakość świadczonej pracy.

§ 2. W celu określenia wynagrodzenia za pracę ustala się, w trybie przewidzianym w art. 771–773, wysokość oraz zasady przyznawania pracownikom stawek wynagrodzenia za pracę określonego rodzaju lub na określonym stanowisku, a także innych (dodatkowych) składników wynagrodzenia, jeżeli zostały one przewidziane z tytułu wykonywania określonej pracy.

6. Zapoznaj się z rozporządzeniem Ministra Klimatu i wykonaj zadania.

Warszawa, dnia 26 sierpnia 2020 r.
Poz. 1457

**ROZPORZĄDZENIE
MINISTRA KLIMATU**

z dnia 29 lipca 2020 r.
w sprawie wzoru raportu

Na podstawie art. 25 ust. 7 ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r. o gospodarce opakowaniami i odpadami opakowaniowymi (Dz. U. z 2020 r. poz. 1114) zarządza się, co następuje:

§ 1. Określa się wzór raportu obejmującego informacje dotyczące funkcjonowania porozumienia zawartego między organizacją samorządu gospodarczego reprezentującą grupę przedsiębiorców wprowadzających produkty w opakowaniach wielomateriałowych albo środki niebezpieczne w opakowaniach, w tym środki ochrony roślin, a marszałkiem województwa, stanowiący załącznik do rozporządzenia.

§ 2. Traci moc rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 4 marca 2015 r. w sprawie wzoru raportu (Dz. U. poz. 319).

§ 3. Rozporządzenie wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.

Minister Klimatu: M. Kurtyka

- a) Wskaż w treści rozporządzenia delegację ustawową.
- b) Podaj datę promulgacji i implementacji aktu prawnego.

7. Zapoznaj się tekstem źródłowym i wykonaj polecenia.

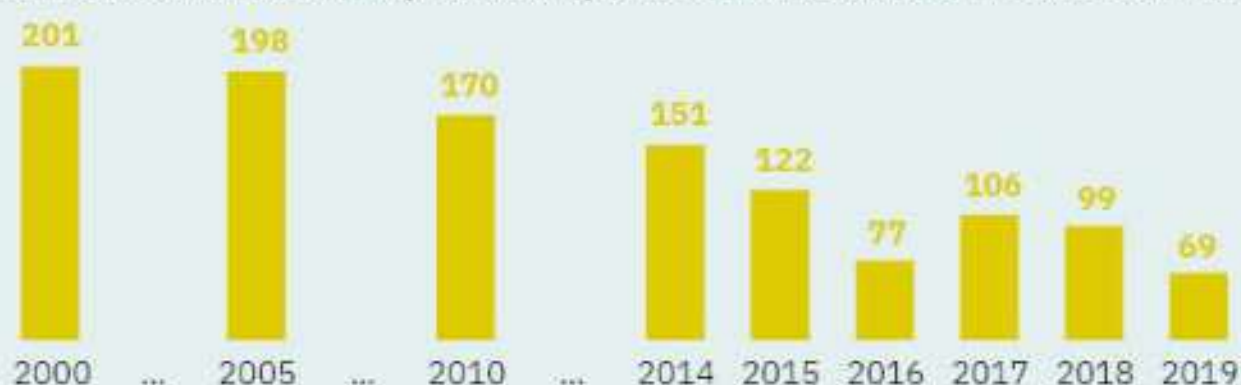
Art. 96¹

Osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad małoletnim zakazuje się stosowania kar cielesnych.

- a) Wskaż gałąź prawa i rodzaj aktu prawnego, z którego pochodzi ten artykuł.
- b) Określ adresata opisanej normy prawnej.

8. Przeanalizuj wykresy i wykonaj polecenia.

Średni okres prac nad ustawą (od wpłynięcia do Sejmu do podpisu Prezydenta RP; w dniach)

Źródło: obliczenia na podstawie www.sejm.gov.pl.

Odsetek projektów ustaw, dla których brak udokumentowanych konsultacji publicznych oraz dla których brak odniesienia się autorów projektu do nadesłanych opinii (w proc.)

Źródło: obliczenia własne na podstawie www.rcl.gov.pl.

*RCL – Rządowe Centrum Legislacji.

- Podaj, o ile zmienił się średni czas prac nad ustawą w badanym okresie.
- Wskaż rok, w którym:
 - najwięcej ustaw było poddanych konsultacjom publicznym,
 - autorzy projektów ustaw najczęściej odnosili się do nadesłanych opinii.
- Rozważ, czy tempo stanowienia prawa przez władzę ustawodawczą jest korzystne czy niekorzystne dla systemu prawa w Polsce. Wykorzystaj dane z wykresów.

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Oceń jakość prawa stanowionego w Polsce.

Na podstawie poniższych tekstów oceń jakość prawa stanowionego w Polsce.

Dobrego prawa nie pisze się przez przypadek

Od dawna już parlament nie jest areną racjonalnego samookreślenia. Stał się manufakturą prawa, w której wszystko da się wyprodukować. Prawo przestało wyrażać reguły rozumu (logosu) umożliwiające kształtowanie ładu społecznego. Prawem jest to, co większość za prawo uznaje. Tymczasem prawo powinno powstawać w trybie konstytucyjnie przewidzianym, materialnie być zgodne z kon-

stytucją, a przy tym spełniać wymóg racjonalności. Powinno służyć efektywnej realizacji stawianych celów. Wymóg ten jest niemożliwy do realizacji, gdy prawo pisane jest na kolanie, gdy w procesie legislacyjnym w sposób powierzchowny dokonuje się oceny skutków regulacji, gdy niedomaga legislacyjna ocena skutków regulacji. W rezultacie, może i Sejm chce dobrze, a wychodzi jak zawsze. Wychodzi jak zawsze, bo nie może wyjść inaczej. Jeżeli projektodawca nie wie, czym ma skutkować przyjmowana regulacja prawna, jeżeli posłowie w owczym pędzie głosują projekty ustaw, dziesiątki do nich poprawek, często na dodatek mechanicznie zablokowanych (poprawki rządowe versus poprawki opozycji). Skoro posłowie nie wiedzą, nad czym głosują, to głosują nad byle czym. Tak jak Sejm nie jest zainteresowany poznaniem skutków podejmowanych regulacji prawnych, tak też nie jest zainteresowany ewaluacją prawa, badaniem, jakie konsekwencje wywołuje ustawa już obowiązująca, czy odpowiada ona temu, co Sejm chciał osiągnąć, aby w razie konieczności przeprowadzić niezbędną korektę legislacyjną. Właściwością Sejmu jest nieustanne modyfikowanie swego dzieła, z absurdalnym zmienianiem ustaw, których prezydent nie zdążył podpisać, a przecież z samym pojęciem „prawo” wiąże się reguły stałości. Ma miejsce przypadkowe, bezrefleksyjne zmienianie prawa, często tylko po to, aby coś uchwalić. Jak trafnie przypomina się w raporcie, odnotowujemy zjawisko nadmiaru ustaw, regulowania zagadnień, które nie wymagają regulacji prawnych, a w konsekwencji, z jednej strony ograniczających zdolność efektywnego działania, a z drugiej strony – narażających obywateli na negatywne następstwa prawne. Prawo tworzone jest nie z myślą o wszystkich, aby w sposób generalny uregulować dany zakres stosunków społecznych, ale ze względów partykularnych, pod kątem załatwienia konkretnej sytuacji faktycznej (np. tzw. ustawy specjalne). Tworzone jest po to, aby konkretne podmioty mogły coś uzyskać bądź coś stracić, jak na przykład objęcie podstawową stawką podatku VAT wody, a obniżoną chipsów, zaliczenie zakładów przemysłowych na warszawskim Targówku do łódzkiej strefy ekonomicznej czy tzw. afera alkoholowa z lat 1989/1990 w całej rozciągłości mająca wymiar legislacyjny. W tym zakresie niewiele w Polsce się zmienia.

dr hab. Jacek Zaleśny, konstytucjonalista, Uniwersytet Warszawski

Rządy chcą wdrożyć w czasie jednej kadencji jak najwięcej własnych rozwiązań

Tym razem w raporcie PRP przedstawiono ranking najbardziej grzesznych ustaw. Ale zarówno w przypadku samych grzechów, jak i „grzeszników” (ustaw), kolejność musi być dość arbitralna ze względu na nieostre wskaźniki. Nie to jednak powinno być celem debaty wokół stanu polskiego prawa. Ranking korzysta z siedmiu wskaźników, przyjmujących wartość 1 (grzech lekki) lub 2 (ciężki). Za trzecią wartość należy uznać brak grzechu, a więc wartość zero. Mamy zatem skalę od 0 do 14. Raport nie pokazuje jednak pełnego obrazu cnoty legislacyjnej, ale ogranicza się – tak jak poprzednio – do ustaw istotnych dla przedsiębiorców (około 40% wszystkich), i to nie z całej kadencji, lecz wybranych kilkunastu miesięcy. Abstrahuje się tu od cyklu politycznego i efektu nieciągłości rządów między kadencjami. A ten ostatni czynnik jest dobrze widoczny choćby na wykresie z poprzedniego raportu, pokazującym „zahamowanie produkcji” w pierwszym roku kadencji 2011–2015, jedynej będącej kontynuacją poprzednich czterech lat. Już sam ten fakt pozwala przypuszczać, że tempo uchwalania prawa ma u podłoża pośpiech polityczny. Rządy chcą wdrożyć w czasie jednej kadencji jak najwięcej własnych rozwiązań. Pierworodnym grzechem polskiej legislacji byłby więc niedostatek kontynuacji, na rzecz realizacji programów partyjnych. Odpowiedź na pytanie o to, czy uchwała się zbyt wiele czy może zbyt mało przepisów, zależy od akceptowanej „normy produkcyjnej”. Ponad 80 proc. ustaw to nowelizacje, i to często wielokrotne nowelizacje tych samych ustaw. Mamy więc do czynienia z błędnym kołem. Presja na dokonanie licznych korekt polityki publicznej w czasie

jednej kadencji sprawia, że świętością stają się jak najszybsze terminy. To ta pokusa prowadzi do pośpiechu, a więc grzechu nr 4. On z kolei sprawia, że unika się konsultacji lub je pozoruje (grzech nr 1), stosując w tym celu tryb poselski dla projektów rządowych (grzech nr 3) czy ujawniając gotowe projekty w ostatniej chwili (grzech nr 2). W pośpiechu popełnia się rzecz jasna błędy, które ujawnia dopiero praktyka i które później koryguje się kolejnymi nowelizacjami (grzech nr 7). Mechanizm ten nie dotyczy tylko bieżącej kadencji, lecz jest też efektem kumulacji wcześniejszych błędów i ich korekt. Tempo staje się coraz szybsze. Bardzo istotny jest grzech nr 5. Dowodzi on bowiem słabości programowej rządu w pewnych obszarach polityki. Nadal jednak mamy do czynienia głównie z diagnozą, a rekomendacje to zbiór pobożnych życzeń, skądinąd zbieżnych dla różnych opracowań. Na razie bowiem autorzy oczekują od instytucji, by dokonały rachunku sumienia, wyznały żal za grzechy i postanowiły poprawę. Dopóki na horyzoncie grzeszników nie zamajaczy wizja piekła, trudno oczekiwać, by wezwania te zrobiły na nich wrażenie.

dr Agnieszka Dudzińska, Instytut Studiów Politycznych PAN

Legislatorzy wpadli w nieokiełznany pęd tworzenia nowych przepisów

Jakość stanowienia prawa w Polsce jest bardzo niska i trudno nie zgodzić się z diagnozą Pracodawców RP, że jest to jedna z największych barier w rozwoju polskiej gospodarki. Wydaje się, że udawane konsultacje, wrzutki poselskie, projekty ważnych ustaw pisane na kolanie itp. przestały być już tylko epizodycznymi wybrykami legislatorów, a raczej stały się naturalnym elementem procesu stanowienia prawa w Polsce. Co gorsza, wydaje się, że z roku na rok sytuacja się pogarsza. O ile jeszcze kilka lat temu oburzaliśmy się, że posłowie musieli głosować nad wielostronicowym projektem ustawy, którego nawet nie mieli czasu przeczytać, o tyle dzisiaj jest to na tyle częsta praktyka, że stała się rutyną, media nawet już o takich przypadkach nie informują. Prawodawcy stosują takie praktyki tak często, że obywatele nie mieli wyjścia – musieli się do tego przyzwyczaić. Dlaczego standardy procesów legislacyjnych tak się obniżają? Naszym zdaniem główną przyczyną jest po prostu rosnąca nadprodukcja prawa. Z naszych obliczeń, które prowadzimy w ramach projektu BarometrPrawa.pl, wynika, że jeszcze dziesięć lat temu w Polsce wprowadzano rocznie około 15 tys. stron maszynopisu nowych przepisów (ustaw i rozporządzeń). Wydawało się wówczas, że toniemy w gąszczu nowego prawa i sytuacja wymyka się spod kontroli, bo jeszcze w latach 90. liczba ta nie przekraczała 10 tys. Obecnie przyjmujemy rocznie już około 30 tys. stron przepisów – dwa razy więcej niż dekadę temu – i z dzisiejszej perspektywy produkcja prawa na poziomie 15 tys. stron wydaje się szczytem marzeń. Legislatorzy – czy to w parlamencie czy ministerstwach – czują wewnętrzny imperatyw, żeby tworzyć jak najwięcej nowego prawa. Działając w dobrej wierze, chcą regulować każdy drobny, nieuregulowany dotąd obszar życia obywateli oraz odpowiedzieć stosownymi przepisami na każde potencjalne zdarzenie ze świata realnego. Poseł czy urzędnik często jest przekonany, że im więcej ustaw czy rozporządzeń stworzy, tym lepiej zostanie oceniona jego praca. Legislatorzy wpadli w ten sposób w nieokiełznany pęd tworzenia nowych przepisów. Skoro statystycznie produkują rocznie kilka razy więcej prawa niż kiedyś, trudno się dziwić, że nie starcza im czasu, żeby poddać dany projekt pod rzetelne konsultacje, w sposób transparentny wytłumaczyć obywatelom, jak powstawały dane przepisy czy umożliwić obywatelom dostosowanie się do nowych regulacji.

Przemysław Polaczek, partner zarządzający w Grant Thornton

Źródło: „Dziennik Gazeta Prawna”, 23.06.2018,
<http://link.operon.pl/1r> (dostęp: 29.03.2021).

III. Prawa człowieka

- ▶ Geneza idei praw człowieka
- ▶ Klasyfikacja praw człowieka
- ▶ Przestrzeganie praw człowieka we współczesnym świecie
- ▶ System ochrony praw człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych
- ▶ System ochrony praw człowieka Rady Europy
- ▶ System ochrony praw człowieka w ramach UE i OBWE
- ▶ Organizacje pozarządowe w ochronie praw człowieka
- ▶ Polski system ochrony praw człowieka

1. Geneza idei praw człowieka

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz ideę praw człowieka;
- poznasz cechy praw człowieka;
- scharakteryzujesz europejski rodowód praw człowieka.

Ćwiczenie

Wymieńcie znane wam prawa człowieka, a następnie stwórzcie w klasie listę 10 fundamentalnych praw. Ustalcie ją w drodze współpracy.

Idea praw człowieka

prawa człowieka ► **Prawa człowieka** przysługują każdemu człowiekowi bez względu na rasę, kolor skóry, wyznanie, poglądy, płeć, język, narodowość czy pochodzenie społeczne. Na co dzień dla większości ludzi najbardziej istotne są te wartości, które dotyczą spraw osobistych i mają wąski zakres. Czasem jednak zwykłym ludziom odbiera się prawo do godnego życia. Mogą oni stać się ofiarami czystek etnicznych, prześladowań politycznych, masowych egzekucji i terroru. Dopiero wtedy, gdy znika względne bezpieczeństwo, prawa człowieka nabierają znaczenia dla zwykłych ludzi. Współczesna koncepcja praw człowieka ma zatem za zadanie chronić jednostki przed nadużyciami władzy.

Nie potrzebujemy pojęcia praw człowieka, aby wiedzieć i móc powiedzieć, że dane rzeczy są złe. Potrzebujemy jednak powodu, aby się im przeciwstawić. Jeśli rzeczywistość łamie prawa człowieka, to dlaczego powinniśmy wziąć stronę prawa człowieka, nie zaś stronę rzeczywistości? Skąd mamy wiedzieć, że mamy do czynienia z którymś z praw człowieka? Takie mające nas prowokować pytania zostały postawione przez filozofa Jeana Améry, który ocalał z obozu koncentracyjnego Auschwitz. Zastanawiał się on nad tym, czy naziści nie mieli racji, skoro byli silniejsi. Być może ludzie nie mają żadnych praw. Być może wszystkie pojęcia moralne są zwyczajną modą. Czy nie taka jest prawda o historii? Ostatecznie, klasyczna cywilizacja grecka została zbudowana na niewolnictwie i masakrach. Czy niemieccy naziści byli inni?

Źródło: M. Freeman, *Prawa człowieka*, Warszawa 2007, s. 9.

Ćwiczenie

Podajcie pod dyskusję kontrowersyjne pytania stawiane przez francuskiego filozofa Jeana Améry'ego, o których mowa w tekście źródłowym.

1. Czy osobiste doświadczenia filozofa mogły mieć wpływ na stawiane przez niego pytania? Uzasadnij swoją odpowiedź.
2. Jak wyglądałby świat, w którym ludziom nie przysługiwałyby żadne prawa?
3. Dlaczego w ogóle filozof stawia przed nami tak trudne pytania?

Źródła idei praw człowieka

Źródła idei praw człowieka, a więc ich narodziny i rozwój, wywodzą się z kręgu cywilizacji europejskiej. Jej wyznacznikiem w dużej mierze były rzymskie rozumienie prawa oraz myśl judeochrześcijańska. Przede wszystkim jednak prawa człowieka wiążą się z ideą prawa naturalnego, które jest pojmowane w różny sposób.

źródła praw człowieka

Prawa człowieka należą do szczególnej kategorii praw, które nie wymagają uzasadnienia. Jeżeli naruszymy prawo, powinniśmy zostać ukarani. Nie można nas jednak pozbawić godności osobistej i praw podstawowych. To nie oznacza, że prawa człowieka obowiązują bezwzględnie w każdej sytuacji. Mogą podlegać ograniczeniom, w wyjątkowych, z góry określonych wypadkach (przykłady podano w tabeli).

Ustawowe przypadki ograniczenia praw człowieka na określony czas

- stan wyjątkowy (wojna, zamieszki, klęska żywiołowa)
- bezpieczeństwo i porządek publiczny
- ochrona zdrowia i moralność publiczna
- ochrona środowiska naturalnego

Prawa człowieka to **prawa naturalne**. Obowiązują niezależnie od ich potwierdzenia przez władzę państwową. Mają też charakter **powszechny** (uniwersalny), czyli są takie same dla wszystkich ludzi na świecie bez względu na pochodzenie, kolor skóry, narodowość, płeć, wyznawaną religię, wiek, zamożność czy jakiegokolwiek inne kryterium.

cechy praw człowieka

Niektóre prawa moralne można nabyć, ale prawa człowieka są **przyrodzone**. Przynależą każdej istocie ludzkiej od momentu narodzin do naturalnej śmierci.

Prawa człowieka są też **nienaruszalne**, to znaczy, że władza nie może jednostce ich odebrać. Należy to rozumieć w następujący sposób. Po pierwsze, każda władza jest ograniczona. Po drugie, każda jednostka ma pewną sferę autonomii, do której nie ma dostępu żadna władza. Po trzecie, każda jednostka może domagać się od państwa ochrony jej praw. Człowiek nie może też dobrowolnie tych praw odstąpić państwu, gdyż prawa człowieka są **niezbywalne**. Ponadto są one **niepodzielne i współzależne** od siebie, w tym sensie, że nie wolno łamać jednych praw przez wzgląd na inne prawa.

Europejski rodowód praw człowieka

Prawa człowieka w rozumieniu współczesnym to jedno z najmłodszych pojęć społeczno-politycznych, stanowiących dziś niepowtarzalną wartość. Historia idei tak rozumianych praw człowieka jest dość krótka, jednak w szerszej perspektywie ich geneza sięga dalekiej przeszłości. Od początków spisanych dziejów ludzkości mamy dowody na to, że ludzie zdawali sobie sprawę z pojęcia godności ludzkiej czy sprawiedliwości społecznej – a więc wartości, na których opierają się prawa człowieka.

W starożytnej Grecji filozofowie, tacy jak Sokrates czy Platon, podejmowali rozważania nad kwestią godności człowieka i rządów prawa. Greccy stoicy – Zenon z Kitium czy Chryzyp – zastanawiali się nad naturą człowieka, zakresem jego wolności i prawem naturalnym. Za naturalne uważali te prawa, które obowiązywały od niepamiętnych czasów, co oznaczało, że te prawa miały boskie

starożytna refleksja nad godnością człowieka

pochodzenie. Stoikom zawdzięczamy również zapoczątkowanie refleksji nad istotą ludzką jako odrębnym bytem. Idee greckich stoików o wyższości praw naturalnych nad stanowionymi przyjęły się w starożytnym Rzymie. Ciceron, Seneka Młodszy czy Marek Aureliusz uważali, że lud jest suwerenem i dobrowolnie przekazuje władzę cesarzowi. W państwie rzymskim jednak nie filozofia, a pragmatyka najbardziej przyczyniła się do ewolucji prawa w kierunku sprzyjającym rozwojowi dzisiejszych praw człowieka. Rzymianie oparli swój system prawa na niezmiennych, abstrakcyjnych zasadach przedkładających pojęcie sprawiedliwości nad pozycję społeczną obywateli. Sformułowali też prawo do rzetelnego procesu czy zakaz retroakcji prawa (działania prawa wstecz). Zasługą rzymskiego prawodawstwa było wyodrębnienie *ius*, czyli obszaru, w którym obywatel uzyskał swobodę działania w stopniu dozwolonym i chronionym przez prawo. Należy jednak pamiętać, iż prawami obywatelskimi objęto tylko część społeczeństwa – nie dotyczyły one niewolników, kobiet i cudzoziemców.

Istotne znaczenie dla sposobu postrzegania człowieka miało pojawienie się w I w. n.e. w cesarstwie rzymskim chrześcijaństwa. Nauki Jezusa z Nazaretu i jego apostołów ukazywały istotę ludzką stworzoną na obraz i podobieństwo Boga. Wszyscy ludzie bez względu na pozycję społeczną mieli być równi w obliczu Boga. Kiedy chrześcijaństwo stało się w IV w. religią panującą w Rzymie, a następnie rozprzestrzeniło się w prawie całej Europie, ukształtowało średniowieczne ideały. Średniowieczny władca miał rządzić sprawiedliwie, a rycerz pełnić obowiązki obrońcy słabszych i uciśnionych.

Ćwiczenie

Wskaż, do jakiego współczesnego prawa człowieka odnosi się cytowany fragment Pisma Świętego.

Nie ma już Żyda ani poganina, nie ma już niewolnika ani człowieka wolnego, nie ma już mężczyzny ani kobiety, wszyscy bowiem jesteście kimś jednym w Chrystusie Jezusie.

List św. Pawła do Galatów, 3, 28, Pismo Święte Nowego Testamentu
(Biblia Tysiąclecia), Poznań 1995.

Od początku celem praw człowieka była krytyka władz oraz postanowień prawnych, które dopuszczały się łamania podstawowych praw przysługujących ludziom. W średniowieczu rozwój praw człowieka wiązał się również procesami demokratyzacji życia publicznego. Od XIII w. pojawiały się w Europie akty prawne ograniczające władzę monarchów i nadające przywileje określonym grupom poddanych. Za początek tych procesów można uznać wydanie w 1215 r. Wielkiej Karty Swobód (łac. *Magna Charta Libertatum*) przez króla Anglii Jana Bez Ziemi. Osłabiony politycznie król był zmuszony wydać prawo ograniczające swobodę podejmowanych przez siebie decyzji, uzależniając je od woli duchownych, szlachty i bogatego mieszczaństwa. Znalazły się tam również artykuły gwarantujące prawa człowieka.

Średniowieczne idee składające się na współczesną koncepcję praw człowieka:

- prawo oporu wobec władcy gwałcącego prawo boskie – Jan z Salisbury (1120–1180)
- prawo naturalne wynikające z ludzkiej natury – św. Tomasz z Akwinu (1225–1274)
- pojęcie praw jednostki wobec władzy publicznej – William Ockham (1285–1349)
- prawo narodów zakazujące nawracania siłą na chrześcijaństwo – Paweł Włodkowic (1370–1436)

W średniowiecznej Polsce proces kształtowania się praw człowieka był związany z wykształcaniem się monarchii stanowej i demokracji szlacheckiej. Najpierw dzięki prawom zwyczajowym, a potem dzięki przywilejom szlachetnie urodzeni (rycerstwo, później szlachta) otrzymywali od władców gwarancje poszanowania ich podstawowych praw. Przywilej czerwński z 1422 r. zapewnił szlachcie, że król nie będzie konfiskował jej majątku bez wyroku sądowego, a sądy będą orzekały według prawa pisanego. Przywileje jedlnieńsko-krakowskie (1430–1433) w myśl zasady *neminem captivabimus nisi iure victum* (łac. nikogo nie uwięzimy bez wyroku sądowego) zagwarantowały nietykalność osobistą szlachcie. Przywilej nieszawski z 1454 r. i konstytucja *Nihil novi* z 1505 r. potwierdzały jej prawa polityczne do współzrządzenia państwem. Natomiast akt konfederacji warszawskiej z 1573 r. zapewnił każdemu szlachcicowi swobodę wyboru wyznania.

W epoce nowożytności idee praw człowieka rozwijały się pod wpływem renesansowego humanizmu, a także szkoły prawa natury. Pełna koncepcja przyrodzonych praw człowieka pojawiła się dopiero w epoce oświecenia.

Humanizm – postawa moralna i intelektualna zakładająca, że człowiek jest najwyższą wartością i źródłem wszelkich innych wartości.

W Anglii już w XVII w. w następstwie chwalebnej (bezkrwawej) rewolucji monarcha musiał ostatecznie uznać równość wobec prawa, nietykalność osobistą i niezawisłość sędziowską. Prawa te zapisano w ogłoszonym w 1679 r. Habeas Corpus Act i w Deklaracji Praw (ang. *Bill of Rights*; czyt. bil of rajts) Narodu Angielskiego z 1689 r. W następstwie przyjęcia tych aktów prawnych w Anglii położono podwaliny pod monarchię parlamentarną, w której władca jest uzależniony od woli ludu reprezentowanego w parlamencie.

Pod wpływem idei takich myślicieli jak John Locke (czyt. dżon lok), Jan Jakub Rousseau (czyt. russo) czy Karol Monteskiusz powstała **liberalna koncepcja praw człowieka**. Według niej wszystkim ludziom powinny przysługiwać prawo do wolności, równości i własności. Granicą wolności człowieka miały być prawa i wolności innych ludzi, a głównym zadaniem państwa – ochrona tych praw. Filozofowie epoki oświecenia wprowadzili pojęcie wolności jednostki wywodzącej się z samego faktu bycia człowiekiem, a nie z przynależności do określonego stanu społecznego.

Wolność człowieka w rozważaniach wybranych myślicieli oświeceniowych

John Locke

John Locke (1632–1704) posługiwał się pojęciami stanu natury i umowy społecznej. Uważał, że ludzie są na tyle rozumni, żeby nie wyrządzać drugiemu szkód na życiu, zdrowiu, wolności czy majątku. Według niego ludzie zawarli dwie umowy społeczne – w wyniku pierwszej powstało społeczeństwo, a wyniku drugiej wykształciło się państwo. Wynika z tego, że to lud zachowuje zwierzchnictwo nad władcą i ma prawo go zmienić.

Karol Monteskiusz

Karol Monteskiusz (1689–1755) rozważał zagadnienia państwa, prawa i wolności jednostki. Pod wpływem Locke'a uważał, że państwo powstało w wyniku umowy społecznej zawartej przez ludzi w celu ochrony ich interesów, bezpieczeństwa i wolności. Gwarancją wolności miał być trójpodział władzy, a przede wszystkim niezależne sądy podległe tylko ustawom.

Jan Jakub Rousseau

Jan Jakub Rousseau (1712–1778) uważał, że państwo powinno być republiką demokratyczną zapewniającą jednostkom wolność i równość. Próbował rozróżnić wolność jednostki od wolności społecznej. Uważał, że im bardziej obywatele zbliżają się do ideału równości, tym bardziej rośnie ich oddanie społeczeństwu i poczucie sprawiedliwości społecznej.

Ich poglądy wywarły wpływ na charakter dwóch przełomowych wydarzeń XVIII w. – rewolucji amerykańskiej i rewolucji francuskiej. Uznaje się, że to właśnie pod wpływem tych wydarzeń pojawiły się hasła i idee dotyczące uprawnień pojedynczego człowieka.

Prawa obywatelskie wpisane do ustanowionej w 1787 r. konstytucji amerykańskiej znalazły się także na liście pierwszych 10 poprawek z lat 1789–1791, zwanej Kartą Praw (ang. *Bill of Rights*). Najważniejszym aktem francuskiej rewolucji była natomiast Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r. Deklaracja nie tylko znosiła feudalizm, lecz także gwarantowała jednostkom wiele praw, na których stać miało państwo.

Thomas Paine (czyt. tomas pejn; 1737–1809) – angielski pisarz i myśliciel, uczestnik rewolucji amerykańskiej i francuskiej. Jako jeden z pierwszych użył określenia *prawa człowieka*. Na przełomie 1791–1792 wydał broszurę pod takim właśnie tytułem.

Warto wiedzieć

W okresie rewolucji we Francji Olimpia de Gouges (czyt. de gusz) napisała w 1791 r. Deklarację Praw Kobiety i Obywatelki. Dokument ten nawiązywał do Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela i miał uzmysłwić porażkę rewolucji francuskiej w dziedzinie równouprawnienia kobiet.

W XIX w. idea praw człowieka się upowszechniała i stała się tematem na międzynarodowym forum, przede wszystkim w Europie i Stanach Zjednoczonych. W 1807 r. zniesiono handel niewolnikami w rozległym imperium brytyjskim. Na kongresie wiedeńskim w 1815 r. ogłoszono deklarację o zniesieniu handlu niewolnikami. W 1885 r. ogłoszono akt generalny konferencji berlińskiej zakazujący handlu niewolnikami jako procederu niezgodnego z prawem międzynarodowym. Następnie w okresie międzywojennym konwencja genewska z 1926 r. zobowiązała państwa do zapobiegania handlowi niewolnikami oraz do wyeliminowania niewolnictwa we wszystkich jego formach.

Krwawa bitwa pod Solferino (1859 r.) stała się dla Henriego Dunanta impulsem do spisania wojennego prawa humanitarnego. Za sprawą stworzonego przez niego Międzynarodowego Czerwonego Krzyża państwa przystąpiły do wielostronnych porozumień zawieranych w Genewie w latach 1864, 1906 i 1929. Współczesny katalog prawa humanitarnego opracowano w **czterech konwencjach genewskich** z 1949 r. Ich postanowienia określają prawa rannych i chorych żołnierzy na lądzie i morzu, prawa jeńców wojennych oraz prawa ludności cywilnej w czasie wojny.

Ważną rolę w ochronie praw człowieka odegrały również **konwencje haskie** dotyczące prawa międzynarodowego. W preambule do IV konwencji z 1907 r. dotyczącej zasad prowadzenia wojny na lądzie znalazła się tzw. klauzula Martensa. Odnosi się ona do wypadków nieobjętych przepisami konwencji, wprowadzając następującą formułę: „[...] ludność i wojujący pozostają pod opieką i władzą zasad prawa narodów, wyływających ze zwyczajów ustanowionych między narodami cywilizowanymi oraz z zasad ludzkości i wymagań sumienia publicznego”. Klauzula ta wywarła znaczący wpływ na podejście do praw człowieka w prawodawstwie międzynarodowym, chociaż bywa różnie interpretowana.

Walka o prawa pracownicze wiąże się z powstaniem w Anglii ruchu czartystów. Nazwa ruchu wywodzi się od wydanej w 1837 r. **Karty Praw Ludu** (ang. *The People's Charter*; czyt. de pipels czarter), w której postulowano nadanie praw politycznych i socjalnych robotnikom. Również utopijne idee socjalistów – Walijczyka Roberta Owena (czyt. ołena; 1771–1853) i Francuza Daniela Legrandy (1783–1859) – dotyczyły między innymi kwestii ochrony praw pracowniczych. Ustawodawstwo socjalne i ustawodawstwo pracy zaczęło się upowszechniać w drugiej połowie XIX w. wraz z powstaniem ruchu socjalistycznego oraz pod wpływem nauki społecznej Kościoła katolickiego. Ochrona ludzi pracy stała się pełniejsza po I wojnie światowej i utworzeniu w 1919 r. **Międzynarodowej Organizacji Pracy** (ang. *International Labour Organization*, ILO; czyt. internaszio-nal lejber orgenajezszyn).

Henri Dunant (czyt. ąri diną; 1828–1910) – szwajcarski kupiec, filantrop i założyciel Czerwonego Krzyża. Laureat pierwszej Pokojowej Nagrody Nobla w 1901 r. Postulował powołanie Światowej Organizacji Zdrowia oraz Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości na ponad 50 lat przed ich powstaniem.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, skąd się wzięło określenie *sufrażystka*.

Znoszenie poddaństwa chłopów w XVIII i XIX w. sprawiło, że konieczne stało się ponowne zdefiniowanie praw wyborczych. Powszechność praw wyborczych przez wiele lat była jednak ograniczona cenzusem majątkowym, wysoką granicą wieku, umiejętnością pisanie i czytania, narodowością oraz płcią. Aktywną walkę o prawa polityczne prowadziły kobiety w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. **Ruch sufrażystek** prowadził akcje propagandowe, strajki, a nawet akty obywatelskiego nieposłuszeństwa, aby zwrócić uwagę na kwestie emancypacji. Kobiety najwcześniej uzyskały czynne prawa wyborcze w Nowej Zelandii w 1893 r., a bierne w 1919 r. W Polsce kobiety uzyskały prawa polityczne i obywatelskie dekretem Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego w 1918 r. W wielu państwach europejskich proces nadania kobietom praw politycznych zakończył się dopiero po II wojnie światowej.

Liga Praw Człowieka (LDH, franc. *Ligue des droits de l'Homme*; czyt. lig de dria de lom) to jedna z najstarszych działających organizacji na rzecz praw człowieka. Została założona w 1898 r. przez republikanina Ludovica Trarieux (czyt. ludowika trario) w celu obrony kapitana francuskiej armii Alfreda Dreyfusa (czyt. drefusa) skazanego niesłusznie za zdradę.

Na przełomie XIX i XX w. pojęcie indywidualnych praw było dyskutowane przez poprzedników nowoczesnych organizacji broniących praw człowieka, takich jak francuska Liga Praw Człowieka. Gdy jednak po I wojnie światowej powstała Liga Narodów, w opisie jej działalności nie wspomniano nic na temat praw człowieka. Dopiero po II wojnie światowej, podczas której doszło do masowego ludobójstwa, utworzono współczesną koncepcję praw człowieka. Znalazła ona swój wyraz w ustawach zasadniczych współczesnych państw, na przykład w Konstytucji RFN czy konstytucji Polski. W przypadku Malty, Rumunii czy Austrii podstawowym źródłem praw człowieka jest Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. W Republice Czeskiej jest to Karta podstawowych praw i wolności, a w Wielkiej Brytanii – Ustawa o prawach człowieka. Z wszystkich tych dokumentów wynika, że pewne prawa i wolności przysługują jednostce z racji bycia człowiekiem, a źródłem tych praw jest godność człowieka.

Podsumowanie lekcji

- s. 160 ▶ ■ Podstawowym pojęciem w koncepcji praw człowieka jest **niezbywalna godność osobista** człowieka (godność osoby ludzkiej).
- s. 161 ▶ ■ Prawa człowieka wyróżniają się szczególnymi cechami. Są to prawa: **naturalne, powszechne, przyrodzone, nienaruszalne, niezbywalne, niepodzielne i współzależne**.
- s. 164 ▶ ■ W procesie kształtowania się praw człowieka największy przełom nastąpił w XVIII w. m.in. pod wpływem idei głoszonych przez Johna Locke'a, Karola Monteskiusza i Jana Jakuba Rousseau.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wymień historyczne dokumenty, w których podjęto się regulacji praw jednostki.
2. Wyjaśnij, na czym polegają cechy szczególne praw człowieka.
3. Zbierz informacje na temat poglądów wybranej postaci historycznej i jej wkładu w kształtowanie się praw człowieka.

2. Klasyfikacja praw człowieka

NA TEJ LEKCJI:

- rozważysz argumenty na temat uniwersalności praw człowieka;
- dokonasz klasyfikacji praw człowieka na generacje;
- rozróżnisz prawa pozytywne od negatywnych.

Uniwersalność praw człowieka

Współcześnie najbardziej rozpowszechnionym poglądem jest traktowanie praw człowieka jako koncepcji uniwersalnej wywodzącej się z teorii liberalnego indywidualizmu stworzonego w kręgu kultury Zachodu. Jednak w tym stwierdzeniu kryje się już sprzeczność – skoro wartości wywodzą się z jednego kręgu kulturowego, to nie mogą być uniwersalne.

Zdaniem krytyków tej koncepcji uniwersalność jest iluzją wytworzoną przez dominację krajów zachodnich w dyskursie o prawach człowieka, jaki toczył się po drugiej wojnie światowej. Wiele dyskusji na temat kwestionowania idei uniwersalności praw człowieka prowadzono w krajach azjatyckich. Uważano, że kultury nienależące do Zachodu są odmienne i powinny opracować własną koncepcję praw podstawowych. Na przykład islamscy badacze wywodzą prawa człowieka z zobowiązań względem Boga. Zresztą podobnych argumentów używał w XVIII w. John Locke.

Ćwiczenie

Zastanówcie się, na czym może polegać związek praw człowieka z dziedzinami nauki przedstawionymi na schemacie.

Warto zwrócić uwagę również na to, że niektóre prawa należą się tylko określonym kategoriom ludzi – kobietom, dzieciom, uchodźcom, mniejszościom czy osobom niepełnosprawnym.

Niektóre prawa są uniwersalne (jak zakaz tortur), a inne są **potencjalnie uniwersalne**. Przywołuje się je tylko w wyjątkowych sytuacjach (np. prawo do sprawiedliwego procesu) albo aktywuje wtedy, kiedy ludzie spełnią określone

kryteria (np. prawa wyborcze związane są z wiekiem). Objęcie prawami człowieka szczególnych kategorii ludzi nie jest następstwem chęci ich uprzywilejowania, ale **ochrony przed skutkami łamania ich praw**.

Uniwersalność może być realizowana przez przyjęcie założenia, że tylko niektóre zasady moralne znajdują zastosowanie we wszystkich kulturach (np. prawo do życia może być wartością szczególnie cenną we wszystkich kręgach kulturowych). Te same zasady można również interpretować na różne sposoby, w zależności od kontekstu kulturowego (np. prawo do sprawiedliwego sądu nie wymaga stosowania wszędzie tych samych procedur). Kompromis między uniwersalnością praw człowieka a relatywizmem kulturowym znajduje się w kategorii **godności ludzkiej**.

Relatywizm – pogląd filozoficzny, według którego żadne wartości, normy, oceny nie mają charakteru bezwzględnego.

Relatywizm kulturowy – pogląd filozoficzny, według którego poszczególne praktyki kulturowe należy oceniać w kontekście kulturowym, w jakim funkcjonują.

Generacje praw człowieka

generacje praw
człowieka

► Obecnie wyodrębnia się podział na **trzy generacje** (kategorie) praw. Został on zaproponowany pod koniec lat 70. XX w. przez Karela Vasaka (czyt. wazaka). Podział praw na trzy kategorie nie oznacza ich zhierarchizowania – wszystkie należy traktować na równi pod względem rangi i wartości. Poszczególne generacje wzajemnie się uzupełniają i przenikają. Dzięki temu służą stworzeniu uniwersalnego i wszechstronnego pojęcia praw człowieka.

Karel Vasak (1929–2015) – profesor prawa. Urodził się w Czechosłowacji. Wyjechał do Francji na studia prawnicze, z których nie wrócił do ojczyzny z powodu sowieckiej inwazji na Czechosłowację w 1968 r. Pracował dla Rady Europy. Został pierwszym sekretarzem generalnym Międzynarodowego Instytutu Praw Człowieka w Strasburgu.

Źródła praw **I generacji** należy szukać w XVIII- i XIX-wiecznych filozoficzno-historycznych przekształceniach, a praw **II generacji** – w rewolucjach społecznych i socjalistycznych XIX i XX w. Źródła praw **III generacji** tkwią w realizacji prawa samostanowienia narodów po I wojnie światowej czy procesach dekolonizacyjnych z XX w.

Wymienione przez Karela Vasaka generacje odpowiadają układowi treści **Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka** z 1948 r. Prawa I generacji (prawa człowieka i obywatela) wywodzimy przede wszystkim z Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r. Są one zawarte również w Konwencji Praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r. oraz w ustawodawstwie krajowym. Prawa II generacji (prawa ekonomiczne, społeczne i kulturalne) skatalogowano w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych z 1966 r., Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r. czy Europejskiej Karcie Społecznej z 1961 r. Prawa III generacji (prawa kolektywne) opisano między innymi w Karcie Narodów Zjednoczonych z 1945 r., Deklaracji o przygotowaniu społeczeństw do życia w pokoju z 1978 r. czy Deklaracji o prawie do rozwoju z 1986 r. Akty te zostaną dokładnie omówione w dalszej części rozdziału.

Generacje praw człowieka

I generacja – prawa człowieka i obywatela		II generacja – prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne			III generacja – prawa solidarnościowe
Prawa osobiste (człowieka)	Prawa polityczne (obywatela)	Prawa ekonomiczne	Prawa socjalne	Prawa kulturalne	
■ prawo do życia ■ prawo do wolności ■ prawo własności ■ zakaz tortur ■ zakaz pracy niewolniczej ■ równość wobec prawa ■ wolność słowa, sumienia i wyznania ■ prawo do prywatności ■ prawo do obywatelstwa ■ prawo do sprawiedliwego sądu ■ prawo do azylu	■ bierne i czynne prawo wyborcze ■ prawo do udziału w referendum ■ prawo do zrzeszania się ■ prawo do skargi na instytucje państwa ■ prawo do informacji o działalności władzy ■ wolność pokojowych zgromadzeń	■ prawo do pracy ■ prawo do godnego wynagrodzenia za pracę ■ prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy ■ prawo do strajku ■ prawo do tworzenia wolnych związków zawodowych	■ prawo do renty i emerytury ■ prawo do opieki zdrowotnej ■ prawo do wypoczynku i płatnych urlopów	■ prawo do nauki ■ prawo do korzystania z dóbr kultury ■ swoboda działalności artystycznej i prowadzenia badań naukowych	■ prawo do pokoju ■ prawo do demokracji ■ prawo narodów do samostanowienia ■ prawo ekonomiczne narodów do własnych bogactw naturalnych ■ prawo do rozwoju ■ prawo do pomocy humanitarnej ■ prawo do informacji ■ prawo do życia w czystym środowisku naturalnym

Źródło: opracowanie własne.

Prawa I generacji wymagają bezwzględnego respektowania przez władze państwowe. Są to tzw. **prawa wolnościowe** (ang. *liberty rights*), do których należą prawa osobiste i polityczne. Prawa osobiste zabezpieczają człowieka przed nadmierną ingerencją państwa w jego życie prywatne. Prawa polityczne dają obywatelom możliwość wpływu na funkcjonowanie państwa.

◀ prawa I generacji

Wśród praw I generacji znajduje się tzw. **triada praw**, określana jako prawa egzystencjalne. Zostały one sformułowane przez Johna Locke'a i przyznają człowiekowi prawo zachowania swojej własności, tzn. życia, wolności i mienia.

Prawa II generacji – **prawa równościowe** (ang. *equality rights*) – nie mają bezwzględnej mocy prawnej, ponieważ często państwo nie ma możliwości ekonomicznych, aby je w pełni realizować. Najpełniej są one realizowane w modelu państwa opiekuńczego (państwa dobrobytu).

◀ prawa II generacji

Prawa III generacji, czyli prawa kolektywne, nie zostały w pełni spisane. Funkcjonują częściowo w sferze filozofii praw człowieka. Są to tzw. **prawa solidarnościowe** (ang. *solidarity rights*), gdyż w założeniu mają chronić całe grupy społeczne i zapewniać odpowiednią jakość życia. Pod adresem trzeciej generacji praw padają różne zarzuty. Dotyczą między innymi tego, że nie dookreślono, czy posiadaczami tych praw są jednostki, grupy społeczne, kraje czy też kombinacje tych kategorii. Nie wiadomo również, do jakiego rodzaju wsparcia ze strony państwa czy organizacji międzynarodowych są uprawnieni ich posiadacze.

◀ prawa III generacji

Coraz częściej pojawiają się postulaty stworzenia kolejnych generacji praw człowieka. Pojawiają się propozycje utworzenia generacji praw w kontekście biomedycyny czy generacje praw różnorodnych mniejszości, między innymi mniejszości seksualnych.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r.

Artykuł 13

1. Każdy człowiek ma prawo swobodnego poruszania się i wyboru miejsca zamieszkania w granicach każdego Państwa.
2. Każdy człowiek ma prawo opuścić jakikolwiek kraj, włączając w to swój własny, i powrócić do swego kraju.

Artykuł 14

1. Każdy człowiek ma prawo ubiegać się o azyl i korzystać z niego w innym kraju w razie prześladowania. [...]

Artykuł 16

1. Mężczyźni i kobiety bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, narodowości lub wyznania mają prawo po osiągnięciu pełnoletności do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Mają oni równe prawa w odniesieniu do zawierania małżeństwa, podczas jego trwania i po jego ustaniu.
2. Małżeństwo może być zawarte jedynie za swobodnie wyrażoną pełną zgodą przyszłych małżonków.
3. Rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i ma prawo do ochrony ze strony społeczeństwa i Państwa.

Artykuł 17

1. Każdy człowiek, zarówno sam, jak i wspólnie z innymi, ma prawo do posiadania własności.
2. Nie wolno nikogo samowolnie pozbawiać jego własności.

Artykuł 23

1. Każdy człowiek ma prawo do pracy, do swobodnego wyboru pracy, do odpowiednich i zadowalających warunków pracy oraz do ochrony przed bezrobociem. [...]

Artykuł 24

Każdy człowiek ma prawo do urlopu i wypoczynku, włączając w to rozsądne ograniczenie godzin pracy i okresowe płatne urlopy.

Artykuł 26

1. Każdy człowiek ma prawo do nauki. [...]

Źródło: <http://link.operon.pl/24> (dostęp: 29.03.2021).

Ćwiczenia

1. Przyporządkuj poszczególne artykuły do odpowiednich grup i generacji praw człowieka.
2. Rozważ, które z wymienionych artykułów mogą być najmniej akceptowalne w różnych kręgach kulturowych.

Inne klasyfikacje praw człowieka

Prawa człowieka należą do **prawa publicznego**, ponieważ regulują stosunki między jednostką a państwem, jego organami i funkcjonariuszami sprawującymi władzę na różnych szczeblach. Jest to tzw. wertykalne działanie tych praw (**prawa wertykalne**).

Wyróżnia się dwie zasadnicze grupy praw człowieka: prawa materialne i prawa proceduralne. **Prawa materialne** to konkretne wolności i prawa przysługujące człowiekowi, takie jak wolność zgromadzeń czy prawa wyborcze. **Prawa proceduralne** to sposoby działania i związane z nimi instytucje, pozwalające człowiekowi wyegzekwować od władzy przestrzeganie praw materialnych.

Prawa materialne dzielimy na prawa i wolności. **Prawo** (tzw. **prawo pozytywne**) to obowiązek rządzących zrobienia czegoś dla człowieka lub obywatela. Na przykład prawo do korzystania z dóbr kultury nakłada na rządzących odpowiedzialność za stworzenie sieci bibliotek, czytelni, domów kultury czy muzeów. Szczegółowe zasady korzystania z nich (za darmo czy na podstawie biletu) stanowią w tym wypadku kwestię wtórną, najważniejsze jest, aby państwo nie zabraniało prawa wstępu.

Wolność (tzw. **prawo negatywne**) jest nałożonym na władzę zakazem ingerowania w określone obszary życia człowieka. Wolność wyznania będzie zatem zakazem wtrącania się rządzących w tę sferę życia ludzi, a wolność słowa – zakazem ograniczania obywatelom swobody wypowiedzi, nawet jeżeli są one krytyczne wobec przedstawicieli władzy.

Podsumowanie lekcji

- Prawa człowieka i obywatela, czyli m.in.: prawo do życia, wolności, własności, prawa wyborcze, ◀ s. 169 to **prawa I generacji**.
- Prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne, czyli prawo do pracy, prawo do opieki zdrowotnej, do nauki, to **prawa II generacji**. ◀ s. 169
- Prawa solidarnościowe, takie jak prawo do demokracji czy pokoju, to **prawa III generacji**. ◀ s. 169

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, z czego wynikają prawa człowieka.
2. Oceń, w jakim stopniu prawa poszczególnych generacji praw są przestrzegane w wybranym przez ciebie kraju lub regionie świata.
3. Wymień czynniki, jakie mają znaczący wpływ na prawidłowe funkcjonowanie praw człowieka.
4. Na podstawie różnych źródeł informacji przedstaw argumenty na rzecz uniwersalności praw człowieka i przeanalizuj argumenty jej przeciwników.
5. Zastanów się, czy prawa człowieka III generacji powinny przynależeć ludziom niezależnie od kręgu kulturowego, czy są one charakterystyczne dla kultury zachodniej.

3. Przestrzeganie praw człowieka we współczesnym świecie

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz przyczyny łamania praw człowieka;
- scharakteryzujesz wybrane przykłady łamania praw człowieka;
- zrozumiesz ograniczenia związane z realizacją praw człowieka.

Ćwiczenie

Wymieńcie znane wam współczesne przypadki łamania praw człowieka.

Przyczyny łamania praw człowieka

Pomimo stałego rozwoju praw człowieka są one nadal naruszane. Powody takiego stanu rzeczy są zróżnicowane. Przede wszystkim wiele państw nie podpisało lub nie ratyfikowało konwencji chroniących prawa podstawowe ich obywateli. Kraje te uznały, że zobowiązanie się do przestrzegania konwencji ograniczyłoby suwerenność państw i politykę walki z przestępczością.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka została ogłoszona ponad 60 lat temu i przetłumaczono ją na ponad 360 języków. Mimo to nadal są łamane podstawowe prawa w niej zawarte.

Na problem łamania praw człowieka zwracała już uwagę francuska Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r., w której preambule czytamy: „nieznajomość, zapomnienie czy lekceważenie praw człowieka są jedynymi przyczynami nieszczęść publicznych i korupcji rządów”. Uzasadnieniem dla ogłoszenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. były również „brak poszanowania i pogarda dla praw człowieka oraz akty barbarzyństwa”.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, jaki problem związany z prawami człowieka przedstawiono na każdym rysunku komiksu.
2. Zaproponuj po jednym sposobie przeciwdziałania zjawiskom, których dotyczy rysunek drugi i trzeci.

Najbardziej drastyczne przypadki łamania praw człowieka występują w czasie **konfliktów zbrojnych**. Prawa ludzkie są wówczas naruszane na masową skalę. Z powodu chaosu towarzyszącego wojnom i stanom nadzwyczajnym sprawcy czują się bezkarni, a ofiary nie mają możliwości dochodzenia swoich praw na drodze sądowej. Konflikty zbrojne i stan zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego w państwie stanowią pretekst dla władz do wprowadzenia **ograniczeń swobód obywatelskich**. W celach wywiadowczych stosuje się tortury za przyzwoleniem władz. Dochodzi też do spontanicznych lub planowych aktów ludobójstwa.

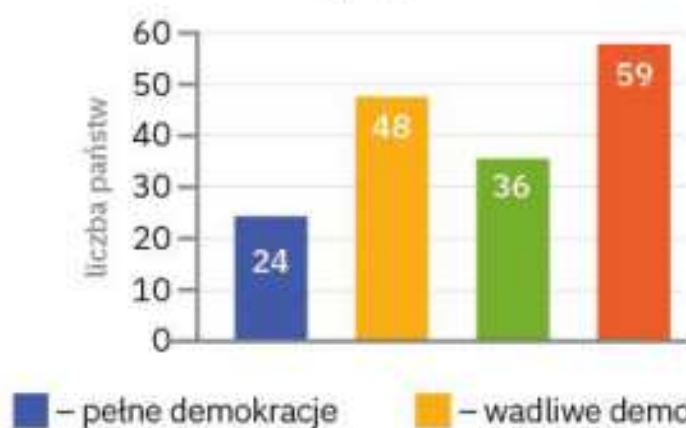
Ćwiczenie

Czy można w trosce o bezpieczeństwo społeczeństwa naruszać podstawowe prawa człowieka?

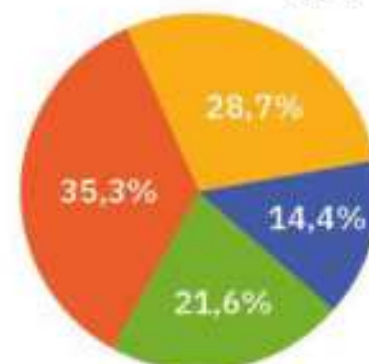
Łamanie praw człowieka wiąże się z **brakiem demokracji**. W państwach niedemokratycznych są naruszane przede wszystkim prawa I generacji. Organizowanie manifestacji przeciwko władzy czy tworzenie ugrupowań opozycyjnych jest tam surowo karane. W interesie takich państw nie leży gwarantowanie praw politycznych obywatelom, ponieważ mogłoby to doprowadzić do obalenia panujących dyktatorów.

◀ łamanie praw człowieka a demokracja

Wskaźnik demokracji w państwach na świecie

Liczba ludności świata zamieszkujących w państwach

Źródło: Democracy Index 2022,
<https://link.operon.pl/qt> (dostęp: 30.05.2023).

Ćwiczenia

1. Wymień czynniki, które mogą być brane pod uwagę przy opracowywaniu indeksu demokracji.
2. Dowiedz się, do jakiej kategorii została zaliczona Polska.

Główną przyczyną naruszania praw II generacji jest z kolei bieda. Współcześnie ponad 1,2 mld ludzi żyje za mniej niż 1 dolara dziennie. Kraje rozwijające się o niskim PKB na mieszkańca nie są w stanie zapewnić swoim obywatelom podstawowego wykształcenia czy bezpiecznych i higienicznych warunków pracy. System opieki zdrowotnej i pomocy socjalnej często w ogóle nie istnieje, chyba że tworzą go wolontariusze organizacji pozarządowych z innych państw.

Ludobójstwo Ormian w Turcji w latach 1915–1917

Warto wiedzieć

Terminu *ludobójstwo* użyto po raz pierwszy w 1944 r. Stworzył go pod wpływem doniesień o eksterminacji Żydów polski prawnik żydowskiego pochodzenia Rafał Lemkin (1900–1959), który działał w USA.

przykłady łamania
praw człowieka
w XX w.

► Pierwszym, obliczonym na szeroką skalę ludobójstwem XX w. było **rozwiązanie sprawy ormiańskiej** w Turcji. W 1915 r. rząd turecki wydał rozporządzenie o przymusowej deportacji ludności ormiańskiej ze wschodniej Anatolii do Syrii i Mezopotamii. Ormianie byli podejrzewani o prorosyjskie sympatie, a w tym czasie Turcja walczyła u boku Niemiec i Austro-Węgier przeciwko państwom ententy (Wielka Brytania, Francja, Rosja). Deportacją objęto około 2–3 mln osób. W ciągu kilku lat całkowicie zlikwidowano skupiska ormiańskie w Anatolii, nad jeziorem Wan, w Syrii, rosyjskim Azerbejdżanie i okręgu Karskim. Według różnych doniesień zginąć mogła nawet połowa przesiedlonych Ormian (1,5 mln). Akcję przeprowadzono z wyjątkowym okrucieństwem.

Do tej pory władze tureckie kwestionują skalę ofiar. Z tego powodu parlamenty kilkudziesięciu państw z całego świata, w tym polski Sejm, wydały uchwały uznające ten fakt historyczny za zbrodnię ludobójstwa. Ponadto w 2011 r. francuskie Zgromadzenie Narodowe wprowadziło prawo przewidujące rok więzienia i wysoką grzywnę za każde publiczne negowanie tego faktu.

Burzenie cerkwi prawosławnych w Polsce w 1938 r.

Przykładem ingerencji w wolność wyznania i posługiwania się własnym językiem mogą być działania prowadzone na terenie II Rzeczypospolitej. W latach 1938–1939 władze polskie przeprowadziły akcję polonizacyjno-rewindykacyjną na terenie Chełmszczyzny i południowego Podlasia. W jej ramach likwidowano miejsca kultu prawosławnego. Protesty ludności ukraińskiej były tłumione przez policję lub wojsko. Kulminacja działań przypadła na wiosnę i lato 1938 r. Oficjalnym powodem wyburzania było usunięcie zbędnych, niszczących cerkwi znajdujących się w miejscowościach, gdzie nie ma prawosławnych. W rzeczywistości była to nieudolna próba ówczesnych władz sanacyjnych odwrócenia rusyfikacyjnej polityki zaborcy, który przez dziesięciolecia likwidował i prześladował unitów i katolików. Rządowi RP chodziło o ograniczenie liczby placówek duszpasterskich Kościoła prawosławnego oraz o zlikwidowanie nieczynnych świątyń, których otwarcia domagali się prawosławni.

W następstwie tych działań zburzono 91 cerkwi, 10 kaplic, 26 domów modlitwy, czyli łącznie 127 świątyń. Ponadto 3 cerkwie przekazano Kościołowi katolickiemu, a 4 świątynie pozostawiono w charakterze kostnic.

Akcja burzenia cerkwi była komentowana w polskiej prasie. Władze państwowe starały się blokować możliwość zamieszczania w czasopiśmie krytycznych wobec władz informacji i dyskusji na ten temat. Mimo to prasa opozycyjna, na przykład lewicowa czy konserwatywna, publikowała artykuły negatywnie oceniające politykę władz państwowych.

Równolegle prowadzono akcję nakłaniania ludności prawosławnej do konwersji na katolicyzm. Wobec ludności prawosławnej stosowano różnorodną dyskryminację – zwalniano z pracy, odbierano koncesje, wyłączano z parcelacji gruntów. Czyniono natomiast ułatwienia osobom, które przyjęły katolicyzm. Wywierano również presję na duchownych prawosławnych, aby w języku polskim wygłaszali kazania i nauczali religii. Zakończenie akcji polonizacyjnej planowano na 1941 r., ale przerwał ją wybuch drugiej wojny światowej.

Segregacja rasowa – apartheid – w RPA w latach 1948–1994

Pierwszymi mieszkańcami dzisiejszej Republiki Południowej Afryki byli Buszmeni i Hotentoci. W wyniku podbojów kolonialnych na terenie południowej Afryki zaczęli osiedlać się Portugalczycy, a od XVI w. holenderscy chłopcy, zwani Burami lub Afrykanerami. Przemieszczający się w głąb kontynentu Burowie zetknęli się z napływającymi plemionami Bantu. Do Burów dołączyli wypędzeni z Francji hugenoci, a w XIX w. także Anglicy, którzy przejęli te tereny. W XX w. południowa Afryka była również miejscem pracy i osiedlania się dla wielu Hindusów z przeludnionych i biednych Indii, wśród których był Mahatma Gandhi. W wyniku licznych migracji w połowie XX w. na terenie RPA mieszkało 10–14% białych, a resztę stanowiła ludność czarnoskóra, kolorowi (tzw. kolorodzi) i Azjaci.

W 1948 r. wybory wygrała popierana przez Afrykanerów Partia Narodowa, która przystąpiła do realizacji doktryny apartheidu, czyli „odrębnego rozwoju” białych, kolorowych, Azjatów i czarnych. Segregacja rasowa przejawiała się w nakazach osiedlania ludności czarnoskórej w tzw. bantustanach, czyli rezerwatach zajmujących jedynie 1/8 terytorium kraju. W dużych ośrodkach miejskich dla osób czarnoskórych stworzono odrębne dzielnice (np. Soweto w Johannesburgu). Ludność ta mogła wykonywać tylko zajęcia niskopłatne i niewymagające dużych kwalifikacji. Segregacja rasowa dotyczyła plaż, hoteli, restauracji, a nawet ławek w parkach. W 1952 r. wprowadzono „prawo o przepustkach” nakazujące wszystkim osobom czarnoskórym powyżej 16. roku życia stałe noszenie paszportu wewnętrznego. Ten dokument zawierał dane o zatrudnieniu oraz regulował uprawnienia posiadacza do przebywania na terytorium białych.

Ikona walki z rasizmem w RPA był Nelson Mandela (1918–2013). W 1950 r. stanął on na czele Afrykańskiego Kongresu Narodowego (ANC) i występował przeciwko polityce białych. Za swoją działalność został skazany na karę więzienia, w którym przebywał 27 lat. Po upadku apartheidu przyznano mu Pokojową Nagrodę Nobla (1993 r.), a w latach 1994–1999 sprawował urząd prezydenta RPA.

W wyniku protestów w kraju i za granicą od lat 80. władze RPA stopniowo znosiły ograniczenia dla osób innych niż białe. W 1984 r. zrównano Azjatów i kolorowych w prawach z białymi, a w 1991 r. całkowicie zniesiono ustawy apartheidu.

Zbrodnie wojenne w byłej Jugosławii

Po drugiej wojnie światowej Europejczykom wydawało się, że już nigdy więcej nie dojdzie do zbrodni ludobójstwa na Starym Kontynencie. Byli przekonani, że doświadczenia Holocaustu są wystarczająco bolesną lekcją historii. Europę postrzegano jako cywilizowany region świata, w którym ludzie mogą pokojowo rozwiązywać sporne kwestie. Niestety rozpad Jugosławii temu zaprzeczył.

Jugosławia powstała po pierwszej wojnie światowej jako państwo federacyjne skupiające kilka narodów południowosłowiańskich, posługujących się innymi językami i wyznających różne religie. Przed rozpadem Jugosławii w latach 90. XX w. kraj zamieszkiwali prawosławni Serbowie, Czarnogórcy i Macedończycy, katoliccy Chorwaci i Słoweńcy, muzułmańscy Bośniacy i Kosowianie (Albańczycy) oraz przedstawiciele innych narodów. Największą grupę etniczną stanowili Serbowie. Oni też mieli największe wpływy polityczne w kraju. Jugosławia była socjalistyczną republiką federalną podzieloną na sześć republik: Bośnię i Hercegowinę, Chorwację, Macedonię, Czarnogórę, Serbię i Słowenię. Od lat 80. XX w. w Jugosławii narastał kryzys polityczny, etniczny i ekonomiczny. W 1991 r. republiki Chorwacji, Macedonii i Słowenii ogłosiły niepodległość, a w 1992 r. dokonała tego Bośnia i Hercegowina. Po rozpadzie Jugosławii doszło do starć zbrojnych. Armia jugosłowiańska zdominowana przez Serbów próbowała utrzymać jedność kraju. Najbardziej krwawe walki toczyły się w latach 1992–1995 na terenie Bośni i Hercegowiny. Była to republika zamieszкана przez Bośniaków, Serbów i Chorwatów, a enklawy poszczególnych grup etnicznych były bardzo rozproszone.

Ćwiczenie

Debata: W jaki sposób pogodzić prawa narodów do samostanowienia (np. Kurdów w Turcji, Katalończyków w Hiszpanii, Szkotów w Wielkiej Brytanii, Czeczeńców w Rosji, Rosjan w Donbasie i na Krymie) z prawem państw do suwerenności i integralności terytorialnej?

W czasie walk dochodziło do **czystek etnicznych**, w których mogło zginąć około 100 tys. ludzi. Do jednej z największych doszło w Srebrenicy w 1995 r. W okresie od 12 do 16 lipca 1995 r. siły serbskie wymordowały około 7 tys. Bośniaków. Była to największa masowa zbrodnia w Europie od czasów drugiej wojny światowej. Czystki były dokonywane przez wszystkie strony konfliktu, ale odpowiedzialność za 90% z nich leży po stronie bośniackich Serbów. W 55% ofiarami czystek padli Bośniacy (muzułmanie), w 35% – Serbowie, w 10% – Chorwaci i inni. Ponadto każda ze stron tworzyła obozy koncentracyjne. W wyniku walk około 1,8 mln ludności cywilnej musiało opuścić swoje domy.

Po zakończeniu konfliktu w 1995 r. utworzono federacyjną republikę Bośni i Hercegowiny, składającą się z Federacji Muzułmańsko-Chorwackiej i Republiki Serbskiej. Do tej pory nie złapano wszystkich zbrodniarzy, mimo że przy ONZ powstał Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii.

Przykłady łamania praw człowieka w XXI w.

Chociaż społeczność międzynarodowa stworzyła powszechny system ochrony praw człowieka, na całym świecie wciąż dochodzi do **wielu przypadków łamania praw człowieka**. Prawa człowieka są łamane nawet w krajach demokratycznych. W Polsce wciąż problemem są przewlekłe postępowania sądowe oraz nadużywanie aresztów. W krajach takich jak Ukraina czy Rosja przypadki naruszenia prawa są częstsze i dotyczą kwestii politycznych: uczciwości wyborów czy prześladowań przedstawicieli opozycji. W krajach autorytarnych, jak Białoruś, Zimbabwe czy Tajlandia, skala naruszeń praw człowieka przybiera znacznie większe rozmiary. Stosuje się karę śmierci, nie istnieje wolność słowa ani pluralizm polityczny. Najbardziej skrajnym przypadkiem jest Korea Północna, gdzie łamanie praw człowieka ma charakter powszechny i masowy. Kilka współczesnych przykładów naruszania praw człowieka przedstawiono na infografice (s. 178–179).

◀ łamanie praw człowieka w XXI w.

W 2020 r. wojska amerykańskie na polecenie prezydenta Donalda Trumpa zabiły irańskiego generała Kasema Sulejmaniego (1957–2020). Był on wysoko postawionym oficerem odpowiedzialnym za przeprowadzanie ataków terrorystycznych w krajach azjatyckich i afrykańskich. Do zamachu na generała doszło w stolicy Iraku, Bagdadzie. Amerykanie wykorzystali do tego celu bezzałogowego drona bojowego. Tego typu działania wzbudzają liczne kontrowersje. Wykonywanie egzekucji bez procesu sądowego na obywatelach obcych państw budzi uzasadnione obawy zarówno obrońców praw człowieka, jak i obrońców zasady suwerenności państw.

Podsumowanie lekcji

- Im kraj bardziej demokratyczny, tym w większym stopniu są w nim przestrzegane prawa człowieka. ◀ s. 173
- Przyczyny łamania praw człowieka mogą mieć charakter prawny, polityczny, ekonomiczny, kulturowy, etniczny czy rasowy. ◀ s. 177

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Zbierz informacje o przypadku naruszenia dowolnego prawa w wybranym przez siebie kraju lub regionie świata.

2. Uzupełnij tabelę.

Przyczyny łamania praw	Rodzaj najczęściej naruszanego prawa	Kraj, region świata, w którym najczęściej dochodzi do naruszania prawa
polityczne		
prawne		
kulturowe		
etniczne i rasowe		
ekonomiczne		

3. Przedstaw twoim zdaniem najtragiczniejszy w skutkach przykład łamania praw człowieka w historii Polski w XX w.
4. Na podstawie różnych źródeł wiedzy podaj historyczne i współczesne przykłady łamania praw człowieka na wielką skalę przez reżimy autorytarne. Zastanów się, jakie są tego przyczyny.

Przykłady łamania praw człowieka w XXI wieku

Prawo do życia

Ważenie dziecka w obozie dla uchodźców Mbere, prowadzonym przez organizację Misjonarzy Świętej Rodziny (MSF).

Według danych ONZ codziennie na świecie umiera z głodu lub niedożywienia 18 tys. dzieci. Ponad 900 mln ludzi na świecie głoduje. Osoby głodujące to często ofiary wojen domowych i konfliktów zbrojnych zmuszone do ucieczki poza granice kraju. Państwa przyjmują uchodźców niechętnie i najczęściej pozwalają im wegetować w obozach na granicy. W jednym z takich obozów w Mbere w Mauretanii w 2012 r. było ponad 55 tys. uciekinierów z Mali, z czego ponad połowa to dzieci, bardzo często sieroty.

Poziom zagrożenia dla respektowania praw człowieka na świecie

- ekstremalne ryzyko
- wysokie ryzyko
- średnie ryzyko
- niskie ryzyko
- brak danych
- krwawe prześladowania chrześcijan

Prawo do edukacji

W Brazylii mamy do czynienia z pozytywną dyskryminacją. Polega ona na zarezerwowaniu określonej puli miejsc na uczelniach wyższych dla studentów zwanych *cotistas*, tzn. o czarnym kolorze skóry, Mulatów i Metysów. Taka sytuacja jest uzasadniana późnym zniesieniem niewolnictwa w 1888 r. i chęcią spłaty długu społecznego z tego okresu. Przeciwnicy tej idei uważają, że dużo mniej kontrowersyjnym pomysłem byłoby kryteria dochodu w rodzinie, ponieważ piramida wykształcenia pokrywa się w Brazylii nie tylko z kolorem skóry, lecz także z zamożnością mieszkańców.

Równość wobec prawa

W wielu krajach azjatyckich czy afrykańskich małżeństwa przypominają biznesowe transakcje. Wydanie córki za mąż pozwala umorzyć długi albo zakończyć waśń rodzinną. Mężami mogą być młodzi mężczyźni, wdowcy w średnim wieku, a nawet porywacze. Mężowie nieletnich żon mają nad nimi dużą przewagę. W tzw. dziecięcych małżeństwach przemoc wobec „niesubordynowanych” partnerek jest na porządku dziennym i nie spotyka się ona z reakcją władz ani lokalnych społeczności.

Godność ludzka

W Korei Północnej dochodzi do systematycznych, powszechnych i ciężkich naruszeń praw człowieka. Obywatele są torturowani, poniżani, stosuje się wobec nich publiczne egzekucje, karę śmierci, a także zmusza się ich do przymusowej pracy w obozach. Nie istnieje wolność słowa i wyznania. Zakazane są pokojowe zgromadzenia i wolność zrzeszania się. Nie można swobodnie poruszać się po kraju ani go opuszczać. Relacje o sytuacji w Korei Północnej pochodzą przede wszystkim od tych, którym udało się uciec z tego kraju.

Zakaz tortur

Oficjalnie władze chińskie twierdzą, że w więzieniach panują humanitarne warunki. Natomiast według organizacji pozarządowych zajmujących się obroną praw człowieka na porządku dziennym są tam bicie, chłosta, kopanie, stosowanie elektrowstrząsów, zakluwanie w kajdany oraz wieszanie za ręce. Ponadto więźniowie skazani „za zbrodnie natury politycznej” mają zmniejszane porcje jedzenia. Większość skazańców trafia do obozów pracy (do fabryk, do kopalń, na plantacje), w których pracuje się po 16 godzin dziennie przez 7 dni w tygodniu. Od więźniów skazanych na śmierć pobiera się narządy na handel do Japonii, Malezji czy Hongkongu, chociaż władze chińskie oficjalnie zakazały tego typu praktyk.

Źródła: Maplecroft, Human Rights Risk Index, <http://link.operon.pl/7350377> (dostęp: 29.03.2021).

Gao Rongrong skazana na więzienie za pokojowe apele przeciwko prześladowaniom wyznawców Falun Gong. Została poddana torturom – przez siedem godzin jej twarz była rażona prądem z paralizatora.

4. System ochrony praw człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych

NA TEJ LEKCJI:

- scharakteryzujesz system ochrony praw człowieka ONZ;
- poznasz różnice pomiędzy różnymi systemami ochrony praw człowieka;
- ocenisz znaczenie Międzynarodowego Trybunału Karnego;
- poznasz zadania Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców;
- dowiesz się, jaką rolę odgrywają misje pokojowe ONZ.

Ćwiczenie

Przypomnijcie, w jakich okolicznościach powstały ONZ i Powszechna Deklaracja Praw Człowieka.

System ochrony praw człowieka

Ochrona praw człowieka obejmuje wszystkie środki oddziałujące na system polityczny w celu zapewnienia realizacji praw człowieka. Można wyróżnić wiele systemów ochrony praw człowieka, które się wzajemnie uzupełniają i przenikają. Biorąc pod uwagę kryterium przestrzenne, wyodrębnia się **międzynarodowe** i **wewnątrzpaństwowe** systemy ochrony praw człowieka. Mimo że prawo międzynarodowe znacząco przyczyniło się do ukształtowania współczesnego katalogu praw człowieka, to jednak nie daje rzeczywistej ochrony przed ich naruszeniem. Pełną ochronę praw jednostki mogą zagwarantować systemy krajowe. To one dysponują odpowiednim systemem organizacyjnym, na który składają się administracja, organy ścigania, niezależne sądownictwo itp. Rolą prawa międzynarodowego jest przede wszystkim ograniczenie swobody państw w zakresie określania stosunków między władzą a obywatelami.

Globalny system ochrony praw człowieka

Do połowy XX w. uznawanie praw człowieka leżało w gestii poszczególnych państw. Dopiero kiedy w czasie II wojny światowej doszło do aktów ludobójstwa i zbrodni wojennych, społeczność międzynarodowa podjęła się stworzenia powszechnego systemu ochrony praw człowieka. Na konferencji pokojowej w San Francisco 26 czerwca 1945 r. podpisano **Kartę Narodów Zjednoczonych**, która stała się aktem założycielskim **Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ)**.

Kartę Narodów Zjednoczonych można uznać za pierwszy traktat wielostronny o globalnym zasięgu. Choć w Karcie nie zawarto katalogu praw człowieka, to jednak przyjęto zasadę bezwarunkowego ich poszanowania.

Już w 1946 r. w ramach ONZ utworzono **Komisję Praw Człowieka**, która pod przewodnictwem Eleonory Roosevelt (czyt. ruzwelt) podjęła się zdefiniowania, czym są prawa człowieka. Komisja uznała, że prawa człowieka wywodzą się z godności ludzkiej i w związku z tym przynależą każdemu człowiekowi. Efektem prac komisji było przyjęcie 10 grudnia 1948 r. **Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka**. Chociaż nie była ona prawnie wiążąca dla państw członkowskich, stała się jednak podstawą systemu praw człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych. Deklarację przetłumaczono na ponad 200 języków.

Anna Eleanor Roosevelt (1884–1962) – od 1905 r. żona prezydenta USA Franklina D. Roosevelta. W 1921 r. rozpoczęła działalność polityczną w Partii Demokratycznej. Wspierała męża w kampaniach wyborczych i walczyła o równouprawnienie czarnoskórych Amerykanów. Po śmierci męża rozpoczęła samodzielną karierę polityczną, angażując się w działalność Komisji Praw Człowieka przy ONZ. Głównie dzięki jej staraniom doszło do opracowania i przyjęcia przez Narody Zjednoczone Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.

W kolejnych latach opracowano **Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych** oraz **Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych**. Ze względu na opór ze strony państw socjalistycznych oba pakiety weszły w życie dopiero w 1976 r. w związku z odprężeniem w stosunkach amerykańsko-radzieckich.

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych wymaga ochrony i realizacji praw w nim zawartych bez żadnych warunków i w pełnym wymiarze. Natomiast strony Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych są zobowiązane podjąć odpowiednie kroki indywidualnie i w ramach pomocy i współpracy międzynarodowej, wykorzystując maksymalnie dostępne im środki, w celu stopniowego osiągnięcia pełnej realizacji praw uznanych w tym Pakcie.

Początkowo Komisja Praw Człowieka składała się z 18 państw członkowskich. Istotne dokonania Komisji z czasem stały się mniej dostrzegalne z powodu krytyki kierowanej pod adresem Komisji. Zarzucono jej zajmowanie się wyłącznie wybranymi krajami, a także znaczne upolitycznienie. W związku z tym 15 marca 2006 r. powołano w jej miejsce nowy organ – **Radę Praw Człowieka** (ang. *Human Rights Council* – HRC). Zadaniem Rady jest bardziej efektywny sposób przeciwdziałania wszelkim naruszeniom praw człowieka pojawiającym się w krajach członkowskich ONZ. Rada odbywa corocznie regularne sesje w Genewie, aby omówić najważniejsze problemy, kodyfikacje międzynarodowe norm oraz tworzyć zalecenia dla rządów państw członkowskich. Jednym z ważniejszych zadań Rady jest szybkie reagowanie na poważne i masowe naruszenia praw człowieka. Odbywa się to między innymi na podstawie „procedury 1503”. Umożliwia ona pojedynczym osobom lub grupom osób zgłaszanie do ONZ przypadków łamania praw człowieka, nawet jeśli nie są one objęte umowami międzynarodowymi.

Adres, na jaki należy wnosić skargi do Rady Praw Człowieka:

Human Rights Council
and Treaties Division
Complaint Procedure
OHCHR-UNOG
1211 Geneva 10,
Switzerland

Etapy składania skargi indywidualnej lub grupowej do Rady Praw Człowieka

Sporządzenie i przestanie skargi

Weryfikacja skargi pod względem dopuszczalności, zasadności i wiarygodności

Przekazanie skargi państwu, któremu zarzuca się łamanie prawa

Uzyskanie stanowiska państwa

Opracowanie raportu i rekomendacji co do sprawy przez grupę ekspercką

Podjęcie ostatecznej decyzji przez Radę Praw Człowieka

Rada Praw Człowieka ma swoją siedzibę w Genewie, w jej skład wchodzi obecnie 47 państw, wybranych na trzyletnią kadencję. Rada jest organem pomocniczym **Zgromadzenia Ogólnego**, obradującym przez 10 tygodni w ciągu roku. Do instrumentów Rady Praw Człowieka należą: Powszechny Przegląd Okresowy (opracowywany co 4 lata raport przedstawiający stan przestrzegania praw człowieka we wszystkich krajach członkowskich) oraz rezolucje (uchwalane przez Radę podczas sesji umożliwiające opracowywanie zaleceń dotyczących wszystkich aspektów przestrzegania praw człowieka).

Od 1948 r. pod auspicjami ONZ przyjęto blisko 60 konwencji i deklaracji. W celu nadzorowania wykonywania przez państwa postanowień poszczególnych konwencji powołano przy ONZ specjalne komitety traktatowe.

Nazwa konwencji	Komitety traktatowe
Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1965 r.	Komitety ds. eliminacji dyskryminacji rasowej
Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z 1966 r.	Komitety praw człowieka
Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych z 1966 r.	Komitety praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych
Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet z 1979 r.	Komitety ds. eliminacji dyskryminacji kobiet
Konwencja przeciwko torturom i innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu z 1984 r.	Komitety przeciwko torturom
Konwencja o prawach dziecka z 1989 r.	Komitety praw dziecka
Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników – migrantów i członków ich rodzin z 1990 r.	Komitety do ochrony praw wszystkich pracowników – migrantów i członków ich rodzin
Konwencja praw osób niepełnosprawnych z 2006 r.	Komitety praw osób niepełnosprawnych
Międzynarodowa konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem z 2006 r.	Komitety ds. wymuszonych zaginięć

Ćwiczenie

Praca w grupach: Opracujcie własny, „idealny” uniwersalny system ochrony praw człowieka.

Trybunały karne przy ONZ

Pod wpływem konfliktów regionalnych w latach 90. XX w. społeczność międzynarodowa podjęła dodatkowe działania mające na celu ściganie i karanie odpowiedzialnych za masowe zbrodnie. W ten sposób powstały dwa międzynarodowe trybunały *ad hoc* (łac. doraźnie, tymczasowo). W 1993 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ powołała do życia **Międzynarodowy Trybunał Karny dla Byłej Jugosławii** (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – ICTY). Zadaniem Trybunału było osądzenie zbrodni wojennych popełnionych na terytorium byłej Jugosławii od stycznia 1991 r.

W 1994 r. powstał **Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy** (International Criminal Tribunal for Rwanda – ICTR). Trybunał powołano do osądzenia osób odpowiedzialnych za ludobójstwo i inne poważne naruszenia prawa międzynarodowego na terytorium Rwandy oraz dla ukarania obywateli Rwandy odpowiedzialnych za takie zbrodnie na terytoriach państw ościennych między 1 stycznia 1994 a 31 grudnia 1994 r.

Tworzone doraźnie trybunały natrafiały na rozliczne trudności. Wynikały one głównie z długotrwałych negocjacji nad ich powołaniem i opóźnieniem w sądzeniu zbrodniarzy. Z tego powodu społeczność międzynarodowa postanowiła utworzyć trybunał stały. W 1998 r. państwa powołały na mocy tzw. statutu rzymskiego **Międzynarodowy Trybunał Karny** (International Criminal Court – ICC). Jego zadaniem jest sądzenie sprawców ludobójstwa, zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości, a w przyszłości również agresji, po osiągnięciu konsensusu co do definicji tej zbrodni. Trybunał ukonstytuował się w 2002 r., po spełnieniu wymogu 60 ratyfikacji. W 2020 r. w jurysdykcji Trybunału były 123 państwa, które ratyfikowały statut rzymski. Trybunał składa się z 18 sędziów wybieranych na sześcioletnią kadencję spośród obywateli państwa, które uznały jego jurysdykcję. Siedzibą wszystkich trzech trybunałów jest **Haga** w Holandii.

Warto obejrzeć

Dzień sądu: Bitwa o Międzynarodowy Trybunał Karny, reż. P. Yates, USA 2009 – film dokumentalny na temat dochodzeń w sprawie zbrodni objętych jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego, które miały miejsce w Demokratycznej Republice Kongo, Ugandzie, Republice Środkowoafrykańskiej i Sudanie.

Prezydent Jugosławii Slobodan Milošević przed ICTY w Hadze. W latach 2002–2006 był sądzony za deportację ok. 740 tys. kosowskich Albańczyków oraz za masakrę tysięcy ludzi w Bośni i Chorwacji. Zmarł w więzieniu w 2006 r. przed wydaniem wyroku.

Logo Międzynarodowego Trybunału Karnego

Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców

Ważną instytucją powołaną do ochrony praw uchodźców jest **Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców** (United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR). Urząd ten powołało Zgromadzenie Ogólne ONZ

14 grudnia 1950 r. Agencja jest upoważniona do prowadzenia i koordynacji działań międzynarodowych na rzecz ochrony uchodźców i rozwiązywania problemów związanych z tą kwestią na całym świecie. Biuro Wysokiego Komisarza dąży do zapewnienia każdej osobie prawa do ubiegania się o status uchodźcy i znalezienia bezpiecznego schronienia w innym państwie, z możliwością dobrowolnego powrotu do domu, integracji z ludnością lokalną lub do osiedlenia się w państwie trzecim. Biuro ma również uprawnienia do pomocy bezpaństwowcom (osobom nieposiadającym przynależności państwowej).

Filippo Grandi (ur. 1957 w Mediolanie) – zawodowy dyplomata, od lat 80. XX w. związany z agendą ONZ ds. uchodźców. Od 2016 r. sprawuje urząd Wysokiego Komisarza ONZ ds. Uchodźców.

Podczas kilkudziesięciu lat działalności UNHCR pomógł dziesiątkom milionów ludzi rozpocząć życie od nowa. Obecnie ponad 7 tys. pracowników Biura Wysokiego Komisarza ds. Uchodźców w ponad 120 krajach pomaga ponad 36 mln osób na całym świecie. Miarą sukcesów może być dwukrotne przyznanie UNHCR Pokojowej Nagrody Nobla: w 1954 i 1981 r.

Misje i operacje pokojowe ONZ

Patrol sił pokojowych ONZ (United Nations Disengagement Observer Force – UNDOF) na wzgórzach Golan rozdzielających Syrię od Izraela (Syria, sierpień 2011 r.).

ONZ nie tylko reaguje na przejawy łamania praw człowieka, lecz także próbuje im zapobiegać. Prowadzi działania prewencyjne w postaci misji i operacji pokojowych. Do ich zadań należą rozwiązywanie konfliktów regionalnych oraz pomoc w budowaniu trwałych warunków pokoju wewnętrznego (np. rozbrojenie, rozminowywanie). Narody Zjednoczone udzielają także pomocy humanitarnej osobom poszkodowanym w wyniku zmian politycznych czy klęsk żywiołowych. Zajmują się problematyką uchodźstwa oraz działalnością edukacyjną, szkoleniową i informacyjną.

W działalność ONZ i jej agend angażują się czołowi przedstawiciele świata sztuki, muzyki, filmu, sportu i literatury. Do grona Ambasadorów Dobrej Woli i Postaćów Pokoju należy wiele znanych osób, które działają na szczeblu międzynarodowym, regionalnym lub narodowym. Ambasadorzy Dobrej Woli są zapraszani do współpracy przez poszczególne agendy, tj. **UNICEF** (np. piosenkarz Ricky Martin) czy **UNESCO** (np. piłkarz Ronaldo). Postać Pokoju mianuje Sekretarz Generalny ONZ. Zostali nimi między innymi pisarz Paulo Coelho i bokser Muhammad Ali. Te osoby dzięki swojej popularności przyczyniają się do promowania światowego pokoju, poszanowania praw człowieka, prawa międzynarodowego oraz postępu społecznego i ekonomicznego.

Podsumowanie lekcji

- s. 180 ► ■ Organizacja Narodów Zjednoczonych stworzyła uniwersalny system ochrony praw człowieka obejmujący większość państw świata.
- s. 181 ► ■ W ramach systemu ONZ na rzecz praw człowieka działają: Rada Praw Człowieka, Międzynarodowy Trybunał Karny, Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka i Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, dlaczego Komisję Praw Człowieka zastąpiono Radą Praw Człowieka.
2. Na podstawie dodatkowych źródeł informacji oceń pracę trybunałów karnych powołanych przy ONZ.
3. Przedstaw dokonania polskiej dyplomacji w dziedzinie praw człowieka na forum ONZ.
4. Przeanalizuj z punktu widzenia międzynarodowych standardów trzy przypadki naruszania praw i wolności w różnych państwach. Odniesz je do zapisów Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz innych aktów prawa międzynarodowego.

5. System ochrony praw człowieka Rady Europy

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz mechanizmy ochrony praw człowieka wypracowane przez Radę Europy;
- przeanalizujesz procedurę skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka;
- przedstawisz katalog praw i wolności z Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności;
- przedstawisz katalog praw i wolności z Europejskiej Karty Socjalnej;
- opracujesz skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka;
- poznasz sposoby realizacji praw socjalnych przez państwo polskie.

Europejski system ochrony praw człowieka

Międzynarodowy system ochrony praw człowieka składa się z systemu uniwersalnego ONZ oraz z systemów regionalnych. Na kontynencie europejskim powstał jak dotąd najskuteczniejszy taki system. Na naszym kontynencie funkcjonują aż trzy uzupełniające się podsystemy: Rada Europy, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Unii Europejskiej.

System ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy

Istniejąca od 1949 r. **Rada Europy** uznała ochronę praw człowieka za jeden ze swoich celów statutowych. Podstawowym dokumentem w tym zakresie jest ogłoszona w 1950 r. **Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności** (zwana też Europejską konwencją praw człowieka). Dokument koncentruje się głównie na prawach obywatelskich, takich jak prawo do życia i wolności, zakaz tortur, niewolnictwa i dyskryminacji czy wolność myśli, sumienia, wyznania, słowa i zrzeszania się. Z czasem uzupełniono go o kilkanaście protokołów dodatkowych.

międzynarodowy
system ochrony
praw człowieka

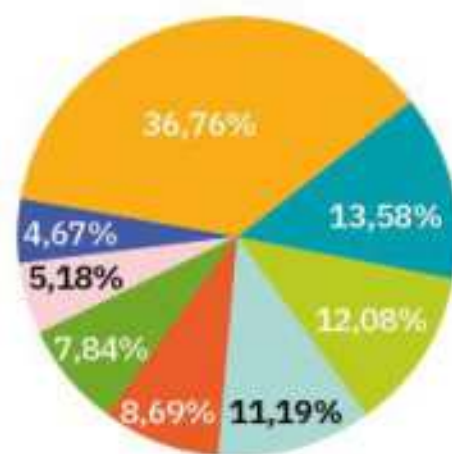

Logo Rady Europy

Konwencja
o ochronie
praw człowieka
i podstawowych
wolności

Rodzaje naruszonych praw zgłaszanych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w latach 1959–2019

- prawo do rzetelnego procesu sądowego
- prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego
- zakaz tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania
- prawo własności
- prawo do skutecznego środka odwoławczego
- inne naruszenia praw
- prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego
- prawo do życia

Źródło: Overview 1959–2021, ECHR, Strasburg 2021.

Ćwiczenie

Wskaż te z naruszanych praw, które można zaliczyć do tzw. triady praw Johna Locke'a. Odpowiedź uzasadnij.

Europejski Trybunał Praw Człowieka

Początkowo w ramach Rady Europy funkcjonowały dwie instytucje zajmujące się prawami człowieka. Były to Europejska Komisja Praw Człowieka i Trybunał Praw Człowieka. Od 1998 r. funkcjonuje jedynie **Europejski Trybunał Praw Człowieka** (ang. European Court of Human Rights – ECHR). Siedzibą Trybunału jest Strasburg.

Trybunał składa się z sędziów, których liczba równa jest liczbie państw będących sygnatariuszami Konwencji. Sędziowie są wybierani na dziewięcioletnią kadencję przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy większością głosów spośród trzech kandydatów przedstawionych przez dane państwo. Kandydaci na sędziów muszą spełniać wysokie wymagania formalne i etyczne.

System Rady Europy ma charakter **subsydiarny** (pomocniczy) w stosunku do systemów wewnątrz krajowych. Ochrona praw człowieka w pierwszej kolejności należy do władz, a zwłaszcza – do sądów krajowych. Dlatego Europejski Trybunał Praw Człowieka należy traktować jako instancję ostateczną. Skargę do Trybunału może wnieść państwo, ale najważniejszym osiągnięciem europejskiego systemu ochrony praw człowieka jest **możliwość wniesienia skargi indywidualnej**. Każdy obywatel ma prawo wnieść skargę w ciągu 6 miesięcy od zakończenia postępowania krajowego, jeżeli stał się ofiarą naruszenia praw zawartych w Konwencji lub protokołach dodatkowych przez państwo będące stroną Konwencji. Przed złożeniem skargi należy wykorzystać wszystkie dostępne środki odwoławcze przewidziane prawem. Skargę może złożyć tylko osoba bezpośrednio lub pośrednio pokrzywdzona naruszeniem Konwencji. Trybunał nie zajmuje się skargami kierowanymi przeciwko osobom fizycznym oraz instytucjom i organizacjom prywatnym.

Skarga powinna być dostarczona na specjalnym formularzu dostępnym m.in. na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości i zawierać następujące informacje:

1. dane skarżącego oraz pełnomocnika, jeżeli został ustanowiony
2. nazwę państwa skarżonego
3. zwięzły opis zaistniałych faktów oraz wskazanie istotnych zarzutów
4. określenie, które z praw Konwencji zostały naruszone
5. informacje o wykorzystanych przez skarżącego środkach prawnych oraz podjętych w sprawie decyzjach urzędowych, z określeniem daty podjęcia każdej z nich
6. kopie podjętych w sprawie decyzji

Na podstawie formularza skargi dostępnego na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości, <http://bip.ms.gov.pl>.

Ciechońska przeciwko Polsce (19776/04)

Sprawa dotyczyła śmierci męża skarżącej, który zginął w trakcie pobytu w sanatorium w Kudowie-Zdroju, w wyniku uderzenia przez spadającą gałąź. Śledztwo w tej sprawie czterokrotnie umarzono. Za każdym razem prokuratura stwierdzała, że mąż skarżącej zginął w wyniku nieszczęśliwego wypadku. W sprawie tej wszczęto postępowanie przeciwko urzędnikom z Kudowy-Zdroju odpowiedzialnym za środowisko, które zakończyło się uniewinnieniem w 2009 r. Pozew cywilny złożony przez skarżącą w ramach postępowania pozostał przez sąd oddalony.

Skarżąca podniosła zarzuty naruszenia:

- art. 2 Konwencji (prawo do życia) poprzez to, że państwo nie podjęło odpowiednich kroków mających na celu uniknięcie tego wypadku oraz przeprowadzenie skutecznego postępowania wyjaśniającego okoliczności zdarzenia oraz osoby za nie odpowiedzialne,
- art. 6 Konwencji (prawo do rzetelnego procesu)
- art. 13 Konwencji (prawo do skutecznego środka odwoławczego)

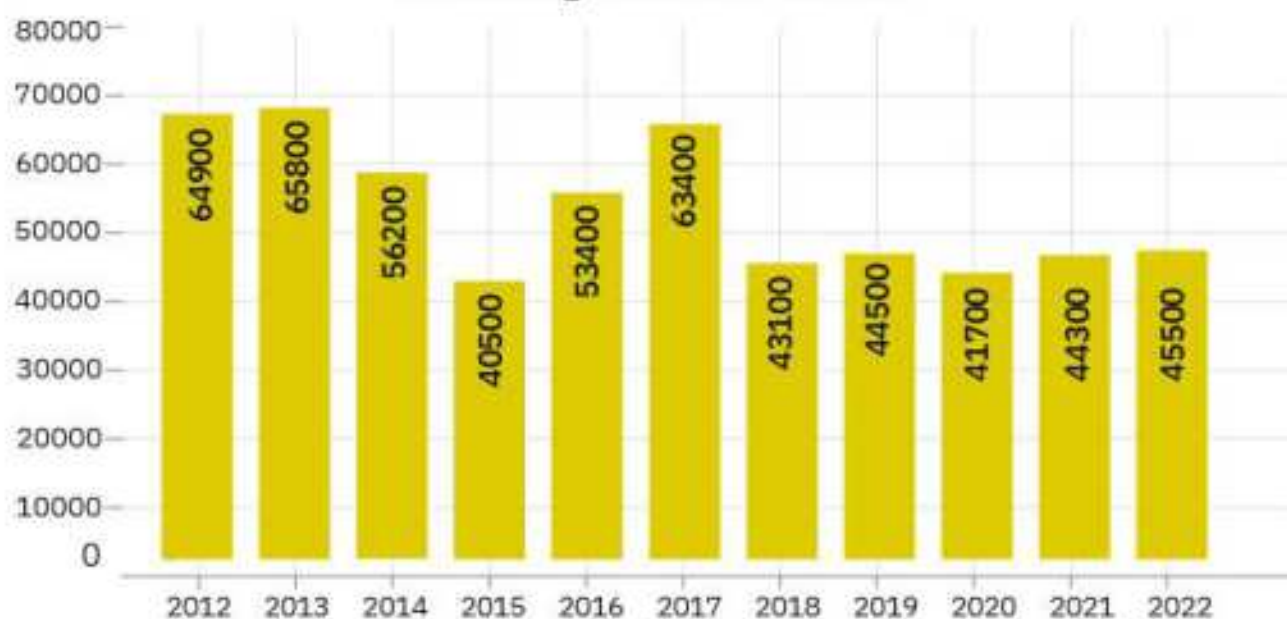
Źródło: *Ważne orzeczenia ETPCz w polskich sprawach*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, <http://link.operon.pl/1-> (dostęp: 29.03.2021).

Ćwiczenie

Praca w grupach: Na podstawie opisu oraz formularza skargi zamieszczonej na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości sporządźcie skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.

W jurysdykcji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jest 47 państw europejskich i 800 mln ludzi. Co roku do Trybunału trafia kilkadziesiąt tysięcy skarg.

Liczba skarg wpływających do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w latach 2012–2022

Źródło: <https://link.operon.pl/qu> (dostęp: 30.05.2023).

Ćwiczenie

Przedstaw, jaka była dynamika zmian w liczbie spraw wpływających do ETPC w XXI w. Wykorzystaj dane liczbowe.

Drugim ważnym dokumentem przyjętym przez Radę Europy jest **Europejska Karta Społeczna** (ang. European Social Charter) z 1961 r., w której najwięcej uwagi poświęcono prawom pracowniczym. Artykuł 20 Karty zobowiązuje strony do przestrzegania co najmniej 5 z 7 artykułów: 1, 5, 6, 12, 13, 16 i 19. Wybór należy do państwa ratyfikującego Kartę. Polska ratyfikowała ten dokument w 1997 r. niemal w całości. Nasz kraj nie podjął się zobowiązania wynikającego z treści artykułu 4.1. Instytucją strzegącą postanowień Europejskiej Karty Socjalnej jest **Europejski Komitet Praw Społecznych**. Członków Komitetu powołuje Komitet Ministrów Rady Europy. Komitet rozpatruje zgłaszane skargi i przekazuje swoje wnioski Komitetowi Ministrów Rady Europy. Ostateczna decyzja w sprawie naruszenia Karty pozostaje w gestii Komitetu Ministrów, który podejmuje rezolucję nakazującą podjęcie odpowiednich środków przez państwo łamiące Kartę.

W 1987 r. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności została uzupełniona o akt szczegółowy w postaci **Europejskiej konwencji o zapobieganiu torturom oraz niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu**. Służy ona do tworzenia mechanizmów kontroli miejsc, w których przebywają osoby pozbawione wolności. Nad przestrzeganiem postanowień tej Konwencji czuwa powołany w 1989 r. Europejski Komitet Zapobiegania Torturom oraz Niehumanicznemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu.

Komisarz Praw
Człowieka

► W 1999 r. przy Radzie Europy powołano urząd **Komisarza Praw Człowieka**. Komisarz jest wybierany przez Zgromadzenie Parlamentarne RE z listy trzech kandydatów rekomendowanych przez Komitet Ministrów. Komisarz nie ma żadnych uprawnień sądowych ani kompetencji władczych w stosunku do rządów państw członkowskich. W celu ochrony podstawowych praw współpracuje z rzecznikami powołanymi do ochrony praw obywatelskich z poszczególnych państw. Komisarz wyszukuje również braki w prawodawstwie państw członkowskich w zakresie praw człowieka, współpracuje z innymi organizacjami międzynarodowymi w tym zakresie i promuje ideę praw człowieka.

Michael O'Flaherty (ur. 1959 r. w Salthill) – irlandzki profesor prawa specjalizujący się w prawach człowieka. W latach 2015–2023 pełnił funkcję dyrektora Agencji Praw Podstawowych UE. Od 2024 r. jest Komisarzem Praw Człowieka Rady Europy.

Od 1949 r. Rada Europy przyjęła ponad 180 konwencji dotyczących praw człowieka, praw dziecka, mniejszości narodowych, ochrony środowiska, zdrowia i wielu innych kwestii.

Podsumowanie lekcji

- s. 185 ► ■ Międzynarodowy system ochrony praw człowieka składa się z systemu uniwersalnego ONZ oraz z systemów regionalnych.
- s. 185 ► ■ Podstawowym dokumentem w zakresie ochrony praw człowieka w Europie jest ogłoszona w 1950 r. **Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności** (zwana też Europejską Konwencją Praw Człowieka).
- s. 186 ► ■ Instytucją dbającą o przestrzeganie praw człowieka w ramach Rady Europy jest powstały w 1998 r. **Europejski Trybunał Praw Człowieka z siedzibą w Strasburgu**.
- s. 188 ► ■ W 1999 r. przy Radzie Europy powołano urząd **Komisarza Praw Człowieka**.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wymień warunki, które należy spełnić, aby móc złożyć skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.
2. Sporządź skargę do wybranej instytucji funkcjonującej w ramach europejskiego systemu ochrony praw człowieka, w rzeczywistej lub fikcyjnej sprawie.
3. Wypisz katalog praw i wolności Europejskiej Karty Socjalnej. Zastanów się, w jakim zakresie te prawa powinny być realizowane.
4. Przedstaw procedurę składania skargi indywidualnej przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka.

6. System ochrony praw człowieka w ramach UE i OBWE

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz system ochrony praw człowieka UE i OBWE;
- przeanalizujesz Kartę praw podstawowych UE;
- scharakteryzujesz działania Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych;
- ocenisz skuteczność instytucji UE i OBWE w zakresie ochrony praw człowieka.

System ochrony praw człowieka w ramach OBWE

Funkcjonująca w Europie od 1995 r. **Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie** (OBWE) opiera swoją działalność w zakresie ochrony praw człowieka na dokumentach stworzonych w ramach porozumień zimnowojennych. Najważniejszym z nich jest **Akt końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie** (KBWE) z 1975 r. Chociaż dokument miał znaczenie polityczne, to odegrał istotną rolę w zmianie podejścia do praw człowieka w krajach realnego socjalizmu. W późniejszych latach na kolejnych konferencjach KBWE w Wiedniu, Kopenhadze, Paryżu i Moskwie doprecyzowano zakres praw wynikających z praw człowieka, rządów prawa i demokracji.

W ramach OBWE działa powołane w 1990 r. **Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka**. Do jego głównych zadań należą nadzór nad przeprowadzaniem wyborów w państwach członkowskich, organizowanie seminariów i zbieranie informacji o sytuacjach kryzysowych. Od 1992 r. działalność biura uzupełnia **Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych** (High Commissioner on National Minorities – HCNM). Jego zadaniem jest zapobieganie konfliktom etnicznym poprzez wskazywanie potencjalnych źródeł konfliktu.

W 1997 r. powołano **Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów** (Representative on Freedom of the Media). Zajmuje się on sprawami związanymi z przestrzeganiem standardów międzynarodowych w zakresie wolności środków masowego przekazu w państwach członkowskich.

Logo OBWE (ang. Organization for Security and Co-operation in Europe – OSCE)

Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka

Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych

Przedstawiciel OBWE ds. Wolności Mediów

Lamberto Zannier (ur. 1954 w Fagnie) – włoski prawnik i dyplomata. W latach 2011–2017 był sekretarzem generalnym Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. W latach 2017–2020 pełnił funkcję Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych.

Karta praw podstawowych

Działania OBWE wymuszają przestrzeganie praw człowieka jedynie w wymiarze politycznym, a nie prawnym. To zasadniczo odróżnia tę organizację od innych systemów ochrony praw człowieka, takich jak ONZ czy Rada Europy. Ochrona praw człowieka w ramach OBWE jest ściśle powiązana z zagadnieniami bezpieczeństwa międzynarodowego, rozwoju gospodarczego czy kultury. Jej działania nie zawsze przynoszą efekty, zwłaszcza w odniesieniu do państw azjatyckich.

System ochrony praw człowieka w ramach Unii Europejskiej

Kolejnym podsystemem ochrony praw człowieka w Europie jest system Unii Europejskiej. Już w traktatach założycielskich poprzedzających powstanie Unii Europejskiej znajdowały się zapisy odnoszące się do poszanowania wolności, demokracji, praworządności i praw człowieka. W **traktacie z Maastricht z 1992 r.**, na mocy którego powstała UE, zadeklarowano, że: „Unia Europejska respektuje podstawowe prawa zagwarantowane w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Praw Podstawowych Wolności”. Unia Europejska jednak przez długi czas nie mogła wypracować własnego katalogu fundamentalnych praw, na które mogłyby powoływać się jej organy, państwa członkowskie i ich obywatele. Wynikało to z faktu, że integracja w ramach Wspólnot Europejskich miała pierwotnie charakter głównie gospodarczy. Koncentrowano się jedynie na ochronie praw pracowniczych i normach antydyskryminacyjnych.

Momentem przełomowym okazało się proklamowanie 7 grudnia 2000 r. podczas szczytu Rady Europejskiej w Nicei **Karty praw podstawowych**. Dokument ten początkowo nie miał charakteru wiążącego, jednak od momentu wejścia w życie traktatu lizbońskiego, czyli od 1 grudnia 2009 r., nabrał mocy prawnej. Polska i Wielka Brytania zastrzegły ograniczenie stosowania Karty dla swoich obywateli poprzez zapisy w protokole 7 dołączonym do traktatu lizbońskiego. Karta Praw Podstawowych składa się z preambuły oraz 54 artykułów. Obecnie jest uznawana za najbardziej nowoczesny dokument traktujący o ochronie praw człowieka.

Ćwiczenie

Zapoznaj się z treścią Karty praw podstawowych. Porównaj dokument z innymi aktami prawa międzynarodowego z zakresu ochrony praw człowieka. Rozważ tezę, że Karta praw podstawowych jest najnowocześniejszym tego typu dokumentem.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

Jedną z instytucji, która stoi na straży przestrzegania podstawowych praw Unii Europejskiej, jest **Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej** (zwany potocznie Europejskim Trybunałem Sprawiedliwości, ang. Court of Justice of the European Union). Trybunał nie rozpatruje skarg obywateli UE na działanie instytucji krajowych lub przeciwko jednemu z państw członkowskich. Nie jest także sądem odwoławczym od orzeczeń wydanych przez sądy krajowe i nie może nigdy uchylić ani zmienić wydanych przez nie orzeczeń.

Prawo wniesienia skargi ma obywatel UE oraz każda osoba fizyczna lub prawna mająca miejsce zamieszkania lub statutową siedzibę w państwie członkowskim UE. Skarga może dotyczyć tylko niewłaściwego administrowania w działaniach

instytucji lub organów UE. Pismo może być sporządzone w jednym z języków urzędowych UE (także w języku polskim).

Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich (ang. European Ombudsman) rozpoczął działalność w 1995 r. Bada skargi dotyczące przypadków niewłaściwego administrowania w instytucjach i organach UE. Skargi mogą składać obywatele Unii lub osoby zamieszkałe na jej terytorium oraz przedsiębiorstwa i instytucje mające siedzibę w UE. Rzecznik jest wybierany przez Parlament Europejski na odnawialną pięcioletnią kadencję. Wszczyna on dochodzenia na podstawie skarg lub z własnej inicjatywy. W wielu przypadkach do rozwiązania problemu wystarczy przekazanie danej instytucji informacji przez Europejskiego Rzecznika Praw. Jeśli sprawa jest bardziej skomplikowana, Rzecznik stara się znaleźć rozwiązanie polubowne. W sytuacji, gdy jego działania nie odnoszą oczekiwanego rezultatu, może on wystosować zalecenia do instytucji, której dotyczy skarga. Jeżeli instytucja nie przyjmie zaleceń Rzecznika, może on przedstawić Parlamentowi Europejskiemu specjalne sprawozdanie, w wyniku którego Parlament będzie musiał podjąć niezbędne działania. Skargę należy wnieść w ciągu 2 lat od zaistnienia danego problemu. W ciągu swojej dwudziestopięcioletniej działalności Biuro Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich rozpatrzyło ponad 57 tys. skarg. Jest on całkowicie niezależny i nie przyjmuje poleceń od żadnego rządu ani żadnej organizacji.

Emily O'Reilly (czyt. orajli; ur. w 1957 r.) – irlandzka dziennikarka i pisarka, dwukrotnie uhonorowana w Irlandii tytułem Dziennikarza Roku (1986, 1994). W latach 2003–2013 była Rzecznikiem Praw Obywatelskich i Komisarzem ds. Informacji w Irlandii. Od 2013 r. sprawuje urząd Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich.

Od 1996 r. Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich razem z rzecznikami krajowymi i regionalnymi tworzą **Europejską Sieć Rzeczników**. W sieci znajduje się 95 biur krajowych i regionalnych z 36 krajów europejskich. Sieć pozwala skarżącym uzyskać pomoc na właściwym szczeblu. Pomaga ona w udostępnianiu informacji na temat prawa Unii i jego wpływu w państwach członkowskich UE. Ułatwia także współpracę między rzecznikami, aby chronić prawa obywateli Unii i osób fizycznych podlegających prawu UE.

Z inicjatywy Europejskiego Rzecznika Praw w 2001 r. Parlament Europejski zatwierdził **Kodeks dobrego postępowania administracyjnego**, w którym określono wytyczne dla urzędników służby cywilnej UE.

Adres Parlamentu Europejskiego, na który można wnosić petycje i skargi:

Committee on Petitions
The Secretariat
Rue Wiertz
B-1047 Brussels, Belgium
European Parliament

Prawo wniesienia petycji, skargi lub wniosku do Parlamentu Europejskiego dotyczy kwestii objętych zakresem działalności Unii Europejskiej, bezpośrednio dotyczących praw obywateli UE, takich jak:

- ochrona środowiska naturalnego,
- ochrona konsumentów,
- swobodny przepływ osób, towarów i usług oraz rynku wewnętrznego,
- zatrudnienie i polityka społeczna,
- wzajemne uznawanie kwalifikacji zawodowych.

Unia Europejska stara się chronić prawa człowieka również poza swoimi granicami. Na podstawie umowy z Kotonu łączącej UE z 79 krajami Afryki, Karaibów i Pacyfiku (tzw. kraje AKP) w razie naruszenia praw człowieka przez którykolwiek z tych krajów koncesje handlowe mogą zostać zawieszane, a programy pomocy – ograniczone.

Agencja Praw
Podstawowych

Najnowszą instytucją Unii Europejskiej działającą na rzecz praw człowieka jest **Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej** (ang. The European Union Agency for Fundamental Rights, FRA). Została ona ustanowiona na mocy rozporządzenia Rady (WE) nr 168/2007 z dnia 15 lutego 2007 r. Jej siedziba znajduje się w Wiedniu. Agencję utworzono, aby zapewniać instytucjom UE i państwom członkowskim niezależną i opartą na dowodach pomoc i wiedzę fachową w zakresie praw podstawowych. FRA jest niezależnym organem UE finansowanym z budżetu Unii.

Podsumowanie lekcji

- s. 189 ▶ ■ W ramach OBWE działa **Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka**, które nadzoruje procesy wyborcze oraz zbiera informacje o sytuacjach kryzysowych.
- s. 189 ▶ ■ **Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych** pracuje na rzecz zapobiegania konfliktom narodowym poprzez wskazywanie potencjalnych zagrożeń.
- s. 189 ▶ ■ **Przedstawiciel OBWE ds. Wolności Mediów** monitoruje przestrzeganie standardów międzynarodowych w zakresie wolności środków masowego przekazu.
- s. 190 ▶ ■ Podstawowym dokumentem traktującym o ochronie praw człowieka w UE jest przyjęta w 2000 r. **Karta praw podstawowych**.
- s. 190 ▶ ■ Wśród instytucji UE stojących na straży ochrony prawa europejskiego, w tym również praw człowieka, stoją **Trybunał Sprawiedliwości UE (TSUE)**, **Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich**, **Parlament Europejski** oraz **Agencja Praw Podstawowych UE (FRA)**.
- s. 190 ▶ ■ **Trybunał Sprawiedliwości UE (TSUE)** rozpatruje skargi obywateli UE na działania instytucji krajowych lub przeciwko jednemu z państw członkowskich.
- s. 191 ▶ ■ **Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich** jest niezależnym jednoosobowym organem badającym skargi dotyczące przypadków **niewłaściwego administrowania** w instytucjach i organach UE.
- s. 192 ▶ ■ **Parlament Europejski** rozpatruje petycje, skargi i wnioski dotyczące obywateli UE.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyszukaj informacje na temat raportów Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka o wyborach powszechnych w krajach europejskich. Wskaż zastrzeżenia, jakie miało do tych wyborów Biuro.
2. Zbierz informacje i opisz jeden przykład skutecznej skargi do Parlamentu Europejskiego.
3. Sporządź skargę do wybranej instytucji UE lub OBWE w rzeczywistej lub fikcyjnej sprawie dotyczącej naruszenia praw człowieka.
4. Porównaj i oceń skuteczność ochrony praw człowieka w ramach RE, OBWE i UE.

7. Organizacje pozarządowe w ochronie praw człowieka

NA TEJ LEKCJI:

- dokonasz klasyfikacji organizacji pozarządowych działających na rzecz praw człowieka;
- scharakteryzujesz wybrane organizacje pozarządowe działające na rzecz praw człowieka w Polsce i na świecie.

Rozwój organizacji pozarządowych

Działalność **organizacji pozarządowych** (ang. *non-governmental organizations* – NGO-s) na rzecz praw człowieka ma dość długą historię. Pod wpływem idei oświeceniowych w XVIII w. zaczęły powstawać liczne organizacje filantropijne. W XIX w. towarzystwa międzynarodowe walczyły przeciwko niewolnictwu oraz na rzecz emancypacji kobiet. Założona w 1919 r. Międzynarodowa Organizacja Pracy (ang. International Labour Organization – ILO) poparła udział organizacji pozarządowych w procesie ustanawiania standardów międzynarodowych.

W artykule 71 Karty Narodów Zjednoczonych uprawnia się Radę Gospodarczo-Społeczną do sięgania po opinie organizacji pozarządowych. W początkowym okresie działalności ONZ funkcjonowały głównie organizacje religijne, biznesowe, związki zawodowe i organizacje kobiece. Obecnie spotykamy organizacje wyspecjalizowane w ochronie pewnych kategorii lub pojedynczych praw oraz organizacje, których podejście jest uniwersalne, odpowiadające treści takich dokumentów międzynarodowych jak Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. W okresie zimnej wojny NGO-s były źle postrzegane w krajach komunistycznych i krajach Globalnego Południa. W latach 1953–1993 liczba międzynarodowych organizacji pozarządowych (ang. *international non governmental organizations* – INGO-s) zajmujących się prawami człowieka wzrosła z 33 do 168. Obecnie ponad 300 międzynarodowych organizacji pozarządowych organizacji praw człowieka ma

organizacje
pozarządowe
działające na rzecz
praw człowieka

Najstarszą organizacją pozarządową istniejącą do dziś i działającą na rzecz praw człowieka było założone w 1839 r. Brytyjskie Towarzystwo Przeciwko Niewolnictwu. Obecnie funkcjonuje pod nazwą Anti-Slavery International.

status konsultacyjny przy ONZ. Dzięki temu ich przedstawiciele mogą wysyłać obserwatorów na posiedzenia Rady Gospodarczo-Społecznej i jej komisji oraz Rady Praw Człowieka. Współczesna skala działalności organizacji pozarządowych jest najlepszym przykładem uniwersalności praw człowieka.

Nową formą współpracy są transnarodowe sieci, tworzące infrastrukturę współpracy różnych podmiotów, takich jak instytucje rządowe, pozarządowe i osoby fizyczne. Istnienie takich sieci daje organizacjom pozarządowym jeszcze lepszy wpływ na inne organizacje, opinię publiczną, ośrodki decyzyjne i kształt nowych rozwiązań prawnych.

Wybrane organizacje działające na rzecz praw człowieka

Transnarodowe sieci	Międzynarodowe organizacje pozarządowe	Krajowe organizacje pozarządowe działające w Polsce
■ Międzynarodowa Kampania na Rzecz Zakazu Min Przeciwpiechotnych ■ Światowa Organizacja przeciwko Torturom ■ Koalicja na rzecz Zaprzeczenia Wykorzystywania Dzieci w Konfliktach Zbrojnych	■ Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża ■ Amnesty International ■ Human Rights Watch ■ Międzynarodowa Liga Praw Człowieka ■ Międzynarodowa Komisja Prawników ■ Międzynarodowa Federacja Helsińska na Rzecz Praw Człowieka ■ Lekarze bez Granic	■ Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych ■ Fundacja Academia Iuris ■ Helsińska Fundacja Praw Człowieka ■ Fundacja Pomocy Wzajemnej Barka ■ Stowarzyszenie Lambda ■ Kampania Przeciw Homofobii ■ Stowarzyszenie na Rzecz Niepełnosprawnych ■ Stowarzyszenie Narodowe Centrum Ojcostwa ■ Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych – ITAKA ■ La Strada – Fundacja Przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu

Organizacje pozarządowe zajmują się publikacją informacji o naruszeniu praw człowieka, prowadzą kampanie w celu przekonania rządów do powstrzymania się od takich działań. Wpływają na standardy ustanawiane przez ONZ i władze poszczególnych państw oraz procedury w zakresie praw człowieka. Znaczenie i zasięg działania tych organizacji jest bardzo zróżnicowany. Istnieją międzynarodowe NGO-s (np. Amnesty International), krajowe (np. Polska Akcja Humanitarna) i lokalne organizacje oparte na wspólnocie (ang. *community-based organizations* – CBO-s).

Międzynarodowy Festiwal Filmowy WATCH DOCS to jeden z najstarszych i największych festiwali filmów o prawach człowieka na świecie. Prezentowane są na nim przede wszystkim filmy dokumentalne.

Organizacje pozarządowe dostarczają do Afryki Wschodniej nieduże panele słoneczne. Urządzenia te wytwarzają moc wystarczającą do zasilenia lamp LED i naładowania baterii. Dzięki nim mieszkańcy mają źródło światła, które jest bardzo tanie i bezpieczniejsze od lamp naftowych.

Międzynarodowy Ruch Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca

Międzynarodowy Ruch Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca (ang. International Red Cross and Red Crescent Movement – IRCRCM) jest wyspecjalizowanym systemem ochrony praw człowieka w zakresie prawa humanitarnego. Na rzecz ruchu działa ponad 90 mln wolontariuszy na całym świecie. Starają się oni zapobiegać i zaradzać cierpieniom ludzi wynikającym z wojen i sytuacji kryzysowych, takich jak epidemie, powodzie czy trzęsienia ziemi. Ruch powstał z inicjatywy Szwajcara – Henry’ego Dunanta. Postulował on, aby pomocy na wojnie udzielać wszystkim rannym, niezależnie od ich przynależności państwowej.

W 1863 r. przedstawiciele kilkunastu krajów przyjęli rezolucję, które dały podstawy prawne do funkcjonowania Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża (ang. International Committee of The Red Cross – ICRC). Siedzibą Komitetu i całego Ruchu jest Genewa w Szwajcarii. Na jego rzecz pracuje 12 tys. osób w 80 krajach. Komitet, jako strażnik prawa humanitarnego w czasie konfliktów zbrojnych, może składać skargi do Rady Praw Człowieka ONZ oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka Rady Europy. Swoją działalność opiera na czterech konwencjach genewskich uchwalonych w 1949 r. i przyjętych w 1977 i 2005 r. protokołach dodatkowych.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, czego dotyczą konwencje genewskie.

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża stanowi obecnie część składową **Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca**. Podczas konfliktów MKCK podejmuje działalność przez 186 narodowych stowarzyszeń Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca i ich Międzynarodową Federację. Programy narodowych stowarzyszeń różnią się od siebie zasadniczo i zostały dostosowane do potrzeb danego kraju.

Polski Czerwony Krzyż działa od 1919 r., a pod obecną nazwą – od 1927 r. Pomaga ofiarom klęsk żywiołowych w kraju i za granicą, zajmuje się organizacją honorowego krwiodawstwa, prowadzi ośrodki opiekuńcze oraz noclegownię. Ponadto zajmuje się promocją zdrowia i organizuje kursy pierwszej pomocy. Polski Czerwony Krzyż współpracuje z innymi narodowymi stowarzyszeniami w celu poszukiwań osób zaginionych. Uczestniczy również w międzynarodowych kampaniach na rzecz zapobiegania rozprzestrzenianiu się wirusa HIV i na rzecz zakazu stosowania min przeciwpiechotnych.

Ćwiczenie

Praca w grupach: Stwórzcie własny pomysł akcji na rzecz walki o wybrane przez was prawa człowieka.

Międzynarodowy
Ruch Czerwonego
Krzyża i Czerwonego
Półksiężyca

ICRC

Flaga Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża

Polski Czerwony
Krzyż

Amnesty International

► **Amnesty International** została założona przez Petera Benensona w 1961 r. Impulsem do powstania tej organizacji było opublikowanie przez Benensona w londyńskim „The Observer” artykułu zatytułowanego „Zapomniani więźniowie”. Amnesty International ma status konsultacyjny przy ONZ, UNESCO, Radzie Europy, OPA (Organizacji Państw Amerykańskich) i UA (Unii Afrykańskiej). Organizacja liczy ponad 2 mln członków w ponad 150 krajach. Siedzibą Amnesty jest Londyn.

Amnesty International bada, dokumentuje i publikuje raporty o przypadkach naruszeń praw człowieka. Najważniejszym celem tej międzynarodowej organizacji jest walka o uwolnienie tzw. więźniów sumienia. Są to ludzie, którzy ze względu na swoje polityczne, religijne czy inne poglądy, manifestowane bez użycia przemocy, zostali osadzeni w więzieniach, aresztowani lub ich wolność jest w inny sposób ograniczona. Amnesty sprzeciwia się również stosowaniu kary śmierci, tortur lub innego niehumanitarnego traktowania.

W celu zachowania bezstronności w organizacji obowiązuje zasada, że wolontariusze nie ponoszą odpowiedzialności za działania w odniesieniu do kraju, w którym pracują. Nie uczestniczą też w obronie więźniów sumienia z własnych państw.

Specyficzną formą działalności Amnesty International jest prowadzenie tzw. pilnych akcji. Polegają one na „adopcji” (opiece) konkretnego więźnia politycznego i rozpoczęciu międzynarodowej kampanii na rzecz jego uwolnienia. W ramach „pilnych akcji” opinia publiczna jest informowana o sytuacji więźnia (więźniów), pisane są listy wpierające samego więźnia, a władze danego kraju są zasypywane listami domagającymi się jego zwolnienia. Amnesty International udziela również pomocy prawnej i materialnej więźniowi i jego rodzinie. Jeśli nie może doprowadzić do uwolnienia więźnia, dąży do zapewnienia mu sprawiedliwego procesu sądowego, między innymi wysyła swoich obserwatorów i prawników. Według danych Amnesty dzięki pilnym akcjom udało się w ciągu ostatnich 30 lat uratować 16,6 tys. osób.

Amnesty International organizuje również maratony pisania listów. Są to cykliczne wydarzenia, w czasie których w ciągu 24 godzin pisane są listy w obronie kilkunastu konkretnych osób lub grup osób, których prawa zostały złamane. Akcja odbywa się w całym kraju w różnych miejscach (również w szkołach). Może wziąć w niej udział każdy, kto chce wyrazić swój indywidualny sprzeciw wobec łamania praw człowieka. W ten sposób powstaje prawie 200 tys. pism z apelem o przestrzeganie praw podstawowych.

Amnesty International działa w Polsce od 1989 r. Organizację współtworzy ponad 8 tys. członków i sympatyków działających w 14 lokalnych grupach, zaangażowanych w obronę praw człowieka.

Human Rights Watch

Początki organizacji sięgają 1978 r., kiedy w związku z realizacją postanowień Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie powstało Helsinki Watch. Jego założycielami byli Robert L. Bernstein (czyt. bernstajn), Aryeh Neier (czyt. ajer najer) i Jeri Laber (czyt. dżeri lejber). W 1988 r. Helsinki Watch przekształ-

ciła się w **Human Rights Watch** (HRW). Siedziba znajduje się w Nowym Jorku. Organizacja skupia ponad 280 ekspertów w zakresie praw człowieka z różnych krajów (prawników, dziennikarzy i naukowców).

Human Rights
Watch

Human Rights Watch zajmuje się monitorowaniem przestrzegania praw człowieka w różnych rejonach świata. Skupia się przede wszystkim na obronie praw I generacji, takich jak wolność słowa i przekonań, zapewnienie oskarżonym prawa do uczciwego procesu i ewentualnego azylu, zapobieganie torturom i arbitralnemu pozbawianiu wolności, ochrona praw kobiet i praw dziecka oraz zwalczanie przekazywania broni reżimom i partyzantom naruszającym prawa człowieka. Human Rights Watch współpracuje z lokalnymi organizacjami działającymi na rzecz praw człowieka, prowadzi misje śledcze, sporządza raporty, a także wpływa za pośrednictwem mediów na opinię publiczną. Głównie skupia się na lobbingu, czyli oddziaływaniu na sfery rządzące (m.in. w USA).

Polska Akcja Humanitarna

Początki działalności **Polskiej Akcji Humanitarnej** sięgają 1992 r. Wówczas Janina Ochojska z Fundacji EquiLibre zaczęła organizować konwoje z darami dla mieszkańców oblężonego Sarajewa. Od tamtego czasu niesła pomoc mieszkańcom 44 państw, między innymi Somalii, Sudanu, Afganistanu, Palestyny, Czeczenii, Sri Lanki, Birmy, Iranu, Iraku, Kamerunu czy Kazachstanu. W 1994 r. założyła Polską Akcję Humanitarną (PAH).

Polska Akcja
Humanitarna

Polska Akcja Humanitarna skupia się na niesieniu pomocy natychmiastowej. Wysyła w miejsce konfliktów i katastrof naturalnych konwoje z darami pierwszej potrzeby – żywnością, lekami, sprzętem rehabilitacyjnym i innymi środkami niezbędnymi do przeżycia. Prowadzi również akcje długofalowe na rzecz prawa dostępu do wody i należytych warunków sanitarnych, prawa dostępu do edukacji i żywności. Walczy o prawa do życia w godnych warunkach oraz prawa do zabezpieczenia życia i zdrowia w trakcie katastrof naturalnych i konfliktów zbrojnych.

W Polsce PAH jest pomysłodawcą akcji dożywiania dzieci w szkołach „**Pajacyk**”. Organizacja prowadzi również kampanie na rzecz osób zamieszkujących region Wschodniej Afryki. Są to akcje budowy studni, dożywiania czy rozdawania rowerów osobom dojeżdżającym do pracy. PAH wspiera również tzw. sprawiedliwy handel (ang. *fair trade*), dający szansę na uczciwy eksport żywności z krajów rozwijających się.

Helsińska Fundacja Praw Człowieka

Helsińska Fundacja
Praw Człowieka

Po podpisaniu Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w Helsinkach w maju 1975 r. zaczęły w różnych państwach powstawać tzw. **komitety helsińskie**. Ich celem było sprawowanie obywatelskiej kontroli wypełniania przez rządy zobowiązań zawartych w Akcie Końcowym dotyczących wolności i praw człowieka. W państwach socjalistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej komitety działały jako organizacje nielegalne. **Polski Komitet Helsiński** powstał w 1982 r. w okresie stanu wojennego w konspiracji. W 1989 r. komitet ujawnił swoją działalność i w 1990 r. przekształcił się w Hel-

HELŚIŃSKA FUNDACJA
PRAW CZŁOWIEKA

sińską Fundację Praw Człowieka. Fundacja w zasadzie jest instytutem naukowo-badawczym działającym w dziedzinie praw człowieka. Od 2007 r. ma status konsultatywny przy Radzie Społeczno-Gospodarczej ONZ (ECOSOC). Helsińska Fundacja Praw Człowieka jest również członkiem **Human Rights Network** – międzynarodowej koalicji tworzonej przez organizacje pozarządowe z państw całego świata. W działalność Komitetu Helsińskiego, a potem fundacji, były zaangażowane takie osobistości jak Marek Edelman, Zbigniew Hołda czy Marek Nowicki. Przedstawiciele Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka są apolityczni, prowadzą działalność informacyjną i edukacyjną. Udzielają pomocy prawnej, propagują najnowsze standardy w dziedzinie praw człowieka, upowszechniając wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.

Maciej Nowicki (ur. 1973) – prawnik, z Helsińską Fundacją Praw Człowieka związany od 1998 r. Współtwórca i Dyrektor Międzynarodowego Festiwalu Filmowego WATCH DOCS Prawa Człowieka w Filmie. Wspierał także powstanie festiwalu DocudaysUA w Kijowie, Inconvenient Films w Wilnie i WATCH DOCS Belarus. Od 2021 r. jest prezesem Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka.

Źródło: fot. M. Kluczek/Materiały prasowe,
<https://link.operon.pl/qv> (dostęp: 30.05.2023).

Podsumowanie lekcji

- s. 193 ▶ ■ Na świecie działa wiele tysięcy organizacji walczących o prawa człowieka, a ich zasięg i liczebność są zróżnicowane.
- s. 195–197 ▶ ■ Wśród międzynarodowych pozarządowych organizacji na rzecz praw człowieka warto wyróżnić Międzynarodowy Ruch Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca, Amnesty International i Human Rights Watch.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Omów zakres działań i osiągnięte rezultaty kilku wybranych organizacji pozarządowych działających na rzecz praw człowieka.
2. Przedstaw i oceń metody działań stosowanych przez różne organizacje walczące o prawa człowieka.
3. Zgromadź informacje o innej niż opisana w podręczniku organizacji pozarządowej walczącej o prawa człowieka.

Propozycja projektu edukacyjnego

Przygotujcie miniraport na temat naruszania i ochrony praw człowieka w wybranej dziedzinie w waszym bezpośrednim sąsiedztwie lub w Polsce, lub na świecie. Wykorzystajcie informacje z mediów oraz raporty organizacji rządowych i pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka. Przedstawcie w swoim raporcie wnioski o sposobach rozwiązywania opisanych problemów.

8. Polski system ochrony praw człowieka

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz prawa i wolności zagwarantowane w Konstytucji RP;
- utrwalisz wiedzę na temat zasad postępowania sądowego, skargi do Trybunału Konstytucyjnego i wniosku do Rzecznika Praw Obywatelskich;
- przeanalizujesz przykłady naruszeń praw i wolności człowieka w Polsce.

Prawa i wolności zagwarantowane w Konstytucji RP

Najważniejszym aktem prawnym, w którym zapisano przysługujące nam prawa, jest **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** W rozdziale II „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela” zawarto najważniejsze uprawnienia, na których straży stoją polskie sądy oraz Trybunał Konstytucyjny. Prawom oraz wolnościom człowieka i obywatela poświęcono jedną piątą artykułów konstytucji. Zostały one podzielone na prawa i wolności osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, socjalne i kulturalne. Konstytucja określa również, na jakich zasadach możemy dochodzić swoich praw.

◀ prawa człowieka w Konstytucji RP

Wybrane prawa i wolności zagwarantowane w Konstytucji RP

Prawa i wolności osobiste	Prawa i wolności polityczne	Prawa i wolności ekonomiczne, socjalne i kulturalne	Środki ochrony wolności i praw
■ prawo do ochrony życia ■ zakaz tortur, okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego traktowania ■ wolność i nietykalność osobista ■ prawo do sprawiedliwego i jawnego postępowania sądowego ■ prawo do ochrony danych osobowych ■ wolność sumienia i wyznania	■ wolność zrzeszania się ■ wolność pokojowych zgromadzeń ■ prawo dostępu do służby publicznej ■ prawo do udziału w referendum i w wyborach ■ prawo składania petycji, skarg i wniosków ■ prawo do informacji o działalności władz publicznych	■ prawo do własności ■ prawo do dziedziczenia majątku ■ wolność wyboru i wykonywania zawodu ■ prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy ■ prawo do zabezpieczenia emerytalnego i rentowego ■ prawo do ochrony zdrowia ■ prawo do nauki	■ prawo do wynagrodzenia za szkody wyrządzone przez organy władzy ■ prawo do dochodzenia swoich praw na drodze sądowej ■ prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji ■ prawo do skargi konstytucyjnej ■ prawo wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich

Postępowanie przed sądem

Na straży praw i wolności obywateli Rzeczypospolitej Polskiej stoi przede wszystkim **niezależne sądownictwo**. Jest ono wspomagane przez wiele innych państwowych instytucji, takich jak Rzecznik Praw Obywatelskich czy Trybunał Konstytucyjny, oraz organizacji pozarządowych stawiających sobie za cel ochronę praw człowieka.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jaka jest droga dochodzenia swoich praw w postępowaniu sądowym w sądach powszechnych, a jaka – w sądach administracyjnych w Polsce.

Sądy w Polsce zajmują się ochroną praw i wolności jednostki tylko w odniesieniu do konkretnej sprawy. Postępowanie przed sądem może zostać wszczęte na wniosek jednostki (np. pozew, zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa) lub innego uprawnionego podmiotu (np. prokuratora, rzecznika praw). Wynikiem postępowania sądowego może być zaniechanie stosowania określonej normy prawnej. Nie spowoduje to jednak jej unieważnienia. Jeżeli zdecydujemy się na zakwestionowanie normy prawnej, możemy to zrobić tylko w drodze **skargi konstytucyjnej**.

Organy ochrony prawnej i kontroli w Polsce

organy orzekające	organy kontroli przestrzegania prawa	organy pomocy i obsługi prawnej
– Trybunał Konstytucyjny – Trybunał Stanu – sądy powszechne – sądy administracyjne – sądy wojskowe – pozasądowe państwowe organy orzekające	– prokuratura – Rzecznik Praw Obywatelskich – Rzecznik Praw Dziecka – Państwowa Inspekcja Pracy – Generalny Inspektor Ochrony Danych Osobowych – Najwyższa Izba Kontroli – Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji – policja i inne służby porządkowe	– adwokatury – radcostwa prawne – notariaty

Skarga do Trybunału Konstytucyjnego

skarga do Trybunału Konstytucyjnego

- Każdemu, kto uzna, że jego konstytucyjne prawa i wolności zostały naruszone, przysługuje prawo do skargi do Trybunału Konstytucyjnego. Skargę w imieniu skarżącego może wnieść tylko wykwalifikowany pełnomocnik procesowy (adwokat lub radca prawny). Skargę konstytucyjną można wnieść dopiero po wyczerpaniu przez skarżącego drogi prawnej, czyli po skorzystaniu ze zwykłych środków zaskarżenia. Skargę należy wnieść w ciągu 3 miesięcy od dnia doręczenia skarżącemu prawomocnego wyroku, ostatecznej decyzji lub innego ostatecznego rozstrzygnięcia. Skarga konstytucyjna jest wolna od opłaty sądowej.

Wniosek do Rzecznika Praw Obywatelskich

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, do jakich innych rzeczników praw możesz się zwrócić z prośbą o pomoc prawną.

Rzecznik Praw Obywatelskich

- O pomoc w ochronie wolności lub praw naruszanych przez organy władzy publicznej można też wystąpić do **Rzecznika Praw Obywatelskich (RPO)**. Prawo do przedłożenia sprawy Rzecznikowi mają obywatele polscy oraz cudzoziemcy

i bezpaństwowcy przebywający na terenie Polski. Jednak w przeciwieństwie do Trybunału Konstytucyjnego Rzecznik nie rozstrzyga merytorycznie sprawy. Jeżeli uzna, że wniosek jest zasadny, to albo wskaże wnioskodawcy przysługujące mu środki działania, albo przekaze sprawę odpowiedniemu organowi do rozpoznania, albo sam ją podejmie. Od decyzji Rzecznika nie ma już możliwości odwołania. Wniosek do RPO jest wolny od opłat. Można go złożyć w dowolnej formie: pisemnie, ustnie (w formie protokołu) oraz za pomocą elektronicznego formularza.

Prawa socjalne zagwarantowane Konstytucją RP a ich realizacja

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, na czym polega idea państwa dobrobytu i państwa liberalnego.

W porównaniu z prawami osobistymi i politycznymi, zagwarantowanie w Konstytucji RP praw socjalnych, ekonomicznych i kulturalnych nie jest łatwe do osiągnięcia. Nie jest też powszechnie akceptowane. Według zwolenników państwa dobrobytu współczesne państwo musi mieć charakter opiekuńczy i powinno zostać formalnie zobowiązane do troski o materialny byt swoich obywateli. Natomiast zwolennicy państwa liberalnego uważają, że nakładanie na państwo zbyt dużych obciążeń socjalnych może doprowadzić do kłopotów gospodarczych lub do osłabienia mocy konstytucji, jeżeli podjęte zobowiązania nie będą realizowane.

Wydaje się, że właściwym miejscem rozwiązywania problemu praw socjalnych powinny być nie konstytucje, lecz konkretne ustawy. W Konstytucji RP na przykład jest napisane, że pracownik ma prawo do urlopu, ale jego zakres określa stosowna ustawa, w tym przypadku Kodeks pracy. Dzięki temu nie można podważać mocy ustawy zasadniczej, a ustawę dużo łatwiej zmienić.

Art. 68.

1. Każdy ma prawo do ochrony zdrowia.
2. Obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych. Warunki i zakres udzielania świadczeń określa ustawa.
3. Władze publiczne są obowiązane do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku.
4. Władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska.
5. Władze publiczne popierają rozwój kultury fizycznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży.

Źródło: Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Ćwiczenie

Oceńcie, jak władze publiczne realizują ustępy 3, 4 i 5 art. 68 Konstytucji RP.

Ochrona praw mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych w Polsce

Zgodnie z art. 35 Konstytucji RP, ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym **mniejszości narodowe i etniczne są pod szczególną ochroną**. Ich przedstawiciele korzystają z dotacji budżetu państwa na realizację zadań służących podtrzymywaniu i rozwojowi tożsamości kulturowej oraz zachowywaniu języka regionalnego. Ponadto mogą oni występować na zasadach ogólnych po środki na prowadzenie działalności kulturalnej do władz centralnych i samorządowych. Większość zadań realizowanych dzięki dotacjom ma na celu promocję wiedzy o historii, tradycji i kulturze danej mniejszości.

Istotne są również działania władz państwowych na gruncie prawnym. Państwo polskie dostosowuje prawo krajowe do ratyfikowanych umów prawa międzynarodowego i zobowiązań względem Unii Europejskiej i innych organizacji. Polski rząd realizuje **Krajowy Program Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z Nimi Nietolerancji**. W ramach programu działa Rada, której przewodniczy **Pełnomocnik Rządu do spraw Równego Traktowania**. Rada jest organem pomocniczym Rady Ministrów. Prace Rady polegają przede wszystkim na planowaniu, koordynacji i ocenie działań organów administracji rządowej oraz zapewnieniu ich współdziałania z organami samorządu terytorialnego i innymi podmiotami, w zakresie walki z rasizmem, ksenofobią i nietolerancją. Sprawami, w których interweniował Pełnomocnik Rządu ds. Równego Traktowania, były na przykład niedopuszczenie małoletniego sportowca, obywatela Republiki Białorusi zamieszkującego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, do udziału w zawodach finałowych XVII Ogólnopolskiej Olimpiady Młodzieży w Płocku czy likwidacja w TVP programu „Telenowyny” adresowanego do społeczności ukraińskiej.

Anna Schmidt (ur. 1978 w Jarosławiu) – politolog, polityk Prawa i Sprawiedliwości, radna Sejmiku Województwa Podkarpackiego w latach 2014–2015, posłanka na Sejm od 2015 r. Od 2020 r. sprawuje urząd Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania.

Przykłady naruszeń praw i wolności człowieka w Polsce

Parlamentarny proces stanowienia prawa w Polsce nie zawsze pokrywa się z modelem opisanym w Konstytucji RP. Zakłada on kierowanie się zasadą dialogu społecznego i współdziałania władz. Niestety praktyka uchwalania ustaw istotnych z punktu widzenia ochrony praw jednostki wskazuje, że utrzymuje się procedura polegająca na kierowaniu do Sejmu projektów ustaw podpisanych przez posłów. Skutkiem tej praktyki bywa uniknięcie konsultacji społecznych i opiniowania projektów ustaw przed ich skierowaniem do Sejmu. W ten sposób rządzący mogą unikać dialogu społecznego, do którego odwołuje się Konstytucja w preambule.

Kontrowersje budzą zmiany wprowadzane w zakresie funkcjonowania sądownictwa powszechnego, administracyjnego, a także zmiany w funkcjonowaniu Sądu Najwyższego oraz Krajowej Rady Sądownictwa – mogą one podważać

Pełnomocnik
Rządu ds. Równego
Traktowania

przestrzeganie praw
człowieka w Polsce

ustrojową pozycję władzy sądowniczej i zwiększyć wpływ czynników politycznych na działanie wymiaru sprawiedliwości.

Zagrożeniem dla ochrony prawa do prywatności i wolności komunikowania się jest obowiązywanie wielu przepisów, które dają policji oraz innym służbom szerokie uprawnienia dotyczące stosowania kontroli operacyjnej oraz pobierania danych telekomunikacyjnych, pocztowych i internetowych. Zastrzeżenia budzi zarówno zakres zbieranych przez te służby danych na temat osób, jak i brak efektywnej kontroli sądowej (bądź innego niezależnego organu) procesu pozyskiwania tych danych.

Zagrożeniem dla sfery wolności osobistej staje się znaczący wzrost stosowania tymczasowego aresztowania. W 2015 r. było ponad 4 tys. przypadków, w 2019 już ponad 8 tys. a w 2021 prawie 12 tys. Ta sytuacja budzi niepokój w związku z tym, że ogólny poziom przestępczości w Polsce maleje, o czym systematycznie informuje policja w swoich raportach. Tymczasowe aresztowanie, czyli środek najgłębiej ingerujący w wolność jednostki, jest stosowane zbyt często. Uzasadnienia postanowień sądowych o jego zastosowaniu w wielu wypadkach sprowadzają się do schematycznego odwołania się do treści przepisu pozwalającego na jego zastosowanie.

Wątpliwości natury praw człowieka budzi stosowanie instytucji ubezwłasnowolnienia. Stan ten godzi w przyrodzoną i niezbywalną godność człowieka. O osobie całkowicie ubezwłasnowolnionej decydują osoby trzecie. Nawet jeśli ta osoba wyrazi wolę zrobienia czegoś, nie ma to żadnego znaczenia. Postulat zastąpienia instytucji ubezwłasnowolnienia systemem wspierania podejmowania decyzji nie znajduje poparcia politycznego.

O przypadkach naruszeń praw człowieka w Polsce systematycznie raportuje Rzecznik Praw Obywatelskich. Wśród spraw poruszanych w dyskusji publicznej, w których interwencje podjął RPO, znalazło się funkcjonowanie publicznej radiofonii i telewizji. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji, stojąca na straży wolności słowa i prawa do informacji, jest organem konstytucyjnym. Część jej kompetencji przekazano w 2016 r. Radzie Mediów Narodowych. Ponieważ jest to organ pozakonstytucyjny, pojawiły się wątpliwości, czy jej funkcjonowanie nie narusza ustrojowych gwarancji wolności środków społecznego przekazu, wyrażania poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 2016 r. uznał ten stan rzeczy za niezgodny z Konstytucją. Jednak tego wyroku nie wykonano.

Rzecznik Praw Obywatelskich ponadto zwraca uwagę na pogłębiające się problemy związane z realizacją konstytucyjnego prawa równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych. Wskazuje on, że opieka zdrowotna jest niedofinansowana i brakuje personelu medycznego. To może stanowić naruszenie praw człowieka w Polsce, gdyż odbiega od standardu wyznaczonego przez normy konstytucyjne.

Podsumowanie lekcji

- s. 199 ▶ ■ W ramach polskiego systemu ochrony praw człowieka funkcjonuje **niezależne instancyjne sądownictwo**.
- s. 200 ▶ ■ Ostateczną formą dochodzenia swoich praw może być **skarga do Sądu Najwyższego, Trybunału Konstytucyjnego lub Naczelnego Sądu Administracyjnego**.
- s. 200 ▶ ■ Istotną pomoc w walce o swoje prawa można uzyskać u **Rzecznika Praw Obywatelskich, Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania** i innych rzeczników praw.
- s. 202 ▶ ■ Polska jest krajem demokratycznym, w którym jednak stan przestrzegania praw podstawowych i praworządności ulega systematycznemu pogorszeniu.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyszukaj informacje na temat dowolnego orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego w związku z naruszeniem praw człowieka. Streść opis sprawy.
2. Odszukaj informacje i uzupełnij tabelę. Podaj minimalny zakres praw wynikający z ustawowej realizacji Konstytucji RP.

Numer artykułu z Konstytucji RP	Nazwa przysługującego prawa	Minimalny zakres praw wynikający z ustawowej realizacji Konstytucji RP
art. 65 ust. 4		
art. 66 ust. 2		
art. 71 ust. 2		

3. Oceń stan przestrzegania praw człowieka w Polsce w porównaniu z wybranymi innymi krajami świata.

Propozycje projektu edukacyjnego

Przygotujcie miniraport na temat naruszania i ochrony praw człowieka w wybranej dziedzinie w waszym bezpośrednim sąsiedztwie, w Polsce lub na świecie. Wykorzystajcie informacje z mediów oraz raporty organizacji rządowych i pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka. Przedstawcie w swoim raporcie wnioski co do sposobów rozwiązywania opisanych problemów.

Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj

- B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz, *System ochrony praw człowieka*, Kraków 2005.
- M. Freeman, *Prawa człowieka*, Warszawa 2007.
- B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona. Podręcznik dla studentów prawa i administracji*, Toruń 2010.
- Historia i filozofia praw człowieka*, red. A. Florczak, B. Bolechów, Toruń 2006.
- J. Holda, Z. Holda, D. Ostrowska, J.A. Rybczyńska, *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Warszawa 2011.
- M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu*, Wrocław 2004.
- R. Kuźniar, *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2008.
- I. Malinowska, *Prawa człowieka i ich ochrona międzynarodowa*, Warszawa 2004.

Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2009.

W. Osiatyński, *Prawa człowieka i ich granice*, Kraków 2011.

Prawa człowieka a stosunki międzynarodowe, red. A. Florczak, B. Bolechów, Toruń 2006.

Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia, red. L. Koba, W. Waclawczyk, Warszawa 2009.

J. Rawls, *Prawo ludów*, Warszawa 2001.

S. Ruchała, *Współczesne filozoficzne spory o ugruntowanie praw człowieka*, Katowice 2006.

J. Sozański, *Prawa człowieka w systemach prawnych Wspólnot i Unii Europejskiej*, Warszawa–Poznań 2008.

R. Wilkinson, K. Pickett, *Duch równości. Tam gdzie panuje równość wszystkim żyje się lepiej*, Warszawa 2011.

<http://www.amnesty.org.pl/> – Amnesty International Polska

<http://www.osce.org/odihr> – Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE

http://www.coe.int/t/commissioner/default_en.asp – Europejski Komisarz Praw Człowieka

<http://www.ombudsman.europa.eu/start.faces> – Europejski Rzecznik Praw

<https://www.echr.coe.int> – Europejski Trybunał Praw Człowieka

<http://www.hri.ca/> – Human Rights Internet

<http://www.hrw.org/> – Human Rights Watch

<http://www.icrc.org/eng/index.jsp> – Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża

<http://www.icc-cpi.int/> – Międzynarodowy Trybunał Karny

<http://ms.gov.pl/> – Ministerstwo Sprawiedliwości

<http://rownetraktowanie.gov.pl/> – Pełnomocnik Rządu ds. Równego Traktowania

<http://www.pg.gov.pl/> – Prokuratura Generalna

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/HRCIndex.aspx> – Rada Praw Człowieka i Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka

<http://www.rpo.gov.pl/> – Rzecznik Praw Obywatelskich

<http://curia.europa.eu/> – Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

<http://www.osce.org/hcnm> – Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych

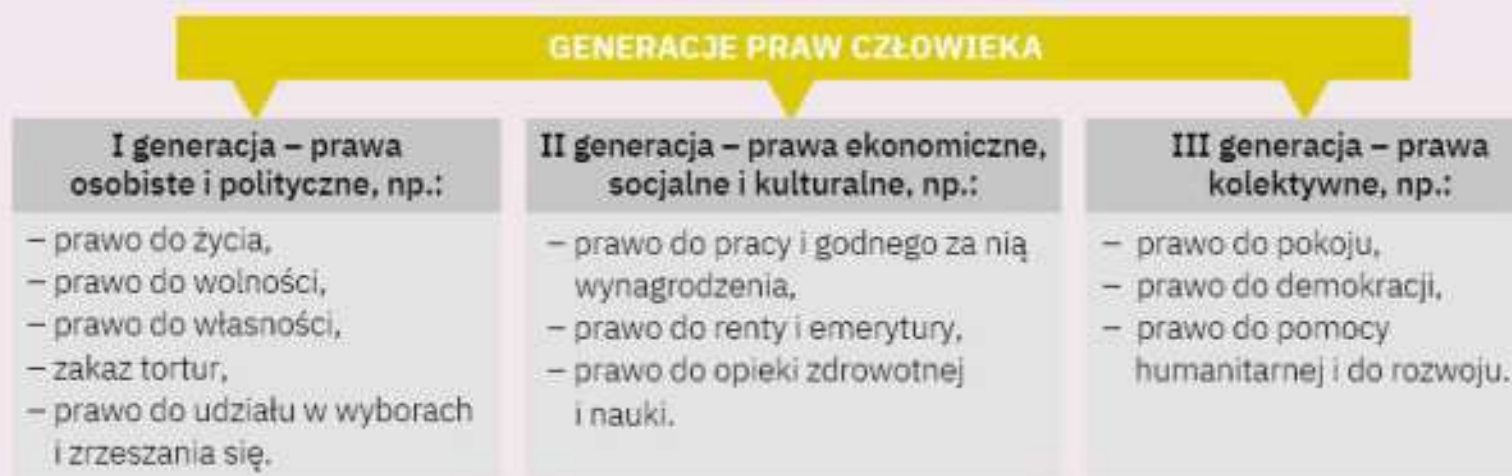
III. PRAWA CZŁOWIEKA – POWTÓRZENIE

1. Geneza idei praw człowieka

- s. 160 Prawa człowieka należą do szczególnych praw moralnych. Nie wymagają one uzasadniania. Są to **prawa**
s. 161 **podstawowe, naturalne, powszechne, przyrodzone nienaruszalne i niezbywalne**. Prawa człowieka
są także **niepodzielne i współzależne** od siebie, co oznacza, że nie wolno łamać jednych praw przez
względ na inne prawa. Geneza tak rozumianych praw sięga starożytności. Rozważania na temat godno-
ści człowieka podejmowali greccy i rzymscy filozofowie. Na **poszanowaniu godności ludzkiej** opierało
się nauczanie Jezusa z Nazaretu. Rozwój chrześcijaństwa sprzyjał rozwojowi etyki chrześcijańskiej opar-
tej na szacunku i równości między ludźmi. Kształtowanie się praw jednostki rozpoczęło od pozyskiwa-
nia od panujących władców przywilejów dla poszczególnych stanów społecznych. Największy przełom
w procesie kształtowania się praw człowieka nastąpił w XVIII w. pod wpływem rewolucji francuskiej
i amerykańskiej oraz za sprawą idei głoszonych przez **Johna Locke'a, Karola Monteskiusza i Jana Ja-**
s. 163 **kuba Rousseau**. W XIX w. idee oświeceniowe zaczęto stopniowo wdrażać w państwach europejskich
s. 164 i na kontynencie amerykańskim. **Zniesiono niewolnictwo**, uregulowano kwestie **praw żołnierzy i lud-**
s. 165 **ności cywilnej w czasie wojen**, zapoczątkowano **pomoc humanitarną i prawa pracownicze oraz pra-**
wa kobiet. W XX w. prawa człowieka nabrały charakteru globalnego za sprawą działalności międzynaro-
dowych organizacji rządowych.

2. Klasyfikacja praw człowieka

- s. 167 Współcześnie uznaje się, że prawa człowieka mają charakter **uniwersalny**, jednakże wywodzą się z za-
chodniego kręgu kulturowego. Z tego powodu nie są powszechnie akceptowane w innych kręgach kul-
turowych świata (m.in. w krajach arabskich i azjatyckich). Katalog uniwersalnych praw człowieka opra-
cowano pod wpływem wydarzeń II wojny światowej. Proces jego tworzenia zapoczątkowało uchwalenie
s. 168 przez ONZ **Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w 1948 r.** W późniejszym czasie powstały pakt
praw ONZ: **Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych** oraz **Międzynarodowy pakt**
praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych w 1966 r. Prawa człowieka zostały podzielone przez
s. 169 **Karla Vasaka** na trzy generacje. **I generacja praw** wymaga bezwzględnego przestrzegania przez władze
państwowe. **II generacja praw** nie ma bezwzględnej mocy prawnej, a zakres jej obowiązywania zale-
ży od sytuacji gospodarczej i modelu ekonomicznego poszczególnych państw. **III generacja praw** nie
została doprecyzowana w krajowych i międzynarodowych aktach prawnych oraz jest w najmniejszym
stopniu respektowana.

3. Przestrzeganie praw człowieka we współczesnym świecie

- s. 172 Mimo rozwoju idei praw człowieka i prawodawstwa w tym zakresie ciągle aktualnym problemem jest
stan ich przestrzegania. Nie wszystkie państwa ratyfikują międzynarodowe dokumenty w zakresie praw
s. 173 człowieka. Ponadto wiele spośród tych, które ratyfikowały te dokumenty, w praktyce nie respektuje
zawartych w nich przepisów. Problem ten dotyczy zarówno państw demokratycznych, jak i niedemo-
kratycznych. Do tej pory w wielu państwach świata stosuje się **karę śmierci** naruszającą podstawowe
s. 176 prawo człowieka do życia. Swobody polityczne są regularnie łamane w krajach dyktatorskich. W wie-
lu państwach, nawet demokratycznych, różnego rodzaju **mniejszości** (religijne, narodowe, etniczne,
seksualne i in.) **nie posiadają pełni swoich praw**. Nadal są stosowane wobec obywateli **tortury, kary**
cielesne czy **inwigilowanie społeczeństwa** za pomocą nowoczesnych technologii. Pretekstem do ogra-
niczania praw człowieka jest walka z korupcją i terroryzmem, troska o bezpieczeństwo publiczne czy
zwalczanie epidemii.

4. System ochrony praw człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych

Organizacja Narodów Zjednoczonych stworzyła uniwersalny system ochrony praw człowieka obejmujący większość państw świata. Bazuje on na Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. oraz innych dokumentach (paktach, konwencjach i deklaracjach). W ramach systemu ONZ na rzecz praw człowieka działają: **Rada Praw Człowieka**, **Międzynarodowy Trybunał Karny**, **Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka** i **Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców**. Rada Praw Człowieka została utworzona w 2006 r. Zastąpiła Komisję Praw Człowieka. Jej siedzibą jest Genewa. Rada monitoruje przestrzeganie praw człowieka i ma za zadanie reagować na przejawy poważnych i masowych naruszeń praw człowieka. Pojedyncze osoby lub grupy osób mogą wystąpić do Rady Praw Człowieka ze skargą na łamanie ich praw zgodnie z tzw. **procedurą 1503**. W 1998 r. na mocy statutu rzymskiego utworzono Międzynarodowy Trybunał Karny do ścigania i sądzenia zbrodniarzy i ludobójców. Obecnie w jurysdykcji Trybunału są 123 państwa, w tym Polska.

5. System ochrony praw człowieka Rady Europy

Regionalny system ochrony praw człowieka Rady Europy opiera się przede wszystkim na **Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r.** oraz protokołach dodatkowych z lat późniejszych. Organem sądowym działającym w ramach Rady Europy i na podstawie Konwencji jest **Europejski Trybunał Praw Człowieka** z siedzibą w Strasburgu. Każdy obywatel państwa członkowskiego Rady Europy, który padł ofiarą naruszenia praw zawartych w Konwencji, ma prawo po zakończeniu postępowania krajowego wnieść skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Trybunał jest sądem ostatecznym, do którego można się zwrócić po wyczerpaniu procedur krajowego systemu odwoławczego. Prawa pracownicze zawarto w **Europejskiej Karcie Społecznej z 1961 r.** Organem stojącym na straży ich przestrzegania jest **Europejski Komitet Praw Społecznych**. Niesądowym organem Rady Europy wspierającym promocję praw człowieka jest **Komisarz Praw Człowieka**.

6. System ochrony praw człowieka w ramach UE i OBWE

W ramach OBWE działa **Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka**, które nadzoruje procesy wyborcze oraz zbiera informacje o sytuacjach kryzysowych. Oprócz tego **Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych** pracuje na rzecz zapobiegania konfliktom narodowym poprzez wskazywanie potencjalnych zagrożeń. Zadaniem **Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów** jest monitorowanie przestrzegania standardów międzynarodowych w zakresie wolności środków masowego przekazu. Podstawowym dokumentem traktującym o ochronie praw człowieka w UE jest **Karta praw podstawowych** przyjęta w 2000 r. Wśród instytucji UE stojących na straży ochrony prawa europejskiego, w tym również praw człowieka, stoją Trybunał Sprawiedliwości UE (TSUE), Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich, Parlament Europejski oraz Agencja Praw Podstawowych UE (FRA). **Trybunał Sprawiedliwości UE (TSUE)** rozpatruje skargi obywateli UE na działania instytucji krajowych lub przeciwko jednemu z państw członkowskich. **Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich** jest niezależnym jednoosobowym organem badającym skargi dotyczące przypadków **niewłaściwego administrowania** w instytucjach i organach UE. **Parlament Europejski** rozpatruje petycje, skargi i wnioski dotyczące obywateli UE. **Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej (FRA)** została utworzona w celu zapewniania instytucjom UE i państwom członkowskim niezależnej i opartej na dowodach pomocy i wiedzy fachowej w zakresie praw podstawowych.

7. Organizacje pozarządowe w ochronie praw człowieka

Na świecie działają tysiące organizacji walczących o prawa człowieka, a ich zasięg i liczebność są różnicowane. **Międzynarodowy Ruch Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca** specjalizuje się w zakresie prawa humanitarnego. Jego początki sięgają XIX w. i są związane z postacią **Henriego Dunanta**. **Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża** ma siedzibę w Genewie. **Amnesty International** została założona w 1961 r. przez **Petera Benenona**. Organizacja koncentruje się na naruszeniach podstawowych praw człowieka. Walczy o wolność dla więźniów politycznych oraz sprzeciwia się stosowaniu kary śmierci i tortur. Organizuje maratony pisania listów w sprawie uwolnienia tzw. **więźniów sumienia**. Jej siedzibą jest Londyn. Początki **Human Rights Watch** sięgają 1978 r. Organizację założyli **Robert L. Bernstein**, **Aryeh Neier** i **Jeri Laber**. Organizacja monitoruje przestrzeganie praw I generacji. Prowadzi misje śledcze i opracowuje raporty na temat przestrzegania praw. Siedzibą organizacji jest Nowy Jork. **Polską Akcję Humanitarną (PAH)** założyła **Janina Ochojska**, kiedy organizowała w 1992 r. konwoje z pomocą humanitarną dla oblężonego Sarajewa. Od tamtego czasu PAH niesie pomoc mieszkańcom skonfliktowanych regionów świata lub miejsc dotkniętych kataklizmami. Ponadto ta organizacja wspiera **sprawiedliwy handel**.

8. Polski system ochrony praw człowieka

- s. 199 W ramach polskiego systemu ochrony praw człowieka funkcjonuje **niezależne instancyjne sądownictwo**. Ostateczną formą dochodzenia swoich praw może być **skarga do Sądu Najwyższego, Trybunału Konstytucyjnego lub Naczelnego Sądu Administracyjnego**. Istotną pomoc w walce o swoje prawa można uzyskać u **Rzecznika Praw Obywatelskich, Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania** i innych rzeczników praw. Polska jest krajem demokratycznym, jednak stan przestrzegania praw podstawowych i praworządności ulega systematycznemu pogorszeniu. Świadczą o tym m.in. postępowania toczące się wobec Polski na forum UE oraz Rady Europy.

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ! (wykonuj w zeszycie)

1. Uzupełnij tabelę dotyczącą organizacji pozarządowych działających na rzecz praw człowieka.

Nazwa organizacji	Siedziba	Rok założenia	Charakter działalności
Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża			
Amnesty International			
Human Rights Watch			

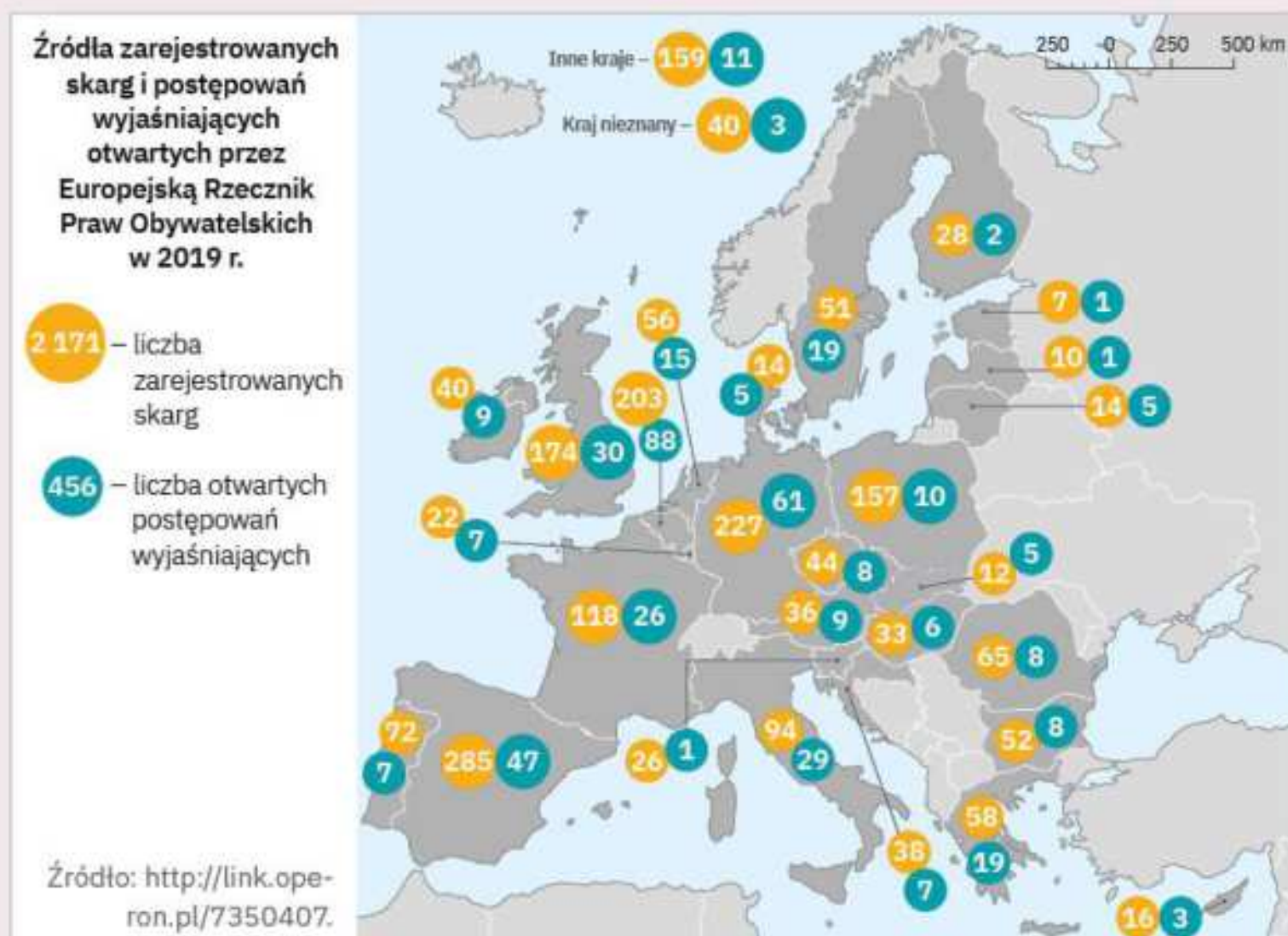
2. Przyporządkuj do cytatów z Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz Protokołów do Konwencji nazwy gwarantowanych nimi praw.

- A. prawo do rzetelnego procesu sądowego
- B. zakaz nadużycia praw
- C. prawo do zawarcia małżeństwa
- D. prawo do skutecznego środka odwoławczego
- E. zakaz pozbawiania wolności za długi
- F. równość małżonków

- I. Nikt nie może być pozbawiony wolności jedynie z powodu niemożności wykonania zobowiązania umownego.
- II. Żadne z postanowień niniejszej Konwencji nie może być interpretowane jako przyznanie jakiemukolwiek Państwu, grupie lub osobie prawa do podjęcia działań lub dokonania aktu zmierzającego do zniweczenia praw i wolności wymienionych w niniejszej Konwencji, albo ich ograniczenia w większym stopniu, niż to przewiduje Konwencja.
- III. Małżonkom przysługują równe prawa i obowiązki o charakterze cywilnoprawnym w stosunkach wynikających z małżeństwa, tak pomiędzy nimi, jak w stosunkach z ich dziećmi, w trakcie trwania małżeństwa i w związku z jego rozwiązaniem. Niniejszy Artykuł nie stoi na przeszkodzie podjęciu przez Państwo środków koniecznych do zabezpieczenia dobra dzieci.
- IV. Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą.
- V. Mężczyźni i kobiety w wieku małżeńskim mają prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa.

Źródło: <http://link.operon.pl/21> (dostęp: 29.03.2021).

3. Zapoznaj się z mapą i danymi statystycznymi oraz wykonaj zadania.

- Podaj nazwę państwa UE, z którego pochodzi najwięcej skarg do Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich, oraz państwa, z którego pochodzi najmniej skarg.
- Zastanów się, czy liczba skarg zgłaszanych do Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich jest równoznaczna ze stanem przestrzegania praw podstawowych w państwach członkowskich UE.

4. Podaj nazwę instytucji, której dotyczy materiał źródłowy.

Pierwszy w historii stały sąd międzynarodowy powołany do sądenia osób fizycznych oskarżanych o popełnienie najcięższych zbrodni, jak zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne i agresje, które miały miejsce po 1 lipca 2002 r. Jego siedzibą jest Haga. Powstał na mocy przyjętego w 1998 r. statutu rzymskiego.

5. Podaj nazwę państwa, którego dotyczy opis.

W sierpniu 2020 r. doszło w tym państwie do wyborów prezydenckich. Oficjalnie zwyciężył w nich dotychczasowy prezydent, rządzący od 1994 r. Nieoficjalnie wybory zostały sfalszowane i nie zostały uznane przez większość państw UE. W proteście przeciwko sfalszowaniu wyborów na ulice miast wyszli obywatele w pokojowych demonstracjach. Były one jednak brutalnie tłumione. Kilka tysięcy protestujących zostało aresztowanych. W aresztach byli torturowani oraz zastraszani. Opozycyjni kandydaci w wyborach prezydenckich znaleźli się w więzieniach lub zostali zmuszeni do opuszczenia kraju.

6. Przyporządkuj wymienione prawa człowieka do odpowiedniej generacji.

*prawo do rozwoju, prawo do sądu, prawo do życia w pokoju, prawo do wolnych wyborów,
prawo do urlopu i wypoczynku, prawo do własności, prawo do obywatelstwa,
prawo do wolnych związków zawodowych, prawo do nauki, prawo do zdrowego środowiska naturalnego,
prawo do ochrony zdrowia, prawo do korzystania z dóbr kultury*

Prawa I generacji	Prawa II generacji	Prawa III generacji

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Czy prawa człowieka ulegają degradacji?

Na podstawie poniższych tekstów przeprowadźcie dyskusję „Czy prawa człowieka ulegają degradacji?”.

Zmierzch praw człowieka

Stopniowe słabnięcie Zachodu zachęca ambitne cywilizacje Dalekiego Wschodu i islamu do podjęcia prób redefinicji idei praw człowieka i położenia większego nacisku na pierwszeństwo wspólnoty przed jednostką. [...]

Czy nam się to podoba, czy nie, idea praw człowieka jest zachodnim pomysłem, który w innych kręgach kulturowych może być obcym ciałem. Widać to choćby na Bliskim Wschodzie. – Prawa człowieka w islamie określają dwa główne dokumenty. Powszechna Deklaracja Islamska Praw Człowieka z 1981 roku oraz tak zwana Kairska Deklaracja Praw Człowieka w Islamie z 1990 roku. Fundamentem praw człowieka, według tych deklaracji, jest suwerenność Allaha, człowiek znajduje się tu na drugim miejscu. Tak więc prawa człowieka to w rzeczywistości obowiązki wobec Boga. W cywilizacji tej nie wykształciło się pojęcie suwerennej osoby, na której to oparta jest zachodnia koncepcja praw człowieka. Mimo że dokumenty te zapewniają wszystkim równość wobec prawa, ponieważ prawem tym jest szariat, w praktyce mamy do czynienia z przejawami szowinizmu i łamaniem praw człowieka w rozumieniu zachodnim. Dodatkowo, prawo jako nadane przez Boga, nie może być zmienione, a jakakolwiek próba jego kwestionowania wiązałaby się z rewizją całej religii – wskazuje w rozmowie z „Plusem Minusem” Paweł Ziorko, ekspert Polskiego Centrum Informacji Strategicznych oraz Collegium Nobilium Opoliense.

Cywilizacyjne różnice w postrzeganiu idei praw człowieka widać też na przykładzie kryzysu w Birmy. Choć Aung San Suu Kyi jest osobą doskonale obytą z zachodnimi ideami, to działa w ramach określonej kultury politycznej, w której prawa człowieka są stosunkowo świeżą naleciałością, którą można było wykorzystać do zdobywania poparcia przeciwko juncie, ale słabo się nadają jako fundament rządów. Tak potępiana przez Zachód wojna przeciwko Rohingom to dalszy etap konfliktu mającego korzenie w czasach kolonialnych, w którym ta prześladowana obecnie mniejszość pierwsza była brutalnym agresorem. To Rohingowie w latach 40. wymordowali kilkadziesiąt tysięcy Birmańczyków i próbowali oderwać od Birmy jedną z jej prowincji. Ich partyzantka walczy w dżungli już od kilku dekad. Birmańscy buddyści autentycznie tego wroga nienawidzą i boją się, że jeśli rząd przyzna tej mniejszości obywatelstwo, to w ciągu kilku dekad muzułmanie podbiją Birnę dzięki ekspansji demograficznej. Krwawa rozprawa z islamem ma tam więc szerokie przyzwolenie społeczne. Gdyby Aung San Suu Kyi postąpiła tak, jak chcą zachodni obrońcy praw człowieka, zostałaby pewnie uznana przez naród za zdrajczynię i straciła władzę.

Birmańska noblistka przypomina pod pewnym względem filipińskiego prezydenta, Rodriga Duterte. Zachodni liberalowie postrzegają go jako psychopatę, bo prowadzi brutalną walkę przeciwko przestępczości narkotykowej. Filipińskie policyjne szwadrony śmierci przez ostatni rok zabiły tysiące prawdziwych bądź domniemyanych narkotykowych dilerów. Kilkadziesiąt tysięcy przestępców dobrowolnie stawilo się do więzień ze strachu o własne życie. obrońcy praw człowieka są tym zaszokowani, ale narodowi filipińskiemu to się podoba. Duterte ma w sondażach ponad 80 proc. poparcia. Szef policji, który zachęcał ludzi do podpalania domów narkotykowych dilerów, jest traktowany jak celebryta. Biedniejsze warstwy społeczeństwa dostrzegają w Duterte przywódcę, który autentycznie troszczy się o ich potrzeby i prowadzi aktywną politykę społeczną. Wybrali go na prezydenta właśnie po to, by zrobił porządek z bandziorami terroryzującymi slumsy. – Nie obiecuję wam, że będę budował nowe więzienia dla przestępców. Będę dla nich budował nowe domy pogrzebowe – zapowiadał Duterte w trakcie kampanii wyborczej. Gdy był burmistrzem miasta Davao, zdołał przemienić tę wstrząsaną wojnami gangów metropolię w bezpieczne miasto, do którego zaczęli ściągać inwestorzy. Fakt, że osiągnął to, używając szwadronów śmierci, nie ma już dla Filipińczyków takiego znaczenia.

Źródło: H. Koziel, *Zmierzch praw człowieka*, „Rzeczpospolita”, 22.10.2017, <http://link.operon.pl/22> (dostęp: 29.03.2021).

Infoholik: Prawa podstawowe społeczeństwa informacyjnego

Rewolucja informacyjna wynikająca z pojawienia się sieci komputerowych na naszych oczach przebudowuje społeczeństwo. Pojawiają się nowe, nieznane wcześniej konflikty i napięcia na nowych liniach społecznych podziałów i interesów. Regulacje prawne przestrzeni internetu nie są już ciekawostką ze stron technologicznych, ale jednym z najważniejszych tematów politycznych, bo digitalizacja objęła całość przestrzeni komunikacyjnej. Społeczeństwo informacyjne zaczyna się domagać swoich praw. Ale jakich praw?

Internet jest obecnie oczkiem w głowie regulatorów, którzy usiłują go w jakiś sposób ująć w zestawy przepisów. Prawo autorskie, prawo telekomunikacyjne, prawo prasowe i inne regulacje naginane są tak, by obejmowały internet. Jednak konflikty różnych interesów powodują, że spór o kształt tych regulacji zaczyna przypominać walkę buldogów pod koldrą. W narastającym szumie informacyjnym trudno zorientować się, jakie obywatelskie wolności i prawa mogą być tutaj zagrożone. I choć debata związana z wprowadzaniem cenzury internetu przy okazji ustawy hazardowej czy odcinania od internetu w pakiecie telekomunikacyjnym trafia na pierwsze strony gazet, to nie istnieje konsensus na temat podstawowych wartości i praw, jakie należy w tej nowej przestrzeni informacyjnej chronić. Warto więc zastanowić się nad katalogiem praw podstawowych, których przestrzeganie powinno być nienaruszalną podstawą w czasach komunikacji elektronicznej.

Gwarancje, które dają nam podstawowe dokumenty – Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, Karta Praw Podstawowych, Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – rzadko kiedy znajdują swoje odbicie w regulacjach dotyczących internetu, często też wymykają się im nowe zagrożenia i wyzwania. Zakończone na początku listopada Free Culture Forum w Barcelonie było jedną z prób przekucia ogólnego języka podstawowych dokumentów dotyczących praw człowieka na język postulatów, tez i żądań dotyczących regulacji sieci.

Wnioski z tego spotkania zostały przedstawione w dokumencie „Karta Innowacji, Kreatywności oraz Dostępu do Wiedzy” [...]. Podstawowe zagrożenia zostały zdefiniowane wokół prawa do edukacji; dostępu do informacji, kultury, nauki i technologii; prawa do wolności wyrażania opinii i prywatności korespondencji. Choć każde z nich gwarantowane jest teoretycznie przez dokumenty

podstawowe, to jak wskazują autorzy, ich realizacja na poziomie komunikacji internetowej najczęściej daleka jest od założonych standardów społeczeństwa obywatelskiego i demokratycznego państwa prawa, a spełnienie tych standardów wymagać będzie znacznych zmian zarówno w sferze prawa, jak i praktyki działania instytucji publicznych.

Przykładem może być prawo do nauki. W czasach internetu najważniejsze zestawy kompetencji cenione na rynku pracy dotyczą umiejętności wyszukiwania i przetwarzania informacji oraz wykorzystywania narzędzi komunikacyjnych. Jednocześnie jednak zasoby edukacyjne nie są udostępniane w otwarty sposób w internecie, a ich wykorzystanie – rozumiane w szeroki sposób, jako adaptowanie do własnych potrzeb lub twórcze przekształcanie i publikacja – jest najczęściej nielegalne. Istniejące w polskim prawie wyjątki edukacyjne nie obejmują sytuacji, w której grupa uczniów tworzy np. film dokumentalny z użyciem wyszukanych materiałów źródłowych i publikuje go na stronie szkoły. W tej sytuacji prawo do nauki jest dość radykalnie ograniczone, na co wskazuje Karta, sugerując szereg konkretnych rozwiązań.

W przypadku prawa do wyrażania opinii sytuacja jest jeszcze gorsza. W Polsce inicjatywa Indeks 73 zdiagnozowała już wiele przypadków, w których prawo autorskie było wykorzystywane jako skuteczne narzędzie cenzury dzieł artystycznych. Przykładem może być zdjęcie kilkunastu (!) sztuk teatralnych na motywach Kubusia Puchatka, gdyż były one sprzeczne z taktyką komercyjnego wykorzystania tych postaci przez koncern Disneya, czy instalacji Rafała Jakubowicza, która miała krytykować zasady działania rynku sztuki w Polsce. Ale to przecież tylko najbardziej nagłośnione przypadki.

Tajemnica korespondencji jest fikcją, szczególnie jeśli pojmujemy ją szeroko. Przecież nie chodzi tu tylko o to, kto czyta nasze e-maile, ale także o to, czy ktoś śledzi, gdzie się poruszamy czy co kupujemy. Dostęp do danych związanych z wykorzystywaniem przez nas telefonów komórkowych (lokalizacja, połączenia), komunikacyjnych serwisów internetowych, kart kredytowych itp. powinien być ściśle limitowany i podlegać nadzorowi sądu. W wielu przypadkach tak jednak nie jest, choćby dlatego, że komunikacja odbywa się w ramach różnych komercyjnych serwisów, których działanie nie podlega publicznej kontroli. Konia z rzędem temu, kto mi odpowie na pytanie, czy wiadomości kierowane do innej osoby za pośrednictwem Gadu-Gadu, Skype'a czy Facebooka trafiają tylko do adresata, czy może do kogoś jeszcze.

Zagrożenia dla fundamentalnych praw człowieka i obywatela płyną więc z wielu różnych źródeł. Planowane regulacje dotyczące powtórnego wykorzystania informacji publicznej, regulacji prasy, wprowadzenia indeksu stron zakazanych, zmian w sferze prawa autorskiego i dziesiątek innych, mogą nasze podstawowe prawa ograniczyć jeszcze bardziej, szczególnie że instytucje państwa kierujące się własnym, krótkoterminowym interesem (np. zwiększenia wykrywalności przestępstw) bardzo często wspierają ograniczanie tych praw. Poza kilkoma chlubnymi wyjątkami – np. program edukacji kulturalnej MKiDN czy program Polska Szkoła MEN – państwo nie wspiera otwartego udostępniania materiałów. Naruszana jest powszechnie podstawowa zasada, że fundusze publiczne mają dawać rezultaty dostępne publicznie.

W tym kontekście uruchomienie debaty nad zestawem „internetowych praw podstawowych” powinno stać się priorytetem dla obywateli, instytucji państwa i organizacji pozarządowych. Inaczej grozi nam dalsza erozja praw i wolności, a to może mieć groźne skutki dla samych podstaw demokratycznego państwa prawa.

Źródło: J. Lipszyc, *Infoholik: Prawa podstawowe społeczeństwa informacyjnego*, <http://link.operon.pl/23> (29.03.2021).

Załącznik nr 1

Wzór apelacji w postępowaniu cywilnym

Katowice, dnia 1 czerwca 2009 r.

Powód:

Marian Kowalski
ul. Sienkiewicza 18
40-015 Katowice

Sąd Okręgowy w Katowicach
Wydział II Cywilny – Odwoławczy
ul. Długa 11
40-126 Katowice

Pozwany:

Michał Dębski
ul. Leśna 138
40-110 Katowice

za pośrednictwem

Sądu Rejonowego w Katowicach
Wydział I Cywilny
ul. Długa 10
40-126 Katowice

Sygn. akt: I C 315/08

Wartość przedmiotu zaskarżenia: 12 125 zł

Apelacja pozwanego od wyroku z dnia 4 maja 2009 roku

Na podstawie art. 367 § 1 k.p.c. zaskarżam w całości wyrok Sądu Rejonowego w Katowicach z dnia 5 maja 2009 r., sygn. akt I C 315/08, doręczony mi wraz z uzasadnieniem dnia 20 maja 2009 r., na mocy którego została zasądzona ode mnie kwota 12 125 zł tytułem odszkodowania.

Powyższemu wyrokowi zarzucam naruszenie przepisów postępowania, poprzez pominięcie przez sąd zgłaszanych przeze mnie wniosków dowodowych i tym samym błędne ustalenie stanu faktycznego.

W związku z powyższym wnoszę o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpatrzenia.

Uzasadnienie

Wyrokiem Sądu Rejonowego w Katowicach z dnia 5 maja 2009 r., sygn. akt I C 315/08, została zasądzona ode mnie na rzecz powoda kwota 12 125 zł tytułem odszkodowania. Byłem sprawcą wypadku samochodowego, w którym powód został poszkodowany.

Sąd ustalił rodzaj uszczerbku na zdrowiu u powoda i tym samym wysokość szkody wyłącznie w oparciu o dokumenty dostarczone przez powoda. Nie zostało zweryfikowane przez biegłego lekarza, które z dolegliwości udokumentowanych przez powoda w rzeczywistości pozostają w związku z wypadkiem, a które wystąpiły u powoda z innych przyczyn, mimo podnoszonych przeze mnie zarzutów w tym zakresie. Ponadto sąd oddalił mój wniosek dowodowy o powołanie biegłego na powyższą okoliczność. Biegły – zgodnie z moim wnioskiem – miał również ustalić stopień doznanego uszczerbku, co moim zdaniem również jest istotne dla ustalenia wysokości odszkodowania.

W związku z powyższym, z uwagi na fakt, że wysokość odszkodowania została ustalona przez Sąd całkowicie arbitralnie, zaś w toku postępowania nie zostały przeprowadzone istotne dowody zawnioskowane przez strony, wnoszę jak na wstępie.

Marian Kowalski
(własnoręczny podpis)

Załączniki:

- odpis apelacji
- dowód uiszczenia opłaty

Załącznik nr 2

Wzór apelacji w postępowaniu karnym

Dorota Krawczyk

ul. Miła 156

30-213 Kraków

Kraków, dnia 1 czerwca 2009 r.

Sąd Okręgowy w Krakowie

Wydział IV Karny – Odwoławczy

ul. Długa 11

31-500 Kraków

za pośrednictwem

Sądu Rejonowego w Wieliczce

Wydział II Karny

ul. Długa 9

31-500 Wieliczka

Sygn. akt: II K 118/08

APELACJA oskarżyciela posiłkowego

Na podstawie art. 444 § 1 k.p.k. zaskarżam wyrok Sądu Rejonowego w Wieliczce, Wydziału II Karnego, wydany w dniu 30 kwietnia 2009 r., sygn. akt II K 118/08, doręczony mi w dniu 20 maja 2009 r., w całości na niekorzyść oskarżonego Mariana Kowalskiego.

Zaskarżonemu orzeczeniu zarzucam na podstawie art. 438 pkt 1 k.p.k. obrazę przepisów prawa materialnego poprzez przyjęcie, że niedopełnienie obowiązku świadczeń alimentacyjnych przez okres 6 miesięcy nie stanowi uporczywego uchylania się od obowiązku alimentacji,

i na podstawie art. 437 § 1 k.p.k. domagam się jego uchylenia w całości i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania przez sąd rejonowy.

Uzasadnienie

Marian Kowalski został oskarżony o to, że w okresie od 1 czerwca 2008 r. do 31 grudnia 2008 r. w Wieliczce uporczywie uchylał się od ciążącego na nim obowiązku alimentacyjnego wobec swojej małoletniej córki Joanny Kowalskiej w ten sposób, że nie uiszczał świadczeń alimentacyjnych w kwocie 500 zł miesięcznie, zasądzonych wyrokiem Sądu Rejonowego w Wieliczce, Wydział I Cywilny, sygn. akt IC 316/06, z dnia 15 listopada 2006 r., czym naraził ją na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych, tj. o przestępstwo z art. 209 § 1 k.k.

Wyrokiem z dnia 30 kwietnia 2009 r. Sąd Rejonowy w Wieliczce, Wydział II Karny, uniewinnił Mariana Kowalskiego od zarzucanego mu czynu.

Sąd Rejonowy uznał, że niewykonywanie obowiązku alimentacyjnego przez okres 6 miesięcy nie stanowi uporczywego uchylania się od obowiązku alimentacyjnego. Sąd uznał, że uporczywe uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego zachodzi wtedy, gdy stan taki trwa co najmniej rok. Taka interpretacja przepisu art. 209 § 1 k.k. stanowi obrazę prawa materialnego poprzez jego błędną wykładnię. Zarówno w orzecznictwie, jak i w literaturze wskazuje się, że do popełnienia przestępstwa niealimentacji wystarczy, jeżeli osoba zobowiązana do świadczeń uchyla się od nich przez okres co najmniej 3 miesięcy w sytuacji, gdy ma możliwość ich spełnienia. Oskarżony Marian Kowalski pracuje w firmie budowlanej, w związku z czym otrzymuje dochody umożliwiające mu wywiązanie się z obowiązku alimentacyjnego. Mimo to przez okres 6 miesięcy nie przekazał żadnych pieniędzy na rzecz swojej małoletniej córki, co można uznać za uporczywe uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego.

Wobec wskazanych naruszeń prawa materialnego, wnoszę o uchylenie zaskarżonego orzeczenia w całości i przekazanie sprawy do ponownego rozpatrzenia.

Dorota Krawczyk
(własnoręczny podpis)

**WYROK
W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ**

Trybunał Konstytucyjny w składzie:

Sławomira Wronkowska-Jaśkiewicz – przewodniczący

Piotr Pszczółkowski

Stanisław Rymar

Piotr Tuleja – sprawozdawca

Andrzej Zielonacki

protokolant: Krzysztof Zalecki

po rozpoznaniu, z udziałem wnioskodawcy oraz Sejmu i Prokuratora Generalnego, na rozprawie w dniu 5 grudnia 2018 r., wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich o zbadanie zgodności:

- 1) art. 130a ust. 5c ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1260, ze zm.) w zakresie, w jakim przewiduje, że pojazd usunięty z drogi w przypadkach określonych w art. 130a ust. 1 i 2 ustawy – Prawo o ruchu drogowym pozostaje na parkingu strzeżonym wyznaczonym przez starostę do czasu uiszczenia opłaty za jego usunięcie i parkowanie,
 - 2) art. 130a ust. 7 pkt 1 ustawy – Prawo o ruchu drogowym
– z art. 64 ust. 3 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji,
- o r z e k a:**

I

- 1) art. 130a ust. 5c ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. z 2018 r. poz. 1990) w zakresie, w jakim przewiduje, że pojazd usunięty z drogi w przypadkach określonych w art. 130a ust. 1 i 2 ustawy – Prawo o ruchu drogowym pozostaje na parkingu strzeżonym wyznaczonym przez starostę do czasu uiszczenia opłaty za jego usunięcie i parkowanie,
- 2) art. 130a ust. 7 pkt 1 ustawy – Prawo o ruchu drogowym
– są niezgodne z art. 64 ust. 1 i 3 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

II

Przepisy wymienione w części I tracą moc obowiązującą z upływem 9 (dziewięciu) miesięcy od dnia ogłoszenia wyroku w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.

Orzeczenie zapadło jednogłośnie.

Sławomira Wronkowska-Jaśkiewicz

Piotr Pszczółkowski

Stanisław Rymar

Piotr Tuleja

Andrzej Zielonacki

Załącznik nr 4

Przykład własnoręcznie sporządzonego testamentu

Warto w nagłówku napisać tytuł: „Testament” lub „Ostatnia wola”, by nikt nie miał wątpliwości co do charakteru dokumentu.

Każdy testament musi być opatrzony datą sporządzenia.

Słowo „zapisuję” oznacza zapis konkretnych rzeczy konkretnej osobie.

Spadkodawca powinien wyraźnie określić swoją tożsamość oraz wolę.

Warszawa, 31.12.2011 roku

Testament

Ja, niżej podpisana Brygida Starowiejska, urodzona w Siedleach 1 sierpnia 1918 roku, powołuję do spadku po mnie:

Moją siostrę, Marję Kowalik, zamieszkałą w Siedleach ul. Długa 12/1, i przekazuję jej $\frac{2}{3}$ mojego majątku. Zapisuję jej wszystkie pramiętki rodzinne oraz swoje mieszkania.

Sąsiadkę, Krystynę Pomocną, zamieszkałą w Warszawie ul. Krótka 1/2, i przekazuję jej $\frac{1}{3}$ mojego majątku. Zapisuję jej, w dowód wdzięczności za codzienną opiekę i wsparcie, samochód marki Skoda Fabia numer rejestracyjny WI 4563B, po moim zmarłym mężu.

Wydzielam mojego jedynego syna, Adriana Starowiejskiego, z powodu niewywiązywania się przez niego w ostatnich latach mojego życia z jakichkolwiek obowiązków i nieudzielania mi pomocy w chorobie i życiu codziennym.

Na wykonawcę testamentu wyznaczam pana Jana Prawomądnego, zaprzyjaźnionego emerytowanego sędziego.

Brygida Starowiejska

W określonych sytuacjach można wydziedziczyć bliską osobę. Wydziedziczony może jednak bronić się przed wydziedziczeniem, udowadniając, że przed śmiercią spadkodawca mu wybaczył.

W testamencie warto ustanowić wykonawcę (adwokata, radcę prawnego, notariusza, kogoś z rodziny), który dopilnuje wykonania testamentu.

Warto podać dokładne dane spadkobierców, zwłaszcza jeżeli mogą to być osoby nieznane rodzinie.

Dokument musi być w całości pisany osobiście i ręcznie, a także własnoręcznie podpisany imieniem i nazwiskiem.

Płock, 22.06.2012 r.

Sąd Rejonowy
w Płocku
Wydział Rodzinny i Nieletnich

Wnioskodawca: Maria Kowalska, ul. Prosta 12/3, Płock 09-400

Uczestnik: Kazimierz Kowalski, ul. Prosta 12/3, Płock 09-400

Wniosek o pozbawienie władzy rodzicielskiej

Wnoszę o:

- I. Pozbawienie władzy rodzicielskiej uczestnika postępowania Kazimierza Kowalskiego nad jego małoletnim dzieckiem Mikołajem Kowalskim urodzonym w dniu 1 stycznia 2006 r. w Płocku.
- II. Zasądzenie kosztów procesu według norm przepisanych.
- III. Przeprowadzenie wskazanych w uzasadnieniu wniosku dowodów.

Uzasadnienie:

Uczestnik postępowania Kazimierz Kowalski jest ojcem dziecka i moim mężem. Z powodu nadużywania alkoholu dwa lata temu stracił pracę. Większość dnia spędza poza domem w nieznanym mi towarzystwie. Nie łoży na utrzymanie domu. Utrzymuje się z prac dorywczych. Często przychodzi do domu pod wpływem alkoholu. Swoim zachowaniem daje zły przykład dziecku.

.....
(własnoręczny podpis wnioskodawcy)

Załączniki:

1. Odpis wniosku dla sądu
2. Odpis skrócony aktu urodzenia Mikołaja Kowalskiego
3. Zwolnienie dyscyplinarne z pracy
4. Oświadczenie sąsiadki Kazimiery Nowak

Załącznik nr 6

Wzór decyzji administracyjnej

Kierownik
Urzędu Stanu Cywilnego
w Gdańsku
ul. Nowe Ogrody 8/12
80-803 Gdańsk
USC.ZIN.777.25.2012

Gdańsk, 01.09.2012 r.

Data wydania decyzji – ma znaczenie dla ustalenia terminów procesowych.

Oznaczenie organu administracji – decyzję powinien wydać organ właściwy rzeczowo i miejscowo w danej sprawie.

Sygnatura sprawy

Oznaczenie rodzaju aktu administracyjnego – ma znaczenie w przypadku chęci odwołania się.

Podanie podstawy prawnej – brak podstawy prawnej skutkuje nieważnością decyzji.

Oznaczenie strony lub stron – błąd w nazwie adresata jest wadą nieistotną i wymaga sprostowania, ale wskazanie niewłaściwego adresata skutkuje nieważnością decyzji.

Rozstrzygnięcie (osnowa) – to merito decyzji polegające na przyznaniu określonego prawa bądź obciążeniu adresata obowiązkiem.

Uzasadnienie faktyczne i prawne – są w nim podane motywy prawne i faktyczne rozstrzygnięcia.

DECYZJA

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 1, art. 9, art. 12 Ustawy z dnia 17 października 2008 r. o zmianie imienia i nazwiska (Dz.U. z 2008 r. Nr 220, poz. 1414), art. 6 Ustawy z dnia 29 września 1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (t. j. Dz.U. z 2004 r. Nr 161, poz. 1688 z późn. zm.) oraz art. 104 i art. 107 Ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (t. j. Dz.U. z 2000 r. Nr 98, poz. 1071 z późn. zm.), po rozpatrzeniu wniosku pana Jana Buraka, zam. w Gdańsku ul. Warzywna 2/2

orzekam

odmówić wnioskodawcy Janowi Burak, synowi Adama i Ewy, urodzonemu dnia 01.01.1980 r. w Bożym Polu, nr ewidencyjny PESEL 80010112345 zgody na zmianę nazwiska na „Ziemniak”.

Uzasadnienie:

Wnioskodawca Jan Burak wniósł o zmianę noszonego nazwiska na nazwisko „Ziemniak”. W uzasadnieniu powołał się na okoliczność, iż obecne nazwisko wielokrotnie przyczyniło się do drwin z jego osoby i powodowało przykre sytuacje.

W toku przeprowadzonego postępowania tutejszy organ zauważył co następuje:

W myśl art. 4 ust. 1 Ustawy z dnia 17 października 2008 r. o zmianie imion i nazwisk (Dz.U. z 2008 r. Nr 220, poz. 1414) zmiany imienia lub nazwiska można dokonać wyłącznie z ważnych powodów, a do takich ustawa zalicza między innymi okoliczność zmiany imienia lub nazwiska ośmieszającego albo nielicującego z godnością człowieka.

Po przeanalizowaniu przedłożonego wniosku tutejszy organ uznał, iż przedstawione przez wnioskodawcę argumenty nie wypełniają przesłanki ważnego powodu i postanowił o odmowie wyrażenia zgody na zmianę dotychczasowego nazwiska na „Ziemniak”.

Zdaniem tut. organu przepis art. 4 ust. 1 pkt 1 oprócz wskazania przesłanki ważnego powodu zmiany nazwiska (imienia) w postaci posiadania nazwiska ośmieszającego lub nielicującego z godnością człowieka oznacza także zakaz zmiany nazwiska (imienia) dotychczasowego na nazwisko (imię) ośmieszające lub nielicujące z godnością człowieka.

Nazwisko, o którego przyjęcie zwrócił się wnioskodawca, zdaniem organu także należy zakwalifikować do nazwisk ośmieszających lub nieliczących z godnością człowieka. Ponadto zmiana obecnego na wnioskowane nie usunie przyczyn, które skłoniły wnioskodawcę do wystąpienia z wnioskiem w przedmiotowej sprawie.

Od niniejszej decyzji przysługuje stronie prawo wniesienia odwołania do Wojewody Pomorskiego w Gdańsku za pośrednictwem tutejszego organu, w terminie 14 dni od daty otrzymania decyzji.

(pieczęć urzędowa)

Milosz Straganiarski
kierownik Urzędu Stanu Cywilnego w Gdańsku

.....

Otrzymują:

1. Wnioskodawca

2. aa _____

• Pouczenie o przysługujących prawnych środkach odwoławczych - powinno zawierać informację o trybie i terminie wniesienia odwołania, brak pouczenia skutkuje obowiązkiem uzupełnienia lub sprostowania.

• Podpis - składa osoba wydająca decyzję w imieniu organu administracyjnego, powinien zawierać imię i nazwisko oraz stanowisko służbowe.

• Ad acta (z łac. do akt) - oznacza to, że pismo pozostaje też w dokumentach urzędu wydającego decyzję.

Indeks pojęć

A

absolutorium 34
administracja 63
 niezespółona 66
 państwowa 63
 rządowa 63
 samorządowa 68
 zespółona 66
Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej 192
akty prawa miejscowego 149
Amnesty International 196
apartheid 175
apelacja 100

B

Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka 189

C

cenzus domicylu 71
czytanie ustawy
 drugie 46
 pierwsze 44
 trzecie 46

D

decyzja 218, 219
delikt konstytucyjny 53

E

Europejska Karta Socjalna 188
Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich 191
Europejski Trybunał Praw Człowieka 186

F

funkcja konstytucji
 integracyjna 11
 organizatorska 11
 prawna 11
 programowa 11
 wychowawcza 11
funkcja Sejmu
 europejska 34
 kreacyjna 33
 kreowanie polityki zagranicznej państwa 34
 ustawodawcza 33
 ustrojodawcza 33

funkcja Senatu
 europejska 40
 kontrolna 40
 kreacyjna 39
 ustawodawcza 39
 ustrojodawcza 39
funkcje prawa
 dynamizacyjne 129
 stabilizacyjne 129

G

gmina 75
 miejska 75
 miejsko-wiejska 75
 wiejska 75

H

Helsińska Fundacja Praw Człowieka 197
humanizm 163
Human Rights Watch 196

I

immunitet 23
 formalny 24
 materialny 24
interpelacja 27

K

Karta Narodów Zjednoczonych 180
Karta praw podstawowych 190
kasacja 100
klauzula
 generalna 131
koalicja rządowa 26
Kodeks
 postępowania administracyjnego 218
Komisarz Praw Człowieka 188
komisje
 sejmowe 32
 senackie 39
 śledcze 32
komisje parlamentarne 25
konstytucja 10, 146
 czasowa 11
 elastyczna 11
 formalna 10
 materialna 10

- niepełna (mała) 11
- niepisana 11
- oktrojowana 11
- pełna 11
- pisana 10
- stała 11
- szttywna 11
- uchwalona 11
- kontrasygnata 51
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności 185
- Konwent Seniorów 32, 38
- Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji 111
- Krajowa Rada Sądownictwa 91
- kworum 26, 42

L

- ławnik 94

M

- Marszałek Sejmu 32
- Marszałek Senatu 38
- marszałek województwa 85
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych 181
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych 181
- Międzynarodowy Ruch Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycy 195
- Międzynarodowy Trybunał Karny 183
- mniejszościowy
 - rząd 59

N

- Naczelny Sąd Administracyjny 98
- Najwyższa Izba Kontroli 107
- nieposłuszeństwo obywatelskie 140
- norma prawna 128
- normy prawa
 - międzynarodowego 144

O

- odpowiedzialność Prezydenta RP
 - konstytucyjna 53
 - polityczna 53
- ombudsman 110
- opozycja
 - parlamentarna 27
 - pozaparlamentarna 28
- orędzie 41
- Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie 189

- Organizacja Narodów Zjednoczonych 181

P

- parlament
 - dwuizbowy (bikameralny) 30
- Pełnomocnik Rządu do spraw Równego Traktowania 202
- Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego 99
- Polska Akcja Humanitarna 197
- Polski Czerwony Krzyż 195
- powiat 83
 - grodzki 83
 - ziemski 83
- Powszechna Deklaracji Praw Człowieka 181
- prawa człowieka 160
 - I generacji 169
 - II generacji 169
 - III generacji 169
- prawo 124
 - formalne 138
 - krajowe 137
 - materialne 138
 - pozytywne 136
- praworządność 133
 - formalna 134
 - materialna 134
- preambuła 16
- prerogatywa 51
- Prezydium Sejmu 32
- Prezydium Senatu 38
- Przedstawiciel OBWE ds. Wolności Mediów 189

R

- Rada Europy 185
- Rada Ministrów 54
- Rada Praw Człowieka 181
- ratyfikacja 146
- reelekcja 49
- referendum konstytucyjne 12
- regionalna izba obrachunkowa 73
- relatywizm 168
 - kulturowy 168
- rozporządzenie z mocą ustawy 149
- rząd
 - koalicyjny 59
 - większościowy 59
- Rząd 57
- Rzecznik Praw Dziecka 100, 101, 107, 110
- Rzecznik Praw Obywatelskich 100, 101, 104, 107, 109, 199, 200, 203

S

sądy
 administracyjne 98
 apelacyjne 97
 okręgowe 97
 rejonowe 97
 wojskowe 97
samorząd 68
sędzia 92
Sejm 31
sejmik województwa 85
Senat 37
skarga kasacyjna 100
skarga konstytucyjna 104
stan nadzwyczajny 60
 klęski żywiołowej 60
 wojenny 60
 wyjątkowy 60
subwencja
 ogólna 88
 oświatowa 88
 regionalna 88
 równoważąca 88
 wyrównawcza 88

T

tryb pracy parlamentu
 permanentny 25
 sesyjny 25
trybunał 103
Trybunał Konstytucyjny 103, 199
Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej 190
Trybunał Stanu 105

U

uczestnik
 postępowania 217
umowa międzynarodowa 144
Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów 111
ustawa 148
 budżetowa 47

V

vacatio legis 46, 142

W

większość
 bezwzględna 25
 kwalifikowana 25
 zwykła 25
większość głosów
 bezwzględna 43
 kwalifikowana 43
 zwykła 43
władza
 rodzicielska 217
wnioskodawca 217, 219
wojewoda 219
województwo 85
wotum nieufności 34
 konstruktywne 28, 34
wykładnia prawa 129
Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds.
 Uchodźców 183
Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości
 Narodowych 189

Z

zasada
 decentralizacji władzy publicznej 22
 demokratycznego państwa prawnego 18
 legalizmu 18
 pluralizmu 21
 republikańskiej formy rządów 22
 społecznej gospodarki rynkowej 21
 subsydiarności 21
 suwerenności narodu 19
 trójpodziału władz 20
 unitarnej formy państwa 22
zasada państwa prawa 16
zasady prawa 131
Zgromadzenie Narodowe 41

Ź

źródła poznania prawa 142
źródła prawa
 formalne 142
 instytucjonalne 142

Indeks osobowy

A

Arystoteles 15

B

Belka Marek 55

Bielecki Jan Krzysztof 55

Bierut Bolesław 50

Bodin Jean 19

Buzek Jerzy 55

C

Cimoszewicz Włodzimierz 55

Cycon Marek Tulliusz 162

D

de Gouges Olimpia 165

Drakon 125

Dreyfus Alfred 166

Duda Andrzej 50, 52

Dworkin Ronald 134

E

Edelman Marek 198

G

Gay Henryk Julian 102

Gierek Edward 82

Grandi Filippo 184

Grodzki Tomasz 38

Gustaw III, król Szwecji 10

H

Hammurabi, król Babilonu 124

Hołda Zbigniew 198

Hołownia Szymon 29

Humboldt Wilhelm von 15

J

Jan Bez Ziemi 162

Jaruzelski Wojciech 50

K

Kaczorowski Ryszard 50

Kaczyński Jarosław 55

Kaczyński Lech 50

Kant Immanuel 15

Komorowski Bronisław 50

Kopacz Ewa 55

Kwaśniewski Aleksander 50

L

Legrand Daniel 165

Locke John 164, 167

Ludwik XVIII, król Francji 12

M

Mandela Nelson 175

Manowska Małgorzata 99

Marcinkiewicz Kazimierz 55

Marek Aureliusz 162

Mazowiecki Tadeusz 55

Miller Leszek 55

Milošević Slobodan 183

Monteskiusz Karol 163, 164

Morawiecki Mateusz 55

Mościcki Ignacy 50

N

Narutowicz Gabriel 50

Nowicki Marek 198

O

O'Flaherty Michael 188

Oleksi Józef 55

Olszewski Jan 55

O'Reilly Emily 191

Ostrowski Stanisław 50

Owen Robert 165

P

Paine Thomas 164

Pawlak Waldemar 55

Piłsudski Józef 166

Płaton 15

Przywara Danuta 198

R

Raczkiewicz Władysław 50

Raczyński Edward 50

Radbruch Gustav 136

Roosevelt Anna Eleanor 181

Roosevelt Franklin Delano 181

Rousseau Jan Jakub 12, 163, 164

S

Sabbat Kazimierz 50

Schmidt Anna 202

Seneka Młodszy 162

Suchocka Hanna 55
Sulejmani Kasem 177
Szydło Beata 55

T

Trarieux Ludovic 166
Trump Donald 177
Tusk Donald 55

V

Vasak Karel 168

W

Wałęsa Lech 50
Witek Elżbieta 32
Wojciechowski Stanisław 50

Z

Zaleski August 50
Zannier Lamberto 190